

II.

(B. Geringer, mint a magyarországi helytartóság vezetője; az új köz= igazgatási szervezet és szolgálati utasítás; a kinevezések. Szervezés Erdélyben; Schwarzenberg Károly herceg a helytartóság vezetője; Coronini gróf a Bánát= ban. A nyelvi kérdés a felvidéken; Radlinszky küldetése és véleménye; a nép= számlálás körüli önkény. A katonai szolgálat szabályozása, a rendőrügy szer= vezése. A közbiztonság rossz állapota, a pandúrok hiánya, a zsandárság túl= kapásai. A bíróságok szervezésének előhaladása, az úrbérmegváltás ügye. Pénz= ügyi rendszabályok, vasút és Tiszaszabályozás; telepítés. A katolikus egyház teljes függetlenítése. Thun tanügyi intézkedései; a színházügy kezelése. 1850—1851.)

A Haynau visszahívásakor a kormány sietett félhivatalosa által megcáfoltatni azt a reményteljes híresztelést, hogy most már Magyar= országon rendszerváltozás fog bekövetkezni; azonban bizonyos válto= zás mégis csak elkerülhetetlen volt s ez mindjárt nyilvánult az új katonai parancsnok hatáskörében, később pedig kifejezésre jutott a közigazga= tási szervezet átalakításában, a mely véglegesnek mondatott, de megint csak provisoriumnak bizonyult.

A távozó főparancsnok helyét — mint láttuk — a budapesti tábor= noki kar legidősebb tagja, gr. Wallmoden=Gimborn altábornagy fog= lalta el ideiglenesen s őt novemberben báró Appel (Christian) táborszer= nagy váltotta föl. Mindkettő egyszerűen mint a harmadik hadsereg parancsnoka szerepelt s kezelte az ostromállapot értelmében a katonai hatalmat megillető legfőbb teendőket, de a politikában egyiknek egyé= nisége sem érvényesült.

A kormány politikai képviselője és exponense a Haynau távozása következtében kétségkívül némileg függetlenebb hatáskörrel Geringer lett; azonban az ő önállóságának szoros korlátokat szabott egyrészt a minisztériumtól való függése, mely a Haynau példája óta fokozott óva= tosságot igényelt, másrészt személyének jelentéktelensége.

Rendkívül jellemző a bécsi körök fölfogására nézve, hogy a mikor a szükségességnek vélt rémuralom földatának teljesítése után elérkezett volna az ideje annak, hogy Magyarországon a békéltetés és az ejtett sebek orvoslása igazán munkába vétessék, az első föllélegzésnek ebben a korszakában egy színtelen bureaukratát állítottak az ország kormány=

zatának élére, kinél a kezdeményezés, a conceptio teljes hiánya még fokozta a minisztérium saját tanácstalanságát nem a célra, hanem a választandó eszközökre nézve, és folytatója lett a bizalmatlan s tervtelen kísérletezés rendszerének. Mikor a politikai szervezet soká vajudott kérdése végre olyképp dőlt el, hogy Magyarországon is helytartóság legyen, a helytartói állás betöltése szempontjából komolyan szóba jött b. Vay Miklós ;¹ az a Vay Miklós, a ki két évvel később forradalmi szereplése miatt haditörvényszék elé és börtönbe került! Azonban a választás mégis csak a már ott levő Geringerre esett, a ki állítólag szintén csak hosszú vonakodás után volt annak elfogadására rávehető,² a kit azonban sohasem neveztek ki valóságos helytartóvá, csak ideiglenesen bízták meg a helytartóság vezetésével, hogy így könnyebben legyen e helyről ismét eltávolítható, a mi egy rövid év múlva be is következett. Geringer bizonyynyal nem volt rosszindulatú ember, talán nem is épen rossz magyar, hiszen a Szögyény kifogástalan tanúságát bírjuk arra nézve, hogy később, mint a birodalmi tanács tagja, a magyar érdekek jobb barátjának bizonyult, mint sok más.³ Buzgó, szorgalmas, képzett hivatalnok volt, kinek igénytelensége, mint önismeretének megnyilatkozása, csak becsületére vált, állása tekintélyének emelésére azonban nem szolgált ; ha — rendesen gyalog járván — sáros czipőben jelent meg a Nemzeti Casino vacsoráinak előkelő társaságában, hamar szárnyra kelt a »gyalog palatinus» gúnynév.⁴

A Geringerre esett választást az is igazolta némiképp, hogy neki, ki magyarországi küldetésének ideje alatt majdnem annyit időzött Bécsben, mint Budán, kezdettől fogva legnagyobb része volt az ő kezelésére bízott összes provisoriumok, vagyis ideiglenes szervezetek működésében ; így az 1850 őszén kibocsátottéban is, melynek előkészítésére már június hóban tartattak Bécsben Bach elnöklete alatt tanácskozások, majdnem kizárólag oly egyének részvételével, a kik Magyarországon abban az időben fontosabb hivatali állásokat vállaltak.⁵

Az új szervezésre való tekintettel Bach már márcziustól kezdve visszautasította Geringernek minden olyan javaslatát, mely részleges szervezeti s ügybeosztási változtatásokra vagy személyezetsaporításra vonatkozott ;⁶ azonban az új munkálat csak szeptemberben készült el, s az azon alapuló kinevezések csak november hóban láttak napvilágot.

¹ Szögyény id. m. II. 29.

² *Magy. Hirl.* 1850 nov. 30.

³ Id. m. II. 39. l.

⁴ *Wertheimer*: B. Ambrózy L. eml. ir. 37. l.

⁵ A belügyminisztériumban működő Lasser min. tanácsoson kívül gróf Attems, Koller, Svieceny, b. Hauer, Hegyesy, b. Ambrózy, gr. Cziráky János, gr. Forgách Antal, gr. Károlyi Lajos. Lásd : *Rogge* id. m. I. 216 l. *P. Napló*, 1850 jun. 25.

⁶ *Oszttrák belügymin.* lev. =tára, 1850.

A kormány szükségesnek látta magyar félhivatalos lapjában szeptember 5-én a lap élén közzétenni a következőket: «Közelebbről bizonyos lapoknak tetszett nagy zajjal terjeszteni azon hírt, hogy a birodalmi minisztérium politikája Magyarország irányában változást szenved.» Ezt a hírt «biztos kútfőből» alaptalannak jelenti ki a közlemény s hozzáteszi, hogy a közönségnek nemsokára módja lesz meggyőződni róla, hogy Magyarországnak rövid idő múlva kiadandó «alkotmányos statútuma» főelveiben és lényegében «az eddigi provisoriumra, vagyis ideiglenes belszerkezetre van alapítva». Kevéssel utóbb azonban Geringer ugyanott közzétette a «Magyarországi közigazgatási hatóságok szerkezetét tárgyzó határozatok»-at, s a vezércikkben megmagyaráztatta, hogy itt csak «a hatóságok elrendezéséről» van szó, nem «Magyarország alkotmányi statútumáról, mire remény és aggodalom közt várnak, számolnak honunk polgárai»; de a «definitív alakítás eme töredékéből is látjuk, mikép a Schwarzenberg-minisztérium egy lépést sem hajlandó távozni a rég kijelölt ösvénytől». A cikk beismeri, hogy ez a szervezet az «összpontosítás incarnatioja» s francia modorú adminisztratio; de reméli, hogy majd a «statutum» meg fogja hozni azt a többit is, a mit kívánunk: «a széles alapú és jogkörű községi rendszert, a szabad sajtót, a magyar országgyűlést s az országos igazgatási köznyelvet», — de hogy melyik nyelv lesz az, el nem árulja. Ezt pár nap múlva követte az új közigazgatási szervezetet indokoló minisztertanácsi előterjesztés, melyet egész terjedelmében közzétettek s mely hivatkozik az 1849 októberében kibocsátott első provisoriumra s az azóta tartott értekezletekre és szerzett tapasztalatokra, melyek alapján ezt a szervezetet most már véglegesnek mondja. Az «alkotmánystatutum» előterjesztését a minisztertanács későbbben tartja fenn; az ország viszonyai ugyanis még nem engedik meg az országgyűlés összehívását, a közigazgatás és törvénykezés «végleges» rendezése azonban sürgősen szükséges, hogy a viszonyok ingadozásának vége vessék s az ország lakosságában a kormány iránti bizalom erősítségék. A közigazgatás szervezése az alkotmány értelmében a korona joga, melyet ez minden koronaországban egyaránt a «miniszterek felelőssége» mellett gyakorol. Az előterjesztés azután pontosan indokolja a szervezési munkálatot, nevezetesen az addigi «polgári biztosság»-nak helytartósággá való átalakítását, mely korántsem az 1848 előtti magyar dikasterium megújítása, hanem egyszerűen a birodalmi alkotmány 95. §-ának folyománya, a mely eddig, az 1849-iki provisorium értelmében fönnállott katonai legfőbb vezetés miatt nem volt életbe léptethető, most azonban már szükségessé vált. Viszont a provisorium alatti polgári alkerületek most már mellőzhetők lévén, a sok sűrűlódásra okot szolgáltatott miniszteri biztosi állások is megszüntetnek. A megyék területi beosztása a czélszerűbb közigazgatás szempontjából némi változást szenved; így a legnagyobb megyék: Pest, Nyitra és

Bihar kettéosztatnak, Heves és Szolnok egyesíttetnek, az egészen törpe megyék, névszerint Torna és Ugocsa beolvasztatnak Abaujba, illetve Beregbe. Az előterjesztés végül jelzi a kormány abbeli szándékát, hogy «mihelyt a viszonyok megengedik», javaslatot fog tenni legfelsőbb helyen «megyei helyhatósági választmányok» alakítása iránt, melyek a községek választása útján jönnének létre s a nélkül, hogy törvényhozási vagy végrehajtási jogokkal bírnának, a «községi egyetemek külön érdekének megvédésével s azok belügyeinek szabályozásával foglalkoznának», de úgy, hogy általuk az állami organumok végrehajtó hatalma ne gátoltassék s minden túlkapás elkerültessek.¹

Az ezen előterjesztés alapján a szeptember 8-iki legf. elhatározással elfogadott és Bach által u. a. hó 13-án kibocsátott közigazgatási szervezet és szolgálati utasítás² értelmében a megcsonkított Magyarország a már eddig is fönnállott öt kerületre és 45 vármegyére oszlott, a vármegyék járásbeosztása megmaradt, a városok közül csak a nagyobbak kaptak önálló, törvényhatósági jelleget. A katonai parancsnokságok és a kerületek élén álló főispánok hatásköre ezúttal is az 1849. évi októberi provisorium értelmében szabályoztatott. Míg ezeket a magyar uralom alatt nem létezett polgári állásokat az új szervezet az azelőtti főbiztosi elnevezés helyett főispáni címmel ruházta föl, a megyefőnököknél a kormány rendeletében zárjel közé helyezte a régi elnevezést, ellenben a járások élén álló eddigi biztosoknál megtúrta a szolgabíró címet, úgyszintén meghagyta a jászkún kapitányét. A kerületi főispánok látszólag a helytartóságnak voltak alárendelve, de közvetlenül is kaptak a minisztériumtól utasításokat. A belső ügykezelés nyelve egészen a német lett. Ennek a szervezetnek, melynek összköltsége 1.262,000 forintban volt előirányozva, végrehajtása Geringer vezetése alatt egy központi bizottságra bízott, mely a kerületi főispánokon kívül nehány bizalmi férfiúból és szakelőadóból, továbbá a pénzügyi és igazságügyi tárczák képviselőiből alakult.³

Novemberben azután megtörténtek az e szervezetnek megfelelő kinevezések is. Kerületi főispánok lettek: az I. kerületben, Pozsonyban gróf Attems Henrik, eddig miniszteri biztos ugyanott; a II. kerületben, Sopronban báró, báró Hauer István Ágost, eddig min. biztos ugyanott; a III. kerületben, Budapesten⁴ Augusz Antal, eddig kerületi főbiztos Pécssett; a IV. kerületben, Kassán gróf Forgách Antal,

¹ Magy. Hirlap, 1850 szept. 5., 17., 19., 20., 21. és 22. számok.

² *Dienstes=Instruction für die polit. Behörden im Kronlande Ungarn etc.* Ofen, 1851. Maga a belügyminiszteri rendelet a *Reichsg. u. Reg.=Blatt*ban már 1850-ben közölve.

³ *U. és áll. levéltár* 1850. Osztrák belügy=min. lev. tára 1850.

⁴ Az előbb id. belügymin. rendelet (*Reichsg. u. Reg.=Blatt*, 1850.) Ofen=Pesth vagy Pesth=Ofen (magyarul Budapest) elnevezést használ.

eddig ker. főbiztos Pozsonyban ; az V. kerületben, Nagyváradon Dőry Gábor, eddig ker. főbiztos Székesfehérvárott. A volt miniszteri biztosok közül Svieceny Fridrik elhagyta Magyarországot, Koller Ferencz és Cseh Ede, úgyszintén Kapu Eduárd volt egri ker. főbiztos rendelkezési állapotba helyezettek s egyelőre a központi szervező-bizottságba hívták meg. A kinevezési előterjesztés kiemeli Augusz kiváló képességét, magas tudományos műveltségét, hű és határozott ragaszkodását a kormányhoz ; Dőryt nem mondja nagy tehetségnek, de dicséri mint buzgó, erélyes és helyes ítéletű, független gondolkodású, tipikus magyar jellemet ; Bach szükségesnek tartotta különösen hangsúlyozni Forgách fáradhatatlan tevékenységét, ügyismeretét és szervezőtehetségét, valamint tót nyelvismeretét. Ezeknek megerősítésére, úgy látszik különös szükség volt, mert Forgách volt az egyedüli, kinek jelölésével szemben magának a kormánynak körében aggályok merültek föl ; különösen Thun miniszter kifogásolta, hogy Forgách nagy súlyt helyez az országgyűlés mielőbbi összehívására s hogy ellensége a szlávoknak, valószínűleg azért, mert Stúrék és Hurbánék üzelmei ellen mindig erőlyesen lépett föl. Magyar miniszter hiányában azután a b. Kulmer véleményét kérték ki, és ez a horvát főúr nemcsak hogy nem osztotta a Thun aggályait, hanem azt kifogásolta, hogy az Attems és Hauer helyére is nem magyarokat neveznek ki, mire Bach megjegyezte, hogy Attems ideiglenes miniszteri biztos minőségben eddig megfelelt, Hauer pedig magyar indigena és magyarországi földbirtokos, nincs tehát ok őket a «végleges» kinevezésből kizárni. Egyébiránt ő — t. i. Bach — elvként követi a kinevezéseknél a nemzetiségek némi keverését, a mi annál szükségesebb, mert több magyar — mint Szentiványi, Babarczy, Majláth — megtagadták a nekik följánlott állások elfogadását, illetőleg azt az ő terveik elfogadásától tették függővé. Ha ilyeneket alkalmaznának — úgymond — azok csak gáncsot vetnének a kormány szándékainak ; egyébiránt most csak ideiglenes állapotról van szó, majd később — a Bach hite szerint — lesznek az országban alkalmas erők találhatók.¹

¹ U. és áll. levéltár, min. tanács. Osztrák belügymin. lev. tára, 1850. Ez időben megyefőnökök voltak : Ocskay Rudolf, Nándory József, Kucsényi Rudolf, Beznák Ignác, gr. Pongrácz Arnold, Ambross János, Mártonfy Dénes, Balogy János, Bory Pál, Rárus Mihály, gr. Zichy Hermann, Simon János, Króner Lajos, Szathmáry Dániel, Dorner Ede, Pető János, Papp János, Bogyay Lajos, Eckstein Rudolf, Tallián János, Förster Károly, Jagasich Sándor, b. Majthényi László, Végh Ignác, Keresztész József, Jankovics György, Nagy Gedeon, Kanyó Gábor, Luby István, Sütő János, Olasz János, Tabódy Pál, Szilárdy János, Markovics Antal, Gerson Antal, Semsey Albert, Pachy Ferencz, Gombos, Pille Gedeon, Matavovszky János, Máriássy Ádám, Montskó István, Aczél János, Szerb Tódor, Ravazdy István, Reviczky Menyhért, Drevenyák János, Bay Ferencz, Gabányi Sándor, Kende Zsigmond, Stachó János, Zsitvay József és Bonyhády István. (Magy. Hirlap, 1850 aug. 11.)

Csak jóval később került a sor a helytartóság kebelében szükségessé vált kinevezésekre. Helytartósági alelnök lett gróf Delamotte Antal cs. kir. osztálytanácsos, ki 1848 előtt Gömörben és Nógrádban mint administrator működött s kit Geringer úgy jellemzett, mint a ki nem kívánja a 48 előtti állapotokat visszaállítani; Delamotteot nem tette gyanússá az, hogy nővére az 1849-ben kivégzett Csernus neje volt. Neki egyébiránt ez időben megrendült vagyoni viszonyait kellett a kormány segítségével rendeznie. Helytartótanácsosokká nevezettek ki: Szilassy József, Bujanovics Ede, gr. Lazanszky Antal, Szalay István, Zsitvay József és Szekrényesy Endre. A kinevezett titkárok között szerepelt Dobrzenszky Adolf, ruthén bizalmi férfiú, kit csak kevéssel előbb kérdőre vontak azért, hogy egy birtokvásárlás alkalmával a vételárat orosz imperialokban fizette ki. Mint a kassai kerület tanácsosa ez időben kezdte meg pályáját a később fontos és érdemes szerepre hivatott Pápay István.¹ A tömeges kinevezések lajstromára a «Pesti Napló»-nak² volt bátorsága megjegyezni, hogy a névsorban alig van nyolcz az országban ismeretes név, ellenben van sok olyan, melynek viselőjéről alig föltételezhető, hogy magyarul tudjon, pedig hát nálunk a lakosság felénél több a magyar s $\frac{11}{12}$ része magyarul kíván kormányoztatni, a miért a márcz. 4-iki alkotmányból is az következne, hogy a közigazgatás nyelve a magyar legyen.

De hát mit várhatott a nemzet ez időben, a mikor Schwarzenberg herczeg miniszterelnök nyíltan vallotta, hogy a magyar nemzet tulajdonképen csak a magyar nemesség, ez pedig mindig lázadó volt, a miért meg kell semmisíteni, örökre ártalmatlanná kell tenni;³ és a mikor Bach szinte dicsekedett vele, hogy ő Magyarországon a leggyűlöltebb ember, de azért elveitől s föllállított kormányrendszerétől eltérni még sem fog, annál kevésbbé, mert a magyaroktól folyton hangoztatott sérelmek amúgy is nagy részben képzeltek s a magyar nemzetiség elleni törekvés vádjá alaptalan.⁴

Erdélyben a magyarországihoz hasonló politikai szervezés csak akkor következett be, a mikor a hatalmára nagyon féltékeny báró Wohlgemuth egy bécsi útja alkalmával Pesten váratlanul meghalt. Ő teljesen meg volt elégedve az előbbi provisoriummal s Bachnak sürgetnie kellett a «végleges szervezés» iránti javaslatot. A Wohlgemuth helyét 1851 tavaszán a miniszterelnök testvéröccse, herczeg Schwarzenberg (Karl) altábornagy foglalta el, kit magas összekötteté-

¹ U. és áll. lev. = tár, 1850. P. Napló, 1851 márcz. 31. Ez időben lettek megyefőnökökké: Záborszky József, Cseh Eduard, Kray Miksa és Kapy Eduard.

² 1851 április 14.

³ Wirkner id. m. 244. l.

⁴ Szögyény id. m. II. 28. l.

seinél fogva várakozásteljes bizalommal fogadtak Erdélyben, de csakhamar nagyon is visszatartónak és szófukarnak találtak.¹ Erdély is helytartóságot kapott, melynek székhelye természetesen Nagyszeben lett, nem a magyar Kolozsvár, egyebekben azonban a szászok várakozásai most sem teljesültek: Erdély is — mint Magyarország — öt közigazgatási kerületre osztatott, a szászföld különállása most is csak annyiban érvényesült, a mennyiben a nagyszebeni kerület főnöke (Kreispräsident) egyúttal a szászok grófjának címét viselte. Sőt a Nagyszeben, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Deés és Marosvásárhely székhelyekkel megalkotott öt kerület és «Bezirkshauptmannschaftnak» nevezett 36 megye beosztásánál Bachot épen a nemzetiségek semlegesítésének szempontja vezérelte, ezzel akarván Erdélynek, mint osztrák tartománynak egységét kifejezésre juttatni, a mivel viszont nem hozható összhangba az az intézkedés, hogy Besztercze vidéke nem a közeli Marosvásárhelyhez, hanem a távoli Nagyszebenhez csatoltatott.²

A mint azonban a Királyhágón innen a helytartóság élére nem valóságos helytartó került, úgy Erdélyben is az elődjének mintájára katonai és polgári kormányzóvá kinevezett Schwarzenberget csak fölruházták a helytartói teendőkhöz; de hogy állásának politikai jellege mégis erősebben kidomborodjék, megszüntették a polgári biztosi állást, annak viselőjét, a Bach öcscsét felső=ausztriai helytartóvá léptették elős a herceg mellé egy katonai segédet, egyúttal helyettes (adlatus) alkalmaztak az addig kassai kerületi parancsnokként működött Bordolo altábornagy személyében. A herceg részére kiadott utasítás kimondja, hogy őt a teljes helytartói hatáskör illeti meg; ő vezeti a rendőri ügyeket is, a városkapitányságok és zsandárság közbejöttével, felügyel a határrendészetre, kezeli a kivételes állapotot; alatta állanak a haditörvényszékek, ő sietteti a még folyamatban levő politikai perek befejezését, végrehajtja a román határőrvidék polgárosítását; a pénzügyigazgatóság, valamint a keresk. miniszter közegei a szervezeti, személyi és fegyelmi ügyekben vele egyetértőleg tartoznak eljárni.³

Schwarzenberg buzgón látott hozzá a munkához s mindjárt körutazást is tett a rábízott tartományban; de bár illő tisztelettel s némi bizalommal is fogadták, nem sok épületes dolgot láthatott, különösen a Székelyföldön. Nagy-Enyed fölperzselt s még mindig föl nem épült házain fekete zászlók lengtek; mikor a forradalomban megöltek árváit a református lelkész eléje vezette, a herceg állítólag könnyekig meg volt hatva s tetemes pénzsegélyt osztott ki közöttük. A mult pusztításaihoz járultak a jelen bajai: a sok idegen, a nép nyelvét nem beszélő, több-

¹ *Friedenfels* id. m. II. 199. l. *Urmösy* id. m. 77. l.

² *U. és áll. lev.=tár*, min. tanács. 1851.

³ *U. ott.*

nyire alantas színvonalú hivatalnok, a kik már ekkoriban elárasztották Erdélyt s a kik meg sem érthették a nép panaszait.¹

Még valamivel később került a sor a bánság és vajdaság politikai szervezetének a legújabb provisorium formáihoz való hozzáillesztésére. Bachnak erre vonatkozólag legfelsőbb helyre tett előterjesztése egyebek közt igen érdekes vallomásokot is tartalmaz. Azt mondja, hogy most már szükséges ott a provisorium ingadozásaival elkerülhetetlenül együttjáró bajoknak mielőbb véget vetni s a kormánynak állandó, szilárd irányt adni. Legfontosabb lépés Bach szerint a szerzett tapasztalatok alapján a polgári és katonai hatalomnak egy kézben való egyesítése, — mintha addig nem lett volna egy kézben egyesítve, — szükséges ez már a határos szerbiai területekre való tekintettel is; az ottani kormányzat pedig utasítandó lesz, hogy éberrel ügyeljen az oláhországi és szerbiai veszélyes elemeknek a határőrvidéki és vajdasági «hasonló érzületű» (gleichgesinnt) elemekkel való összeköttetéseire.²

Tehát ugyanaz az osztrák kormánypolitika, a mely annak idejében, hogy a magyaroknak ellenségeket támaszszon, maga szította az oláh és szerb politikai aspiratiókat, a mely maga hozta be a magyarok ellen segédcsapatul a szerbiai «veszélyes elemeket», most egyszerre szükségnek látta az azok ellen való védekezést s az azokkal való összeköttetések ellenőrzését. A régi politika e megtagadása természetesen szükségessé tette azt is, hogy annak exponense eltávolíttassék: Mayerhofer von Grünbühl tábornok kitüntetés mellett visszahivatott Temesvárról, s helyére gróf Coronini=Cronberg (Johann) altábornagy, ki a bánági és szerb határőrvidék parancsnoka volt már ez időben, ruháztatott föl 1851 augusztusában a katonai és polgári kormányzói teendőkkal a bánság és vajdaság egész területére nézve, ugyanolyan hatáskörrel, mint Schwarzenberg Erdélyben, de az állandóság sokat hangoztatott szükségessége ellenére megint csak ideiglenes jelleggel. Itt is helytartóság formájában szervezték a temesvári központi hatóságot és itt is érvényesült a kerületek beosztásában az elkerülhetetlen ötös szám; kerületi székhelyek lettek: Lugos, Temesvár, Nagy-Becskerek, Zombor és Újvidék. Minden kerület élére egy főbiztos állíttatott ki alatt a járások számának megfelelő járási biztosok, a nagyobb városokban pedig a városi tanácsok működtek. Temesvárott is létesült egy szervező=bizottság a részletes szervezési munkálatok végrehajtása céljából.³

¹ P. Napló, 1851 jan. 7., márcz. 13., júl. 26. Gróf Desseffy Emil azt írja egy 1851 október 21-iki levelében Bretzenheim herczegnek az erdélyi viszonyokról: «Es ist da eine Invasion von Beamten=Gesinde vorhanden, die alle guten Absichten des Chefs paralysiren muss.» (Wertheimer: Zur Gesch. d. Altconser-vativen. Ung. Rundschau, 1914 jan. 73. l.)

² Osztrák belügymin. lev.=tára, 1851.

³ O. L. Geringer=iratok, 1851.

A horvát=szlavón valamint a bánáti szerb határőrvidék viszonyai már az 1850 május 7-iki császári nyíltparancscsal rendeztettek. Ez a patens megdicséri a határőröket s köszönetet mond nekik; hivatkozik arra, hogy már az 1849 márczius 31-iki rendelet elengedett nekik bizonyos visszafizetendő előlegeket; most fölmentetnek az úrbéri jellegű szolgálmányoktól az állammal szemben, mely azonfelül elvállalja a szolgálatban álló határőrök ruházatát és ellátását s kilátásba helyezi nekik a szolgálati idő rövidítését és bizonyos szabadabb mozgást. Ez az «alap-törvény»-nek nevezett patens továbbra is az osztrák örökös monarchia különálló részének nyilvánítja a határőrvidéket; rendezi a házközösséget, a határőrök birtokjogi viszonyait s jogaikat polgári hivatásokra. Majdani politikai képviselők tekintetében későbbi intézkedést ígér. Hogy a határőrök ettől a «rendezéstől» épenséggel nem voltak elragadtatva, tanúsítja az ott elterjedt horvát nyelvű siralmas ének, melynek minden versszaka azzái végződik: «Szomorú határőrnek lenni!» a mely keserűen szidja a «Grundgesetz»-et, a régi jólét feldúlását s az idegen nyelvű hivatalokat.¹ Horvátországnak ugyanakkor bekövetkezett politikai rendezését már előbb ismertettük.

A közigazgatás terén a szűkebb értelemben vett Magyarországon néhány magyarabb érzelmű megyefőnök küzdött még a magyar nyelv teljes kiszorítása ellen tisztán az adminisztratív czélszerűség szempontjából, de rendesen eredménytelenül. A kassai kerületi parancsnok «elavult gondolkozás naiv vallomása»-nak nevezte azt a javaslatot, hogy miután az abaujmegyei tót nép azt a szláv nyelvet a melyen a kormányrendeleteket kiadják meg nem érti, ellenben az értelmiségbeliek megértik a magyar szöveget, talán czélszerűbb volna azokra a vidékekre magyar nyelvű rendeleteket küldeni. Egy másik megyefőnököt felelősségre is vontak a miatt, hogy a törvénytár cyrillbetűs ruthén szövege helyett, melyet Bereg-Ugocsában még a ruthén értelmiség sem tudott olvasni, magyar=német szövegű példányokat merészelt kérni, a miben a nemzetiségek egyenjogúsága elvének megsértését látták.² A vegyes nemzetiségű megyéket egészen önkényesen nyelvi kerületekbe osztották; így aztán megesett hogy ruthén hivatalnokok csak ily nyelven szerkesztett rendeleteket küldtek magyar községekbe, míg a magyar szolgabírák kötelesek voltak a vegyesajkú falvakban mindkét nyelven hirdetni ki intézkedéseiket.³ Hiába jelentették, hogy azokon a vidékeken elegendő értelmiséggel bíró nemzetiségi elem nem áll rendelkezésre az összes hivatali állások betöltésére, a más országbbeliek nyelvét pedig a nép meg nem érti, s hogy így mégis csak a nép nyelvét ismerő magyar

¹ U. és Á. Lev.=tár, Kempen eln. iratai 1853

² M. O. L. Geringer=iratok, 1850.

³ Ungarns Gegenwart, 74—75. l

tisztviselőket kell helyökön meghagyni; maga Geringer a szervezőbizottság javaslatának előterjesztésénél erre az álláspontra helyezkedett;¹ de a kormány hajthatatlan volt a «nemzetiségi egyenjogúság» érvényesítésében, valahányszor az a magyarság visszaszorításával járt.

Noha Hurbán József már 1846-ban kimutatta Safarikkal szemben, hogy a magyar felvidék tótságának úgy nyelve, mint faji jellege a csehétől egészen különböző, Kollár János és Stúr Lajos törekvése, hogy tótságunkat nyelvileg beolvaszszák a cseh nemzetbe — a mivel a tótok részéről utóbb élénk ellenhatást idéztek elő — nagy támogatóra talált Bachban. Ez utóbbi a maga elméletét igazolandó s hogy a nemzetiségeket minél inkább összetömörítse a magyarság ellenében, mindennek előtt arra igyekezett, hogy a magyarországi felvidék összes szlávságát, beleértve a ruthéneket is, nyelvileg egységesnek tüntesse föl, hogy a «nehány tuczat intelligens által gyártott szláv nyelvhez népet keressen»². E cél érdekében azután a valódi állapotokat kellett a politikai célzt szolgáló doctrínák Prokrustes-ágyába belészorítani. Kiküldte Radlinszky Andrást, a törvénytár tót szövegének fordítóját a felvidéki tót nyelvjárások tanulmányozására. Radlinszky hat hétig utazott, Szepes, Sáros, Zemplén, Abauj, Ung és Bereg megyékben összesen 116 plebániát látogatott meg s 1850 őszén oly értelmű jelentést tett, hogy ezekben a megyékben ép úgy, mint az előtte jól ismert északnyugati megyékben, szóval az egész magyarországi felvidéken csupán egy tót dialektus létezik, lényegtelen hangsúlyozási különbségekkel, s a hol a tótok magyarokkal vegyülnek, egyes magyar jövevényszavakkal. Ez a szláv dialektus legközelebb áll a Theresia-féle Urbarium cseh-tót írásnyelvéhez. A ruthénektől lakott vidékeken is a tót és ruthén nyelv úgy össze van olvadva, hogy még ott is, a hol ruthén liturgia dívik, az érintkezési nyelv a tót. Radlinszky tehát úgy vélte, hogy a törvénytárnak és a kormány által terjesztett «Slovenske Novini»-nek állítólagos nehezen érthetősége, a mi miatt egyes hatósági közegek panaszkodnak, nem nyelvi eltérésekben, hanem a föld népére nézve ismeretlen fogalmakban és a hivatalos stílus nehézségeiben leli okát. Szükséges volna ennél fogva a hivatalnokokat arra kötelezni, hogy sajátítsák el a tót irodalmi nyelvet, akkor majd képesek lesznek a törvényeket megmagyarázni a népnek; a földolog pedig, hogy ne küldjenek magyar nyelvű körrendeleteket tót községbe. Szóval a Radlinszky tanácsa oda irányult, hogy miután a tót nép a tót nyelvű rendeleteket ép úgy meg nem érti, mint a magyarokat, a tisztviselők tanuljanak meg egy előttük ismeretlen szláv nyelvet csak azért, hogy ne a magyar szöveg szolgáljon magyarázatuk

¹ U. és áll. levéltár, Min. tanács. 1851.

² Magy. Hirlap, 1850 okt. 27.

alapjául. És ezen az alapon Geringer meg is tiltotta a kassai kerületben a magyar körrendeletek használatát.¹

Erre a Radlinszky-féle kiküldetésre vonatkozott az az élczes megjegyzés, melyet a félhivatalos «Magyar Hirlap» levelezője engedett meg magának, hogy miután Radlinszky kimutatta, hogy Magyarországon több mint hét millió szláv van, a «Pester Zeitung» állítása szerint hat millió a német, az oláhok és rácok szintén több millióra becsülik számukat s 600,000 ruthénról is beszélnek, «utóljára ki kell sülni, hogy a forradalomban a magyar ártatlan volt, mert hiszen alig van magyar!»²

Az 1850 nyarán elrendelt népszámlálás is, mely katonatisztek közbejöttével ment végbe, mint már említettük, minden hivatalos tagadás ellenére, a teljesen jogosult közigazgatási érdek mellett azt a politikai célzt is szolgálta, hogy a magyarok lakossága számát minél kisebbnek tüntesse föl. Csak így történhetett, hogy például Nyíregyházán 9000 tótót mutattak ki és csak 4000 magyart, Kassán pedig 4738 tótót³ és csak 2904 magyart, továbbá 2592 németet és 2838 «idegent». Terczy pestvárosi polgármester Augusz ker. főispánhoz tett jelentésében arra a népszámlálási eredményre, mely szerint Pesten, a hol akkor még csak 84,341 állandó lakos volt, ebből 33,951 vallotta magát németnek s 32,562 magyarnak, kénytelen volt megjegyezni, hogy az ő saját meggyőződése alapján e bevallásokat nem tartja helytállóknak, mert az eljáró bizottság egyes tagjai túlbuzgalomból valósággal apostolkodtak a német nemzetiség mellett s kieroszakolták, hogy olyanok, kiknek nem magyar hangzású nevök van, vagy a kik idegenből szakadtak ide, bár már teljesen magyarokká lettek, németekül irassanak össze. A polgármester úgy vélte, hogy az ily eljárás nem mozdítja elő az oly kívánatos közmegnyugvást és a kormány iránti bizalmat, s ezért ajánlotta, hogy megbízhatóbb, újabb bizottság küldessék ki a dolog megvizsgálására.⁴

A népösszeírásra már a monarchia magyarországi haderejének biztos számbavétele szempontjából is szükség volt. Míg az alig lecsen-, desített olasz és magyar területek még aránylag sok katonaságot tartottak lekötve, az épen ez időben előállott németországi bonyodalom nagyobb számú csapatok mozgósítását tette szükségessé. Ezekre való tekintettel egy 1850 április 19-iki császári patens «Ausztria népeinek egyenlő jogállása» alapján a nyolcz évi katonai szolgálat kötelezettségét a magyar- és horvátországi, valamint az erdélyi és a bánági hadkötelesekre is kiterjesztette s ugyanazon év őszén a már folyamatban levő újonczozást szabályozó rendeletek jelentek meg, melyek megállapították a korosztályokat, a mentességeket, a sorozási eljárást, a sorsolást, a szökevénye-

¹ O. L. Geringer-ir. 1850.

² M. Hirl. 1850 szept. 20.

³ A Magyar Hirl. tudósítója (1850 decz. 5.) hozzászól: «ubi estis? dze szcze?»

⁴ P. Napló, 1851 április 29.

ket és öncsonkítókat érő büntetéseket. A hadi létszám erősíthetése céljából a magyarországi ezredeknél is negyedik zászlóaljak állítottak föl. Viszont a volt honvédekre vonatkozó külön rendszabályok mindinkább a háttérbe szorultak s egy 1851 januárjában kibocsátott helytartósági rendelet a korosabb és nem szőkevény honvédekét már egészen fölmentette a besoroztatás alól.¹

A rendőrügy szervezése 1850 végén Magyarország területén a Protmann javaslatai alapján rendőrigazgatóságok és rendőri kirendeltségek fölállítása által ment végbe. Rendőrigazgatóságokat szerveztek Pesten, Budán, Pozsonyban, Sopronban, Kassán és Nagyváradon, rendőri kirendeltségeket pedig Selmeczbányán, Trencsén=Tepliczen, Nagy-Kanizsán, Balatonfüreden, Bártfán, Késmárkon és Aradon. Az igazgatóságok alatt állottak a városkapitányságok és közbiztonsági bizottságok; ² a kinevezések jobbára csak 1851 elején történtek meg. E szervezet mellett azonban majdnem teljes önállósággal működött Kempen legfőbb vezetése alatt a zsandárság, melyhez Erdélyben még a kerületi dragonyosok intézménye járult. Ez a szervezet nagy buzgalmat fejtett ki az idegenek vagy gyanus egyének ellenőrzésében s a többé-kevésbbé indokolt elfogatásokban. Nemcsak a fogadók, kávéházak és csapszékek, hanem a társaskörök is szigorú ellenőrzés alatt állottak, különösen az ott folyó beszélgetések tekintetében, a mire a rendőrség nem a maga hivatalos közegeit, hanem megbízhatóknak tartott magánmegbízottakat használt föl.³ Az utasok podgyászát is megmotozták s a gyanús iratokat elkobozták. A vendéglősöket minden elmulasztott bejelentésért legszigorúbban büntették.⁴ Különösen Protmann Pesten rendkívül leleményes volt az idegenforgalom rendszeres akadályozásában; a magyar honos is csak útlevéllel jöhetett a fővárosba s útlevelének kezelése címén zaklatásnak, várakoztatásoknak volt kitéve. A határszéli útlevélvizsgálat késedelmei miatt egyízben a kereskedelmi miniszter volt kénytelen fölszólalni.⁵ Az elfogatások száma is szépen fölszaporodott. Protmann heti jelentéseiben Pesten 1851 őszén 339 rendőri foglyról számol be; az új rendőrség itt mindjárt első éjjeli czirkálása alkalmával húsz politikai szempontból «veszélyes» egyént tartóztatott le. Vele vetélkedett a zsandárság, mely az első év alatt csak a pesti kerületben 14,658 elfogatást eszközölt; természetesen ezek nagy része — 5760 — besorozandó honvéd volt; de volt közöttük 274 politikai com-

¹ Reichsgesetz u. Reg.-Blatt, 1850, 1851.

² U. és áll. lev.-t. 1850.

³ Bach egy 1851 szept. 1-éről a császárhoz tett bizalmas jelentése említést tesz b. Jósika Samunak egy, magánbeszélgetésben róla (Bachról) tett nyilatkozatáról. (U. és Á. L.-tár, 1851.)

⁴ Lakos-féle másolatok a nagyváradi városi lev. tárból. (Akad. más. gyűjt.)

⁵ Osztrák Belügymin. lev. tára, 1851.

promittált is, 516 fegyvereltitkoló és 108 olyan, a kinek nyilatkozataiban a zsandárság felségsértést látott.¹

Azonban e nagy buzgalom ellenére az ország száználmas közbiztonsági állapotai a zsandárság szervezése óta egy csöppet sem javultak. A legvakmerőbb rablások napirenden voltak s a rögtönítélő eljárásnak és a gyakori kivégzéseknek — melyeket akkor még többnyire pallossal és nyilvánosan hajtottak végre — legkevésbé sem éreztették elriasztó hatásukat. A helyzet a multhoz képest rosszabbodott azáltal, hogy az emberek meg lévén fosztva fegyvereiktől, maguk nem védekezhettek a rablótámadások ellen és hogy a helyi viszonyokat, a rablók személyét és eljárását sokkal jobban ismerő pandurokat az új csendőri intézmény háttérbe szorította. Az ország legkülömbözőbb részeiből egybehangzóan jelentték a megyefőnökök, sőt a kerületi parancsnokok is, hogy a zsandárság a gonosztevőkkel elbánni nem tud; a közbiztonságnak ezek az új közegei feltűnő, fényes egyenruháikban csak nappal, az országutakon s a községekben czirkáltak, de a rablók éjjeli búvóhelyeit nem is ismerték, föl sem kutatták; az igazi gonosztevők nem is féltek tőlük; Somogyban egy kanászbojtár levetkőztetett egy zsandárt s néhány napig parádézott ruhájában. «A zsandár — írták a *«Pesti Napló»*-nak ugyanonnan² — nyakontörli a korcsmárost, ha néhány csöpp hiányzik mértékéből, de a fenyegető kalandorok erdei magányát töltött csövével még fényes nappal is megkeresni retteg.» Ily tapasztalásokkal szemben hiába utsaitotta Geringer közegeit, hogy világosítsák föl kellő módon a népet a zsandárság rendeltetéséről; hiába tolták a hivatalos közegek mulasztásaira a hibát, hogy csak a zsandárokat mentesítsék minden felelősségtől, az utóbbiak tehetetlensége a rablók garázdálkodásával szemben sokkal szembetűnőbb volt, semhogy letagadtathassék, és így néhány megyefőnöknek sikerült kieszközölnie, hogy a pandúrok ismét megfelelő fegyverzettel láttassanak el s a közbiztonsági szolgálatban alkalmaztassanak. A pandúrság bizonyára nem volt mintaképe a rendőri testületnek, de már említett előnyei mellett a veszélyes elemeknek tényleg félelmesebb volt; a szegénylegények féltek a pandúrral szembe szállni, mert a büntető igazságszolgáltatáson kívül még azzal is számolniok kellett, hogy az illetőnek hozzátartozói rajtok vérbosszút állanak; ellenben, ha a zsandárt — a ki a vidéken idegen volt — le találták ütni, ezért a lakossággal nem gyűlt meg a bajuk. Bátrabbak is voltak a pandúrok; két-három legény néha egy egész rablóbandával sikeresen szállott szembe. E mellett nem voltak válogatóságok: elpusztították például a lakosságot veszélyeztető veszett ebeket is, holott a zsandárok az ilyesmit tekintélyökkel összeférhetetlennek találták. Az intézkedésnek mind-

¹ *P. Napló*, 1851 febr. 20.

² 1851 jan. 28.

járt mutatkozott is a hatása : a kézrekerített rablók száma hirtelen megnőtt s a legveszélyesebbeket mind a pandúrok hozták be ; a Zalaiban 1851-ben statariális úton kivégzett 12 gonosztevő közül 11 a pandúrok útján jutott hurokra.¹

Azonban, bár különösen az épen nem magyar érzelmű b. Hauer ker. főispán jelentése alapján Geringer is magáévá tette a pandúrság állandó visszaállításának és újraszervezésének eszméjét, bár a hadügy- és pénzügyminiszter is megfontolandónak vélték e tervet, Kempen és Bach ellenében czélt nem érhettek, s kivált miután a zsandárok és pandúrok között véres összeütközésekre is került a sor, a dolog vége mégis csak az lett, hogy 1851 októberében a pandúrok intézményét végleg megszüntették s a helyett a zsandárság létszámát emelték közel 1000 emberrel.² Nem volt szabad semminek megmaradnia, a mi a régi vármegyére emlékeztetett s a mi a magyarságban gyökerezett.

Természetes, hogy a magas és föltétlen pártfogás, melyet az új csendőrség élvezett s a mely minden, közte és a politikai hatóságok között fölmerült összeütközésben is érvényesült, még fokozta elbizakodottságát s szaporította azokat az önkényes túlkapásokat, melyekről már az előbbieken megemlékeztünk. Előfordult, hogy a zsandárok községi bírákat, jegyzőket csak azért, mert előfogatot rögtön előállítani nem tudtak, börtönbe zártak, hogy egyes letartóztatott egyéneket a megye területéről elszállítottak, a nélkül, hogy erről a politikai hatóságokat értesítették volna. Vasmegyében egy zsandár szükségesnek tartotta a népiskolát megvizsgálni s a magyarul folyó tanítást ellenőrizni, habár abból semmit sem értett. Bosszantóan furcsa volt egy ily beavatkozás Zalaegerszegen, a hol a színelőadást zsandártiszt rendeletére félbe kellett szakítani politikai okokból s utólag kitünt, hogy a szóbanforgó színdarab, melynek kéziratát elkobozták, egyáltalán semmi kivetnivalót sem tartalmazott. A rendnek új őrei különös kedvteléssel éreztették hatalmukat az úriosztálylyal. Borsod megye Szakácsi községében egy betegen ágyban fekvő úrnőt ágyából kivonszoltak s megköttözve kocsira tettek, úgy hogy a nő elájult s utóbb elmezavar tünetei mutatkoztak rajta. Lád-Besenyőn egy úri embert tiltott puskatartás miatt a templomban puskaagygyal ütlegettek, úgy hogy ő is s az izgalomtól családja is megbetegedett. Ugyancsak Borsodban egy volt honvédet bekísérés közben, mert ellenállást tanusított, a zsandárok megölték. Nagy feltűnést keltett a debreczeni református jogakadémia esete. Ennek tanárait és ifjúságát a közoktatásügyi miniszter csak kevéssel előbb különös dicséretben részesítette helyes magatartásukért s a tanulmányokban való buzgalmukért ; 1851 elején néhány debreczeni jogászt egy zsan-

¹ O. L. Geringer=iratok, 1851.

² U. és Á. L. t. Kormányzóság. 1851.

dárörjárat bekísért kihívó magaviselete s állítólag veszélyes fenyegetés miatt. Ezek több havi katonai fogházbüntetésre ítéltettek, bőjtrel és rablánczczal súlyosbítva ; ezzel azonban a megsértett zsandári tekin-
tély be nem érte : az intézetet be akarta záratni, csak Szoboszlai Pap István superintendens és Dörny ker. főispán előterjesztésének volt kö-
szönhető, hogy a további megtorló intézkedések elmaradtak.¹ Hogy az
ily összeütközések nemcsak a magyarság ellenszenvéből vagy rakoncztá-
lanságából eredtek, mutatja, hogy azok Horvátországban is napirenden
voltak, csakhogy ott rendesen a zsandárság volt az, a mely elégtételt
nem kapott,² ellenben Magyarországon a zsandári túlkapások marad-
tak gyakran megtorlatlanul, sőt még az azokat följelentő közigazgatási
közégek részesültek feddésben s 1851 nyarán legf. elhatározás alapján
belügyminiszteri rendelet jelent meg, mely szerint ezentúl a zsandárok-
nak való ellenszegülés minden ténye haditörvényszék elé utasítandó.

Időközben a magyar korona területén az igazságügyi szervezet ki-
építése is előhaladt s fontos új igazságügyi és jogrendi intézkedések lép-
tek rendeleti úton életbe, melyek az igazságszolgáltatás és közigazgatás
teljes különválasztásának elvét látszottak érvényesíteni, az esküdtszékek-
nek a birodalmi alkotmányba foglalt intézményét azonban meg nem va-
lósították.

A szűkebb értelemben vett Magyarországon a kerületi főtörvény-
székek száma egyezett a közigazgatási kerületekével, de székhelyük rész-
ben azokétól eltérően állapítottatott meg. Így a kassai kerület főtörvény-
székét Eperjes, a nagyváradiét Debreczen kapta meg ; elnökök lettek :
Pesten az akkor még csak 32 éves gróf Cziráky János, ki — mint Schmer-
ling kiemelte — egyike volt az elsőeknek, kik erejüket a kormány rend-
kezésére bocsátották ; Sopronban gróf Nádasdy Ferencz, a ki előbb az
erdélyi kincstárnokság elnöke volt, Eperjesen Dókus László volt sep-
temvir, Debreczenben Uray Bálint volt ker. táblai elnök, Pozsonyban
pedig Gosztonyi Miklós, ki legutóbb Bécsben a birodalmi főtörvény-
széknél működött. Ezek kinevezését követte a főügyészeké, kiknek meg-
választásánál tekintettel voltak arra is, hogy protestáns főtörvénysz.
elnök mellé katolikus főügyész kerüljön.³ Ezek a kinevezések is az
ideiglenesség jellegével történtek ; a főügyészek alá ügyészek és ügyész-
helyettesek rendeltettek s ezekre az igazságügyminiszter hatósága alatt
álló ügyészi szervezetekre ruháztattak át a kincstári jogügyi igazgatóság,
valamint a törvényhatósági tisztii ügyészek összes büntetőjogi teendői,

¹ O. L. Geringer=iratok, 1851.

² Osztrák *Belügymin.* lev. t. 1851.

³ *U. és Á. L. tár.*, 1850. — Főügyészek lettek : Pesten : Hegyessy Péter,
Sopronban : Hengelmüller Mihály, Pozsonyban : Hanrich Ferencz, Eperjesen :
Hlavács János, Debreczenben : Kovács János.

széles, az önálló nyomozásra is kiterjedő hatáskörrel.¹ 1851 elején megállapított az egyes kerületekben fönnállandó törvényszékek és járásbíróságok száma is, s egyúttal — takarékosági tekintetéből — az igazságügyminiszter kiszélesítette az egyes bíróságok hatáskörét, a társasbíróságokét pedig szűkítette. A bírának a birodalmi alkotmányban biztosított elmozdíthatatlansága azonban most sem lépett életbe, hanem ezen elv érvényesítése kitolatott, egyelőre 1852 július 1-ig.² Erdélyben ugyanakkor három főtörvényszéki tanács létesült: egy a szászok számára Nagy-Szebenben, egy a magyarok részére Kolozsvárott s a románoknak egy Deésen. Horvátországban főtörvényszék gyanánt megmaradt a báni tábla; a bánság és vajdaság főtörvényszéke Temesvárott volt.

Említettük már, hogy az egész birodalom számára egyetlen legfőbb bírószágot szerveztek Bécsben; ebbe olvasztották belé a magyar «hétszemélyes tábla» hatáskörét is, s létesítettek ennek fejében egy «magyar osztály»-t, mely azonban — mint láttuk — csakhamar elvesztette minden önállóságát s a melynek magyar tagjaival már megismerkedtünk. Ez a bíróság döntött harmadfokon az összes főtörvényszékek fölebbezhető ítéletei fölött; hozzá tartoztak a bíróküldés és az illetékeségi összeütközések esetei is; oldala mellett egy «Generalprocurator» működött, megfelelő számú helyettesek (General-Advocaten) segítségével. A különyszerű magyarországi ügyekre nézve a szervező pátens csak azt a rendelkezést tartalmazza, hogy a magyar, horvát s bánsági ügyek tárgyalására a bíraskodó tanács oly tagokból állítandó össze, a kik az illető ország jogviszonyait ismerik, s a mennyiben ez nem lehetséges, legalább közeleső gyakorlati ismeretekkel bírnak; ugyanez áll Erdélyre s különösen a szászok külön jogviszonyaira nézve. Azonban minden nem sajátyszerűen magyar (horvát, szász stb.) jog szerint elbírálandó, a magyar korona területéről felebbezett perek számára a tanács csak úgy állítandó össze, mint minden más esetben.³

Az alaki és anyagi jog terén az osztrák polgári törvénykönyvnek Magyarországon való általános behozatala elvben már ez időben el volt határozva. Az árva- és gyámügy kezelését egy, 1851 nyarán kiadott helytartósági rendelet a bíróságokra ruházta, városi és községi bizottságok közbejöttével; az árvavagyon kezelése pedig az adóhivatalokra bízott.

A telekkönyveket ideiglenes rendtartás alapján már 1850 szeptemberében behozta egy császári rendelet Horvátországban. Magyarországra nézve Geringer a következő év elején tett előterjesztést Bachnak, jelentvén, hogy az előintézkedéseket megtette s hogy a hatóságok igyekeznek

¹ Reichsg. u. Reg.=Blatt, 1850.

² U. és Á. L. tár, Min. tanács. 1851.

³ Reichsg. u. Reg.=Bl. 1850 aug. 7. csász. pátens.

a népet ez intézmény hasznos volta iránt fölvilágosítani és arra inteni, hogy az eljáró közegeket munkájukban támogassák. Azonban megjegyezte, hogy a keresztülvitel a magyarhoni birtokviszonyok, nevezetesen az ősiség, zálogbirtok, erdő- s legelőközösség miatt nagy nehézségekbe fog ütközni s csak a tagosítás és birtokelkülönítés megtörténte után lesz lehetséges nálunk a telekkönyveket szilárd és biztos alapokra fektetni.¹

Hasonlóképen csak lassan haladt előre az úrbérmegváltás ügye, a minek oka ugyan a dolog természetében feküdt, de a mi a birtokviszonyokban nagy zavart okozott, mert a nemesi birtokok nélkülözték a megszokott munkaerőt s nem juthattak hozzá az azt pótló forgótőkéhez ; e mellett a meg nem váltott szolgálmányok teljesítése is — az elharapódzott fogalomzavar következtében — nehézségeket okozott, sőt helyenkint sűrűlódásokat és összeütközéseket idézett elő. Az előlegek elnyerhetése a politikai kifogástalanság föltételéhez s bizottsági eljárás hoz lévén kötve, gyakran állottak elő kétes esetek, a melyekben még a miniszterek nézetei is eltértek egymástól ; győztes pedig rendesen a Bach ridegebb fölfogása lett, vagy a legjobb esetben is hosszabb huzavona támadt a birtokos hátrányára.² Az 1850 végéig előlegképen kiosztott összegek a hivatalos kimutatás szerint alig haladták túl az egy millió forintot.³ 1851 márcziusában azután egy rendelet adatott ki, mely az előlegekre való igény tekintetében bizonyos könnyítéseket nyújtott.

E közben a megváltás végleges eszközlésére vonatkozó munkálatok — különösen Korizmics László buzgó közreműködésével⁴ — tovább folytak ; Geringer a Korizmics javaslatát pártolta, mely szerint a keresztülvitel egyszerűsítése és gyorsítása céljából az úrbéri telkek osztályoztatnának s a megváltási összeg telkenként 300 forintnyi minimum és 600 forintnyi maximum között mozogna ; az ily alapra fektetett megváltás egész összegét Magyar-Horvátország és a vajdaság területén Korizmics 93 millió forintra értékelte. Annak idejében a magyar kormány is ezen az alapon tervezte a megoldást ; az osztrák kormány végelhatározása csak későbbi időpontban következett be.

Magyarország teljes pénzügyi beolvasztásánál a birodalomba, az államegységnek e téren is kifejezésre juttatása mellett mindenesetre annak a másik szempontnak is nagy szerep jutott, hogy t. i. Ausztriának erősen megrendült pénzügyi egyensúlya a magyar föld erőforrásainak bővebb igénybevételével állíttassék helyre. Az ezekből folyó rendsza-

¹ Osztrák *Belügymin.* lev. tára, 1851.

² *U. és Á. L. tár.* min. tanács 1850., 1851.

³ *Magy. Hirl.* 1850 nov. 15. és decz. 29. számak.

⁴ Lásd Korizmics cikkeit is, melyben Geringerhez beterjesztett munkálatát ismerteti, a *P. Napló* 1850 márcz. 14—16. számaiban.

bályok során kétségkívül sok oly új adó és jövedék is hozatott be hazánkban, a melyet utóbb az alkotmányos uralom is megtartani szükségesnek talált ; de hogy azoknak akkori behozatala elkeseredést szült, azt érthetővé teszi nemcsak újszerűségök s a végrehajtásban mutatkozott sok kíméletlenség és ügyetlenség, hanem az országnak a forradalom miatti elcsigázottsága is és a pénzérték ingadozásából, a sok új meg új papírpénzjegy által okozott zavarból a gazdasági életre amúgy is ránehezedő nyomás.

Az új pénzügyi rendszabályok keresztülvitele új szervezetet és személyzetet igényelt ; a régi «kamara» s az erdélyi «kincstárnokság» végkép megszűnt ; az egyes «koronatartományok» országos és kerületi pénzügyigazgatóságokat kaptak ; az országosoknak székhelyei Budapest, Nagy-Szeben, Temesvár és Zágráb lettek ; gróf Almásy Mórícz kamaraelnökből orsz. pénzügyigazgatósági elnökké változott át. A szűkebb Magyarországon 18 pénzügyigazgatóság létesült, Erdélyben hat ;¹ a külső pénzügyi szolgálat ellátására egyenruházott pénzügyőrséget állítottak föl.

Az osztrák rendszerű egyenes adók közül már 1850 tavaszán behozták nálunk is a földadót s ugyanazon év őszén a jövedelmi adót. A földadó a föld termése s az épületek haszonélvezete után volt fizetendő, de úgy, hogy a termés értékének megállapításánál a régi, 1824. évi terményárak vétettek alapul. Az egyenes adók egyenlő formákban érvényesültek a magyar korona egész területén, még a határőrvidék polgári személyeire is, az adótételek azonban Horvátországban alacsonyabbak voltak, tekintettel az ottani talaj csekélyebb termékenységre, valamint arra, hogy ez az ország adó tekintetében mindig enyhébben kezeltetett ; de kifejezetten s bevallottan azért is, hogy Horvátország 1848—49-iki magatartásának jutalmát lássa ; a magyarországi középső adókatégória a Dráván túl legmagasabbként szerepelt. A horvátoknak a dohányt is olcsóbbra szabták.²

A jogügyletekre, okiratokra, s hivatalos cselekményekre, valamint a játszókártyákra, naptárakra, külföldi hirdapokra s a napilapokban közölt hirdetésekre ugyanazon év novemberétől kezdve kiszabott bélyegilleték terhét fokozta az a körülmény, hogy bélyegek és bélyegzett papírok soká csak nagy nehézséggel voltak beszerezhetők.

Az a körülmény, hogy 1850 október 1-én lehullott a vámsorompó Magyarországnak és Ausztria között s a következő év július 1-ével a fogsas-

¹ Székhelyek : Pozsony, Rózsahegy, Nyitra, Balassagyarmat, Kassa, Miskolc, Ungvár, Szatmár, Debreczen, Nagyvárad, Arad, Szolnok, Szeged, Pest, Győr, Pécs, Nagykanizsa és Sopron ; Erdélyben : Nagyszeben, Szászváros, Kolozsvár, Besztercze, Marosvásárhely és Brassó.

² U. és Á. L. tár, min. tanács 1851.

tási adó kezelésének elhatárolása is megszűnt, tényleg elkerülhetetlenné tette az összes fogyasztási adók és jövedékek elközösítését is. Így behozták a magyar szent korona egész területén is a szesz- és söradót, valamint a bor- és húsfogyasztási adót, nemkülönben a dohánymonopóliumot. A szeszadó ugyanolyan tételben állapítottatott meg, mint az osztrák tartományokban, a söradó ellenben az ott dívó akónkinti 45 kr. helyett csak 36 kr.-ban. Horvátország e tekintetben is legalább halasztást kapott. Ezek a fogyasztási adók azonban azért nehezedtek egyenlőtlenül Magyarországra szemben Ausztriával, mert az utak legnagyobb részének rosszassága miatt a termelők termelvényeiket értékesíteni sokkal nehezebben tudták; ¹ Erdélyben pedig, hol a szesznek kicsinyben főzése különösen a székely nép között el volt terjedve, a megadóztatás módja nem számolt a viszonyokkal s így e keresetforrást majdnem egészen kiapasztotta.²

Legtöbb keserőséget mindenesetre a dohánymonopólium szült, annál inkább, mert az annak alkalmazásánál követett eljárás fölötté zaklató és terhes volt s a kormány még arról sem gondoskodott, hogy a magyar nép neki érthető rendeletekkel világosíttassék föl követendő eljárása s mulasztásainak következményei felől.³ A «szűzdohány» hazájában, a hol — mint egy osztrák író mondja — az emberek pipájuk tüzeinek fönntartása fölött úgy őrködtek, mintha a Vesta tüze lett volna, ez a rendszabály bizonyos háborgás nélkül meghonosítható nem volt s ha ezért a gömöri parasztok egy ízben dohányuk termőmagvait nyilvánosan elégették, nagy hiba volt ezt a kihágást politikai tüntetésnek minősíteni s mint olyat büntetni.⁴

Az Ausztriával közös vámterület kétséggkívül nyújtott — különösen nyersterményeinek értékesítésére nézve — előnyöket Magyarországnak, akkor azonban első sorban és főkép csak az állami összeolvasztás kifejezőjét látta abban is mindenki. Igaz, hogy a pesti kereskedelmi kamara Bruck miniszternek a Németországgal létesítendő vámunióra vonatkozó terve mellett nyilatkozott, mert így a magyarországi nyerstermények még tágasabb piacchoz jutnak, «ipari cikkek pedig olcsóbban hozhatók be»,⁵ de hogy ily fölfogás érvényesülése mellett fejlődött volna-e valaha magyar ipar? azt könnyű elképzelni. Különben Bruck kevésbé távozása előtt Bécsben magyar iparosokkal is folytatott tárgyalásokat a közös vámterület vámtarifáját illetőleg.⁶

¹ P. Napló, 1851 jan. 9.

² Urmösy id. m. I. 105. l.

³ O. L. Geringer=iratok, 1851.

⁴ W. Rogge id. m. I. 227. l.

⁵ R. Charmatz: Minister Frh. v. Bruck, 56. l.

⁶ P. Napló, 1851 jan. 30.

A kormány ez időbeli közgazdasági intézkedései közül még a vasútügy, a Tisza=szabályozás és a telepítések kérdése igényel említést.

A birodalmi egységnek megfelelően a «magyar központi vasút» beolvasztatott az osztrák államvasút hálózatába, mint «déleleti vasút», melynek számára Pesten igazgatóságot szerveztek, egyidejűleg a prágai és grácsi igazgatóságok föllállításával. Az 1850 végén teljesen kiépült bécs—pozsony—pesti vasútvonalat december 15-én Érsekújvárott nagy ünnepélyességgel nyitották meg Bruck és Geringer jelenlétében; a primás misét mondott s a Gott=erhalte «és a magyar nemzeti dalok egymás társaságában jelentek meg». ¹ Bruckot Magyarországra vonatkozó messzemenő vasútépítési tervek foglalkoztatták, melyeket közölt Geringerrel s a kereskedelmi kamarákkal is, melyekből azonban egyelőre semmi sem valósult meg. Geringer véleménye az volt, hogy a tervezett vonalak közül mindenekelőtt — Pest és Szolnok között már létezvén vasút — a czegléd—szeged—temesvár—aradi volna kiépítendő, mely által sikerülne «Erdélyt is, mint legtávolabbi koronatartományt közelebb hozni a birodalom szívéhez». Azután következnenek a szolnok—debreczeni, a pest—miskolcz—kassa—szandeczi s a pest—zágráb—laibachi vonalak; a többi még várhat. ²

Egy 1850 június 16-án kiadott császári rendelet szerint a Tisza=szabályozást teljesen az állam vette kezébe s az a kereskedelemügyi miniszter vezetése alá helyezettvén, folytatására évi 100,000 forint hozzájárulás biztosított, úgy mint 1848 előtt, de egyelőre csak öt évre. Egy Pesten székelő, három tagú bizottság rendeltetett ki a munkálatok közvetlen vezetésére, melynek mindhárom tagja — közigazgatási, műszaki és jogi szakértő — a kormány megbízottjaként szerepelt. A Tisza=szabályozási társaság alapszabályai hatályon kívül helyezettek, csupán a járási társaságok maradtak meg «egyelőre» mint végrehajtó közegek. Az ármentesített területekre holdankint és évenként egy forint illetéket vetett ki a kormány.

A kormány magyarországi közgazdasági politikájára nézve azonban különösen jellemző az a telepítési actio, mely ez időben megindult. Magyarország természeti kincseinek eléggé ki nem aknázott volta s egyes vidékeinek aránylag gyér lakossága kétségkívül jogosulttá tették a telepítés gondolatát, melynek a multban is voltak előzményei. Azonban a megvalósítás módjából annyira kirítt az a politikai célzat, mely a magyar földből minél többet akart idegen, különösen német elemek birtokába juttatni s ezáltal is a magyarságot gyöngíteni, hogy az egész mozgalomnak csakhamar ellenszenvet kellett keltenie s a hebehurgyaság, melylyel a kormány épen nem megbízható vállalkozók műkö-

¹ *Magy. Hirl.* 1850 decz. 17.

² *O. L. Geringer=iratok*, 1851.

dését fölkarolta, a bekövetkezett kudarcz által az egész ügyet compromittálta.

A dolgot módszeresen, irodalmi propagandával indították meg. Dr. Gustav Höfkentől 1850-ben egy könyv jelent meg Bécsben,¹ mely kapcsolatban Németország és Ausztria tervezett vámuniójával, az akkori-ban mind nagyobb mérveket öltő németországi kivándorlást Magyarország felé kívánta irányítani, abban a reményben, hogy a magyarok ezt az erőgyarapodást nem fogják «káprázatok kedvéért» maguktól elutasítani, hiszen hazájuknak új, kedvező helyzete a monarchiában úgyis sokat visszaad abból, a mit «vélt önrendelkezési jogából» veszített. Ugyanakkor bizonyos Julian Chownitz (másképp Chowanetz), ki 1848-ban Pesten forradalmi irányú német lapot indított, azután Bécsben a kormánynak ajánlotta szolgálatait s elutasítatván, Frankfurtba ment és onnan Ausztriába küldött lázító nyomtatványokkal nyugtalanította Bachot,² egyszerre egy, kétségkívül szintén a kormány megbízásából írt ügyes és tartalmas kézikönyvvel³ állott elő, melyben Magyarország ismertetésével, sőt még a magyar nyelvbe való bevezetéssel is mintegy útmutatást adott a Németországból hozzánk brevándorolni akaróknak.

Azalatt a kormány behatóan és nagy jóakarattal tárgyalta Hohenblum (Joseph) lovagnak egy «Első osztrák telepítő-egyesület»-re vonatkozó terveit s a magyarországi telepítés általános elveit, miközben az az eszme, hogy a koronajavak használtassanak föl telepítési czélokra, főképp magának az uralkodónak ellenzésén szenvedett hajótörést.⁴ Thinnfeld földművelésügyi és Bruck kereskedelmi miniszterek a magyarországi birtokviszonyok rendezetlen voltára való tekintettel el akarták odázni a dolgot; Geringer a Hohenblum-féle vállalkozást egyenesen speculatióra irányulónak mondta s a népsűrűség kiegyenlítése czéljából inkább az országon belül való áttelepítést ajánlotta, egyúttal rámutatván a magánvállalkozás veszélyeire s az állami intézés nagy költségeire. Azonban Bach türelmetlenül sürgette a dolog megindítását s csak az ő pártfogásával történhetett meg, hogy Hohenblum a maga fölhívását a bécsi hivatalos lapban közzétehesse s összetoborzott német telepesekkel az actiót Somogy és Arad megyében tényleg megindította.⁵ E példa által fölbuzdulva, bizonyos Ehrenberg nevű vállalkozó, kit utóbb csalás miatt elfogtak,⁶ szállított telepeseket Zemplén megyébe. A dolog vége

¹ «*Deutsche Auswanderung und Kolonisation mit Hinblick auf Ungarn*». C. Gerold u. Sohn.

² *U. és Á. L. tár.*, 1849. Lásd a *P. Napló* 1850 júl. 1-i számában közölt bécsi levelet.

³ «*Handbuch zur Kenntniss Ungarns*». Bamberg, 1851.

⁴ *U. és Á. L. tár.*, min. tanács 1850.

⁵ *Osztrák Belügymin.* lev. tára, 1851. O. L. Geringer-iratok, 1851.

⁶ *Magy. Hirlap*, 1852 jan. 15. szám.

az lett, hogy a telepesek magukat megkárosítva látván, perrel fordultak a vállalkozók ellen, hogy maga az osztrák sajtó csakhamar kénytelen volt a magyar gyarmatosító actio bukását megállapítani, a kormány azt b e is tiltotta s beismerte, hogy e telepítések túlzott pártolása alkalmat szolgáltatott oly üzérkedésekre, melyek a telepeseket a legkritikusabb helyzetbe hozták.¹

Az egyházi téren már előbb is megnyilvánult gróf Thun cultus-miniszternek egyéb udvari befolyásoktól is támogatott túlzóan és egyoldalúan egyházas iránya, mely utóbb a concordatumban s a híres protestáns pápensben nyerte betetőzését s a mely Magyarországon, hol a katolikus egyház a vallási türelem és szabadelvűség követelményeivel nem helyezkedett ellentétbe, a protestánsok jogállását pedig a nemzeti szabadságért folyt harcokkal kivívott törvények biztosították, szükségkép az ausztriainál sokkal élesebb ellenhatást idézett föl.

X Thun 1850 április havában császári nyílt parancsokat eszközölt ki, melyek a Josephinismus rendszerének utolsó maradványait is eltávolították, a kir. «placetum» jogát eltörölték s a katolikus egyháznak nemcsak uralkodó, hanem egyúttal az államtól úgyszólván teljesen független jogállást biztosítottak.

E rendeletek, — melyeknek kieszközlésében mindenesetre nagy része volt az uralkodó egykori nevelőjének, Rauscher későbbi bécsi érseknek s a rendkívül mozgékony és tevékeny Viale Prela pápai nuntiusnak² — kimondják, hogy nemcsak a katolikus püspökök, hanem híveik is jogosítva vannak egyházi ügyeikben a pápához fordulni, az ő elhatározását s rendelkezését kikérni, a nélkül, hogy e tekintetben a világi hatóságok előzetes beleegyezéséhez volnának kötve. A püspökök hatáskörükben kibocsáthatnak intelmeket és rendelkezéseket a papsághoz és hitközségekhez, a nélkül, hogy azokhoz az államhatalom előzetes beleegyezését kinyerték volna; a mennyiben azonban azok a nyilvánosságra vannak szánva, vagy külső hatásra is számítanak, a világi hatósággal másolatban közlendők. Az eddigi tiltó rendelkezések megszüntetettvén, az egyházi hatalomnak jogában áll oly egyházi büntetéseket kiszabni, melyek a polgári jogokra kihatással nincsenek, joguk van egyházi közegeket állásuktól és javadalmuktól fölfüggeszteni, elmozdítani s e rendelkezéseik végrehajtására — a mennyiben azok szabályszerűségét igazolják — az állami hatalom közreműködését igénybe venni. A Thunhoz intézett kézirat az 1849-iki bécsi püspöki conferentia kívánságainak még messzebbmenő teljesítését is kilátásba helyezi s utal az azokra nézve a szentszékkal folytatandó tárgyalásokra, végül igéri, hogy az uralkodó a püspökök kinevezésére vonatkozó jogát min-

¹ U. és Á. L. tár, min. tanács 1851.

² Wessenberg id. m. I. 320. l.

dig a püspöki kar meghallgatásával fogja gyakorolni. Egy későbbi cultus-miniszteri rendelet a katolikus papok fegyelmi ügyeiben, továbbá a katolikus istentisztelet és a lelkészi vizsgálatok ügyében intézkedett, szintén a püspöki értekezlet határozatai szellemében és a világi hatóságok addigi befolyásának lényeges megszorításával.¹ Ezeket az intézkedéseket követte a jezsuita-rend visszaállítása, mely ugyan csak egy Ausztriára vonatkozó tilalom visszavonását jelentette, de a melynek ki-hatásaképen a rend Magyarországon is, különösen tanító működésében az ötvenes évek folyamában szélesebb tért foglalt el. Új katolikus érsekségek létesültek Zágrábban és Balázsfalván s püspökségek Szamosújvárott és Lugoson a horvátok és románok számára, miáltal több püspöki megye elvonatott az addig fölötté állott magyar érsek hatósága alól.²

A protestánsok egyházi autonómiájába már Haynau által gyakorolt erőszakos beavatkozásokat most különböző iskolai rendszabályok követték, melyek protestáns iskolákat kath. papi személyek felügyelete alá helyeztek³ s miniszteri rendeletekben fölállított új követelmények mértékéhez képest egész sorát a középiskoláknak nyilvánossági joguktól fosztottak meg, s miután a különböző kerületek e tárgyban gyűléseket tartottak és az uralkodóhoz kérelmező küldöttségeket menesztettek, a kormány az ily küldöttségjárás megakadályozásának szükségességét mondta ki.⁴

A Thun tanügyi intézkedéseinek az a célzata, hogy az oktatás színvonala általában emeltessék s az ennek föltételeivel nem bíró iskolák működése megszűnjék vagy korlátoztassék, magában véve nem kifogásolható, de ezt a célzatot bajos volt megvalósítania egy kormánynak, mely maga törvényes alappal nem bírván, tanintézeteket törvényen alapuló jogoktól fosztott meg rendeleti úton, s a mely e mellett lépten-nyomon elárulta, hogy nem annyira a tanítás alantassága, mint inkább annak magyar nyelve és szelleme az, melyet üldöz.

A pesti egyetemen az osztrák egyetemek mintájára szabályozta a miniszter a leczképezéket s a tanulmányi és fegyelmi rendet. A bölcsészeti tanfolyamot három évre, az orvosi öt évre, a jogi négy évre szabta meg, s az addigi félévi és évi vizsgálatok helyett csupán ellenőrző colloquiumokat rendelt el ; a jogi karon elméleti jogi és államtudományi

¹ Reichsg. u. Reg.=Blatt, 1850. 156. és 320. szám. W. Rogge id. m. I. 193. s köv. I.

² Katolikus püspöki kinevezések ez időben : Scitovszky helyére győri püspök lett Karner ; veszprémi püspök lett Ranolder, Lonovics helyére egri érsek Bartakovics, ennek helyére rosznyói püspök Kollartsik, Jekelfalusy helyére szepesi püspök Zabojaxky, beszercebányai püspök Moyzes, nagyváradi Szaniszló ; Kunszt előbb kassai püspökké, majd kalocsai érsekké nevezetett ki

³ «Ungarns Gegenwart». 38. s köv. I.

⁴ U. és Á. L. tár, min. tanács. 1850.

államvizsgálatokat hozott be. Osztrák mintára szabályozta a tanári fizetéseket, kor szerinti fokozatokkal. Kilátásba helyezte a zágrábi jogakadémia¹nak egyetemmé fejlesztését, sőt foglalkozott Thun egy, a szászok részére Nagy-Szebenben létesítendő egyetem eszméjével is.¹ Ugyanez időben a magyaróvári gazdasági tanintézet teljesen akadémiai jellegű szervezetet kapott két éves tanfolyammal.

Az egyetemen meghonosított tanulmányrendi szabályok lényegökben egészen a legújabb időkig fennmaradtak ; kevésbbé tartósnak bizonyult az, a mit a kormány szabályozó keze a jogakadémiákban művelt. A tanulmányalaphól fenntartott négy intézet közül a győri zárva maradt, a pozsonyi, kassai és nagyvárad mint «cs. kir. jogakadémia» csak két évre fogadhatta magába a hallgatókat, a kik államvizsgára kívántak bocsáttatni, azok további két tanévre valamely egyetemre tartoztak menni. A katolikus püspöki, valamint a protestáns jogakadémiák magántanintézeteknek nyilvánítottak s számukra a nyilvánossági jog megadása csak bizonyos, szigorú föltételek teljesítése esetében helyeztetett kilátásba. Csupán a zágrábi jogakadémián volt megengedve négyéves tanfolyam hallgatása.

A gymnasiumokra nézve általános szabályul szolgált, hogy a melyek egy év alatt nem rendezkednek be az «Entwurf» rendszere szerinti intézetekké, azok nyilvános jellegüket elvesztik ; de ezen túlmenőleg is, tekintettel a középiskolák túlnagy számára, Thun a középiskolák egy részének megszüntetését vagy kis-gymnasiummá lefokozását vette célba, egyeseket pedig különösen a magyar szellemű tanítórendek kezeléséből, azalatt a cím alatt, hogy nem rendelkeznek elég tanerővel, kivett s állami intézetekké alakított át. Már most az átszervezkedés természetesen nem ment könnyen és gyorsan, mert Magyarországon a régi gymnasiumok — még a legjobbak is — lyceális tanfolyamukkal, tudvalevőleg, nagyon elütöttek az «Entwurf»-ban előírt gymnasiumoktól. Így aztán a kegyesrendiek gymnasiumai közül csak hét nyílhatott meg mint teljes főgymnasium, 11 mint kis-gymnasium, 11 pedig bezárattott ; a czisterciek egri főgymnasiumát lefokozták négy osztályúvá, a benczések pozsonyi, a premonstreiek kassai és nagyvárad főgymnasiumát pedig államosították ; Erdély 34 különböző felekezeti gymnasiuma közül csak 19 maradt teljes, 9 pedig 4 osztályú, a többi hat megszüntette működését.

A tanítás nyelvének meghatározásánál leginkább nyilvánult a Thun rendszerének irányzatossága s egyúttal annak természetes ellenhatása. A pesti egyetemen a theologiai, valamint néhány jogi és bölcsészeti tantárgy előadási nyelve maradt a régi latin ; a modern és gyakorlati tanszakoknál a magyar és német tannyelvnek váltakoznia kellett ;

¹ U. ott.

a következmény az lett, hogy a magyar előadásokra kétszer annyi hallgató iratkozott be, mint a németekre. Az ekkoriban nagyon népes, külföldiektől is látogatott magyar-óvári gazdasági akadémia s a pesti ipariskola tannyelvénél immár kizárólag a német tétetett, a pozsonyi jogakadémiában is annak kellett az «uralkodó» (vorherrschend) nyelvnek lennie; a kassai jogakadémia két tanára német, kettő magyar nyelven tartozott tárgyat előadni. A pozsonyi és kassai középiskolák németeknek nyilvánítottak, a magyar nyelvnek csak olyan szerep jutott bennök, mint a tótnak; csak a mikor néhány tanár, a német nyelvet kellően nem bírván, lemondott s a tanulók egy része más helyre költözött, határozta el magát Thun ideiglenesen néhány enyhítő rendszabályra. Nagy-Szombaton a német és tót mint párhuzamos tannyelv szerepelt, holott a 109 középiskolai tanuló közül csak 22 volt tót; ez intézkedés következtében 47 tanuló elhagyta az intézetet; Sárospatakon elrendelték a tót nyelv tanítását is, bár azt senki sem kívánta, Selmeczbányán pedig a német és tót tannyelv mellett a magyart csak mint nem kötelező tantárgyat tűrték meg; azonban a tanulók kivétel nélkül jelentkeztek annak tanulására.¹

A szellemi kultúra egyéb terein alkalmazott kormányzati rendszabályok közül itt csak a színházakra vonatkozókról emlékezünk meg. A Bach 1850 novemberében kibocsátott «színházi rendtartása» egészen rendőri eszmekörben mozog. Minden színpadi előadást helytartósági engedélyhez köt s az igazgatót súlyos, 500 frtig terjedhető bírság, sőt esetenként fogházbüntetés terhe mellett felelőssé teszi a bejelentett és engedélyezett darab szövegéhez való ragaszkodásért; a fővárosban engedélyezett színmű az ország más helyein is előadható. A megadott engedély azonban közrendészeti okokból bármikor visszavonható. A helyi hatóság ügyel e rendelet megtartására és arra, hogy az előadások a közillendőségbe ne ütközzenek s általuk a közrend és nyugalom meg ne zavartassék; ebből a szempontból a helyi közbiztonsági hatóság az előadást be is tilthatja, félbe is szakíthatja, sőt az épületet kiürítheti és bezárathatja. Megütközést keltő eltérések és rögtönzések külön rendbüntetés alá esnek. A rendőri hatóság jogosítva van a főpróbákon megjelenni s a jelenetvezést, öltöztetéseket, tánczokat és csoportosításokat is ellenőrizni; a kiadott utasítás magyarázta meg, hogy mi tiltandó meg s meghatározásaiban oly messze ment, hogy — habár szakértők meghallgatását is ajánlotta — az engedélyezés vagy tilalom tulajdonképpen egészen az eljáró rendőri közeg önkényétől függött. Így például az elősorolás szerint eltiltandó volt minden, a mi a büntetőtörvényekbe ütközik, a mi az uralkodóház és az «alkotmány» iránti loyaltással össze nem fér;

¹ O. L. Geringer-iratok, 1850. *Magy. Hirlap*, 1850 okt.—decz. *P. Napló*, 1851 jan.—aug.

mindaz, a mi «az időszerinti közviszonyok» között a köznyugalmat és rendet, a nemzetiségek, osztályok és felekezetek békéjét zavarhatná vagy zavargásokra és tüntetésekre adhatna alkalmat; továbbá a mi a közilletet, szemérmet, erkölcsöt és vallást sérti s mindaz, a mi még élő személyeket vagy «a magánélet tudvalevő viszonyait» viszi színpadra. Minden egyéb a kezelők tapintatára volt bízva, a kiknek pedig rendesen gyorsan kellett határozniok.¹

Ez a rendtartás azután a magyarországi kivételes viszonyokra való tekintettel a Protmann javaslatához képest oly megtoldást is kapott, hogy olyan színdarabok, a melyek valami tekintetben a politikát érintik, vagy a melyekben katonaság szerepel vagy katonai vonatkozások vannak, csak a hadtestparancsnokság hozzájárulásával legyenek engedélyezhetők. Erre való figyelemmel az előadásokon nemcsak egy rendőrtisztviselőnek, hanem egy ügyeletes katonatisztnek is jelen kellett lennie.²

Hogy azonban a kormány emellett teljes tudatában volt a színházak kulturális jelentőségének és a közszellemre való pozitív kihatásának is, azt az az öntudatos politika tanúsítja, a melylyel a magyar színeszetet a hol csak teheté, akadályozni, ellenben a németet előmozdítani és pártolni igyekezett. Így például Kolozsvárott, a hol a legrégebb magyar színház állott fönn, azt a kormány a város tulajdonának nyilvánította s német színészeket hívott belé; csak hosszú küzdelemmel s miután a németek állandóan üres ház előtt játszottak, sikerült a magyar játékszínnek ezt a helyet ismét visszahódítani.³ Még érdekesebbek e tekintetben a pesti leégett német színház újra építésére s általán a pesti német színeszet emelésére irányzott tárgyalások,⁴ melyek során ez ügy legbuzgóbb apostola, Rosenthal Sámuel lapszerkesztő meggyanúsította a magyarokat, hogy a régi, nagy német színházat 1847-ben ők gyújtották föl. A kormány és közegei egészen aprólékosan foglalkoztak a nyomorultan tengődő német színtársulat igazgatásával és anyagi viszonyaival, csakhogy annak versenyképességét a közönség szeretetétől és lelkesedésétől fönntartott nemzeti színházzal szemben valamiképen biztosítsák. Azonban ezeket a törekvéseket s azok hatástalanságát megvilágítani e korszak művészeti viszonyainak tárgyalásánál lesz alkalmunk.

¹ *Allgem. Reichs-Ges. u. Reg.-Bl.* 1850. *Magy. Hirl.* 1850 decz. 4. és 5.

² O. L. Geringer=iratok, 1851. *Osztrák Belügymin.* lev. t. 1851. A Protmann színházi policziájának mulattató esetét beszéli el *Degré Alajos.* (Visszaemlékezéseim, Bpest, 1883. II. 194. l.) E szerint P. a pesti Nemzeti színházban a «Báléj» cz. opera színrehozásában azt a változtatást tette, hogy III. Gusztáv királyt le nem lövik, hanem a merénylőket fegyveres rendőrök eltávolítják.

³ *P. Napló*, 1851 aug. 16.

⁴ *U. és Á. L. tár*, kormányzóság 1851.

III.

(Külpolitikai viszonyok; Angolország Ausztria=ellenes magatartása; Haynau insultáltatása Londonban megtorlatlan marad. A német kérdés fejleményei; ellentét Ausztria és Poroszország között; a hesseni beavatkozás miatti összetűzés, az olmützi értekezlet; Poroszország enged. Rendszabályok Magyarországon a forradalmi propaganda ellen; kémkedés és összeesküvés=szimatólás; akadémikuskodás az egyesületekkel szemben. A menekültek elleni halálos ítéletek kiszögzése; egyes megkegyelmezések; elfogatások és politikai perek. A kormány kellemetlenségei a nemzetiségi tényezőkkel. Bach támadása a conservatívek ellen. Elégedetlenség Ausztriában is; pénzügyi gondok; Kübeck a Reichsrath elnökévé lesz; változások a minisztériumban. A katonai körök mozgalma a birodalmi alkotmány ellen; Kübeck befolyása; az augusztusi »ordonnanz»-ok; a miniszteri felelősség megszüntetése, mint az octroyált alkotmány visszavonásának előjátéka. Albrecht főherczeg küldetése Magyarországba. 1850—1851.)

A Schwarzenberg-minisztérium magyarországi politikáját is szükségképp befolyásolták ez időben oly körülmények, melyek részint a külügyi viszonyokban, részint némely osztrák politikai tényező magatartásában s a kormányzat saját körében állottak elő.

A mi mindenekelőtt a külpolitikai vonatkozásokat illeti, másutt lesz helyén megvilágítani azt az összeütközést, mely egyfelől Ausztria és Oroszország, másfelől Törökország között a magyar és lengyel menekültek kiszolgáltatásának kérdésében támadt s egészen a diplomatiái összeköttetés formai megszakításáig fejlődött. E kérdésben tanúsított magatartásuk a nyugati hatalmakat is — különösen Angliát — bizonyos ellentétbe hozta a császárságokkal.

Franciaország, mely már 1849 nyarán némi bizalmatlanságot keltett maga ellen Ausztria kormányköreiből Savoya annexiójára s a sardiniai királyságnak a Po=menti tartományokkal való kárpótlására vonatkozó terveivel,¹ az emigráció védelmében támogatta az angol kormányt, azonban a fenyegető osztrák=porosz összetűzés eshetőségére semlegességet helyezett kilátásba.² Ausztriának minden országaival szándékolt belépése a német szövetségbe, a francia kormányt élénk tiltakozásra

¹ U. és Á. L. tár, min. tanács 1849.

² B. Hübner követ 1850 okt. 27=iki lev. Bachhoz a Nemz. Muzeum lev. tárában.

indította,¹ de a mily mértékben közeledett Párisban Bonaparte herczeg mint köztársasági elnök, Bécsben pedig Schwarzenberg a nyílt reactio politikájához, oly mértékben haladt elő a kölcsönös megértés és közeledés is közöttök.

Angolország már a magyar szabadságharcz idejében világosan elárulta osztrákellenes érzelmeit. Ismerjük azt a leczkértető modort, a melyben Palmerston Magyarország pacificatiójának kérdésébe beleszólt; a magyar menekültek ügyét pedig az angol kormány annyira magáévá tette, hogy hajórajt küldött a Dardanellákba, a portát ellentállási szándékában megerősítendő. Ily előzmények után a bécsi kormány természetesen fokozott érzékenységgel fogadta azt a véletlen esetet, mely 1850 őszén az egész európai s a magyar közvéleményt is rendkívül élénken foglalkoztatta.

Haynau tábornagyságot sértődéseért a szórakozásban keresvén vigasztalást, kevéssel visszavonulása után 1850 augusztusában európai útra kelt s miután már Brüsszelben és Ostendeben is kellemetlen és zajos tüntetések középpontjául szolgált,² s már ott figyelmeztették, hogy ne menjen Angliába, szeptember elején mégis meglátogatta Londont és ott két kíséret-társaságában megsejmelte a Barclay és Perkins-czég híres serfőzőgyárát. Miután távozása előtt nevét beírta a vendégkönyvbe, a munkások között hamar híre ment, hogy ki a nagy bajúszú öreg úr s azok az udvaron összecsofodulván, kíméletlen módon insultálták, megdobálták s futásra és elrejtőzésre kényszerítették a gyűlölt idegent, kit csak a rendőrség mentett meg a munkások és az utcai nép dühétől. Az egykorú angol lapok eltérő módon, előbb igen éles, utóbb mindinkább tompított színekkel ecsetelték a kellemetlen esetet,³ mely óriási fel-tűnést keltett s melynél, ha kétes is az, hogy Haynau mekkora tettleges bántalmakat szenvedett, saját vallomása bizonyítja, hogy élete-veszélyben forgott,⁴ és kételyen felül áll, hogy úgy maga a kaland önkénytelen hőse, mint az ő személyében Ausztria súlyos szidalmak tárgya volt, melyek úgy a londoni közönség, mint az európai, sőt amerikai sajtó és közvélemény nagy részében inkább rokonszenvvel, mint megütközéssel találkoztak. Londonban falragaszok és külön lapok hirdették az eseményt, meetingek tartattak, melyek fenyegetőleg tiltakoztak a tettesek

P. Napló, 1851 április 9.

² Lásd b. Jósika Miklósnak Brüsszelből, szept. 1-én Fehérváry Miklóshoz intézett levelét. (Az egész levélgyűjtemény az Akadémia könyvtárában.)

³ Lásd a *Magyar Hírlap* 1850 szept. 12., 19., 20. és 26-iki számainak közléseit és az akkor Londonban tartózkodó Rónay Jácint följegyzéseit ez esetről (Naplótöredék kézirat gyanánt és névtelenül, I. 188. s köv. l.); nemkülönben Kropf Lajos kimerítő cikkét: «Haynau kalandja Londonban», a Bud. Szemle 1903 deczemberi füzetében. (321. s köv. l.)

⁴ Zsoldos Ignác följegyzése id. kéziratában.

üldözése ellen¹ s Haynau utóbb még a német Hannoverből is ellenséges tüntetések miatt volt kénytelen távozni, tervezett párisi útjáról pedig le kellett mondania. Schwarzenberg herczeg erélyesen követelt elégtételt, de miután b. Koller londoni diplomatai ügyvivő, szakértők meghallgatása után kijelentette, hogy ez ügyben pert indítani nem tanácsos,² bár Palmerston külügyminiszter az osztrák fölszólalásra nagyon lanyhán fejezte ki sajnálatát, Bécsben végre is belényugodtak a dologba s beérték azzal, hogy repressaliákkal fenyegetőztek előfordulható esetekben, és hogy mikor két évvel később, a Wellington herczeg temetésekor az összes európai uralkodók képviseltették magukat, Ausztria ezt meg nem tette, nem akarván, hogy Londonban, hol a Haynaut ért insultus megtorlatlan maradt, osztrák egyenruha legyen látható.³

Az angol hivatalos körök fölfogását ez esetre nézve legjobban jellemzi Lord Palmerstonnak egy október 1-ről Grey belügyminiszterhez intézett magánlevele,⁴ melyben egyebek között ezek olvashatók: «Meg kell vallanom, hogy Haynau idejövetele minden czél és ok nélkül, oly rövid idővel olasz és magyarországi dolgai után szándékos insultus volt ezen ország népe ellen, mely véleményét felőle oly tele torokkal hangoztatta mindenütt gyűlésekben és hirlapokban. De az a specialis bánásmód, melyben őt a söröskocsisok részesítették, hibás lépés volt. Megveretése ugyan — úgymond — Koller elbeszélése szerint — nem volt oly komoly dolog, de mégis inkább egy paplanon a levegőbe kellett volna őt dobálni...» Palmerston hite szerint egyébiránt «Schwarzenberg inkább csak azért fessegeti a dolgot, mert le akarja csillapítani a kedélyeket az osztrák hadseregben, nem mintha ő maga sokat törődne Haynau-al, ki az osztrák kormány kegyét elvesztette s kit nagyon kár hoztatnak Bécsben és az osztrák társadalomban kegyetlenkedéseiért». Palmerston e fölfogásának leplezetlen kifejezést adott Victoria királynéval szemben is, ki ezért erősen megleckéztette őt.⁵

Azonban mindezeknél komolyabban fenyegették a monarchia külső békéjét ez időben a német kérdés fejleményei.

Már 1849 nyarán nyilvánvalóvá lett, hogy a német szövetség végleges szervezésének kérdésében Ausztria és Poroszország között kiegyenlíthetetlen ellentét áll fönn. A birodalom német tartományainak a szövetséghez való hozzátartozás ellen Poroszország nem tehetett kifogást s ez alapon Ausztria igényelhetette a maga részére a frankfurti szövetségi

¹ *Frankenburg A.* (id. m. II. 32. l.) egy oly gyűlésről tesz említést, melyben az esetet gúnyképen színpadiasan utánózták.

² *U. és Á. L.-tár*, min. tanács. 1850.

³ *Metternich's Nachgel. Pap. VIII. 130. l. The letters of queen Victoria.* London, 1907. II. 487. l.

⁴ *Kropf Lajos* id. cikkében közölve.

⁵ *Letters of queen Victoria.* II. 319—322. l.

kormányban a vezérszerepet. A mint azonban a márcziusi octroyált alkotmány által az örökös tartományok a magyar korona országaival és az éjszaki olasz tartományokkal egységes birodalommal olvasztattak össze, Németországban joggal merült föl a kérdés, hogy ez a nagyobb részében nem német lakosságú birodalom mi czímen tartozzék a Bund-hoz s gyakorolja még hozzá a hegemoniát benne, kivetkőztetve azt német nemzeti jellegéből? Így szükségkép állott elő Poroszország, mint nagyságra Ausztriához legközelebb álló német állam primatusának gondolata.

Ezzel a gondolattal azonban a bécsi kormány megbarátkozni semmi kép sem volt hajlandó. Bruck agyában fogamzott meg az az eszme, hogy Ausztria összes államaival vámszövetségbe lépjen a német államokkal s ilyképen egy nagy, középeurópai egység alakuljon. Ezt a magában véve nem természetlen gondolatot Schwarzenberg politikai irányban fejlesztette tovább, mert — mint már említettük — az ő merész és kalandos ambíciója a németországi hegemoniát nem akarta az osztrák centralizmusnak föláldozni, s megbúvólta a gondolat: egy hetven millió lakosságú birodalomban vihetni vezérszerepet. Ő kezdettől fogva azt a hitet vallotta, hogy Ausztriának «ezredéves joga az, hogy az első német hatalom legyen»,¹ oly állítás, a mely vagy az államférfiúnál megütközést keltő felületességre mutat vagy szándékos történethamisítás, mert a német-római császárság egész a középkor végéig nem állandósult a Habsburgok uralmában, az osztrák császárság pedig már épenséggel csak a XIX. század szüleménye volt.

Ez a törekvés az ellentétes sakkhúzások egész sorozatát eredményezte a két versengő hatalom részéről, miközben viszonyuk mindinkább elmérgesedett, úgy hogy Miklós cárnak a varsói találkozásokon ismételve békítőleg kellett közbelépnie. Ausztria helyzete úgy politikai, mint katonai s pénzügyi tekintetben föltétlenül a béke fönntartását, a lezajlott európai forradalom újraébredésének veszélye a conservatív hatalmak összetartását kívánta meg, de az osztrák miniszterelnök kihívhatni vélte a háború veszélyét is, úgy gondolván, hogy Poroszországgal katonai téren is könnyű lesz mérkőzni, a mely véleményében egyes meghittjeinek biztatása megerősíthette.²

A feszültség tetőpontját érte el, a mikor Hessen választófejedelem-ségben a rendek és a fejedelem között súlyos összeütközés támadván, ez utóbbi a frankfurti szövetségi gyűlés védelméért folyamodott; Ausztria megragadta az alkalmat, hogy mint a rend szigorú őre lépjen föl ismét, azonban Poroszország kijelentette, hogy a szövetség beavat-

¹ Lásd 1848 deczemb. 31-én Buol szentpétervári követhez intézett levelét. *Hübner*: «Ein Jahr meines Lebens» cz. műve 375. s köv. l.

² Lásd *Hübner* már id. 1850 okt. 27-iki levelét Bachhoz, a *Nemz. Múzeum* levéltárában.

kozását Hessen belügyeibe nem tűri. Erre megindult a fegyverkezés; 1850 novemberében az osztrák kormány több mint 200,000 katonát összpontosított a nyugati határok közelében s hogy ezt megtehesse, sürgősen elrendelte az újonczozást és pedig úgy, hogy az ezúttal főleg Magyarországot, Erdélyt és az olasz államokat terhelje; ¹ Pesten sok katonaság vonult át s a lapok már hozták az előretolt bajorok és a porosz csapatok közötti első összeütközés hírét. ² Azonban a háború mégis elmaradt; a porosz király elbocsátotta harczias külügyminiszterét, Radowitzot s beléegyezett, hogy az érdekelt államok miniszterei előbb Olmützben, majd Drezdában értekezletre gyűljenek össze a hesseni s azzal rokon holsteini kérdés egyetértő rendezése és a német szövetség végleges szervezése ügyében. A lázadó tartományokban Ausztria és Poroszország egyesült erővel csináltak rendet; a szövetség szervezetére nézve azonban megegyezés nem jött létre. A drezdai congressuson Schwarzenberg kívánta az egész osztrák birodalom belépését a Bundba, fölidézve ezzel Francia- és Angolország, valamint a magyar emigráció tiltakozását; Poroszország ellenkezése azonban megghiúsította a «hetven millió birodalmának» létrejöttét; nem maradt más hátra, mint a régi szövetséggyűlés és a «vámegylet» visszaállítása. Az osztrák kormány kénytelen volt egy, néhány évre szóló titkos véd- és dacszövetséggel s egy vám- és kereskedelmi egyezséggel beérni; többre Poroszország rávehető nem volt. ³

Schwarzenberg herczeg, a ki sajnálta, hogy az olmützi egyezmény elhárította a háborút s ezzel, az ő nézete szerint, megakadályozta az európai béke tartós biztosítását, ⁴ Poroszország elleni bravuros föllépésével néhány újabb történetíró csodáló elismerését is kivívta; ⁵ szolgálatot azonban vele a birodalomnak nem tett. Célját, akár helyesnek tekintjük azt, akár helytelennek, meg nem valósította; azonban növelte Ausztria hálaadósságát a politikáját támogató Oroszország iránt s ezzel súlyosbította az arról való megfélemezést a kevésbé később kitört krími háború idejében. És Poroszországban, ennek pillanatnyi megalázásával fölkeltette a megtorlás vágyát, melyet már 1859-iki passivitásával s még inkább az 1866-iki háború által búsán kielégíthetett.

Ily bonyodalmak közepett s miután ez időben az olasz tartományokban is alattomos forradalmi mozgalmak ellen kellett védekezni, az

¹ U. és Á. L. társ. min. tanács, 1850.

² Magy. Hírlap, 1850 nov. 10.

³ Az egész porosz-osztrák conflictus kimerítő történetét adja *Friedjung* «Österreich etc.» cz. id. műve II. köt. 1—134. lapjain.

⁴ *Vitzthum*: Berlin u. Wien, 305. l.

⁵ Különösen *Friedjung*-ét (lásd id. m.), kivel ellentétben *W. Rogge* (id. m. I. 175. l.) a Sch. taktikáját «junckermässige bornirt»-nek mondja; az igazság itt is a középuton keresendő.

emigráció is mindinkább magára vonta a figyelmet, Kossuthnak valódi vagy álmegebízottjai már megindították érintkezéseiket az otthoniakkal, sőt 1851 őszén maga Kossuth kiszabadult kiutahiai bellebbezéséből s megkezdte előbb angolországi, utóbb amerikai diadalútját, érthető, hogy a Schwarzenberg-kormány fokozódó idegességgel kezelte a magyarországi ostromállapotot, bár minden fölösleges gyanakodással és zaklatással csak a háborúra s újabb elszakadásra reménykedők malmára hajtotta a vizet, a kibékülés ellenségeinek nem nagy számát szaporítván.

Bach az 1851. év folyamában fáradhatatlanul írta a bizalmas leveleket Geringernek, hol lappangó forradalmi bizottságok vagy veszedelmes külföldi jövevények kinyomozása, hol még csak megjelenendő irodalmi művek elterjedésének megakadályozása érdekében, sőt még annak a folyadéknak a vegytani összeállítását is közölte vele, a mely az emigráció vezéreinek leveleiben rejtőző titkos sorokat olvashatókká teszi.¹ Hogy többnyire a külföldről szerzett, vagy belföldi, gyakran névtelen följelentéseken alapuló értesülései ritkán bizonyultak alaposaknak s a magyarországi közegeknek többnyire csak fölösleges munkát, a közönségnek pedig fölösleges zaklatásokat okoztak, könnyen elképzelhető.

A belügyminiszter egyébiránt, a ki mindenben rendszeresen szerezett eljárni s már 1849-ben megbízást adott a magyar forradalmi kormány működésére vonatkozó adatok összegyűjtésére,² 1850 őszén pedig egy újabb 467 egyénről szóló névjegyzékét tétette közzé a forradalmi véstörvényszék ítéletei alapján kivégzett egyéneknek, melynek felületeségére még a magyar sajtó is rámutatni merészelt,³ 1851 nyarán egy, Geringerhez intézett leiratban részletes utasítást adott arra nézve, hogy mire kell a politikai hatóságoknak ügyelniök a végből, hogy a közhangulatot s a «gyűlékony magyar népjellemet» az izgatásoktól megóvják.⁴ Most — úgymond — inkább, mint valaha, szükséges mindannak távol-tartása, a mi a magyar száműzött lázadók s a forradalom eseményei iránt rokonszenvet kelthetne vagy ily rokonszenv nyilvánulásával járna. Különösen a sajtóban, szavlati vagy énekelőadásokban és a játékszínen semmit sem szabad tűrni, a mi demonstratióknak volna vehető, vagy arra vezethető. A forradalmi főnökök mellszobrain és képein kívül az olyan jelképes ábrázolásokat sem szabad kirakatokban, üzletekben megtűrni, a melyek — mint a faluba hazatérő magyarok, honvédek mindenféle megragadó helyzetekben — mélabús hangulatukkal túlfeszített vagy éppen bűnös érzelmek fölkeltésére alkalmasak. Kossuth esetleges szabadulása, ha bekövetkezik, a magyar közönségnek is kétségkívül tudomása fog jutni, ezt megakadályozni nem lehet, azért kerülni kell a látsza-

¹ U. és Á. L.-tár, kormányzóság, 1851.

² Osztrák Belügymin. lev.-tára, 1849.

³ Magy. Hirlap, 1850 okt. 17.

⁴ Osztrák Belügymin. lev.-tára, 1851.

tát is annak, mintha e szándék forogna fönn. Csak arra kell törekedni, hogy e tényt izgató fejtegetésekre ne használják ki a lapok. Bizonyítsák be a szerkesztőségek tapintatukat e tekintetben. Igyekezzenek Geringer kifürkészni a közhangulatot; ily pillanatok különösen alkalmasak a személyek és pártok többé vagy kevésbé veszélyes voltának s az alkalmazottak megbízhatóságának megítélésére. Mindennemű üzelmekkel színlárdan és kérlelhetetlen szigorral kell szembeszállni, akár forradalmi irányúak azok, akár a márczius előtti alkotmány visszaállítására irányulók, akár a forradalom részeseitől, akár más személyektől indulnak ki. Most senkinek sem szabad az országot fölizgatnia s a kormányhatalmat gyöngítenie.

A kormány magyarországi közegei nagy buzgalommal láttak hozzá, hogy ez utasítás értelmében szabályozzák a közhangulatot s irányítsák a nemzet érzelm- és gondolatvilágát, a célbavettlen rendesen ellenkező eredményt érve el s az izgalmak minden megnyilvánulásának szigorú akadályozásával annál több rejtett izgalmat keltve. A veszedelmes hangulatot keltő képeket nemcsak a kirakatokból távolították el, hanem még a szobák faláról is leszedték; ¹ megújultak a rendeletek, melyek szerint a forradalomra emlékeztető pörge kalapok, tollak, kokárdák, háromszínnű virágok és szalagok vagy «Rózsa Sándor-féle spenczerek» viselői azonnal elfogatandók; néhol még a csárdás tánczolását s magyar dalok huzatását is megtiltották; ilyen vétségért például Vojnics-Hajdú Pált Szabadkán két heti börtönre és kurtavasra ítélték. ² Megegett, hogy oly könnyvet, mely Pesten engedélyezve volt, valamely vidéki hatóság elkobzott. ³ Híre jött, hogy külföldről a Kossuth képmásával ellátott emlékpénzeket akarnak becsempészni; nyomban hajsza indult azok föl kutatására és elkobzására; ⁴ a kormány még azt az ezüst babérkoszorút és ezüst író tollat is, melyet atyjok birtokából a Kossuth gyermekeinél találtak, elkoboztatta és beolvasztatta, hogy nyoma ne maradjon. ⁵ Hol azért indítottak nyomozást, mert valaki pénzt gyűjtött a Munkácsról Theresienstadtba átszállított foglyok megvendégelésére, hol egy iparegyletet osztattak föl, mert a londoni világkiállításban való részvétel céljaira gyűjtött pénzzel állítólag visszaért; végre leghelyesebbnek vélték a pénzádakozásokat és gyűjtéseket egyáltalán, és pedig haditörvényszéki eljárás terhe alatt megtiltani. ⁶

A rendőrség különösen fáradhatatlan volt a conspiratiók szimatolásában és külföldi összeköttetések keresésében ott is, a hol azok nem

¹ P. Napló, 1851 okt. 30.

² Magy. Hírlap, 1850 aug. 27.

³ O. L. Geringer-iratok, 1851.

⁴ Nagyváradí lev.-tári másol. 1851.

⁵ U. és Á. Lev.-tár, kormányzóság, 1851.

⁶ Magy. Hírlap hivatalos közlem. 1850 nov. 28.

voltak találhatók. A névtelen följelentések még mindig nagy kedveltségnek örvendtek ; a levéltitok megsértése ellen a legelőkelőbb állású s politikailag legmegbízhatóbb egyének se voltak megóva.¹ A hírhedt Podolskynak egy Geringerhez tett jelentéséből, de Kempennek és Bachnak legfelsőbb helyre tett bizalmas időszaki előterjesztéseiből is kitűnik, hogy a kerületi rendőri bizottságok a hadseregarancsnokság rendőri osztályához rendszeres jelentéseket tettek kihallgatott és följelentett magánbeszélgetésekről, melyek alapján az osztály tudni vélte, hogy a forradalmároknak és ó=conservatíveknek szemében egyaránt azért szálka az új politikai szervezés, mert az «szaporítja a kormány pártját» és előmozdítja a centralisatiót, a mi természetesen ellenkezik a «táblabírák foederalisticus álmaival». Ők folyton elégedetlenek, változást várnak és a külföld megmozdulását remélik. Egy egyén Párisból üdvözlét hozott Telekitől ; Vachot Imre «Losonczy Phönix» cím alatt veszélyes könyvet szándékozik kiadni. (Ismerjük, mily veszélyes könyv lett a «Losonczy Phönix»!) Az egyérművek ismertető jele ez a mondás, melylyel egymást üdvözik : «Élj az idővel!» Váltig keresték a hazában állítólag már «évek óta létező» titkos társulatot, mely Magyarország függetlenségét tűzte ki céljául, s melyre nézve a legképtelenebb meséket olvassuk némely hivatalos kiadványban.² Még a pesti skót missio is, mely látogatott iskolát és imaházat alapított, gyanússá lett s Geringer utasítást kapott, hogy a skót munkásokat, a mennyiben politikai gyanú alá esnek, utasítsa ki az országból. A kormánynak már az is gondot okozott, hogy Pest városának «jó érzelmű» polgársága jobban sietett a díszpolgári oklevelet Paskiewicz herczegnek, mint Radetzkynek kézbesíteni.³

A Törökországba menekült Egressy Gábornak hazatérése után még soká tiltva volt a színpadon való föllépése ; Szilágyi Sándor elbeszélte,⁴ mennyi rendőri zaklatást kellett eltűrnie, míg Kolozsvárott egy=két jó=tékony célú hangversenyt sikerült rendeznie. Az orvosok és természet=tudósoknak meg nem engedték, hogy Pesten vándorgyűlést rendezzenek. Bach a közönség olvasmányait is felülvizsgálni akarván, a kölcsön=könyvtárak ügyét kivette a kereskedelmi miniszter kezéből s a belügy=miniszter alá helyezte.⁵ Legjellemzőbb azonban az az indokolás, a melylyel Geringer az Országos Magyar Gazdasági Egyesület újra fölélesztésének útjába állott. Főúri körökben ugyan úgy tudták, hogy a föloszlatás főoka az egyesület ama lépése volt, melylyel a tagosítások és regalék kér=

¹ «Du weisst, dass unsere Briefe geöffnet werden», írja gr. Zichy Ferencz Bretzenheim herczegnek 1851 szept. 16-ról. (Wertheimer: «Zur Geschichte etc.» Ung. Rundschau, 1914 jan. 59. l.)

² Nagyvárad lev.=t. másol. 1851.

³ U. és Á. l.=tár, min. tanács. 1850.

⁴ Rajzok stb. 129. s. köv. l.

⁵ O. L. Geringer=iratok, 1851.

désében közvetetlen beadvány alakjában fordult az uralkodóhoz,¹ azonban a Geringer 1851 szeptember 25-iki előterjesztése² messzebbmenő kifogásokat is érvényesít. E szerint az egyesületet többnyire oly egyének alkotják, kik a mezőgazdaság iránt valójában keveset érdeklődnek, ahhoz nem is értenek s az egyletben csak eszközt keresnek túlzó és aggályos nemzeti törekvéseik számára. Magyarországon a mezőgazdasággal foglalkozó lakosokat oly nagy különbségek választják el egymástól faj, nyelv, gazdálkodási viszonyok és módok tekintetében, hogy itt egyáltalán nem egy közös, nagy, az egész országra kiterjedő, hanem inkább vidékek szerint szervezett több egylet volna helyén való, a mit már az a körülmény is tanúsít, hogy tényleg már a pesti mellett egyes megyékben mozgalom indult meg külön egyletek alakítására. Már az országos egyesület magyar ügykezelési nyelve is alkalmatlanná teszi azt arra, hogy az összes mezőgazdasági érdekeltek organuma legyen. Ezért ez az egyesület föloszlatandó s helyette lehetőleg a közigazgatási kerületek szerint volna öt egylet szervezendő, melyek egymással legfőlebb kiküldötték útján érintkezhetnének s a kerületi főispánok közvetítésével fordulhatnának a kormányhoz. Elnökeik lehetőleg a főispánok vagy a földadó-kivető-bizottságok elnökei, vagy más, a minisztérium által fölkért egyének volnának; a taglétszámnak nem volna szabad nagynek lennie; a tisztviselek választása a kormány megerősítésétől függne s a közgyűlések fölött felügyelet volna gyakorlandó.

A mily mértékben látta magát a kormány új veszélyek elleni védekezésre kényszerítve, oly mértékben kellett igyekeznie a forradalom bűneivel így vagy úgy leszámolni. Azzal tartozni vélt magának, hogy az idézési eljárás alá vont menekült főrézszesek pereit befejezze s az ellenök «in contumaciam» hozott ítéleteket kihirdesse; hogy e mellett a kihirdetéssel be nem érte, hanem neveiket táblákon valóságos akasztófára szögeztette, ezzel a Schwarzenberg-minisztérium csak azt bizonyította, hogy 1849 óta semmit sem tanult és semmit sem felejtett. 1851 szeptemberének végén, tehát két évvel a szabadságharc teljes leveretése után s épen akkor, a mikor a magyar népnek az újon kinevezett kormányzó, Albrecht főherczeg jövele fölött kellett örvendeznie, olvashatta a közönség a lapokban egész sorát a haditörvényszéki ítéleteknek, melyek szerint egyebek közt Almássy Pál, gróf Andrássy Gyula, gróf Batthyány Kázmér, Beöthy Ödön, Csernátony Lajos, Gorove István, Guyon Richard, Hajnik Pál, Horváth Mihály, Irányi Dániel, b. Jósika Miklós, Kossuth Lajos, Mészáros Lázár, Perczel Móricz, Sárosi Gyula, Szemere Bertalan, gróf Teleki László, Vetter Antal és Vukovics Sebő halálra és vagyonekrobzásra ítéltetvén, neveik szeptember 22-én Pesten

¹ Wertheimer előbb id. m. 60. és 70. l.

² Osztrák *Belügymin.* lev.-tára, 1851.

a bitófára kiszögeztettek. Ugyanakkor újabb edictalis eljárás indított 90 napi idézési idő mellett számos menekült ellen, kik között Berzen-
czey László, b. Mednyánszky Caesar, Noszlopy Antal és Gáspár,
Pulszky Ferencz, Rónay Jácint és gr. Teleki Sándor nevei voltak ol-
vashatók. Pár nappal később még több ilyen halálos ítélet hirdettetett
ki, azonban valamennyi megkegyelmezési záradékkal, a mely részint
büntönbüntetésre való enyhítésről, részint a büntetés teljes elengedésé-
ről szólt.

Az ez időbeli megkegyelmezések között voltak olyanok, melyeket
a közvélemény már jogos türelmetlenséggel várt, s melyek tulajdon-
képen beismerései voltak az illetők ellen indított eljárás teljesen indo-
kolatlan voltának. Ilyen volt különösen a Balassa János visszahelyezése
tanszékére, kire nézve maga Thun miniszter elismerni volt kénytelen,
hogy csak kenyéririgységből eredő rosszakarató denuntiatiók miatt
keveredett bajba.¹ Ilyen volt a Jekelfalusy püspöké, kinek a haditör-
vénszék ártatlanságát derítette ki, ki azonban ennek ellenére püspök-
ségét vissza nem foglalhatta, hanem csak többi vádlott püspöktársával
egyenlő, szerény tartásdíjban részesült. Ilyen volt az Egressy Gáboré,
a kinek javára szolgált, hogy a kormány értesülése szerint schumlai és
widdini tartózkodása alatt a menekültekre jó hatást gyakorolt. Azonban
a szélesebb körű amnestiák, valamint egyes kirótt bírságok elengedésére,
egyes menekültek hazatérhetésére irányuló kérelmek elől Schwarzen-
berg és Bach minisztertársaik nézetével szemben még mindig elzárkóz-
tak s azt is megtagadták, hogy oly elítélteknek, kiknek büntetése elenged-
tetett, vagyona minden esetben föloldassék a zár alól.² Különben a meg-
kegyelmezettek személyekre nézve is érezhették még soká a hatalom kezét
maguk fölött; szigorú rendőri ellenőrzés alatt állottak, azonban semmi
gyanú sem merült föl velők szemben. Egyes kerületi főispánok, mint
b. Hauer mindazonáltal nem akartak hinni veszélytelenségökben s az
aggályos politikai helyzettel szemben kíváncsnak jelezték, hogy külön,
fizetett ügynökök kémleljék ki az ilyen s más politikailag gyanús egyének
magatartását.³

Végül a szökevény honvédekre nézve egy 1850 novemberében ki-
adott hadügyminiszteri rendelet büntetlenséget biztosított azoknak, kik
besoroztatásuk után megszökvén, a következő év márcziusa végéig
jelentkeznek; később azután a kormány a honvédek kényszerbesorozá-
sát, a mennyiben nem voltak hadkötelesek, egyáltalán megszüntette,
fönnhagyván egyébkénti felelősségüket viselt dolgaikra nézve.

Míg tehát a kormány a bocsánatot még mindig szűk marokkal

¹ U. és Á. lev.-tár, min. tanács 1850.

² U. ott.

³ U. ott 1851.

mérte, bőkezű volt a neki tett szolgálatok jutalmazásában, néha még a közigazság rovására is. Nemcsak hogy anyagi jutalmakban részesítette kegyeltjeit s némelyiköknek terhes adósságait fizette ki, hanem a hadikárok megtérítésénél és az úrbérváltási előlegek kiosztásánál, valamint városok kedvezményes kölcsöneinél fájó megkülönböztetéseket tett a forradalom alatt tanúsított magatartás s gyakran kétes értékű politikai szolgálatok szempontjából.¹

A szabadságharcz leveretése után két teljes éven át Magyarországon igazi forradalmi conspiratióról szó sem lehetett; nem a rendőrség ébersége és a terroristicus rendszabályok hatása miatt hanem azért, mert arra a nemzetnek semmiféle hajlama és kedve nem volt. Ha e két év leteltével a kormány közegeinek végre sikerült megtalálniok azt, a mit oly buzgón kerestek: valamit, a mi, bár nem széles körre terjedő összeesküvésnek volt nevezhető, ebben része volt kétségtelenül a külső eseményeknek s különösen az emigráció működésének, néhány könnyelmű ügynök beavatkozásának és az egyidejűleg Bécsben szövődött titkos szervezetnek, de nagy része volt benne az elkeseredésnek a megtorlás politikájának hajthatatlansága s a sok fölösleges és méltatlan üldözés miatt. Ott, a hol az egyik fél engesztelhetetlen, nem lehet a másik félnél sem engesztelődést föltételezni.

E conspiratiók gyászos következményeivel későbbi események kapcsolatában kell foglalkoznunk; azok az elszigetelt elfogatási esetek, melyek már ez időszakba esnek, amazokkal összefüggést nem mutatnak föl. Ilyen néhány író esete: így a Dobsa Lajosé, kit majdnem négy hónapig tartottak fogva,² a Danielik János kanonoké, kit, mint a «Religio» szerkesztőjét állítottak haditörvényszék elé, vittek fogságba, lapját pedig megszüntették;³ úgyszintén a Madách Imréé, kit azért, mert egy politikai üldözöttnek menhelyet adott, börtönöztek be, e fogságával megrontván egészségét és házaseletét.⁴ Legnagyobb feltűnést keltett azonban két lelkes magyar hölgynek, Teleki Blanka grófnőnek és barátnőjének, Leövey Klárának 1851 májusában bekövetkezett elfogatása és pöre, mely súlyos várbörtönbe vezette őket, melynek fejleményeit azonban a későbbiekben fogjuk megismertetni.

Így állott 1851 őszén a magyarság megbékéltetésének ügye; hogy az egyenjogúsítás elvével mily kevésbé sikerült a többi nemzetiségeket boldogítani, azt már az előbbi fejezetekben is kimutattuk. Ezeknél az elkényeztetett gyermekek megszokott szófogadatlanságához csakhamar a félrevezetettek jogos ingerültsége járult hozzá.

Rendkívül jellemző a Rajačić patriarcha és Jellačić bán magatartása

¹ U. és Á. Lev.-tár, min. tanács, 1850, 1851.

² Magy. Hírl. 1850 szept. 12.

³ P. Napló, 1851 júl. 21 és aug. 8.

⁴ Voinovich Géza: Madách Imre és az «Ember tragédiája», 100. s köv. l.

a kormány nyal szemben. Az előbbivel a minisztériumnak egy évnél tovább kellett tuskodnia az Athanazkovič bácsi püspök investitúrájának megadása érdekében ; az utóbbi bátran daczolt a bécsi hatalmasokkal és védelmébe vett oly hivatalnokokat, kik nyíltan megtagadták a kormányrendeletek iránti engedelmességet.¹ A milyen erőszakos és konok volt a bécsi politika a magyarokkal szemben, olyan gyöngének, ingadozónak és bizonytalannak mutatkozott gyakran a nemzetiségekkel szemben. Hurbánt becsútták egyszer pánszláv üzelmeiért, azután kibocsátották, lelkészi állásába visszahelyezték, sőt még meg is jutalmazták, habár maguk a miniszterek elismerték, hogy a forradalom alatti szolgálatai «nem tiszta forrásból fakadtak».² Salmen sértődve fogadta a bécsi fő-törvényszékhez hivatását s a szászok grófjának teendőitől való fölmentését ; Jancu visszautasította a neki szánt kitüntetést.³ A gör. keleti egyház túlkapásaival szemben a kormány lépésről-lépésre hátrált,⁴ ellenben a románoknak 1851 elején küldöttség útján Bécsbe hozott újabb emlékiratában foglalt is ismét csak a külön nemzettestként való szervezésre irányuló követeléseit most is teljesítetlenek maradtak.⁵ Nemcsak a magyarok panaszkodtak elnyomtatásról és a hivatalok betöltésénél való mellőztetésről, kivétel nélkül minden faj a Szent István koronája egykori területén elégedetlen volt sorsával s azonfelül mind egymásra vádaskodtak és egymással viszálykodtak : Erdélyben a románok a szászok ellen, a szászok a románok ellen s a magyarok és székelyek — a mennyire tehették — mindkettő ellen fordultak ; Fiumében a szlávok az olaszokkal viszálykodtak. A Bánságban és Vajdaságban a szerbek elnyomták és maguk ellen zúdíttak minden más nemzetiséget, de a mellett maguk is ezer okot láttak az elégedetlenségre ; ép így a horvátok meg a tótok. Ha talán nem is igaz, mindenestre találó a panaszkodó horvát társát vigasztaló magyar parasztnak szájába adott mondás, mely szerint «a mit mi büntetésül kaptunk, azt kaptátok ti jutalmul!»⁶

S miután Bachnak, mint a magyarországi politika vezető szellemének ilyen módon sikerült e politika ellenségeit megszaportatania, 1851 nyarán szükségesnek látta még egy külön hadüzenetet küldeni a magyar conservativek címére. A Geringerhez beérkezett jelentések már 1850 folyamában tartalmaztak oly értelmű vádakát, mintha a conservativek egyetérténének, sőt titkos összeköttetéseket tartanának fön n a «forradalmárok»-kal ; Bécsből is az «Augsburger Allgemeine Zeitung» útján ugyanakkor a legképtelenebb hírek keltek szárnyra, hogy az emigráció

¹ U. és Á. Lev.-tár, min. tanács 1850, 1851.

² U. ott.

³ *Friedenfels* id. m. II. 407. l.

⁴ *W. Rogge* id. m. I. 240. l.

⁵ *Ösztrák Belügymin. lev.-tára*, 1851.

⁶ *Friedjung* id. m. I. 430. l.

párisi bizottsága, majd meg a londoni magyar meeting nyíltan egyesítették politikájukat az ó=conservativekével.¹ Azonban ezek a gyanúsítások csak az ürügyet szolgáltatták a támadásra, mely kétségkívül a «huszonégyek» emlékiratának megtorlása akart lenni s melyet a megtámadottak főképp Augusz. budapesti kerületi főispánnak tulajdonítottak,² de mely félreismerhetetlenül magán viseli a Bach legszemélyesebb kezdeményezésének jellegét.

1851 július 12-éről a helytartóság bizalmas rendeletet intézett a magyarországi «császári főispánokhoz»,³ melyben a következők foglaltatnak: «A veszélyes izgatás, melyet az ú. n. conservatív párt vezetői nem fáradó kitartással intéznek a belső rend megerősödése és az Ő Felsége kormánya iránti tisztelet ellen, a belügyminiszter urat e párt elvetemült üzelmei elleni határozott föllépésre bírta. Nem szenved kétséget, hogy a conservatív párt a közszellemre kártékonyan hat, mert a magas kormány rendszabályait gyanúsítja és elferdíti, a kormányközegek tekintélyét cselszövények és túlzások által aláássa és egyben gonosz álhírek arczátlan terjesztése által a forradalmi zavaroktól mélyen megingatott társadalmi állapotok megszilárdítását nehezíti. Oda törekszik továbbá, hogy a tisztviselők kötelességszerű működését személyes sértések és fenyegetések, valamint olynemű aggodalmak folytonos ébresztése által megbénítsa, mintha a kormánynak a birodalom egységére törekvő elve és rendszere csakhamar más, ellenkező által szoríttatnék le. Végre a nevezett párt úgy is akar föltűnni, mintha nagysúlyú befolyást gyakorolna a kormány elhatározásaira és rendelkezéseire... Fölhívom ennél fogva, hogy szoros kötelességének tartsa a fölfedezett mozgalmakat s azok káros hatását kitartó erélylyel és hajthatatlan határozottsággal megghiúsítani... Az észlelt agitációkról az illetők megnevezése mellett tegyen jelentést, hogy a magas kormány szándékolt rendszabályait haldéktalanul alkalmazhassa, mert változhatatlan akarata azoknak mindenkorra véget vetni, hogy a kitűzött cél: a birodalom egysége és a törvényes rend biztosíttassék és megszilárduljon. Szükségtelen megjegyezni, hogy jelzett irányú rendszabályainak biztosan kiszámítottaknak kell ugyan lenniök, de feltűnést nem szabad kelteniök.»

Bach csalódott, ha ezzel a merész és képtelen meggyanúsítással és proscibálással a magyar conservativeket valóban «mindenkorra veszélytelenekké» vélte tehetni. Nekik — mint több ízben kiemeltük — a nemzet széles rétegeiben gyökerök nem volt, de voltak igen jó és szoros összeköttetések Bécsben, még pedig olyan súlylyal bíró körökben, melyek a belügyminiszter működését úgyis rossz szemmel nézték.

¹ *Magy. Hirlap*, 1850 okt. 4. és 23.

² *Wertheimer: Zur Geschichte etc. Ung. Rundsch.* 1914 jan. 58., 65. l.

³ Közli Ludasi (Gáns) Mór «Drei Jahre Verfassungsstreit» cz. névtelen műve 21. s. köv. l.

Wertheimer érdekes adatokat hozott fölszínre,¹ azokból a levelezésekből, melyeket gróf Zichy Ferencz, b. Sennyey Pál, gr. Andrássy György, gr. Dessewffy Emil, Szentiványi Vincze, gr. Barkóczy János, Zsedényi, b. Jósika Samu és mások folytattak 1851 nyarán és őszén herczeg Bretzenheim Nándorral, a Magyarországon is birtokos, befolyásos bécsi főúrral, ki herczeg Windischgrätz Lajossal együtt teljesen az ő oldalukon állott s az ellenök intézett gyanúsítás elleni védekezésöket, valamint Bach és az ő közegei elleni vádjaitak emlékirat alakjában az akkor már az államtanács élén állott Kübeckhez s ennek útján az uralkodóhoz is el tudta juttatni. A conservatívek, kik túlbecsülték már megelőző évi memorandumuk politikai hatását, a maguk diadalának szerették tekinteni az osztrák belpolitikában és a magyar kormányzatban nyomban ezután beállott fordulatot is ; látni fogjuk azonban, hogy annak előidézésében sokkal nagyobb hatású tényezők működtek közre.

A centralistikus politika változhatatlanságának szüntelen hangsúlyozása nem jelenthette azt, hogy a kormány politikájában változtatásokra egyáltalán nincs szükség ; az elégedetlenség Ausztriának széles köreiben is megvolt,² a kormányzatnak korlátlan mindenhatósága melletti tehetetlensége nemcsak Magyarország pacificatiójában bizonyult be és a viszonyok mindinkább a fordulat felé fejlődtek.

Legtöbb gondot a pénzügyi helyzet okozott ; az olasz- és magyarországi forradalom leküzdése s az azóta mindkét területen fönntartott ostromállapot és katonai készenlét roppant költségeket okozott s a különösen nálunk megbénított gazdasági élet nem engedte meg, hogy a rögtönözve behozott új adók a kincstárt mindjárt nagy bevételekhez juttassák. Ehhez járult a Poroszországgal szemben soká fenyegető háborús veszély, mely maga több mint 18 millió forintot emésztett föl,³ a közgazgatás teljes államosítása Magyarországon, az egymásra halmozott reformok s a Bruck költséges vasútépítései, különösen a Semmering-pálya. A parlamenti ellenőrzés teljes hiánya sem volt alkalmas az állam pénzügyi kezelése iránt bizalmat kelteni és hitelét megerősíteni ; a hadsereg sok pénzt emésztett föl s a kormány hiába kívánta a létszám leszállítást, mert a belső szervezet kérdéseiben nem annyira a változó és tehetetlen hadügyminiszterek, mint inkább a császár felelőtlen főhadsegéde, gróf Grünne intézkedett. A kincstár nem tudván magán más-kép segíteni, az osztrák nemzeti bank jegyeit kényszerárfolyammal ruházta föl s ezzel a bankot is bevonta az állam pénzügyi romlásába és teljesen elértéktelenítve Ausztria valutáját, földézte az ezzel együttjáró

¹ Többször id. m. Ung. Rundschau 1914 jan. 53—60. l.

² Humelaner udv. tan. azt írja 1850 máj. 31-én Metternichnek Bécsből, hogy ott az elégedetlenség nőttön nő s már a császár ellen kezd fordulni. (U. Á. L.-tár.)

³ Adolf Beer: Die Finanzen Österreichs im XIX. Jahrhundert. 208. l.

összes gazdasági bajokat. Voltak napok, melyeken a bankjegyek diszagiója a 150 százalékot elérte. Az 1850. év zárszámadása 77 millió deficittel zárult, a mi akkor roppant összeget jelentett. A mindig újabb és mindig kisebb értékű papírpénzek kibocsátása csak fokozta a zavart, mert az állam pénze még a bankjegnél is csekélyebb értékkel bírván, kettős disagio állott elő, a melynek eltüntetése kedvéért az állam kötelezte a bankot a papírpénz átvételére, az ennek fejében kilátásba helyezett kárpótlás fizetésével azonban adós maradt. 1851 május 15-én az összes miniszterektől ellenjegyzett legf. elhatározás jelent meg, mely szerint a kényszerárfolyamú állampapírpénz 200 millió forinton túl ne szaporíttassék, a nemzeti bank pénzjegyeinek szaporítására vonatkozó tilalom pontosan megtartassék s a papírpénz bevonására vonatkozó tárgyalások gyorsíttassanak. A kormány tehát e kibocsátványban a saját eljárását hibáztatta, önmagának adott szigorú utasítást és önmagát sürgette meg. Nehány hónappal később egy önkénytesnek mondott, de a valóságban épen nem önkénytes államkölcson bocsátatott ki, melynek eredményeivel később foglalkozni.¹

A tekintély uralmának legelszántabb hívei mind nyíltabb kifejezést adtak a kormányrendszabályokkal való elégedetlenségöknek s békétlen hangulatuknak éle teljes joggal a rendszer legigazibb exponense, Bach ellen irányult. A magyar conservativeknél — mint láttuk — ez egészen természetes volt; de Wessenberg is azt a főkép Bachra nézve megsemmisítő ítéletet mondta ki, hogy Ausztria államférfiaira is ráillik a Napoleon mondása: «Nous n'avons pas l'esprit organisateur», és hogy a legjobb pénzügyi rendszabály lett volna a temesvári csata után amnesztiát adni, ezzel milliókat takarítottak volna meg és hoztak volna be.² Hübner gúnyolva a mindenben hangsúlyozott ideiglenességet, szomorúan constatálta naplójában, hogy «l'Autriche n'a pas encore retrouvé son assiette».³ Windischgrätz Bécsben egy nem tevékeny, de a viszonyokkal elégedetlen conservatív párt középpontjául szolgált. Maga Ferencz Károly főherczeg, a császár atyja odanyilatkozott 1851 tavaszán Szögyény előtt, hogy a módot, a hogy Magyarországgal elbántak, nem helyeselheti; az ország igazgatását magyarokra kellene bízni.⁴ Az osztrák aristokratia köreiből többnyire csak gúnyolódó ingerültséggel beszéltek ez időben Bachról, kit Miklós orosz czár Olmützben fogadni vonakodott s ki azóta borotváltatta le a forradalomra emlékeztető szakállát és csatlakozott mind tüntetőbben a clericalis körökhöz. De legjellemzőbb az ausztriai hangulat gyökeres változására az a körülmény, hogy

¹ Az akkori osztrák pénzügyi válság fejlődésére nézve l. *Friedjung* id. m. I. 239. s köv. l.

² Briefe. I. 293. l.

³ Souvenirs. I. 20. l.

⁴ Szögyény: Eml. ir. II. 42. l.

az öreg Metternich, ki 1848 tavaszán valósággal menekülni volt kénytelen a diadalmas forradalom elől s ki azután negyedfél évet száműzöttként töltött a külföldön, 1851 szeptemberében bekövetkezett visszatérésekor a conservatív körök általános ünneplésének tárgya volt, az uralkodó, a főherczegek, a miniszterek látogatására siettek, miközben ő ez utóbbiakat csípős és lenéző megjegyzésekkel bírálta.¹

Azonban mindezeknél a hangulatoknál és suttozásoknál elhatározóbb befolyást gyakorolt az események fejlődésére az egykori kamaraelnök, majd pénzügyminiszter, utóbb frankfurti osztrák biztos, az uralkodó által 1850. év végén a még akkor meg sem szervezett Reichsrath elnökévé kinevezett b. Kübeck, kinek e kinevezését sokan a Metternich befolyásának tulajdonítják s ki ez időben emelkedett a császár kegyében és bizalmában a minisztériumával legalább is egyenlősíthető állásra s ki már régóta a legnagyobb mértékben elégedetlen volt az uralkodó kormányzati rendszerrel, melyet a forradalom törvényesítésének tekintett s ezért csöndes ellenforradalom útján igyekezett a régi rendszert visszaállítani.²

Már az 1849 márczius 4-iki octroyált alkotmány a maga XI. fejezetében kilátásba helyezte a Reichstagnak nevezett birodalmi törvényhozó testület mellé egy Reichsrathnak nevezett államtanács föllállítását, kizárólag véleményadó hatáskörrel. Mint az alkotmánypátens legtöbb rendelkezése, ez sem lépett életbe, míg Kübecknek sikerült egy, az ő elnöksége alatt működött bizottság javaslata alapján e testületet megvalósítani s annak élére állani. A Reichsrath úgy, a hogy azt az 1851 április 13-án kibocsátott császári pátens³ szervezte, szintén csak államtanács volt, de utóbb különböző bővítéseken menvén keresztül, hatásköre is — Reichstag hiányában — mindinkább közeledett a törvényhozó szervekéhez s ezért az 1861-iki februári pátens nevét átvitte az osztrák parlamentre, mely azt egész Ausztria legújabb fölbomlásáig viselte.

Az új államtanács szervezésének szokatlan módja s az elnöknek előzetes kinevezése méltó aggályokat keltettek a miniszterek legtöbbjében; Schwarzenberg valószínűleg sokkal inkább bízott személyes befolyásában, semhogy vetélytárstól félt volna, Bach pedig az ő jó szímatjával fölismerve a helyzetet, azonnal csattanós érveket talált az addig senkitől sem sürgetett új alkotás szükségességének bizonyítására.⁴ A szervezés leglényegesebb kérdéseiben Kübeck teljes diadalt aratott s így a Reichsrathot hatásköre, mely minden törvényhozási kérdésre ki-

¹ *Friedjung* id. m. I. 471. II. 158. s. köv. I.

² Lásd a *«Metternich u. Kübeck»* cz. alatt Max Frh. v. Kübeck által kiadott levelezést, különösen 54—129. l., továbbá: *Jos. Redlich*. D. österr. Staats- und Rechtsproblem. I. 401. s. köv. I.

³ Szövegét közli *Szögyény* id. m. II. 219. s. köv. I.

⁴ *U. és Á. l. tár.*, min. tanács 1850, 1851.

terjedt s az uralkodóval való közvetetlen érintkezést is lehetővé tette, valóságos mellékkormánynyá emelte, tagjainak megválasztása pedig világosan mutatta a forradalom miatt mellőzött conservatív tényezők előtérbe nyomulását.

Az első szervezéskor a Reichsrathban két magyar ember foglalt helyet az eredetileg kinevezett hét osztrák¹ mellett: gróf Zichy Ferencz és Szögyény-Marich László. Az elsőnek kinevezése igen természetesnek tetszhetett. Szögyény soká tépelődött, vajjon a közvetetlenül az uralkodótól eredő meghívásnak engedjen-e? Deák Ferencz tanácsát is kikérte, a kinek válaszából némi biztatást olvashatott ki;² s miután azt tapasztalta, hogy azok, a kikkel Pesten érintkezett, «a birodalmi tanács föllállításában egy jobb kor hajnalát üdvözlik», sőt abban az «utolsó reményhorgonyt» látják s létrehozásában «a felség önálló, szabad cselekvésének és szilárd akarátának első megnyilatkozását»,³ elfogadta az állást és a tanácsban becsületesen igyekezett Magyarország érdekeit érvényesíteni, természetesen vajmi csekély eredménnyel.

Habár az államtanács életbehívásánál fontos szempontul szolgálhatott a pénzügyi helyzet javítása érdekében a Kübeck nagy tekintélyének és gazdag tapasztalatának utat nyitni, kétséget nem szenved, hogy a reform bizonyos megtörése volt a minisztérium addigi kizárólagos hatalmának, bizonyos szakítás a forradalom hagyományaival megterhelt iránynyal, mely csakhamar világosabb jelekben is megnyilvánult.

Ezzel az új iránynyal, ezzel a fordulattal csak laza összefüggésben vannak azok a személyváltozások, melyek ez időben a kabinetben következtek. 1851 januárjában megvált állásától Schmerling igazságügy-miniszter, ki a legfőbb törvényszék tanácselnökévé neveztetett ki s csak évek múltán tért vissza a politikai pályára, és májusban lemondott Bruck kereskedelmi miniszter, ki utóbb a konstantinápolyi internuntius állásában várta be újabb meghívását a kormány padjaira. Schmerlingnek, tekintve szabadelvű előzményeit, sok oka lehetett az elégedetlenségre már a minisztersége alatt történetekkel is, még inkább az azután bekövetkezettekkel; mindazonáltal nem valószínű, hogy kilépése egészen önkényes elhatározás szüleménye lett volna, sőt inkább kétségtelen, hogy vele a herczeg-miniszterelnök meglehetősen kíméletlenül érezte kellenetlenségét, mert a mennyire ínyére volt Schwarzenbergnek a Bach alkalmazkodó símasága és hajlékonysága, ép úgy gyűlölte az igazságügyminiszter merev jogász doktrinarizmusát. Bruck távozását a pénzügyi viszonyok is indokolttá tették, de lehet, hogy ő, mint pro-

¹ Kübeck elnök, b. Krieg alelnök, b. Buol, Purkhardt, b. Baumgartner, hg. Salm és Salvotti.

² Deák F. beszédei. II. 383—384. l.

³ Eml. ir. II. 32—33. l.

testáns, a Thun clericalismusával nem tudta magát tovább azonosítani.¹

Schmerling utódja a pénzügyminiszter testvéröccse, Krauss lovag (Karl) lett, kit Szögyény jeles eszű, de faragatlan, nyers modorú emberként jellemez, ki az osztrák polgári törvénykönyvet «a bölcsesség quintessenciának tartotta»;² így ebben az évben két testvér ült együtt a kabinetben.³ A Bruck helyét pedig b. Baumgartner (Andreas) államtanácsos foglalta el, a physika volt egyetemi tanára és a cs. Akadémia elnöke, ki rövid ideig már a Pillersdorf-minisztériumban is viselt miniszteri állást; tudós ember volt, nem politikus, de jó administrator.⁴

A változásra törő áramlat kezdettől fogva a márcziusi octroyált alkotmánynak még mindig fönntartott fictióját, az uralkodói akaratnak a miniszteri ellenjegyzés és miniszteri «felelősség» békóiba való zárását ostromolta s a nyílt és kifejezett absolutismusra való áttérést tekintette céljának.

Az osztrák sereg tábornokai kezdettől fogva nem tudták elképzelni, hogy az olmützi alkotmánylevél több legyen, mint egy darab papír;⁵ Radetzky már 1850 februárjában panaszt emelt a sok hivatalnoki beavatkozás miatt; Kempen is, mint a zsandárság főnöke, állandó hadilábon állott Bachkal. A közönség viszont mindinkább hitét veszítette az alkotmány-adományozás komolysága iránt, miután az egész 1850. év eltelt a nélkül, hogy az ostromállapotban nem levő tartományok valamelyikének országgyűlése is összehivatott volna.

1850 szeptemberében egy rendkívüli feltűnést keltett névtelen röpírat jelent meg ily czímen: «Bekenntnisse eines Soldaten». Szerzője panaszt emel a jó érzelműek gyávasága miatt s gyalázza azokat, a kik a forradalomnak tett engedményeket kicsikarni merészelték s az uralkodó jószágával oly szégyenteljesen visszaéltek. Nyíltan és büszkén vallja magát reactionariusnak, mert szerinte a reactio semmi egyéb, mint a kötelességérzet, meggyőződés, bátorság és erő összetétele, mely a jövő nemzedék áldására fog rászolgálni. A reactio az a biztosabb, nyugodtabb, bár talán szerényebb hajlék, melyet a jövő épít magának. A jelen állapotok fönntartását lehetetlennek mondja; «mikor fog a mi uralkodónk igazán uralkodni?» kérdi. A miniszteri felelősséget agyémnek mondja; nem hiszi, hogy a márcziusi alkotmánylevél a nemzetiségeket kielégítse, sem hogy a megvesztegetések segítségével választandó Reichstagra építeni lehessen. Fenyegetődzik, hogy a hadsereg, a trón egyedüli megbíz-

¹ Charmatz: Min. Frh. v. Bruck. 72. l.

² Id. m. II. 41.

³ «Das ganze Ministerium is' a' Graus!» mondták a mindig élczelő bécsiek. (Frankenburg id. m. II. 13. l.)

⁴ Ed. Suess: «Erinnerungen», 106—107. l.

⁵ Vitzthum id. m. 243. l.

ható támasza végre is az önsegély eszközéhez fog nyúlni a szabadsággal való visszaélések ellenében. Habár, fájdalom — úgymond — az 1848—49-iki tapasztalatok után ma már a hadsereg rendíthetetlenségébe vetett hit is meginog: a hadsereg ma már nemzeteket ismer, azelőtt csak Ausztriát ismerte! A hadsereg elszomorodva fogja tapasztalni, hogy a császár hadvezére ugyan, de nem uralkodó. Idővel majd a sereg is oly elemekből fog alakulni, melyek a községek veszedelmes szabadságait élvezik. Ám legyen a tartományoknak alkotmányuk, helytartó alatt, de a birodalmat a császár kormányozza. Ötszázezer lelkes katona, a kiknek alkotmánya: «becsület, hűség, engedelmesség», fegyvere zörejjével el fogja nyomni az elégtelennek hangjait. Katona nem lelkesedhetik a «dicsőségesen újrakepített» Ausztriáért. Egyesüljön minden uralkodó és minden sereg szilárdan, csak ebben van az emberiség jövőjének garantiája.

Ezt a röpiratot eredetileg csak kevés számú példányban ismerősi kör számára nyomtatták ki; de csakhamar, állítólag a szerző tudta nélkül új kiadás készült, melyet terjeszteni kezdtek, úgy hogy a rendőrség azt elkobozta. Ekkor azonban már mindenki legalább is hallott róla, az uralkodó asztalára is eljutott s azt is hallotta mindenki, hogy szerzője senki más, mint Babarczy Imre őrnagy, a Windischgrätz comissariusának fia, a császár szárnysegédje; az általános hit az volt, hogy Babarczyt e miatt eltávolítják az udvartól; de ő helyén maradt.

A kardcsörtetésre sok toll mozdult meg; a Babarczyéval egy egész serege a névtelen röpiratoknak, névtelen válaszoknak szállott szembe;¹ de sokkal figyelemreméltóbb jelenség volt, hogy mikor a következő év tavaszán egy osztrák és egy magyar államférfiú, gr. Hartig és Zsedényi már ismertetett névtelen röpirataikat² kiadták, azok elseje ünnepélyesen tiltakozott az alkotmány esetleges visszavonása ellen s azt politikai és erkölcsi lehetetlenségnek mondta, ellenben a második, Zsedényi, szintén az uralkodó jogainak teljessége szempontjából kifogásolta az oly miniszteri felelősséget, mely csak a korona akaratának szab korlátot, ellenben parlamenti ellenőrzésben nem érvényesül.

Ily előzmények után joggal kérdezhetette mindenki, hogy mily állást foglal el hát a közvéleményt oly élénken foglalkoztató kérdésben az uralkodó maga és «felelős» miniszterelnöke, Schwarzenberg?

A császárnak, ki még a Horvátországra vonatkozó 1850 április 7-iki patensben úgy nyilatkozott, hogy gondviselészerű föladatának tekinti a birodalmi alkotmány szerves továbbfejlesztését, első aggodalmait annak fönntartására nézve a németországi események idézhették föl,

¹ Elősorolva *Friedjung*nál. I. 443. l.

² «Die Genesis der Österr. Revolution»; «Die Verantwortlichkeit des Ministeriums u. Ungarns Zustände».

egyelőre csak abban az irányban, hogy a katonaságnak a birodalmi alkotmányra való fölesketése veszélyes. A minisztérium a legfelsőbb katonai bíróságra hárította a felelősséget azért, hogy az alkotmányra való esküt még 1848 májusában általánosan kötelezővé tette s azzal az indokolással, hogy az akkori alkotmány azóta már hatályon kívül helyezett, az 1849-ikinek erre vonatkozó rendelkezése pedig még hatályba nem lépett, az esküre vonatkozó rendelkezést 1850 november 27-én érvényen kívül helyezte.¹ Ehhez fűződik a hadügyminiszter ellenjegyzési jogának katonai ügyekben való megszüntetése 1850 októberében, a mit — nehogy idegen elem tolakodjék be a hadúr és a hadsereg közé — állítólag maga a hadsereg követelt. Mikor a következő év februáriusában fölmerült a kérdés, vajjon a birodalmi alkotmány megadásának évnapja megünnepelessék-e úgy, mint tavaly? a miniszterek nézetei megoszlottak; végül ismét a Schwarzenberg és Bach véleménye győzött, melyhez Bruck is csatlakozott, hogy miután a múlt évben is az ünnepélyen csak a miniszterek és néhány hivatalnok jelentek meg, a közönség pedig egyáltalán nem vett benne részt, a megünneplés mellőzendő.²

Schwarzenberg, kiről bizalmasa, Hübner utólag azt írta naplójában, hogy az ő tanácsa ellenére csak kényszerűségből engedett Stadion, Bach és Bruck unszolásának s állott rá az ismert mintákból összetákoltt alkotmány kibocsátására,³ s a ki már 1850 májusában Varsóban megígérte az orosz czárnak, hogy az olmützi alkotmány életbe lépni sohasem fog, most már mind nyíltabban adott kifejezést ezen alkotmánynyal való mélységes elégedetlenségének. A drezdai conferentia elnöki székében⁴ azt a vallomást tette, hogy drágán vásárolt tapasztalások bizonyossága szerint az egészen új alkotásokra irányuló kísérletek nem visznek célhoz; a bizalmát bíró b. Ambrózy Lajosnak csodálatos logikával szemrehányást tett, hogy a magyarok miatt kellett azt a «szemétkotmány»-t megadni, mert másképp — úgymond — «nem tudtunk volna veletek elbánni s magunknak nyugalmat szerezni».⁵ Szögyény előtt pedig 1851 tavaszán már úgy nyilatkozott, hogy «ki gondol most már annak az alkotmánynak tényleges keresztülvitelére! Az jó expediens volt a pillanatnyi zavarban; most mindenekelőtt nyugalomra és rendre van szükség».⁶

Mindazonáltal az alkotmány nyílt megtagadásának keresztülvitele a Kübeck műve volt, ki lépésről-lépésre vitte belé e fordulatba a császárt; az ő javaslata szolgált az augusztus 20-iki legfelsőbb kéziratok

¹ U. és Á. Lev. tár, min. tanács 1850.

² U. ott.

³ *Souvenirs etc.* I. 29. l.

⁴ 1850 december végén.

⁵ *Wertheimer*: b. Ambr. L. eml.=i. 35—36. l.

⁶ *Eml. ir.* II. 40. l.

alapjául, miközben nemcsak Krauss pénzügyminiszter és Thun, hanem eleinte állítólag Schwarzenberg ellenzését is le kellett küzdenie.¹

Igy jelentek meg a mondott napon az úgynevezett «augusztusi or=donnanz»-ok, három, Schwarzenberghez, Kübeckhez és mindkettőhöz intézett császári kézirat alakjában, melyek kimondják, hogy a miniszterek kizárólag a fejedelem és trón irányában felelősek s a miniszteri ellenjegyzés csak a forma megtartását jelenti; a minisztereknek ugyanoly tartozó kötelessége a császári határozatokat és parancsokat teljesíteni, mint a föltétlen hűségesküt a császár kezébe letenni. A birodalmi tanács ezentúl csupán a korona tanácsának tekintendő, melynek mikor és miképen leendő igénybevétele a császár egészen magának tartja fön=

A minisztérium és a birodalmi tanács együttesen utasíttatnak, hogy érintkezésbe lép=

ven, a márczius 4=iki alkotmány fönnállása és életbelépte=

tése lehetőségének kérdését higgadt és kimerítő megfontolás tárgyá=

tegyék s az érte vonatkozó tárgyalások formája iránt javaslatot terjesz=

zenek elő. E kérdés megvitatásánál, valamint minden következő tár=

gyalásnál a monarchiai államalkat összes föltételei fönn tartásának s a

birodalom állami egységének elve és czélja változatlanul szem előtt tar=

tandó és mind e munkálatok mellőzhetetlen alapjául tekintendő.

A hivatalos «Wiener Zeitung»-ban egyidejűleg közzétett indokoló kommentár² még kevesebb kételyt hagyott fönn arra nézve, hogy a ki=

látásba helyezett s az alkotmány «életbeléptetésének lehetőségére» vo=

natkozó tárgyalások milyen irányban fognak haladni s hogy azoknak

szükségkép az alkotmánynak még ugyanazon év végén bekövetkezett

teljes visszavonására és a bevallott absolutizmusra kell vezetniök. Ezen

indokolás szerint a kibocsátott rendeletek szükségessége «általánosan el

van ismerve», mert az államhatalom cselekvésében az ideiglenesség hát=

rányai mindinkább érezhetők. Az eseményekben és tapasztalatokban oly

gazdag utóbbi évek a közvélemény félreismerhetetlen változását vonták

maguk után azon föltételekre nézve, melyek a népek fönnmaradását és

boldogságát biztosítják. Ausztriában a józan hangulat és nyugodt föl=

fogás akkora tért nyert, hogy elérkezett immár a még függőben levő kér=

dések eldöntésének ideje. Erre nézve mellőzhetetlen annak elismerése,

hogy Ausztria nem a forradalom követelményeinek kielégítése által men=

tetett meg, hanem a haza megmentését a császári tekintély és a népek=

nek az uralkodóház iránti hű szeretete s ragaszkodása biztosította. A né=

pek szívében gyökerező ezen monarchiai elv teszi alapját állami épüle=

tünknek. A császári hatalom szabad mozgása és gyakorlata vetett véget

a nemzetiségi viszálynak s a véres harcoknak, szilárdította meg a bel=

békét és adta vissza a bizalmat a gazdasági életnek. Az alkotmánylevél

¹ Kübeck, Tagebücher II. 55. s köv. l.

² Közölve a P. Napló, 1851 aug. 28=iki számában is.

létrejöttekor a közhangulat fölött zavar és izgalom uralkodott ; most még az egyszerű fölfogású ember előtt is világos, hogy az ebbe az oklevélbe fölvett határozatok nagy része a tényleges viszonyoknak és az osztrák népek valódi igényeinek, óhajításainak meg nem felel, sőt, hogy azok keresztülvitele az annyi áldozattal kiküzdött belső békét újabb veszélyeknek tenné ki. Ideiglenes rendszabályok további fönntartása s a közjóra nézve ártalmas határozatok fönntartásának fictiója utóvégre is károsná válnék a közjogi öntudatra nézve. Ausztria magas hivatását csak úgy töltheti be, ha benn nyugodt és egyetértő, kifelé erős és hatalmas ; ez okból az alkotmánykérdés végleges tisztába hozása csak abból a forrásból eredhet, melyből származott, t. i. a tróntól. A kibocsátott rendeletek jelentősége az, hogy a «korona szolgálainak» felelősségét a monarchiai alapelvekhez képest állapítják meg, s az alkotmánykérdést kizárólag az uralkodó kezébe teszik le. Így az a népek nyugtalanítása és érdekei sérelme nélkül fog elintéztetni. Ausztria népei hűséggel és bizalommal várandják be császáruk végelhatározását.

Egy további kommentárral, egyúttal vallomással szolgált azután még Schwarzenberg herczeg a külföldnek azzal a körlevéllel, melyet az augusztus 20-iki kéziratok alkalmából a monarchia külügyi képviselőihez intézett.¹ Ebben hivatalosan is elismeri, hogy a márczius 4-iki charta a forradalmi viszonyok nyomása alatt, elhamarkodva jött létre, oly helyzetben, a mikor «nem volt idő az elvek megvizsgálására» ; idegen mintára készült munka volt, melynek ezért nem lehetett sikere. A mily mértékben állott elő a rend, oly mértékben ismerték föl e charta kivihetetlenségét s azt, hogy annak életbeléptetése nagy veszély nélkül meg nem kísérhető. Eljött az idő, hogy a márczius 4-iki oklevél által táplált fictiók megszüntetessenek s az azt kísérő ideiglenes intézkedések eltöröltessenek. A márczius 4-iki alkotmányt a császár önszántából adta ki, ahhoz sem eskü, sem más kötelezettség nem köti. Ez csak olyan intézkedés volt, a minőt az ország fejedelme, legfőbb hatalmát gyakorolva elfogad, változtat vagy eltöröl, a nélkül, hogy azért Istenen kívül másnak felelősséggel tartoznék. Ő Felségének nincs szándékában a reactio s minden ilyen gondolat ellen óvást tesz ; birodalmában szigorúan törvényes kormányt akar megalapítani. Az is ki van zárva, hogy visszaállíttassanak az utóbbi években elenyészett kiváltságok és rendi előjogok, vagy hogy a személyekre és javakra nézve 1848 óta elismert jogok bármi tekintetben megcsorbíttassanak.

Azok közül a miniszterek közül, a kik az augusztusi rendeletekkel eredetileg szembeszállni próbáltak, csak egyetlenegy, Krauss pénzügy-miniszter maradt hű elvi álláspontjához ; ő — mint mondta — még Ferdinand császár idejében esküt tett az alkotmányos kormányzásra,

¹ P. Napló, 1851 szept. 12.

annak megszegését lelkiismerete meg nem engedi; ¹ tekintettel az államkölcson folyamatba tett lebonyolítására, helyén maradt az év végéig, akkor — mikor az úgynevezett «alapelvek» formájában a birodalmi alkotmány véglegesen hatályon kívül helyeztetett — visszalépett. A többiek nagyon hamar legyőzték aggályaikat. Hihetetlen könnyedséggel nyergelt át Bach, kinek pedig Stadion után legtöbb oka lett volna magát a márcziusi alkotmányművel azonosítani. Rögtön s a legnagyobb szolgálatkészséggel ráállott az augusztusi rendeletek alapjára ² s az az emlékirat, melyet azután az alkotmányrevisio folyamában ősszel előterjesztett, ³ csupán a zászló becsületének megóvását célzó gyöngye kísérlet volt a közvetítésre és enyhítésre, mely világosan elárulja az igazi meggyőződésnek s a dolgokon való változtatás komoly szándékának hiányát.

Kétségtelen az, hogy a fiatal — akkor 21 éves — uralkodóban, a kit már zsenge éveiben is magasabb erkölcsi komolyság jellemzett, mint legtöbb tanácsadóját, a kínos ellenmondások közepett is, melyekbe önmagával jutott, teljes jóhiszeműséggel működött az ebben az időben főleg Kübeck által tette keltett az a megdönthetetlen hit, hogy az absolut hatalom egy, a gondviseléstől neki megítélt jog arra, hogy népeit minden politikai korláttól szabadon legjobb meggyőződése szerint boldogítsa.

Valami sejtelmes érzelem lehetett az, a mely a magyar nemzetet az uralkodó e hitének megértésére a monarchia népei között legfogékonyabbá tette. Tény, hogy az augusztusi rendeletek Magyarországon inkább kedvező, mint kedvezőtlen fogadtatásban részesültek. Guizot azt mondja az angol forradalom történetében, hogy minél inkább félt az ember, annál inkább siet remélni; ez a siető remény is sokat megmagyaráz, de az is érthető, hogy a nemzetnek most az volt az érzése, mintha egy válaszfal hullott volna le, a mely eddig őt az uralkodótól elválasztotta; az olműtzi alkotmányt, a mely a mi alkotmányunkat és történelmünket megtagadta s amúgy se lépett soha életbe, vajjon ki sajnálta volna? Ellenben most remény nyílt arra, hogy a miniszterekről az uralkodóra átment korlátlan hatalom jobban fogja megérteni a nemzet szenvedéseit, panaszait és vágyait. ⁴

Ez a remény persze csak sok, hosszú év keserves csalódásai után ment teljeseedésbe. Egyelőre leginkább a conservatívek voltak a mutatózó fordulattól elragadtatva; ők már a Reichsrath föllállításában és

¹ Kübeck id. m. 57—58. l.

² U. ott.

³ Ismertette Friedjungnál, I. 510—511. l.

⁴ A *Pesti Napló* vezércikkében (okt. 23., 24.) úgy látszik, maga Kemény Zsigmond a kibontakozás zálogát látja annak elismerésében, hogy a márcz. 4-iki alkotmány meglegedést nem eredményezett s constatálja a közhangulat javulását.

Kübeck kineveztetésében a Bach vereségét s a maguk diadalát látták, annál inkább fűztek az augusztusi rendeletekhez vérmes reményeket.¹

Várakozásaik beteljesedését vélték látni, midőn kevéssel később kiszivárgott s nemsokára nyilvánosságra is jött az uralkodónak az az elhatározása, hogy Magyarországra polgári és katonai kormányzóként rokonát, Albrecht főherceget küldi. Ez az ő szemökben mindenekfölött a júliusi körrendelet miatt gyűlölt Geringer=uralom végét jelentette s e mellett azt is, hogy a magyar kormányzat élére oly egyén kerül, a ki már magas állásánál fogva sem lehet a belügyminiszter egyszerű végrehajtó közege s a ki mindenesetre a legalkalmasabb közvetítővé válhatik az uralkodó s ama magyar főurak között, a kik között már akkor is nem egy dicsekedhetett a főherceg ismeretségével és némi bizalmával.

Az új kormányzó kinevezése szeptember 12-iki legf. elhatározással történt meg s bár Albrecht főherceg csak október 14-én érkezett a magyar fővárosba, Geringer már jóval előbb nyíltan beszélte, hogy megbízatását befejezettnek tekinti.²

Miután az okok, melyek a magyarországi kormányzatban beállott változást előidézték, sokszorosan összefüggnék annak a rendszernek céljaival és alapgondolatával, a melynek kifejlődését a következő részben ismertetjük, ott lesz helyén ezekre az okokra s a főherceg küldetésének természetére is világot vetnünk.

Schwarzenberg ez időben egy magyar bizalmasa előtt oly nyilatkozatokat tett, mintha a Bach magyarországi gazdálkodásával jóllakott volna s mintha remélhető lett volna, hogy ha a herceg halála oly hamar be nem következik, hazánkban a dolgok talán másképp alakulnak vala.³ Ez a föltevés ugyan éles ellentétben áll azzal a szinte tüntetően bizalmas viszonytal, mely — legalább a külső jelek szerint — a két miniszter között egészen az egyiknek hirtelen haláláig fennállott. De bármint legyen, ismerve a miniszterelnök jellemét és érzületét a magyarokkal szemben, alig hihető, hogy Schwarzenberg Bach nélkül Magyarországra nézve jobb korszakot jelentett volna, mint Bach Schwarzenberg nélkül.

¹ Lásd különösen b. Senyey Pálnak Bretzenheim hghez int. levelét *Wertheimer* már id. közleményében. (62. s köv. l.)

² Zsedényi levele Bretzenheimhez u. ott 67. l.

³ Ambrózy eml. iratai *Wertheimer* id. közlésében 40. l.

IV. RÉSZ.

A BACH-RENDSZER KIALAKULÁSA.

Országos Széchényi Könyvtár

I.

(A kormány elégedetlensége Geringerrel; a tisztviselőkérdés; Bach idegeneket kíván behozni, vádak a magyar tisztviselők ellen, Albrecht főherczeg vállalkozása, hatáskörének megállapítása; a kinevezés hatása és magyarázatai. Az új kormányzó jövetele, első körutazása, környezete. Az alkotmány új „alapelvei” megállapítása és kibocsátása; azok hatása; kitüntetések ez alkalomból, Schwarzenberg hg. miniszterelnök hirtelen halála; jellemzése. Az utódlás kérdése; gr. Buol külügyminiszter; Bach és Kübeck vetélykedése; változások a kormány szervezetében; Bach befolyása nem csökken. A külügyi helyzet; Ausztria viszonya a főbb európai államokhoz. 1851—1852.)

A magyarországi kormányzatban beállott újabb változást kétségkívül a Geringer kezdettől fogva csak ideiglenesnek tekintett működésével való elégedetlenség is idézte elő, de ez az elégedetlenség egészen más természetű volt mint az, mely a magyar conservativeket a változás fölötti öröme indította.

A bécsi kormány a Geringer küldetésének egész ideje alatt nem látott eléggé gyors előhaladást abban az irányban, a melyet maga elé tűzött, tudniillik Magyarországnak kormányzatilag a birodalomba való teljes beolvasztása irányában.

Az e miatti elégedetlenség és türelmetlenség rendszeren a tisztviselők elleni panaszok és kifogások formájában nyilatkozott meg, de — mindig fokozódva — előbb-utóbb természetesen a közigazgatás vezetője ellen is irányult; s ha volt is e panaszoknak és kifogásoknak némi, a viszonyokban gyökerező alapja, főindokuk mégis csak abban rejlett, hogy a tisztviselők a szorosabb értelemben vett Magyarországon ekkor még túlnyomó részben magyarok voltak s e mi voltuknál fogva a Schwarzenberg kormány s különösen Bach eszméinek teljesen hű és alkalmas megvalósítói nem is lehettek.

Láttuk már, hogy a rendelkezésre álló anyag — miután a nemzetel érző egyének előzetesen ki voltak zárva a kormány bizalmából — elsőrendű nem lehetett; a minisztérium még azonfelül a maga szempontjából nagyon válogatós is volt, hiszen még Somssich Pált sem merte Geringer — röpirata miatt — helytartótanácsosi állásra javaslatba hozni.¹ E mellett a megfelelő egyének is alig fejthettek ki sikeres

¹ U. és Á. L. =tár kormányzóság 1851.

működést megbízatásuk ideiglenessége s a folytonos áthelyezések miatt; Zemplén megyét néhány hónap alatt nem kevesebb mint öt megyefőnökkel szerencséltettek; egyes vidékeken a nép tisztviselőinek nevét sem jegyezhetette meg magának. A törvénykezési tisztviselők kénytelenek voltak sok esetben huzamos ideig csupán a jó remény fejében ingyen szolgálni.¹

Az alkalmazkodás készségében különben a legtöbb magyar tisztviselőnél nem volt hiány; hiszen a kik egyszer a kormány szolgálatába állottak, azok egy alkotmányos fordulattól többé magukra nézve már jót úgy se várhattak. A kormánybiztosok közül sokan 1850 őszen kisebb-nagyobb kitüntetésben is részesültek, főképp buzdító például, de kétségtől érdemes működésükért is s hogy egyesek mennyire azonosították magukat a kormány fölfogásával, azt Czindery pécsi törvényszéki elnök példája mutatja, a ki a bírósági személyzet fölesketésekor mondott s utólag Geringernek bemutatott német ünnepi beszédjében valósággal gyalázta a forradalmat s dicsőítette az uralkodó elnéző kegyét, mert nézete szerint ezerszer annyian érdemelték volna meg a halált, mint a hányan elszenvették; Magyarország — úgy mond — boldog lehet, hogy elszigeteltségéből kilépve egy nagy birodalom tagjává lett s kegyes ajándékképpen megkapta a közös vámterületet, melyre ipara fejlődése érdekében száz év óta vágyott. Sokan — így végzé — azt hiszik, hogy hazafiasabb most visszavonulni, de miután ez a dolgok menetén úgy se változtatna, ő helyesebbnek tartotta hivatalt vállalni s ezt ajánlja mindenkinek.²

Geringer elismeréseméltó következetességgel hangoztatta, hogy legalább egyelőre a magyar elem nem szorítható háttérbe a kinevezéseknél. Különösen a néppel való érintkezésre ualt hivatali állásokat — úgy vélte — mégis csak megbízható hazai elemekkel kell betölteni; azok a megyei megszokásokat majd levetik s új helyzetükbe belé fognak törődni. A hazaiak iránt a nép mégis csak több bizalommal viseltetik; azonfelül tekintetbe veendő, hogy az utóbbi negyedszázadból való megyei hivatalos irományok mind magyar nyelvűek; még azokban a kevés megyékben is, melyekben a lakosság majdnem tisztán tót, a megyefőnököknél a magyar nyelv ismerete nélkülözhetetlen; ezért megyefőnöki s egyéb megyei állásokra is más országokból való pályázó alig jöhet tekintetbe, mert hiszen a cseh vagy morva nyelv ismerete a tót megyékben sem elegendő, ezeket az idiómákat ugyanis a mi tótjaink meg nem értik. Magasabb állásokra majd idővel idegeneket is lehet behozni, a mennyiben kiváló közigazgatási képzettség mellett magyarul is megtanulnak.³

¹ *Magy. Hirl.* 1850 aug. 23. és szept. 18. *P. Napló* 1851. aug. 25.

² *O. L. Geringer-iratok* 1850.

³ *U. ott* és *U. és Á. L.-tár* kormányzóság 1851.

A magyar ideiglenes kormányzat ideiglenes főnökének ez a fel-fogása azonban kezdettől fogva erős áramlatba ütközött, mely elvi és gyakorlati okokból a tisztviselői személyzet kicserélésére vagy legalább is messzemenő kiselejtezésére törekedett. Bach már a Haynau idejében rászabadította az osztrák hivatalkeresők seregét Magyarországra; az 1850 júniusában a magyar polgári biztostnál hivatalért jelentkezett 117 egyén közül csak négy volt magyar, a többi mind ausztriai, főképp csehországi.¹ A budapesti városkapitányságnál Protmann magát majdnem kizárólag osztrákokkal környezte, csak alsóbb állásokban tűrt meg magyarokat.² Báró Hauer soproni miniszteri biztos már szintén 1850-ben rámutatott arra, hogy az új politikai reformok Magyarországon mindaddig nem fognak a népben gyökeret verni, a míg az azok szellemében működő közegek hiányozni fognak. Most — úgymond — a kormány és a nép között gátló réteg gyanánt terül el a megyei nemesség, a mely sokkal többet veszített, semhogy az új intézményekkel igazán meg tudna barátkozni s a mely mégsem nélkülözhető, mert a nem nemesi osztály még műveletlenebb maradt amannál, az idegenek pedig a közigazgatás alsó fokán nagyon megéreznék a magyar nyelv ismeretének hiányát. Ezért — véleménye szerint — a törvénykezéshez átlépett járási segédek (adjunctusok) állásait kell fiatal németekkel betölteni, a kik majd lassan megismerik a viszonyokat és megtanulják a nyelvet.³

Azonban Bécsben az átalakításnak ezt a módját is lassúnak találták. Ott — ellentétben Geringerrel — úgy vélték, hogy a magyar hivatalnokok nem támogatják a polgári biztost működésében elegendőképpen; különösen a nem magyar nemzetiségűekkel szemben nem érvényesítik kellőleg az egyenjogúságot, márczius előtti reminiscenciákat engednek lábrakapni s mindinkább elvesztik a nép bizalmát. Állítólag a császárnak is feltűnt, hogy a politikai hatóságok nem tudnak fölvilágosítást adni oly eseményekről, melyek a közfigyelmet foglalkoztatják, a mi onnan ered, hogy nem utazzák be eléggé szorgalmasan körületeiket s nem tanulmányozzák a viszonyokat. Vannak köztük olyanok is, kik a kormány utasításaival szemben passzív magatartást sőt egyenes ellentállást tanúsítanak.⁴

Természetesen nem hiányoztak a denuntiatiók sem s egyes kerületi főispánoknak, valamint titkos confidenseknek a legmagasabb állásokig felnyúló vádaskodásai.⁵ De a fő vádaskodó Kempen volt, a kit

¹ O. L. Geringer=iratok 1850.

² Magy. Hirl. 1851. decz. 31.

³ O. L. Geringer=iratok 1850.

⁴ Osztr. Belügym. lev.=tára 1851.

⁵ Lásd két magát meg nem nevező pestvárosi tanácsnok részben becsületbevágó, részben politikai természetű vádjait a legmagasabb helytartósági, bírósági és városi tisztviselők ellen 1852 május végéről: U. Á. L.=tár, Gend. Dép.

már az ő zsandárparancsnokai igyekeztek a velük nem éppen baráti lábon álló megyei hatóságok ellen hangolni. Elhíhetjük egyébiránt, hogy a vádaknak sok esetben némi alapjuk is volt; hogy sok tisztviselő nem lakott hivatala székhelyén s többet törődött birtokával, mint hivatalos ügyeivel, hogy sokan össze voltak sógorosodva s hogy a feljebbvalók hivatalos látogatásai alkalmával nagyobb gondot fordítottak a lakmározásra, mint a nép fölvilágosítására, vagy panaszai meghallgatására, azt a régi megyei élet ismerője teljes tagadásba nem vonhatja; hogy azonban e panaszok minden magyar tisztviselő ellen fölhozhatók lettek volna s orvoslásuk csak idegen elemek beplántálásától lett volna várható, ahhoz már sok kétely fér. Úgyszintén az egyes egyének ellen irányuló politikai és erkölcsi gyanúsítások is sok esetben elfogultságról és czélzatosságról tanuskodnak.¹

Rendkívül jellemző arra a könnyenhivóségre nézve, a melylyel minden magyar tisztviselő meggyanúsítása találkozott, a gróf Forgách Antal kerületi főispán esete. Forgách, ki a kormány iránti hűségének 1849-ben eléggé meggyőző példáit adta, egy körutazása alkalmával Ungvárott a fogadására megjelentek üdvözlésére adott válaszában egyebek közt azt mondta, hogy a tiszteletet, melylyel fogadják, azon ősi és régi törvényeinken alapuló hivatalnak tulajdonítja, melyet visel s hogy ő ezt az ősi hivatalt igyekezni fog más ősi törvények és szokások megmentésére fölhasználni. Ő — úgymond — a multat vissza nem varázsolhatja, hanem egy boldogabb jövő előkészítésére segédkezet akar nyújtani, mert szereti az országot, a melynek fia s a melynek jó és rossz sorsában osztozni akar.²

A beszédet így hozván a «Pesti Napló», Forgáchot érte azonnal szigorúan kérdőre vonták s a kérdőre vonás megismétlődött, mikor betegség miatt az uralkodó születésnapjának megünneplésétől távol maradt. Forgáchnak sikerült mindkét esetre nézve tisztázni eljárását; de a dologról az uralkodónak is jelentést tettek s főkép Kempen áskálódása következtében az ügynevezett végleges szervezőskor a Magyarországon nagyon is népszerűnek s a zsandárság iránt ellenségesnek vélt gróft elvitték Alsó-Csehországba helytartósági elnökül.³

Bach még egy szeptember 2-áról kelt leiratában türelmetlenül sürgette Geringernél az elsőbb közigazgatási állások betöltésére vonatkozó javaslatot, mert kíváncsnak tartotta a provisorium megszüntetését s a «kellő képességgel és megbízhatósággal nem bíró» elemek mielőbbi eltávolítását; azonban csakhamar az összes személyi kérdéseket félre kellett tenni, hogy azok már az újon kinevezett kormányzó meghallgatásával oldathassanak meg.

¹ U. és Á. Lev.=tár 1851. Kormányzóság. Osztr. Belügym. lev.=tára 1851.

² P. Napló 1851. aug. 1.

³ U. és Á. L.=tár min. tanács 1851, 1852.

Albrecht főherczeg kinevezése a magyarországi kormányzói állásra az adott körülmények között nem látszott rossz választásnak. Ő legidősebb fia volt Károly főherczegnek, a nagy hadvezérnek s ekképen nagybátyja az uralkodó császárnak, bár kora még alig haladta túl a 34 évet. Gyermekkorától fogva katonának neveltetvén, az olasz harczterén, Radetzky fővezérlete alatt többszörösen kitüntette magát; úgy a Santa Lucia, mint a Mortara és Novara mellett vívott csatákban tanújelét adta személyes bátorságának s vezéri tehetségének. Az olasz forradalom leveretése után egy ideig Csehországban mint helytartó működött. Magyarországhoz vagyoni érdekek is csatolták, mert egyike volt az ország legnagyobb földbirtokosainak.

Mondják, hogy kedvetlenül s csak némi vonakodás után vállalta el a fontos megbízást, miután előzetes biztosítékokat nyert arra nézve, hogy nem a Bach, hanem csakis a császár közvetlen utasításai szerint fog kelleni eljárnia; a belügyminiszter iránt nagy bizalmatlanságot áruolt el Apponyi előtt is, kinek tanácsait Budára menetele előtt kikérte.¹ Magyarországon tehát sokan azt remélhették, hogy oly kormányzót kapnak, ki függetlenebb lesz a bécsi kormánytól, mint az eddigiek voltak; Bécsben pedig ezzel ellenkezőleg arra számítottak, hogy a főherczeg nagyobb tekintélyének segítségével könnyebb lesz szándékaikat Magyarországon megvalósítaniok, mint a megelőző provisoriumok alatt. A tapasztalás megmutatta, hogy ez az utóbbi számítás jobban vált be, mint az előbbi.

Az uralkodó maga úgy fejezte ki elhatározását, hogy Albrecht főherczeget szemelte ki ez állásra, mert Magyarország ügyeinek legfőbb vezetését érélyes kezekbe kívánja letenni. Miután azonban fontos, hogy melléje a polgári közigazgatás vezetőjeként tapasztalt és bizalmat érdemlő egyén állíttassék, fölhívta a minisztertanácsot, hogy ilyet javaslatba hozzon. Szóba jöttek báró Hauer, báró Mecséry, gróf Cziráky és gróf Nádasdy, de egyik sem találtatván teljesen megfelelőnek, a kérdés függőben maradt s Geringer megbízott, hogy a főherczeg jöveteléig maradjon meg állásában. Tekintettel arra, hogy Magyarországon sok a gazdag nagy úr s a főherczegnek fényes háztartást kellett vinnie, illetményei bőkezűen állapították meg.²

Az új kormányzó nyilatkozataival szemben meglepő, hogy éppen Bach bízott meg a hatáskör kényes kérdésére nézve javaslatokat tenni. E javaslatok értelmében maga a császár adta ki az utasítást, mely szerint a főherczeg az ő közvetlen helyettese lesz a magyar királyságban, ott tehát őt minden alkalommal a fejedelmi reprezentatio illeti meg. Személyében egyesíti a helytartói tisztet a III. hadsereg

¹ Metternich Nachgel. Pap. VIII. 114. I. Szögyény id. m. II. 47. s köv. I.

² U. és Á. L.-tár min. tanács 1851. A katonai és polg. kormányzói illetmények összege 196,000 ftot tett.

parancsnokságával s így legfőbb vezetője lévén a polgári és katonai kormányzatnak, ezekben érvényre fogja emelni a birodalmi egység elvét, nem mellőzve az ország sajátosságainak ezzel összeegyeztethető követelményeit. A helytartóság teendői közül csak a fontosabbakkal tartozik maga foglalkozni, így a törvényhozási természetű, úgyszintén a szervezési kérdésekkel, a kinevezésekkel és kiténtetésekkel, valamint a rendőri ügyekkel. A minisztériumokkal való érintkezés a miniszterek részéről «alázatos jegyzékek», a főherczeg részéről pedig «egyszerű jegyzékek» alakjában történik. Minden a minisztériumokhoz intézett jelentés és minden ezektől kibocsátott utasítás a főherczeg útján megy rendeltetése helyére s az ő láttamozásával látandó el, jelentések esetleg az ő megjegyzésével is. A főherczeg, ha annak szükségét látja, közvetetlen előterjesztéseket is tehet az uralkodóhoz. A törvénylapban megjelenő, csak Magyarországot illető rendelkezések az ő aláírásával adandók ki. Ő feje a helytartóságnak s alatta áll minden polgári és rendőri hatóság, ő legfőbb kezelője a kivételes állapotnak s ezért a hadi-törvényszékek is neki vannak alárendelve. Figyelemmel kíséri a bíróságok működését is, a tapasztaltakról a császárnak jelentést tehet és azokra az igazságügyminiszter figyelmét fölhívhatja, de a bírói teendők egészen ez utóbbinak hatáskörében maradnak. A főherczeg a helytartótanács ülésein maga elnökölhet, de a többség határozata őt eljárásában nem köti.¹

A kinevezés hírért a magyar fővárosban eléggé kedvezően fogadták. A lapok a magyarosabb hangzású Albert néven nevezték a főherczeget, ki maga is egy ideig szívesen használta ezt a nevet. A «Pesti Napló»² rövid üdvözlő cikkében azt mondta, hogy Magyarország most, midőn az új átalakulás nehézségeivel küzd, az ismert események által ejtett mély sebek begyógyulására nézve biztos zálogot bír a felség azon különös gondoskodásában, melyet hazánk iránt kegyteljesen tanúsított az által, hogy ügyei vezetésére rokonát küldte ki, a ki jeles személyes tulajdonokkal s hőstettekkel tündököl.

A magyar sajtó egyébiránt meglehetősen tartózkodó volt a kommentároknak, inkább a bécsi hírlapírók igyekeztek a magyar közönséget is a főherczeg küldetésének jelentőségéről s a várható szervezés jellegéről tájékoztatni. Egy bécsi levelező valószínűnek mondta, hogy a magyar ügyek most gyorsabban fognak haladni s a szakemberek rendszere fog érvényesülni a kormányzat berendezésében.³ Egy tekintélyes német sajtóorganum azt jósolta, hogy Magyarországnak sajátlagos politikai különállása ezentúl sem lesz ugyan, de a tartományi ügyekre nézve a berendezés a francia központosítás és a föderalismus

¹ *Oszt. Belügym. lev.* tára 1851.

² 1851 szept. 19.

³ *P. Napló* 1851 szept. 23.

közötti középutat fogja követni ; ezt jelenti Albrecht főherczeg küldetése s figyelemreméltó, hogy az erre vonatkozó császári határozatokban Magyarország «magyar királyságnak», nem koronatartománynak mondatik. Egy bécsi lap is hangsúlyozta, hogy az uralkodó tekintetbe kívánta venni Magyarország sajátos politikai és nemzeti viszonyait, midőn engedve a «közóhajnak» és elismerve a magyarországi közszellem javulását, házának egy tagját bízta meg az ottani kormányzat vezetésével. Ezekkel szemben a «Reichszeitung» azt jelentette, hogy a birodalom jövő alakzatára vonatkozó előterjesztések már készen vannak s hogy azoknak alapelve a birodalom egysége ; lehetetlenné vált a kettéválasztott monarchia ; Magyarország állása tehát a jövőben sem lesz más, mint az összbirodalom egy nagy tartományáé. Az egyes országok sajátosságai sértetlenek maradhatnak, de az egység elvének érvényesülnie kell mindazokban az ügyekben, melyek a császári kormány hatáskörébe tartoznak s különösen a polgári forgalomnak a birodalom minden részeiben való biztonságát és könnyűségét érdeklik.¹

Mint már említettük, az új kormányzó csak október 14-én foglalta el állását a magyar fővárosban. Babonás emberekben rossz sejtelmeket kelthetett az a véletlen eset, hogy a magyar határ átlépése után Pozsonyban, mint első állomáson, a főherczeg katonai gyakorlatot tartatván, leesett lováról ; sérülést azonban nem szenvedett. Esztergomban és Vácztól is fogadtatás volt ; Váczig vasúton utazott, Vácztól külön hajó hozta Pestre, b. Appel hadtestparancsnok és b. Geringer kíséretében ; a kiszállásnál fogadták a hatóságok fejei díszruhásan és a katonaság. Az ily alkalmaknál elmaradhatatlan külső dísz : üdvölvések, katonai szemle, fáklyásmenet és kivilágítás nem hiányoztak ; hanem a Bécsbe küldött bizalmas rendőri jelentés azért mégis bevallja, hogy a lelkesedés nem volt nagy, a kivilágítás gyöngén sikerült, csak néhány «éljen» volt hallható s néhány sihedert fütytyökért le kellett tartóztatni.²

A királyi palota még Buda ostroma óta erősen meg lévén rongálva, a főherczeg ideiglenesen a hatvani=utczai Cziráky-házba³ szállott, a hol addig Appel hadtestparancsnoknak volt lakása, ki mindjárt főherczegi utódja érkezése után elhagyta Budapestet s ki helyett a kerületi parancsnokságot Heintzel József addigi városparancsnok vette át. Utóbb a főherczeg mellé adlatusként Perrot Jakab altábornagyot rendelték ki.

Az új kormányzó első látogatását a fővárosban a budai katonai temetőben tette ; koszorút tett le Hentzi és társai sírjára.⁴ Egyébiránt

¹ Lásd az *Augsburg=Allg. Zeitung*, az *Österr. Corresp.* és a *Reichszeitung* átvett közleményeit a P. Napló szept. 27., okt. 1. és 2-iki számában.

² *U. és Á. Levéltár*, kormányzóság 1851.

³ Most Nemzeti Casino.

⁴ *U. és Á. Levéltár*, u. ott 1851.

már négy nap múlva elindult első körutazására, mely tizenkét napot vett igénybe s Nagyvárad, Debreczen, Sárospatak, Ujhely, Kassa, Eperjes, Lőcse, Rozsnyó, Miskolcz, Eger, Gyöngyös és Jászberény meglátogatását ölelte föl. Hogy éppen a történeti nevezetességű Branyiszko hegyszoroson, az osztrákok vereségének helyén állították föl diadalkaput a főherczeg tiszteletére, az nem mondható ízléses gondolatnak. Egerben népiünnepélyt rendeztek s «Eger legszebb leányai» bort és gyümölcsöt hoztak a magas vendégnek, ki az adományozók egészségére ivott. Az üdvözlésekre a főherczeg — bár röviden — mindig magyarul válaszolt. Jászberényben — a hol a jászkúnok főkapitánya, Jankovics, 300 főnyi lovasbandérium élén jelent meg — fátyásmenet is volt s a kormányzó az egybegyűlt fiatalságnak kedélyesen lekiáltott: «tánczolni!» Mikor pedig megelégtelte a tánczot, leszólt: «jó éjszakát», mindkét magyar mondással nagy lelkesedést keltve. Az éremgyűs túloyalítás legföltűnőbb példáját adta Kapy Ede főbiztos, ki Pest megye határán a visszatérő kormányzót e szavakkal üdvözölte: «Mint az örökkévalóság mennyei szózata visszhangzott völgyről-völgyre, házról-házra, ajakról-ajakra a legkegyelmesebb fejedelemnek a magyarokhoz intézett szózata: Íme, hogy bebizonyítsam irántatok való szeretetemet, elküldöm hozzátok szívem kedveltjét, kedves rokonomat, hű vitézemet!... s mi e szózatot szent ige gyanánt tiszteljük...»¹

A hivatalos jelentések azonban a körutazásra nézve viszont azt jegyzik meg, hogy csak a nép mutatott lelkesedést, az úri osztály nem; így Borsod megyében a birtokos nemesség képviselőjében egyetlen úr jelent meg. A diákok ellen is sok volt a kifogás, kivált Késmárkon és Kassán; Kempen úgy találta, hogy az ifjúság a Kossuth szédelgéseivel van beoltva. A conservatívek lelkesedése is lelohadt, a mint látták, hogy közülük egyik sem kap meghívást a Geringer helyére. Maguk tartására nézve az egykorú levelezések² kétféle árnyalatot tüntetnek föl; az egyiket Senyey Pál képviselte, a ki — kerülve ugyan a kínálkozás és tolakodás látszatát — mégis bizonyos közeledést ajánlott és annak kimutatását, hogy a főherczeg üdvös szándékai érdekében számíthat a conservatívek loyális támogatására. A másikat Dessewffy Emil fejezte ki, mindig hangoztatván, hogy a főherczeg küldetése magában véve még nem biztosíték; az iránynak, a rendszernek kell megváltoznia; nekik nem szabad úgy tünniök fel, mintha már a kinevezés ténye kielégítené várakozásaikat. Reményeik némi lendületet nyertek ismét Sárospatakon, a hol a kormányzó Bretzenheim herczeg vendége lévén, több főúrnak alkalma nyílt hozzá a hivatalos személyek közvetítése

¹ P. Napló 1851 okt. 23., nov. 4. számai.

² Lásd Wertheimer id. közleményében, 59. s köv. l.

nélkül közeledhetni. Azonban Budára visszaérkezve a főherczeg az elébe járuló conservativeket meglehetősen hidegen fogadta, panaszaira azt válaszolta, hogy az ország hangulatát jobbnak találta, mint neki leírták s hogy neki hivatása a császár parancsait végrehajtani, nem sérelmek orvoslását közvetíteni.¹

Utazásait egyébiránt az új kormányzó szorgalmasan folytatta, küldöttségeket fogadott, közintézeteket látogatott és sokat időzött Bécsben is, a hol volt módja tapasztalatairól jelentést tenni. Mikor aztán a következő év tavaszán nejét, Hildegarde főherczegnőt is Budára hozta s ott a gróf Sándor-féle palotában — a mostani miniszterelnökségben — rendezte be ház- és udvartartását, otthonosabbá lett a magyar fővárosban, el-eljárt nejével a színházba s igyekezett a hivatalos személyeket és a társadalmi előkelőségeket háza körébe vonni; hetenkinti «udvari estélyei» azonban nem örvendtek nagy kedveltségnek, még a katonák és hivatalnokok is gyéren látogatták azokat. Hildegarde főherczegnő, a ki nagyon leereszkedő volt s fölkarolta a jótekonyságot, különösen a bölcsőde ügyeit, hamar köztiszteletre és közkedveltségre tett szert; férjének is elismerték jóakarátát, de a későbbi években nagyon is sokat volt Budapesttől távol s környezete is túlnagy befolyást gyakorolt reá s ez megakadályozta, hogy népszerűvé legyen.²

Ehhez a környezethez Geringert már nem számíthatjuk hozzá; ez az úr, kinek jöttét=mentét a pesti lapok még kevéssel előbb mint a nap eseményét adták hírül, úgy elpárolgott, hogy a napisajtó nyomán alig lehet végleges távozásának idejét megállapítani. Deczember 20-án Bach még hozzá intézi, mint ideiglenes helytartóhoz rendeletét, de január elején már helyettese, Delamotte kiadványozza a helytartósági intézkedéseket és ő elnököl az újonczozás tárgyában tartott vegyes bizottsági ülésen.³ Küszöbön állván a helytartóság végleges átszervezése is, a Geringer helyét egyelőre egyáltalán nem töltötték be.

A volt ideiglenes magyar helytartónak különben nem volt oka Budapestről való távozását bukásnak tekinteni. Mint osztályfőnök a belügyminisztériumban kiváló szerepet vitt a magyarországi közigazgatás újjászervezésében s érdemei elismeréseül kevéssel később kitüntetést kapott; mikor pedig a Krauss Fülöp távozásával Baumgartner miniszter a pénzügyi tárca vezetését is elvállalni volt kénytelen, Geringert áthelyezték a kereskedelmi minisztériumba s ott a miniszter helyettesítésével, tehát e tárczának meglehetősen önálló vezetésével bízták meg.⁴

¹ Szögyény id. m. II. 49. l.

² Zsoldos I. id. följegyzései. A Széchenyi ítélete is («Blick» 407. s köv. l.) alapjában megegyezik ezzel.

³ O. L. Geringer=iratok 1851—1852.

⁴ 1853 április elején.

Mialatt a magyarországi kormányzatban ez a változás végbement, Bécsben egy, az államtanács s a minisztérium néhány tagjából Kübeck elnöklete alatt összeállított bizottság foglalkozott a birodalmi alkotmánynak az augusztusi ordonnanzók alapján való «revisiója»-val, helyesebben hatályon kívül helyezésének módozataival. A bizottság — melyben csakis Krauss pénzügyminiszter emelt szót az alkotmányosság visszaállításának legalább távoli kilátásba helyezése mellett — november 11-én kezdte meg formális tanácskozásait s munkálata előbb a birodalmi tanács plénuma elé került, a hol Szögyény próbált lándzsát törni a mellett, hogy a magyar alkotmány csupán felfüggesztettnek, nem eltöröltnek tekintessék;¹ azután a javaslatot a minisztertanács vette — december 17-én — tárgyalás alá s tárgyalta több ülésben. A nagy szót Bach vitte, a ki egy 45 pontba foglalt munkálatban fejtette ki az alkotmányrevisió fölötti nézeteit, Magyarországról mindig mint az «egykori magyar korona» országairól beszélvén. Főigyekezete volt kimutatni, hogy a birodalmi alkotmány összes szabadelvű rendelkezései tulajdonképpen már hatályon kívül vannak helyezve s ezért a tartományi alkotmányok is — melyek soha életbe nem léptek — hatályon kívül helyezendők. Nehogy azonban e változás következtében a régi rendi alkotmányok — különösen Magyarországon — valamilyen újra föléledhessenek, szükséges már most megjelölni azokat az intézményeket, melyek értelmében Ausztria népeinek érdekeit és szükségleteit független testületek is fogják a hivatalnoki kar mellett képviselni. Ezek a testületek az egyes tartományokban és a birodalom középpontjában, némileg érdekképviselési alapon, de «a napi áramlástól távol», a korona meghívása alapján alakulnának és csakis véleményadási joggal bírnának.² Miután a minisztertanácsi tárgyalások a «personalis és territorialis egység» kérdése körül mindinkább elméleti térre siklottak át, az uralkodó és Schwarzenberg, kikre kétségteljesen nagy hatással volt a december 2-án Párisban sikeresen végrehajtott államcsíny, mely Napoleon Lajost Franciaország korlátlan urává tette s a francia köztársaságot kiszolgáltatta a reakciónak, elvesztették türelmüket s ezért a miniszterek és a birodalmi tanács tagjai december 29-ikére az uralkodó elnöklete alatt együttes értekezletre hívtattak össze, melynek rendeltetése volt az alkotmányrevisió ügyét végső döntés elé vinni.³

Ebben a tanácskozmányban csak Szögyény emelt szót Magyarország alkotmányának érvényes és el nem törölhető volta mellett;

¹ Ezt *Friedjung* közli, (id. m. I. 482. l.) úgy látszik Bach hátrahagyott iratai nyomán, Szögyény emlékirataiban nem említi.

² U. és Á. *Levéltár* min. tanács. 1851.

³ Szögyény (id. m. II. 52. s. köv. l.) ezt a koronatanácsot december 31-ikére teszi, azonban a minisztertanácsi jegyzőkönyv tanúsága szerint az 29-én tartatott.

felszólalásával természetesen magára maradt; ellenben Erdélynek, a bánságnak és vajdaságnak, úgyszintén a szász földnek külön-külön koronatartományok gyanánt való felsorolása ellen irányuló véleményét a birodalmi tanácsosok közül többen pártolták. A vitás kérdésekre nézve a császár elhatározását függőben tartotta. Váratlanul szóba került az osztrák polgári törvénykönyvnek Magyarországra való kiterjesztése is, a mely ellen nemcsak a magyar tanácsosok, Szögyény és Zichy, hanem az osztrákok némelyike is állást foglalt; az uralkodó elvi döntése már ekkor kimondta a kiterjesztést.

Két nappal később, tehát az 1851. év utolsó napján adta ki a császár a Schwarzenberg miniszterelnökhöz intézett kéziratot, melyhez csatolva voltak azok «a minisztertanács és birodalmi tanács meghallgatása után» megállapított «alapelvek», a melyek nyomán az osztrák császárság koronatartományainak szerves berendezése végbe fog menni s a melyek keresztülvitelére nézve a miniszterek haladéktalan javaslat-tételre utasítottak.¹

Az «alapelvek» 36 pontba vannak összefoglalva. Kimondják, hogy az osztrák császárság oszthatatlan egységű örökös monarchia; általános körvonalait adják a megyei (Kreis) és járási (Bezirk) beosztásnak és hatósági fokozatoknak, melyek fölött állanak az egyes koronatartományok helytartóságai. A községi szervezet városi és falusi jelleg szerint különböző; a falusi községek kötelékéből a nagybirtokok kivethetők s közvetlenül a járási hatóság alá rendelhetők; a falusi és városi községi előjáróságok a kormány megerősítése esetleg kinevezés alá kerülnek; később törvény fogja a községi képviselőtestületek és előjáróságok választásának feltételeit és korlátait megjelölni, a községképviseleti tanácskozások nyilvánossága azonban már eleve ki van zárva. A bírói tisztelet az egész birodalomban az arra rendelt hatóságok és bíróságok a fennálló törvények alapján a császár nevében gyakorolják, a bírák szolgálati viszonyaikra nézve a többi állami tisztviselőkkel egyenlő szabályok alatt állanak, vagyis a bírák elmozdíthatatlanságának elve el van ejtve; a közigazgatás és törvénykezés különválasztása föltétlenül csak a felsőbb fokozatokon érvényesül; a bírászkodás három fokozaton történik s a tárgyalás csak az első fokozaton szóbeli, de a nyilvánosság ott is korlátolt. Bűnvádi perekben a vádat az államügyész közvetíti; az esküdtszékek mellőztetnek, ítéletek csak szakképzett bírák által hozhatók. Az általános polgári törvénykönyv a birodalom egész területére ki lesz terjesztendő, azonban csak kellő előkészítés után és a sajátos viszonyok tekintetbevételével. Az egyes koronatartományokban külön statutumok fogják a birtokos nemesség jogait

¹ Az «Alapelvek stb.» teljes szövegét l. b. Czörnig «Österreichs Neugegestaltung» (1858.) cz. műve 29. s köv. l.

és kötelességeit szabályozni s a majoratusok és hitbizományok létesítését előmozdítani. A megyei és országos hatóságok mellé a nemesség, a földbirtok és az ipar képviselőiből alakított tanácsadó bizottságok fognak állíttatni; ilyen tanácskozmányokra koronkint az érdekelteket a járási hatóságok is összehívhatják.

Ezt a meglehetősen homályos és hézagos császári kibocsátványt világosabbá teszi egy egyidejűleg kiadott legfelsőbb kézirat, mely a márczius 4-iki octroyált birodalmi alkotmányt kifejezetten hatályon kívül helyezi, csupán a törvény előtti egyenlőség elvét és a jobbágyi viszony megszüntetését erősítve meg továbbra is. Ezzel az olmützi alkotmánylevél szét volt tépve; semmi sem maradt meg belőle, a mi szabad intézményeket és demokratikus fejlődést biztosíthatott volna, ha életbeléptetik, a monarchiának. A kényuralmi irányra való áttérés teljes és nyílt volt, csak a birodalmi egység alapgondolata maradt épen, mint sokkal alkalmasabb alapja az abszolút kormányzásnak, mintsem annak az alkotmányosságnak, a melyet a márczius 4-iki octroi ígért, de meg nem valósított. Ennek az egységnek hatályosabb kifejezésére szolgált az az elhatározás is, hogy az ezentúl veretendő pénzekben a császár címe csak mint «*Austriæ imperator etc.*» szerepeljen, a mivel alig hozható összhangba az az egyidejű intézkedés, hogy az uralkodó minden hivatalos közlésben ezentúl nem csász. és kir. Felségnek, hanem cs. és kir. apostoli Felségnek neveztesse. Ez a visszanyúlás az apostoli címre a magyar korona jogainak teljes megtagadása s az uralkodótól az egyházzal szemben gyakorolt jogoknak megelőző, majd nem teljes föladata után valóban különös benyomást tesz.¹

Magyarországon, a hol különben is kivételes állapot uralkodván, a birodalmi alkotmány még elvben sem volt életbeléptetve, ezek a rendelkezések alig félreérthető közönnnyel találkoztak; a mit elvettek, azt senki se sajnálta, a mit érte cserébe ígértek, annak senki se örült. Egyes lapok bátoratlanul rámutattak, hogy a bánság és vajdaság visszacsatolása, a mi nemzeti közóhaj, nincs elhatározva; innen-onnan a vidékről azt jelentették, hogy a bécsi hír örömrözetet keltett. Kemény Zsigmond, a ki még májusban azt állította az osztrák lapokkal szemben, hogy az absolutismusnak Magyarországon nincs és nem lehet jövője; az oly rém, melytől legföllebb gyermek ijedne meg, most mélyen hallgatott.²

De Ausztriában még kevesebb öröm volt észlelhető. Krauss pénzügyminiszter — mint már említettük, — lemondott az alkotmány visszavonása következtében; az ő menetelét használták föl arra, hogy az im már fölöslegessé vált b. Kulmert is áthelyezzék a birodalmi tanácsba.

¹ *Friedenfels* id. m. II. 217. l.

² *Magy. Hírlap* 1852 jan. 6. és febr. 24. *P. Napló* 1851 máj. 6.

Az öreg Metternich, a ki kevéssel a döntés előtt emlékiratot nyújtott be, melyben azt kívánta, hogy a császár az alkotmány visszavonását népeivel szemben ünnepélyes megnyilatkozásra használja föl, elégedetlen volt a választott formával.¹ Hübnér megbotránykozással jegyezte föl megemlékezései közé,² hogy azt a pátenst, melyben az osztrák birodalmi alkotmány a császári állam alapjaival meg nem egyezőnek s rendelkezéseiben keresztülvihetetlennek mondatik ki, ugyanaz a miniszterelnök jegyezte ellen, a kinek neve az alkotmánylevél alatt állott.

Hanem azért Schwarzenberg, Kübeck és Bach magas kitüntetésekben részesültek, mint olyanok, a kik a lehető legjobban végezték dolgukat. A miniszterelnöknek ebben már nagy öröme aligha telhetett: életerejét az élvezetek és kétséggkívül a megfeszített politikai tevékenység is ez időben már majdnem teljesen kimerítették. A porosz követ már jóval előbb panaszkodott, hogy vele tárgyalni lehetetlenség.³ Mondják, hogy az osztrák=porosz conflictus idejében három=négy héten át sohase került hajnali öt óránál előbb ágyba; társadalmi összeköttetéseit sem akarván elhanyagolni, végül már csak olyan salonokba járt el, a melyekben éjfél után is megjelenhetett. Állítólag már januárban szélhűdés érte, idegessége rendkívül fokozódott, látóereje is csökkent, úgy hogy február elején szándéka volt rövid időre szabadságot venni s Nápoly kék ege alá vonulni, hová régóta vágyott; de buzgó kötelességérzete s a tornyosuló teendők mindig visszatartották.⁴

Az kétségtelen, hogy az 1852. év eleje nem volt olyan időszak, a mikor egy, az osztrák politikát vezető államférfiúnak könnyű lett volna az ügyektől egy időre visszavonulnia. Az «alapelvek» kibocsátása voltaképen csak fehér lap volt, melyet még ezután kellett betölteni; a rég sürgetett magyarországi «definitivum»-ra vonatkozó tárgyalások is ez időben indultak meg. Január elején nyitotta meg maga Schwarzenberg nagyon önérzetes beszéddel a bécsi vám- és kereskedelmi conferentiát, melynek feladata lett volna a múlt évben politikailag megalázott Poroszországot gazdasági téren is rákényszeríteni Ausztria felsőbbbségének elismerésére. Az osztrák miniszterelnök bizonyára minden igyekezetével rajta volt, hogy ebben is sikere legyen, de a kilátások mindjárt kezdetben rosszaknak mutatkoztak. Poroszország és a vele tartó kisebb észak=német államok nemcsak hogy nem képviselték magukat a bécsi értekezleten, hanem Berlinben párhuzamos

¹ Max Frh. v. Kübeck id. m. 160. s. köv. 1.

² Ein Jahr mein. Lebens 355. s. köv. 1.

³ Friedjung: Histor. Aufsätze. 115. l. Victoria királyné ezt írja egy 1852 márczius 9-ről k. bizalmas levelében: «All the admirers of Austria consider Prince Schwarzenberg a madman.» *Letters of Queen Victoria*, II. 458. l.

⁴ Magy. Hirlap 1852 április 8. és 11. Metternich id. m. VIII. 119. s. köv. 1.

külön tárgyalásokat készültek megindítani a Zollverein megújítása érdekében.¹ Nem kevesebb gondot okozhatott a kormánynak a belső helyzet, összefüggésben az emigráció külföldi sikereivel. Ha a Kossuth angolországi ünnepeltetéseért némi elégtételt is nyújtott a Palmerston visszalépése a külügyminiszerségtől, a mely nem akadályozta meg rövid idő múlva újabb belépését egy tory=kabinetbe, a volt magyar kormányzó amerikai diadalútja már-már a diplomatiái összeköttetés megszakítását eredményezte Ausztria és az Egyesült=Államok között. És ugyanakkor — illetve már a múlt év őszén — az erdélyi katonai kormányzatnak — mint látni fogjuk — kezdődő összeesküvést sikerült fölfedeznie, melynek szála Pestre és a Dunántúlra is kiterjedni látszottak s a melylyel könnyű volt kapcsolatba hozni azt, az osztrák katonaság egy részének föllázítására irányuló törekvést, a melyért — haditörvényszéki ítélet alapján — február 5=én Bécsben egy magyar és egy lengyel emigráns akasztófán halt meg.²

Április 5=én Schwarzenberg herczeg a lakásául is szolgáló kancellária=épületben — a későbbi külügyminisztériumban — délután megtartott minisztertanácsban elnökölt; feltűnően rossz kinézése, Baumgartner miniszternek, hogyléte iránti tudakozódására bevallotta, hogy rosszul érzi magát. Mindazonáltal a magyar ügyvédrendtartás részletes tárgyalásával foglalkozó minisztertanácsot³ öt órakor csak azért hagyta el, hogy átöltözködve, egy ebéden jelenjen meg. Állítólag egy hölgygyel szemben, a ki nagyon szívére kötötte eljövetelét, azt az udvarlói szólamot használta, hogy csak a halál akadályozhatná meg a megjelenésben.⁴ És valóban az akadályozta meg: öltözés közben összeroskad s miután ágyára fektették, néhány percz múlva kiadta lelkét. A minisztertanács még tárgyalt, mikor a rettentő hírt meghozták; Bach a haldoklóhoz rohant s fölindulásában egy pamlagra rogyott; a császár átjött a Burgból s letérdelve és könnyezve imádkozott hű, de végzetszerű tanácsadójának halálos ágyánál.⁵

A Schwarzenberg Felix herczeg rövid, de emlékezetes miniszteri pályája mindenesetre alkalmas volt arra, hogy a vélemények erős összeközlésében megnehezítse a komoly és tárgyilagos történetírás ítéleté-

¹ *Magy. Hirl.* 1852 jan. 8., 9., 14. számok.

² Piringer=Pataki és Goslar.

³ Néhány magyar író azt állítja, hogy Schwarzenbergnek a minisztertanácsban való fölindulása okozta halálát s hogy ezt a fölindulást magyar politikai büntetések elítélése körüli nézeteltérés idézte volna elő. Ennek a minisztertanácsi iratokban semmi nyoma. A minisztertanácsban e napon Schwarzenberget a Seimig Lajos megkegyelmezési ügyében tényleg leszavazták, de nem valószínű, hogy ezt annyira a szívére vette volna. Azután még az ügyvédrendtartás tárgyalása alatt is elnökölt egy ideig.

⁴ *Friedjung* id. m. II. 163. l.

⁵ *Hübner. Souvenirs etc.* I. 64. s. köv. l.

nek kialakulását. Ez a nehézség azonban oly mértékben oszlik el, a mily mértékben haladták túl már a mult eseményei is azoknak a törekvéseknek a céljait, a melyeknek szolgálatába állott a forradalom utáni kor osztrák miniszterelnöke. A míg az osztrák politika hitt az osztrák centralismus lehetőségében és jövő sikerében, addig találkoztak olyanok is, kik ezt a hitet történelmileg megalapozni igyekeztek s az e cél érdekében, bár csak múltó eredményekre is jutott államférfiút magasztalni hajlandók voltak. Másrészt az is igaz, hogy ha egy vezető politikus tettei megítélésének mértékeül egyedül alkotásainak és hatásának tartósságát fogadjuk el, a világtörténelem sok nagy alakját leszünk kénytelenek a polcra, melyet elfoglalnak, leszállítani.

Ezért a Schwarzenberg miniszterelnöki szerepének megítélésénél oly mértéket kell választani, a mely ítéletünket legbiztosabban ki vezeti a politikai tendenciák ellentétes szempontjainak útvesztőjéből. Ez a mérték egyfelől az államférfiúi gondolkodás és cselekvés erkölcsi jellege, másfelől: a kitűzött cél szempontjából elért eredmények és azokért hozott áldozatok aránya.

E kettős mérték alkalmazása föltétlenül a Schwarzenberg elítélését vonja maga után. Tudjuk, hogy fellépésének merészsége, parancsoló modora, pillanatnyi sikerei, a császárra gyakorolt roppant befolyása s a legkíméletlenebb eszközökkel való dobálódzása sokakban csodálatot, sőt rettegést tudott kelteni; tudjuk, hogy voltak, a kik őt halála után keseregve magasztalták, a kik negyedfélemini minisztersége által halhatatlannak mondták, Bismarck és Cavour mellé állították, sőt, hogy volt magyar ember is, ki benne Ausztria megmentőjét látta. Azonban viszont tetteinek minden, csak némileg tárgyilagos bírálója elismerni volt kénytelen, hogy megfontolásaiban és számításaiban a népek semmi szerepet sem játszottak; «az eleven nemzeti erőket semmibe se vette» s rá nézve a politika csak a kormányzó kabinetek erőinek va=banque=játéka volt. «Az ő agya csak udvarokkal és államférfiakkal dolgozott, mint egyedüli mértékadó tényezőkkel, gondolván, hogy végső esetben a hadsereg mindig segítségül hívható»; úgy, hogy végeredményben ő tulajdonképpen a politikai uralmat csak «katonai despotismus» alakjában tudta elképzelni. Erkölcsi világnézlete egyáltalán nem volt; visszataszító cynismussal tudta lebecsmérelni a saját elhatározásait, mikor szükségesnek látta azok megváltoztatását, ez által maga rombolván le az eljárása komolyságába, sőt becsületeségébe vetett hitet is; a könyörület, engesztelődés és méltányosság

² Schwarzenberg többé-kevésbé magasztaló megítélését lásd *Helferth* id. m. III. 42. s köv. l. *Berger* id. m. 496. s köv. l. *Hübner*: *Souvenirs* id. h. *Vitzthum* id. m. 328. l. *Helyenkint Friedjung*nál is; (id. m. különösen II. 15., 134., 169. l.) *Gr. Apponyi György* levele Szögyényhez, ennek eml. ir. II. 231. l.

érzelmeit legfőlebb hideg gúnyjára méltatta.¹ «Ellenségeinek kihívó magatartással akart imponálni s erőszakos játékaiban nem a nyereséget, hanem magát a kockázatot szerette.»²

A mi pedig a céljai s eszközei, eredményei és balsikerei, alkotásai és rombolásai közötti arányt illeti: vajjon a tekintély elvének, melynek elszánt bajnoka gyanánt ünnepelték magasztalói, használt-e a forradalom kegyetlen letiprása annyit, a mennyit ártott az a hamarság, a melylyel a császár által az olmtüzi alkotmányban tett összes ígéreteket kevesebb mint három év alatt visszavonatta? Vajjon a fennlen hirdetett birodalmi egységnek használt-e Magyarország földarabolása s alkotmányának megtagadása annyit, a mennyit ártottak a közigazgatási uniformismus és a germanizálás által fölébresztett nemzeti és tartományi ellenhatások? És vajjon «az események föltartóztatását» lehet-e érdemül tudni be annak, a ki olyan politikai ábrándoknak, a minők az Ausztria vezetése alatti német unio volt, a monarchia legközelebb fekvő léteerdekeit föláldozta s a nélkül, hogy a belső megerősödést legkevesbbé is előmozdította volna, a külföldön majdnem mindenütt gyűlöletessé tette Ausztria törekvéseit, ezzel is fokozva a monarchia politika, elszigeteltségét, mely utódjai alatt oly súlyosan érezette hatását?

Végre mi magyarok joggal vonhatjuk a történelem ítélőszéke előtt kérdőre Schwarzenberg hercezet a szabadságharcz leverése után annak részeseire gyakorolt kegyetlen bosszúért, mely nemcsak emberieségi szempontból volt vérlázító, hanem — mint azt ma már iránta barátságos történetírók is elismerik, — a monarchia politikája szempontjából is megbocsáthatatlan hiba volt. Az ő neve a magyarok előtt mindenkor gyűlölt lesz és bármily lángoló szenvedély adta az ő megítélésénél a tollat a Széchenyi kezébe, bizonyos, hogy a Blick írója, ki nemcsak nagy magyar hazafi volt, hanem az osztrák uralkodóháznak tántoríthatatlan híve is, nem bánt volna oly irgalmatlanul egy halottal, ha abban nemcsak hazája, hanem a dynastia iránt is megbocsáthatatlan bűnnel terhelt államférfiút nem látott volna.³

Az osztrák miniszterelnök halálhírének hatását Magyarországon könnyű elképzelni; Metternich herczegnőnek valószínűleg igaza volt, mikor azt jegyezte föl naplójába, hogy a magyarok újongnak a Schwarzenberg halála fölött, kit legnagyobb ellenségüknek tartottak.⁴ A ma-

¹ Lásd ezeknek meglehetősen leplezetlen elismerését: *Friedjungnál* (id. m. II. 160., 169. l.). *Charmatz nál*: Minister Frh. v. Bruck, 48. l.; továbbá *Schwarzenberg Friedrich hg.* (der Landsknecht) véleményét rokonáról: Bern. R. v. Mayer «*Erlebnisse*» cz. művében I. 337. l.

² *Eisenmann*, id. m. 121. l.

³ Lásd a *Blick* 59., 442—443., 457—459. lapjain Schw. ellen intézett kíméletlen támadásokat, melyekben őt egyebek közt «rothadt lelkű kéjencs»nek, «szörnyetegnek, vampyrnak, állatembernek» nevezi.

⁴ *Nachgel. Pap.* VIII. 123. l.

gyar sajtó hideg tartózkodással kezelte a nagy eseményt, legfőlegb a bécsi lapok kommentárjainak átvételére szorítkozott ; csak a hivatalos «Magyar Hirlap» vélte elismerendőnek, hogy a herczeg a közbékét «megóvta», «a porosz kevélységet megalázta» s Ausztria tekintélyét oly magas polczra emelte a külföld előtt, a minőn az 1814—15-iki győzelmek óta nem állott.¹ Párisban bizonyos aggodalommal fogadták a változást, mert a köztársasági elnök uralma megszilárdításának munkájában számított az osztrák kabinet támogatására.²

Bármily nehéz kérdés elé állította az uralkodót első tanácsadójának váratlan halála, ezt a kérdést gyorsan kellett megoldani. Politikai körökben már akkor emlegették a Rechberg gróf nevét, azonban már alig egy héttel a haláleset után kinevezte a császár külügyminiszterévé és a császári ház miniszterévé gróf Buol-Schauenstein (Karl Ferdinand) addigi londoni követet, kit állítólag maga Schwarzenberg kívánt még életében utódjául a külügyminiszteri állásban.³ Buol nem osztrák, hanem svájci származású volt ; mint régebben hadvezéreit, a XIX. században minisztereit Ausztria szívesen hozta be idegenből ; Stadion, Metternich, Ficquelmont, Wessenberg, Bruck, Buol, Toggenburg, Rechberg, Beust mind mint nem osztrák családok szülöttei jutottak fontos politikai állásokba Ausztriában.

Buolt minisztersége elején így jellemezte a finom ítéletű Hübner emlékirataiban : «Nem elsőrendű államférfiú, de jó iskolabeli diplomata, értelmes a mikor szenvedélyei nem zavarják meg ítéletét ; gyakran, sőt nagyon is gyakran kellemetlen, de alapjában jó ember, becsületes és teljes odaadással viseltetik császára iránt.» A későbbi följegyzések, a párisi követ további tapasztalásai nyomán mindinkább kidomborítják az új osztrák külügyminiszter rossz természetét (bad temper), kellemetlenkedését, szenvedélyes föllobbanásokra való hajlandóságát és fennhéjázását,⁴ a mely utóbbi tulajdonsága Bismarckot arra a megjegyzésre indította, hogy szeretne csak egy óráig olyan nagy úr lenni, a minőnek Buol mindennap képzeli magát.⁵ Habár tehát a külpolitikai helyzet, melyet Schwarzenberg halálakor hátrahagyott, magában véve is nehéz volt, habár kétségtelen, hogy a herczeg kimúltától kezdve a császár a külpolitikai irányítást magának tartotta fenn, mégis világosnak látszik, hogy Ausztria külügyi viszonyainak abban a kedvezőtlen alakulásában, mely az ötvenes évek alatt megfigyelhető s az 1859-iki vereséges háborúhoz vezetett, a Buol szellemi közepszerűsége és ellenzenyes személyisége is részes volt.⁶

¹ 1852 április 7.

² Wessenberg id. m. II. 55. I.

³ Hübner id. h.

⁴ Hübner id. m. I. 126. II. 10., 79—80., 83. I.

⁵ Wertheimer: Friedenscongresse u. Friedensschlüsse etc. 1917. 89. I.

⁶ Friedjung: D. Krimkrieg u. d. österr. Politik, 1911. 18., 102. s. köv. I.

Az új külügyminiszter kinevezése egyébiránt korántsem jelentette annak a Schwarzenberg herczeg hatáskörével való fölruházását; sőt ellenkezőleg, ez a személyváltozás az egész kormány szervezet lényeges átalakulásával járt együtt. Alighogy a kinevezés megtörtént, április 14-ikére a császár, személyes elnöklete alatti tanácskozássra hívta meg úgy a minisztereket, mint a birodalmi tanács tagjait, melyen már Buol is megjelent s melynek megnyitásakor az uralkodó előadta, hogy Schwarzenberg herczegnek a korona intencióihoz képest folytatott belügyi és külügyi politikája változatlan marad. Magasztalólag szólt az elhúnyt miniszterelnök működéséről s hivatkozott a mult évi augusztus 20-iki és december 31-iki legfelsőbb kéziratokban kifejezett elvekre, melyeknek végrehajtására egész erővel fog törekedni, a miért fölhívja a minisztereket, hogy őt e feladatában támogassák. A miniszterek és a birodalmi tanács tartsák azokat az elveket mindig szemük előtt s ne zavartassák meg magukat eljárásukban a pártok amaz üzelmei által, melyek különböző ürügyek s gyakran a loyaltás leple alatt a császári tekintély gyöngítésére s önző czélokra irányulnak. A külpolitikát illetőleg a császár akarata az, hogy Ausztria az európai államrendszerben s különösen Németországban újabban kivívott hatalmas állását fenntartsa. Egy a Kübeck elnöklete alatt miniszterekből és birodalmi tanácsosokból alakítandó bizottság fogja az egyes országok szervezetének irányelveit kidolgozni s a Magyarországra nézve már elkészült szervezési javaslatot felülvizsgálni. A miniszterelnöki állás többé betölteni nem fog, a császár maga veszi át az ügyek legfőbb vezetését. Ezen megnyilatkozás után Kübeck és Buol biztosították az uralkodót a birodalmi tanács és a miniszterek nevében, hogy mindenben szándékai megvalósítására fognak törekedni.¹

E császári elhatározás hátterében egy Kübeck és Bach között lefolyt s ez utóbbinak vereségével végződött küzdelem állott. Néhányak szerint Schwarzenberg a miniszterelnökségben Bachot kívánta utódjának s a császár hajlandó is lett volna a kérdés ilyen megoldására, de ezzel Kübeck oly hevesen szállott szembe s oly világosan mutatta ki, hogy Bachot politikai elvtelensége mennyire megfosztotta tekintélyétől, hogy a tervet elejtették s miután ezen előzmények után Kübeck sem vállalkozhatott arra, hogy a kormány élére álljon, nem maradt más hátra, mint a miniszterelnöki állást eltörölni.² Most már a miniszterek tanácskozásaiban való elnökléssel sem bírta meg a császár Bachot, hanem Buolt. Ezek a tanácskozások egyébiránt teljesen elvesztették

¹ U. és Á. Levéltár, min. tanács 1852. E tanácskozmányról Szögyény is (id. m. II. 63. s köv. l.) megemlékszik, ki a fejedelmi nyilatkozatot a Bach művének mondja, a ki «Schwarzenberg halála által leghatalmasabb támaszától fosztatván meg, most a legfelsőbb firmát akarta rányomni politikájára.»

² *Friedjung Österreich etc.* II. 171. s köv. l.

addigi jellegöket és jelentőségüket; a «minisztertanács» «miniszteri conferentiává» alakult át és sokkal ritkábban jött össze; az összminisztérium mint testület kifelé megszűnt szerepelni s a császár az egyes miniszterek előterjesztése fölött többnyire a miniszteri értekezlet meghallgatása nélkül határozott. A miniszteri értekezleteken új alakok is jelentek meg. Már április 25-én egy legfelsőbb elhatározás adatott ki, amely az összes rendőri ügyeket — ideértve a sajtót és színházakat is — kiveszi a Belügyminisztérium hatásköréből s azokat egy külön rendőri főhatósághoz utalja, melynek vezetését a császár Kempen altábornagyra, a zsandárság főparancsnokára bízta. Ezt Kübeck a maga legszemélyesebb diadalának tekintette.¹ Kempen bár miniszteri rangba helyeztetett, nem viselt miniszteri címet, azonban a miniszteri tanácskozásokban részt vett. Hasonlóképpen a miniszteri collegium részesévé tette egy császári elhatározás gróf Grünne (Karl) főhadsegédet, az uralkodó katonai tanácsadóját; már ez világos félretolását jelentette b. Csorich hadügyminiszternek, ki még egy évig névleg viselte a hadügyminiszteri tiszte, 1853 májusában azonban ezt a minisztériumot teljesen megszüntették s azontúl a hadsereg egészen a legmagasabb császári főparancsnoksággá kibővített katonai kabineti iroda alá helyeztetett; oly változtatás, mely a későbbi eredmények szempontjából nem bizonyult éppen üdvösnek.

Ezeknek az intézkedéseknek közvetlen hatása bizonyos fejtelenségben mutatkozott, mely a vezetés nélküli minisztérium tagjait egymással könnyen összeütközésbe hozta. A május 13-iki miniszteri értekezleten b. Krauss igazságügyminiszter hevesen megtámadta Thun cultusminisztert egy a császár képviselőtében az egyetemen tartott beszédjeért, melyben a történeti fejlődést az észjogi speculációk fölé helyezendőnek mondván, élesen elítélte az osztrák polgári törvénykönyvet. Thun gyöngé védekezésével szemben a miniszterek a Krauss oldalára állottak s tiltakoztak a beszédnek a hivatalos lapban való közzététele ellen s annak tartalmát a császár tudomására kívánták hozni. Az elnöklő Buol sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy míg ő a miniszterek elvi solidaritására számított, nagy elvi ellentéteket lát közöttük, melyek most már a nyilvánosság elé is kerültek.²

Egy másik hatása e változásoknak, melyre mindenki számított, hogy t. i. azok a Bach háttérbe szorulását és Kübeck vagy Buol föülkerekedését fogják eredményezni, csodálatos módon egészen elmaradt. Habár Bach magas rendjellel s utóbb a csász. Akadémia curatori tisztével is tüntettetett ki, két évvel később bárói rangra is emelkedett, habár a rendőri ügyek kiszakítását a Belügyminisztériumból rendkívül elismerő és hízelgő legfelsőbb kézirat adta tudtára,³ a miniszterelnökség kérdése=

¹ *Tagebuchblätter* II. 65. 1.

² *U. és Á. Levéltár*, miniszterconferenciák 1852.

³ *Nemzeti Múz.* levéltárában; közli *Friedjung* id. m. II. 561. 1.

ben való mellőztetése után hatásköre oly fontos s az ő szemében különösen becses részének elvonásában s a vele különben is ujjat húzó Kempenre való ruházásában lehetetlen volt mást, mint befolyása csökkenésének jelét látni. Ezenkívül úgy Bach mint miniszter társai csakhamar csak nagyon is élénken érezhették a kialakult Kempen-Grünne-féle mellékkormány beavatkozásait intézkedéseikbe. Azonban ez az ember oly csodálatos szívóssággal követte becsvágya céljait s oly határtalan ügyességgel bírt a változó helyzetekhez való alkalmazkodásban s az elvesztett előnyök helyett újak találásában, hogy a következő évek a politika általános irányításában befolyásának tényleg nem csökkenését, hanem újabb növekvését mutatják. Erős támasza volt a császár anyjának pártfogása s a másik támaszt az egyházi körökhöz való mind szorosabb hozzásimulásban találta meg; itt veszi kezdetét tüntető buzgalma a vallásosság külső cselekvényeiben, mely sokkal jobban szolgálta politikai céljait, semhogy őszintesége és önzetlensége kétségen fölül állhatna. Hatásköre csorbításáért is némi kárpótlást talált, midőn 1853 elején — főleg takarékosági tekinteteből — feloszlattatván a földművelésügyi és bányászatügyi minisztérium, annak ügyköre a belügyi és pénzügyi tárczák között osztatott meg.¹ És tény az, hogy a nagy közigazgatási szervezés, mely ez időben megindult s különösen Magyarországot egészen elszakítani igyekezett történeti fejleményeinek és nemzeti jellegének talajától, a Bach szellemében, az ő irányítása és vezetése alatt valósult meg s ezért a kormányzatban ez időben részes férfiak között ő az, kinek neve a következő korszakhoz legválságosabban van hozzácsatolva.

Említettük, hogy a külpolitikai helyzet, melyet a Schwarzenberg utódja átvett, nehézségeivel egy, a Buolénál nagyobb tehetséget is erős próbára tett volna. A forradalom óta Ausztria egyetlen hatalommal állott szoros viszonyban és érdekközösségben: az oroszszal. Az segítette meg Magyarország leküzdésében és Poroszország megalázásában s ezeknek a szolgálatoknak a révén most valóságos gyámi szerepet követelt magának.² Kevéssel a miniszterelnök halála után Miklós császár látogatást tett Bécsben s ezt az alkalmat is megragadta, hogy fiaként szeretett ifjú császári barátjára a maga szellemében hasson s Bachot, kit ezúttal már maga elé bocsátott, keményen meglecckéztesse.³ Az

¹ Ezt a szétosztást a két érdekelt miniszter 1853 május 30-iki rendelete állapítja meg, a földművelési és erdőügyeket a belügyi, a bányászatiakat a pénzügyi miniszter hatáskörébe utalván.

² Hogy Ausztria némi részben megfizette Oroszország 1849-iki fegyveres intervenciójának hadi költségeit, azt Márki S. mutatja ki «Az 1849. évi osztrák-orosz szövetség felbomlása» cz. cikkében a Budapesti Szemle 1917. évf. aug. számában (170. l.).

³ Friedjung id. m. II. 176. s köv. l.

orosz császár kívánságára volt kénytelen Ausztria utóbb a Napoleon trónra lépésének elismerésével szemben oly rideg magatartását tanúsítani, mely a Schwarzenbergtől ápoltt jó viszonyt Franciaországhoz lényegesen megrontotta. Természetes, hogy ez a folytonos meghajlás Oroszország előtt csak annál inkább fokozta annak sértődését, mikor utóbb a krími háború idejében magát Ausztriától cserbenhagyva látta.

Délnyugat felől a birodalom állandóan fenyegetve volt; az olasz tartományokat csak nagy katonai erővel lehetett féken tartani s az olaszság egyesítésére törekvő piemonti propaganda nyilvánvalósága mind közelebb hozta a veszedelmes szomszéddal való leszámolás szükségességét.

Az Angolországhoz való viszony Palmerstonnak a külügyminisztériumból való távozása után s a Kossuth amerikai tartózkodása alatt némileg enyhült ugyan, de az a pusztá tudat, hogy London az európai forradalmi törekvések és politikai menekültek középpontjává vált, állandóan ébrentartotta Ausztria aggodalmát és gyanuját, a mely az ötvenes évek folyamában nem egyszer kényszerítette az angol kormányt arra, hogy Ausztria követelődzései s a szabadelvű angol közvélemény ellenzése között keressen kivezető középutat.

Határozottan romlott a viszony Schwarzenberg halála után — mint már mondtuk — Ausztria és Franciaország között. Ezt a romlást a bécsi kabinetnek a Bonaparte Lajos 1852 december 2-án, az államcsíny évnapján történt császári trónfoglalásával s egy Wasa hercegnővel tervezett egybekelésével szemben tanúsított magatartása okozta; része volt benne az osztrák császár szigorú legitimitási érzésének, az orosz befolyásnak, a házassági kérdésben állítólag Zsófia főhercegnőnek, de mindenesetre a Buol nem éppen szerencsés diplomatai modorának is. A keleti háború s az elidegenedés Oroszországtól Ausztriát ismét közelebb terelte a francia politikához; de a III. Napoleon ez időbeli személyes sértődése kétségkívül hozzájárult ahhoz, hogy öt-hat évvel később Ausztria legelkeseredettebb ellensége, Olaszország oldalára álljon.¹

A monarchia viszonya Poroszországhoz s az ennek oldalán álló kisebb német államokhoz a Schwarzenberg idejében oly rossz volt, hogy annak a külügyminiszter személyében beállott változás csak javára, nem ártalmára szolgálhatott. Poroszországot emelte a német közvéleményben az, hogy ott fönntartották az octroyált alkotmányt, mikor Ausztriában megszüntették azt;² ez a körülmény tehát Ausztriát a német hegemoniáért való versenyzésében nem támogatta. A bécsi

¹ Hübner id. m. I. 92—93., 237. l. *Friedjung* id. m. II. 144. s köv. l., 212. s köv. l.

² *Marczali* id. m. 798. l.

kereskedelmi conferentia a kívánt eredményre nem vezetett. Április 22-ig húzódott el s végre a megnyitáshoz hasonló ünnepélyességgel bezáratván, Bajorország képviselője, visszhangot adván az osztrák külügyminiszter záróbeszédjének, azt a kívánságát fejezte ki, vajha a vámegylet kibővítése Ausztriával való vám- és kereskedelmi megegyezés útján történék. Ugyanakkor nyílt meg a berlini vámconferentia, melyről viszont természetesen Ausztria maradt el. A bécsi tárgyalások eredménye csak egy tervezet lett, melyre nézve a felek fenntartották maguknak a ratificatiót. A cél tulajdonképpen a «Zollverein» megújításának megelőzése volt, abban a reményben, hogy Poroszország mégis hozzá fog járulni a megállapodásokhoz s ily módon fog elértetni az, a mit Ausztria a vámegyletbe szándékolt belépésével elérni nem tudott. Júniusban azonban Buol kénytelen volt a Poroszországgal való tárgyalások teljes eredménytelenségét constatálni. Deczemberben maga Ferencz József császár járt Berlinben, bizonyára a megegyezés érdekében is. Így aztán végre a következő év elején sikerült a megoldás oly alakban, hogy Ausztria addigi álláspontja teljes föladása mellett Poroszországgal 12 évre szóló külön kereskedelmi szerződést kötött s megígérte, hogy a többi szövetséges államokat, az úgynevezett darmstadti szövetség tagjait az e szerződéshez való csatlakozásra fogja rábírni.¹

Még ugyanazon év őszén támadt keleten az az összeütközés, mely az európai államokat egy időre új érdekek és veszélyek szerinti sorakozásra készítette.

¹ *Magy. Hirl.* 1852 ápr. 23., 28., jún. 25. *P. Napló* 1853 febr. 20. A vám- és keresk. szerződés 1853 április 4-én ratificáltatott; *Birod. törvénytár* 207. sz.

II.

(A Mack-féle összeesküvés szervezése; Mack érintkezése Kossuthal, ennek megbízó levele; a tervvázlat és utasítás; Kossuth későbbi levelei. Az első forradalmi ügynökök; a székelység szervezése. Az összeesküvés fölfedezése; ijedelem Bécsben; Kossuth családtagjainak elfogatása; Piringer kivégetése; további elfogatások; May öngyilkossága. Tömeges letartóztatások Erdélyben; a Kossuth-nővérek kiutasítása. Noszlópy terve s annak fölfedezése. Kossuth viszonya az összeesküvéshez. A hőzhangulat Magyarországon; a császár első körutazása az országban; a horvátországi látogatás. A politikai perek, Gasparics, Sárosy, Vachott, Noszlópy elfogatása; Duschek és b. Vay Miklós esetei. 1851—1852.)

Említve volt már ismételtelen az előadottak során, hogy 1851 őszén a különösen Kossuth kiszabadulása következtében fokozott éberséggel és buzgalommal kémkedő és szimatoló osztrák rendőri közegeknek sikerült egy kezdődő forradalmi összeesküvés és szervezkedés szálait fölfedezni. Itt lesz helyén e mozgalom eredetével és kifejlődésével s az annak nyomában járt megtorló intézkedéseknek, — melyeknek utóbb közbejött események, nevezetesen a milánói zendülés és a Libényi merénylete fokozta hevét és élességét, — első jelenségeivel megismerkednünk.

Kétségtelen és írásos adatunk arra, hogy egyes, a forradalomban résztvevett s azután a hazából kimenekült elégedetlenek magával a még Kiutahiában bellebbezett Kossuthal kerestek érintkezést egy, az országban magában szervezendő forradalmi mozgalom érdekében, csak az 1850. év végéről van és az is kétségtelen, hogy ez a kísérlet akkor éppen csakis az érintkezés létrehozására s Kossuth bizalmának megnyerésére irányult.¹

E kísérlet szereplői: Rózsafi Mátyás, Várady József, Mack József és Gál Sándor voltak, kik ez időben főleg Brüsszában szoktak volt találkozni; tehát ugyanazok, kik utóbb az összeesküvés vezetőiként lettek ismeretesekké. A papnövendékből honvédtisztte és forradalmi

¹ Kossuthnak erre vonatkozó 1850 december 23-áról Rózsafi Mátyáshoz és Várady Józsefhez, továbbá 1851. márcz. 21-éről ugyancsak Rózsafihoz intézett leveleit *Hentaller Lajos* közli: „A balavásári szüret” című (Budapest, 1894.) regényes hangon írt, de adatközlései miatt becses történeti rajzában: 22. s. következő l.

lapszerkesztővé lett Rózsafi (eredetileg Ruzsicska) Váradyval együtt főképp arra igyekezett, hogy Kossuthban bizalmat keltsen Mack iránt, kit ők a vezérletre legalkalmasabbnak tartottak s kit mint ezredest és a komáromi vártüzérség parancsnokát egy időben súlyos vádak értek, sőt «ármányok miatt» fogságba is vetettek. A vélemények megoszlottak személyére nézve; sokan magasztalták képességeit és jellemét;¹ a viszontagságok és ismételt elfogatások, melyekben a szabadságharc után is része volt, míg végre török földre jutnia sikerült, mindenesetre elszánt és hajthatatlan elhatározású emberként tüntetik fel őt. Kossuth eleinte ridegen fogadta ajánlkozását, sőt azt kívánta, hogy haditörvényszék előtt tisztázza magát: annál feltűnőbb a majdnem határtalan bizalom, melyben kevéssel utóbb részesítette.

1851 júniusának vége felé Macknak álruhában és álnév alatt sikerült eljutnia Kiutahiába; onnan néhány nap múlva már mint Kossuthnak a forradalom szervezésével megbízott teljhatalmú helyettese távozott, valószínűleg magával vivén már ez alkalommal azt az «Utasítás»-t és «Tervvázlat»-ot, mely kevéssel később kezdett elterjedni a hazában. Hogy a Kossuth által Kiutahiában kidolgozott s főleg a nemzetiségek megnyerését célzó alkotmánytervezet is ekkor került-e terjesztés végett az országba, arra részve nincs támpontunk.

A Macknak adott pecsétetes oklevél, melynek szövege már régebben ismeretes volt,² de melynek eredetijét csak néhány év előtt sikerült Amerikában fölfedezni és fényképileg másolatni³ Kiutahiából, június 28-ról van keltezve s «Kossuth Lajos kormányzó» és Ihász alezredes aláírását viseli. Homlokán e jelszavak: «Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!» és e cím: «Fölhatalmazás». A szövegben Kossuth hivatkozással arra, hogy neki kormányzói kötelessége a megszabadítás után sóvárgó nemzet erőinek rendezése és hogy a solidaris európai szabadságharc előkészületei immár annyira megérték, hogy a nemzetnek harcra kész állapotba helyezését tovább halasztani nem lehet, ezennel megbízza és fölhatalmazza Mack ezredest mindannak eszközölésére, a mi szükséges arra, hogy ő hazaérésekor az általános nemzeti fölkelést azonnal, a szövetséges népek segédelmével biztos győzelemre vezethesse. Ehhez képest Mack fölhatalmazása kiterjed a hadsereg újra-

¹ Lásd Rózsafi közleményét az Abafi L. «Hazánk» cz. folyóiratában: «Komárom 1848=9-iki történetéhez» (1888=iki évf. 66. s köv. l.) és Szemere B. Följegyzését (Naplója a száműzetésből II. 31–32. l.), melyben őt a Kossuth nővéreinek ármányától üldözöttnek mondja.

² Közölte id. Szinnyi József 1887-ben megjelent «Komárom 1848=49-ben» cz. műve 471. s köv. l. és az ő nyomán Ürmösy id. m. l. 84–85. l.

³ Ez Pásztor Árpád érdeme, ki több e tárgyra vonatkozó, általa fölfedezett eredeti okmányt — a számjegyek megfejtésével — közölt is részint «Az Est» cz. napilap 1914 febr. 6=iki és 7=iki, részint a «M. Figyelő» 1914. évi 6. és 11., valamint 1915. évi 2. számában.

szervezésére, minden hazafias erő számba- és hűségbevételére s harczkészen tartására, fegyverek és hadiszerek beszerzésére, a magyar hazát lakó népek testvéri egyesítésére, a Kossuth által kibocsátott utalványokra leendő kölcsönök fölvételére s így egy nemzeti pénztár teremtésére és kezelésére, a szükséges hivatalnokok alkalmazására stb. Mi okból a kormányzó «meghagyja és honárlás bünsúlya alatt a Nemzet nevében parancsolja, hogy a haza minden polgára Macknak e megbízatása körében akként engedelmeskedjék... s megbízásait azon hűséggel... teljesítse, mint a mely hűséggel minden hazafi a Nemzetnek s engedelmességgel a Nemzetválasztotta kormányzó rendeleteinek s megbízottjának tartozik... Azért mindenki e rendelet szerint cselekedjék, senki ellene a legszigorúbb beszámítás terhe alatt cselekedni nem merészelen stb.».

A «Tervvázlat» és «Utasítás» hiteles szövegének megállapítása már nagyobb nehézségekkel jár; úgy látszik a Kossuth nevében több ilyen iratot bocsátottak ki s azok különböző átírásokban kerültek forgalomba.¹ Azonban annyi kétségtelen, hogy ezek a tervek és utasítások a forradalom kitörését 1852 tavaszára tervezték az összes felszabadulást váró országokban, a nemzetek demokratikus szabadságtörévéseinek közösségére vannak alapítva s Magyarország harczkészségének biztosítására a Mazzini által Olaszországban már megpróbált úgynevezett évszaki rendszert szabják elő a férfiakra s a Flóra- vagy virágrendszert a nőkre nézve. Az évszaki rendszer abból áll, hogy az egész ország tizenkét hónapra vagyis kerületre oszlik, melyek mind az «esztendő» láthatatlan kormányja alatt állanak. A hónapok hetekre, vagyis a kerületek járásokra, ezek ismét napokra, aljárásokra s ezek órákra, községekre oszlanak; az egyének, vagyis időtagok a perczek. Mindenki betűt, illetve számot kap, csak a maga közvetetlen feljebbvalóját ismeri, annak tesz jelentést s attól kapja utasításait, melyeket titokban tartani, de követni köteles. Ugyanígy az ügynek megnyert nők mint szirmok szám szerint virágokba, ezek csokrokba, a csokrok koszorúkba, a

¹ A Nemzeti Múzeum levéltárában van egy «Honmentés tervezete», melyet részint a hazában, részint a külföldre menekült forradalmárok titkos szövetsége szerkesztett állítólag 1850–51-ben, de mely minden hitelességet nélkülöz; Ürmössy (id. h.) ismerteti a «Tervvázlatot» és az «Évszaki módszer»t; Hentaller (id. m. 30. és köv. l.) e címen közli Kossuthnak november 18-ról Londonban kibocsátott, 15 pontba foglalt «Utasítás»-át, azonban, hogy utasításnak és tervvázlatnak már jóval előbb kellett a hazába küldetnie, azt az a tény bizonyítja, hogy az erdélyi katonai és polgári kormányzóság már szeptember 2-ikáról és 14-ikéről k. jelentéséhez csatolt bizonyos birtokába jutott, valószínűleg rosszul fordított s ezért is zavaros «Direction»t és Plan»t, illetve «Plan und Skizze»t, melyek a közismert «Évszaki rendszer»t is tartalmazzák. (U. Á. L.-T. Gensdarm. Départ. 1851.).

koszorúk füzérekbe s ezek a Flórába egyesülnek.¹ Az utasítás addig is, míg a fölkelés órája üt, éberségre és titoktartásra, továbbá a kormány rendszabályai elleni passiv ellentállásra, a kiracstár károsítása érdekében a dohányzástól való tartózkodásra, a népnek az elnyomó politika káros voltárai való felvilágosítására,² a kormány elleni gyűlölet és utálat terjesztésére, továbbá a nemzetiségekkel való kibékülésre, a magyar papirpénz gyűjtésére, mozgalmi pénztár létesítésére, fegyverek és katonai felszerelési tárgyak szerzésére inti és oktatja a beavatottakat. A szervezetnek főképp kiképzett honvédtisztek és altisztek voltak megnyerendők. Tervbe volt véve olyan, Kossuth aláírását viselő nyugtá-ürlapok forgalombahozatala is, melyeknek a mozgalom céljaira pénzt előlegezőktől az előlegezett összeg s ennek 5%-os kamata erejéig az állami pénztárak részéről majdan készpénz gyanánti elfogadása biztossítottatik.³ A honvédség már 1852 április 1-ére lett volna újra felállítandó és pedig 300,000 főnyi erőben.⁴

Kossuth és Mack viszonyára s ez utóbbinak szerepkörére fontos világot vetnek a levelek, melyeket a volt kormányzó augusztus 16-ikáról még Kiutahiából, továbbá szeptember 8-ikáról Kis-Ázsia elhagyása előtt a gemleki kikötőből s szeptember 27-ről már a marseillei kikötőből küldött megbízottjának.⁵ Az elsőben Kossuth sürgeti Mackot, sajnálja, hogy hat hetet elveszni hagyott, holott hat hónap alatt az országnak katonai értelemben csatarendbe állítva kell lennie. Ismeri Mack jellemét, bízik benne, «mint jobban senkiben», mégis inti, hogy vezetéséhez alkalmazkodjék, neki engedelmeskedjék; helytelenít bizonyos proclamatiót, melyet kibocsátottak, sürgősebbnek tartja a szervezést, mint az izgatást. Az európai mozgalmak kitörésének perczé közeledik; ő — t. i. Kossuth — szövetkezett a nemzet nevében a szabadságért küzdeni kész népekkel; a harcz solidaris lesz és mindenestre meglesz, abból a nemzet, ha akarna sem maradhat ki. Magyarázza az évszaki rendszer jelentőségét s szabályul állítja fel, hogy minden hónap, hét, nap és óra megfelelő számú hetet, napot, órát, fertályt, perczet tartozik 14 nap alatt teremteni s erről neki jelentés teendő. Az agitálás céljaira igen messzemenő ígéretek tesz a folszabadulandó ország jövő berendezkedésére nézve, melyek a fogyasztási adók, bélyeg,

¹ Podolsky jelentése Budáról az erdélyi összeesküvésről, 1852 júl. 13-ról (U. Á. L. T. Gend. Dep.).

² Itt Bach széljegyzete az erdélyi kormányzóság jelentésén: Mindebben a conservatívek kitűnően járnak kezükre a forradalmároknak!

³ Ilyenek Bach legalázatosabb előterjesztéséhez (1852 jan. 14.) csatolva: U. Á. L. T. u. ott.

⁴ Mack egy hadszervezési rendeletének kivonata 1852 márcz. 19-ről a Nemzeti Muzeumban.

⁵ Mindhármát Pásztor Á. közölte a már id. helyeken.

dohánymonopolium és zsandárság eltörlésén kívül az általános szavazati jogot, a fekvő államvagyon felosztását, a sóarak leszállítását, a zsellérek megváltását, a nemzetiségek garantált egyenjogusítását s a katolikusok teljes autonómiáját is felölelik. A kit Mack vidéki órának kiszemel, az ezt elvállalni tartozik ; a közöny annyi mint árulás s a ki árulásával vagy fecsegésével árt a hazának, az meghal.

A második levél főleg a székelység szervezésére nézve tartalmaz utasításokat s tagadja, mintha írója Mack hevét, lelkesült erélyét korlátozni kívánná ; elárulja, hogy Kossuth Bécs föllázadását, Komárom és Pétervárad kézrekerítését is számításai körébe vonta. A harmadik tele van bizakodással, mert akkor még fennállott a remény, hogy Kossuth Francziaországon át veheti útját Angliának ; küld egy szózatot a nemzethez s kimerítőbb utasítást ígér Párisból, Londonból. A leendő felkelésnél ő maga lesz a vezér, készült e szerepre, ő katona s «lesz-e oly czudar magyar, a ki ne kövesse, ha villogó fegyverrel kezében a nemzet által választott kormányzó megy elől?» De ő nem fog a nemzet vérével könnyelműen játszani ; a jelt nem adja meg előbb, mint mikor a győzelem biztos. Ezért neki készület és rendezett erő kell ; a nemzet majd szabadon rendelkezhetik jövője fölött s akkor ő visszalép a nép soraiba, addig azonban dictatori hatalmat gyakorol, semlegességet nem tűr s a ki pártoskodik, azt el fogja tiporni.

Kossuthnak valóban nem volt oka megbizottai tétlensége vagy lanyhasága miatt panaszkodnia ; csak nagyon is mohón láttak hozzá a munkához. A szereplők köre is kitágult. Már június 27-ről kapott levélbeli felszólítást Figyelmessy (eredetileg Merks) Fülöp volt honvédkapitány,¹ kinek Mack útján küldött utasításokat Kossuth s kibén nagyon bízott ; úgy látszik nővéreinek is bizalmasa volt, mert általa inti őket óvatosságra. Figyelmessy később maga is Konstantinápolyban járt s állítólag leveleket vitt Kossuth számára.² Augusztus közepén Gál Sándor ezredes Konstantinápolyból Bodola Lajos századost küldte Kiutahiába utasításokért,³ s úgy látszik már közvetlenül elutazása előtt megfordult Kossuthnál May János is, kit gemleki levele szerint maga rendelt magához. Ez a May, kit a név és szerep hasonlósága miatt többen összetévesztettek, illetve azonosnak tartottak Mackkal,⁴ az egész mozgalom letragikusabb alakjává volt válándó. Mint tüzértiszt Komáromban szolgált, mikor a várórséget a magyar alkotmányra való megesküvésre szólították föl. A tisztek nagy többsége, idegen származású lévén, jobbnak látta elhagyni a várat ; May azonban, osztrák létére

¹ Ezt Hentaller közli, id. m. 27. l.

² Bach heti jelentése júl. 26-ról. U. Á. L. T. Gensd. Dép.

³ Hentaller id. m. 26. l.

⁴ W. Rogge id. m. I. köt. 546. l. Eöttevényi Nagy O. A dynast. politika hullámmzásai. (26—27. l.).

megmaradt a helyén, letette az esküt s mint tüzérezredes a komáromi védelmi bizottság egyik legtevékenyebb tagja lett s lelkes híve Mack-nak.¹ Ő már 1850 elején levelezésben állott a Kossuth nővéreivel s határtalan csodálattal és hódolattal nyilatkozva mindig a kormányzóról, igyekezett bizonyos, valószínűleg Mack révén reá hárult félreértéseket eloszlatni.² Neki Kossuth feladatául tűzte ki Bécs erődítményeinek katonai számbavételét s az osztrák főváros hatalomba kerítésének előkészítését; e tevékenysége okozta hamar rázúdult vesztét.

Rózsafi, Figyelmessy, Borza Áron és Mack tehát neki indultak Oláhországon át Erdélynek s főleg oláh nyelvismeretökből bízva, mindenféle alakoskodások közt, — melyekben kivált Figyelmessy volt mester, — és ezer veszélylyel küzdve megkezdtek a forradalmi agitációt. Persze nem hiányoztak a kevésbé illetékes versenytársak sem; a Kossuth-név varázsában és a magyar értelmiség elégedetlenségében bízva számos kétes jellemű ágens, többnyire politikai bujdosó járta már akkoriban az országot s keverte bajba azokat, kik nekik hitelt és menedéket adtak.³

A székelység forradalmi szervezésére a döntő lépést a Kossuth megbízottjai úgy látszik az 1851-iki szünet idejében Balavásáron, a fiatal Horváth Károly szöllőjében akarták végrehajtani. Itt jöttek össze a házigazdán kívül Molnár József volt honvédtiszt, Török János marosvásárhelyi ref. collegiumi tanár, ennek sógora Gálffy Mihály, továbbá Biró Mihály kis-görgényi földbirtokos és Magos Ernő Pestről. Ezek már birtokában voltak a Mack-féle utasításoknak, elosztották egymás közt a szerepeket, szervezték az összeköttetést Pesttel és megindították a minél gyorsabb propagandát⁴. Ugyanazon szünet idejében másutt is terjesztették a «Tervvázlat» és «Évzsaki rendszer», valamint egyes utasítólevelek másolatait, baráti körökben, gyakran csak «curiosumképen».⁵

Azonban a végzet még gyorsabb lábon járt, mint a Kossuth ügynökei s ezeknek megbízottjai. E korszak magyar irodalmában sok-

¹ Lásd *id. Szinnyi J. id. m. 476. l.*, valamint *Klapka* «Emlékeimből» 275. l. és *Rózsafi id. közleményét 72. l.*

² Lásd 1850 febr. 15-ről Bécsből Kossuth egyik nővéréhez («Schwester meines Herrn») intézett levelét a Vörös A.-féle iratok közt, *Nem. Múz.*

³ *Boross Mihályt* (Élményeim II. 269. s köv. l.) állítólag már 1850 augusztusában (a felsorolt körülmények valószínűvé teszik, hogy 1851 nyaráról van szó) Langer Ezekiel álnév alatt Jablonszky őrnagy, később pedig Frankovszky lengyel őrnagy igyekeztek a Kossuth forradalmi terveinek megnyerni; utóbb Boross fogságba került, ép úgy mint — részben hasonló okok miatt — gr. Teleki Blanka, a Kossuth nővérek és Podhorszky Mária.

⁴ Lásd *Orbán Balázs: A Székelyföld leírása*, Pest 1869. IV. köt. 155. l. és *Hentaller id. m. 66. s köv. l.*

⁵ *Deák Farkas: Fogságom története 17. l.*

szorosán elterjedt az a téves fölfogás, hogy az osztrák kormány s különösen az erdélyi gubernium közegei semmit sem tudtak a szervezkedő összeesküvésről, hogy annak propagandája észrevétlenül úgyszólván szemük előtt folyt le, hogy a bécsi minisztériumot Párisból figyelmeztették a fenyegető veszélyre s hogy e mozgalmat, melyet a Tuileriák előszobáiban eszeltek ki, ugyancsak onnan leplezték le a december 2-iki államcsíny előtt.¹

Hát mindennek ép az ellenkezője igaz. A Bach-rendszer igazi jellegének megismeréséhez fölülte lényeges forrásul szolgálnak azok a politikai havi és heti jelentések, melyeket úgy a birodalom belsejében észlelt minden csak némi politikai színnel bíró jelenségről, főleg a zsandárság följelentései alapján, mint a külföldi, Ausztriát érdeklő vagy veszélyeztető mozzanatokról, ezek között leginkább az emigráció működéséről a követek és ágensek tudósításai nyomán terjesztettek, — gyakran okmányok és jelentések kíséretében — Bach és Kempen rendes időszakokban a császár elé s melyeket az, a széljegyzetek tanúsága szerint el is olvasott.²

E jelentések során már 1851 szeptember 22-én tudomással bírt a császár egy Erdélyben fölfedezett s Magyarországra is kiterjedő kezdődő összeesküvésről s utóbb eléje került az erdélyi polgári és katonai kormányzó helyettesének, Bordolo altábornagynak szeptember 2-ról és 14-ről kelt kétrendbeli jelentése terjedelmes mellékletekkel, melyek arról tanuskodnak, hogy b. Heydte alezredes — ki a székelyeknek még a forradalom óta haragosa volt s kit kevéssei később, bokros érdemeiért Nagy-Szeben és Brassó városok díszpolgárukká választottak,³ — már augusztus 17-én tette meg első titkos följelentését egy Kossuthtól irányított, az európai népek solidaritására alapított forradalmi összeesküvés jelenségeiről, melyek Marosvásárhelyen és Háromszék megyében végbement összejövetelemben nyilvánultak s a Mazzini-féle kettősségi rendszert (mely szerint mindenki csak közvetetlen felelősségét ismeri) követik.* A jelentéstevő már tudomással bírt a Rózsafi küldetéséről, már ismerte a «felforgató párt» néhány vezetőjét, de «tetemes kiadások»-ra hivatkozott, melyek szükségesek lesznek, hogy az egész mozgalom kideríttessék. Miután a forradalom csak 1852 tavaszára volt tervezve, megfontolt ravaszsággal azt javasolta a kormányzó-helyettes, hogy a Marosvásárhelyre küldött Zellinger kapitány csak érintkezzék tovább a «megbizottal», a ki az összeesküvők közé vegyülve, velők látszólag egyetértve hagyja őket tovább dolgozni, hogy majd ha a kellő bizonyítékok mind kezeik között lesznek, egyszerre lehessen valamennyire lecsapni. Már e jelentésekhez csatolva voltak

¹ Beksics Ferencz József kora (Magy. Nemz. Tört. X.) 476. l. Orbán B. id. h. Deák X. id. m. 3. s köv. l., Hentaller id. m. 93. s köv. l.

² Az U. és A. Levéltár, Gensdarmerie-Département.

³ Magy. Hírlap 1852 nov. 7.

az összeesküvők között terjesztett «Utasítás és tervvázlat» terjedelmes német fordítása, egy hosszú, Kossuthot dicsőítő fejtegetés, melyet Bach maga Kossuth által sugalmazottnak vélt felismerhetni, továbbá az «évszaki rendszer» ismertetése és az összeesküvők magatartásának, eljárásának irányelvei.

Utóbb Podulski a budai rendőrfőnök magának tulajdonította az érdemet, hogy ő 1851 decemberében az erdélyi kormányzóságot figyelmeztette az ottani forradalmi propagandára, meg is nevezve annak több vezetőjét.¹ Az elmondottak kétségtelenné teszik, hogy a kormányzóság már jóval előbb nyomára jutott az egész mozgalomnak s a vezetők közül is többeket ismert a budai figyelmeztetés előtt. 1852 elején Magyarország területén is ezer forint jutalom volt a Figyelmes fejére kitűzve.²

Azonban azt is kétségtelenné teszik az ismertetett jelentések, hogy a Mack-féle conspirationnak mindjárt első megmozdulásakor történt fölfedezése s a tényleges elfogatások idejéig történt szemmelkísérése másképp, mint megfizetett áruló közbejöttével nem képzelhető. Bizonyos, hogy az egész mozgalom magában hordozta a saját balsikerének magvait. Az «évszaki» és «virágrendszer» inkább szellemes játék, mint komoly összeesküvés szervezeti benyomását teszi; ha Olaszországban ugyanakkor a Mazzini hívei hasonló formákban tudták propagandájukat folytatni, ne feledjük, hogy a magyar nem olyan fegyelmezett és iskolázott összeesküvő, mint az olasz. A magyar természet inkább közlékenységre és bizalmaskodásra hajlandó. Ily hajlamok mellett az a hiúság is, mely egy megtudott titokkal fontoskodni szeret, azt legalább «bizalmas baráti körben» szívesen fitogtatja, nehezebben fékezhető.³ Kossuth azt mondja egy levelében: «Kevés magyar tud hallgatni, de igen sok szeret fontoskodni.» Ámde a kormányzósági jelentésekből kiderül, hogy egy, az összeesküvők közt forgolódo «megbizott»-nak is kellett a dologban közreműködnie és hogy a fölfedezés további folytatása «tetemes kiadások»-at igényelt.

Ki volt az áruló? Erre nézve a legbizalmasabb hivatalos jelentések sem nyújtanak fölvilágosítást. A székelység közvéleménye mindjárt, a mint a fölfedezés gyászos következményei beállottak, Bíró Mihályt gyanúsította az árulással, ki a mozgalomban kezdettől fogva résztvevő, a legbizalmasabb tanácskozásokba be volt avatva s a ki, bár szintén elfogatott, rövid, állítólag a többiekénél enyhébb fogság után szabadon bocsáttatott. Bíró 1861-ben önvédelmi nyilatkozatot tett közzé, melyben felszólított mindenkit, hogy emeljen vádat ellene, ő kész magát bár-

¹ 1852 júl. 12-iki jelentés, *U. Á. L. T. Gensd. Dép.*

² Lakos-féle másolatok 1852 jan. 8-iki főispáni rendelet.

³ Veress Sándor: A magyar emigratio a keleten, Budapest, 1878. I. 246. l. Hentaller id. m. 76. l.

mely bírói tekintély előtt igazolni. Erre akkor senki sem szólalt fel. 1870-ben b. Orbán Balázs kiadta «A Székelyföld leírása» című több kötetes művét, melynek Marosvásárhelyt tárgyzó fejezetében egész nyíltan Birót jelölte meg, mint a székely összeesküvés Judását. Orbán állításai a részleteket és időpontokat tekintve, nem állanak egészen összhangban a ma megállapítható tényekkel, azonfölül ő az árulás vádját merészen kiterjeszti Mackra is, a mi nem igazolható. Biró előbb egy «Önvédelem» című röpiratban felelt, kijelentve, hogy «e sorokkal megkezdődik a harcz, mely egyikünket földre tiporja». Czáfolata sok részben tévedéseket és ellenmondásokat bizonyított Orbánra s az ő ártatlansága mellett látszott bizonyítani különösen az a körülmény, hogy vagyona, életviszonyai kiszabadulása után egyáltalán nem változtak jobbra. Mégis, mikor 1871 márcziusában Pesten sajtópert indított Orbán Balázs ellen, bár tekintélyes erdélyi egyének eléggé kedvezően nyilatkoztak személyéről, az esküdtszék egyhangúlag fölmentette Orbánt, főleg azon az alapon, hogy a kivégzett Török János hátrahagyott levelében s mindhárom marosvásárhelyi vértanu utolsó útján a lelkész előtt Birót vádolták mint árulójukat s Maroszsék közgyűlése őt 1861-ben határozatilag erkölcsi halottnak nyilvánította.¹

Az erdélyi kormányzóság leleplezései nagy ijedelmet okoztak a bécsi kormány köreiben ; a szabaddá lett Kossuth hatása a magyarországi viszonyokra rémkép gyanánt emelkedett az abszolutismus politikai szemhatárán. A magyar lapokban, melyek addig e tekintetben kevésbé voltak korlátozva, ezentúl minden, Kossuth külföldi diadalaira vonatkozó közleményt eltiltottak s a külpolitikai bonyodalmakra irányuló reményeket élesen megczáfolták. Azalatt azonban Bach és Kempen politikai heti jelentései szándékosan túlozták a császár előtt a veszélyt ; azt mondták, hogy a magyarországi lázadást a siciliai vecsernye vagy a Bertalan-éj módjára tervezik : ugyanazon a napon és órában fog a lakosság minden helyen harangszóval a fölkelésre felhivatni s ugyanaz fog Olaszországban is történni ;² már a Bánátban is rokonszenven kísérik a Kossuth londoni szereplését ; Kempen a bécsi Polytechnikumot újjá akarta szervezni, mert ott az iskolapadokon és falakon Kossuthot dicsőítő felírásokat és rajzokat találtak.³ Már látni vélték az Angliában vert s Magyarországon forgalomba hozandó pénzeket, melyek az angol királyné másodszülött fiának, mint V. Béla

¹ Lásd : *Biró Mihály sajtópöre* b. Orbán Balázs ellen, kiadta Illésy Györgyné, gyorsírói jegyz. nyomán Pesten 1871-ben. Feltűnő, hogy *Ürmössy*, (Tizenhét év Erdély történetéből, 1894.) ki részletesen tárgyalja a székely összeesküvés ügyét, nem teszi magáévá Orbán vádját.

² 1851 decz. 6=iki polit. heti jelentés, *U. Á. L. T.* Gensd. Dép.

³ Kempen előterj. Grünéhez decz. 18-ról és novemberi Stimmungs=rapportja *u. ott.*

magyar királynak képmását viselik; tudni vélték, hogyha egyszer forradalomra megy a dolog, a magyar katonaság le fogja ölni tisztjeit s önválasztotta tisztek vezetése alatt fog csatlakozni a nemzeti mozgalomhoz; a nagy öldöklés pedig ki fog terjedni a legmagasabb állású politikai és katonai egyéniségekre, sőt az uralkodóház némely tagjaira is.¹

A Kossuthtól való félelem elsősorban az ő hozzátartozóit hozta fölötte kellemetlen helyzetbe. Öreg édesanyja s egyik nővére, Mészlényné, állandóan, másik két nővére, Rutkayné és Zsulavszkyné, később szintén Pesten tartózkodtak, s a mint már Kossuth saját figyelemzetetéseit mutatják, nem óvakodtak eléggé attól, hogy házuk — talán akaratuk ellenére is — a nagy száműzött híveinek találkozási helyévé ne legyen. Állítólag már Haynau akarta őket a fővárosból eltávolítani s 1850 végén kimondatott, hogy a legkisebb európai mozgalom esetében deportáltatni fognak. 1851 nyarán Mészlénynének megtiltották, hogy tanulókat ellátásba házához fogadjon.² Az utóbbi év szeptemberében Mészlényné Boross Mihály volt alispánt magához kérte s tudtára adta, hogy a leendő magyar kormány Fejér megye főispánjának szemelte ki. Kossuthéknál találkozott Boross a székesfehérvári származású Jubál Károlylyal, ki előbb a Kossuth gyermekeinek, utóbb a Mészlényné házában tartásban levő tanulóknak volt nevelője, valamint Frankovszky lengyel őrnagygyal, ki Fejér megye forradalmi szervezésével akarta őt megbízni.³ Tudjuk, hogy May János is levelezett a Kossuth-nővérekkel és egyízben a volt kormányzó kénytelen volt szemrehányást tenni Macknak, hogy Mészlénynéhez futárokat küldött s családját belévonta a mozgalomba.⁴

Ily előzmények után nem volt csodálható, hogy miután 1851. novemberében előbb Illés József pesti városkapitánysági rapidíjast és a nála tartózkodó Neuperg — valódi nevén Andrásfi — Károly volt gárdistát fogták el és állították haditörvényszék elé, a Kossuth-családdal és Jubállal való összeköttetések miatt,⁵ december 1-én bécsi utasítás következtében már Mészlényné és Zsulavszkyné lakásán is házkutatást rendeztek s annak során özv. Mészlénynét, Rutkayné és Jubál Károlyt azonnal, Rutkayt később letartóztatták, a Zsulavszky-házaspárt pedig egyelőre rendőri felügyelet alá helyezték. Különösen Jubálnál találtak fölötte gyanus irományokat s az ő kihallgatása következtében ment távirati megkeresés Bécsbe a May János letartóztatása érdekében.⁶ A Kossuth-családtagnak elfogatása Bach jelentése szerint nagy

¹ Bach polit. heti jelentései júl. 26-ról és nov. 22-ről u. ott.

² Vörös Antal följegyzései, Nemz. Múzeum.

³ Boross M. id. h.

⁴ Pásztor Á. ált. a M. Figyelő 1914 XI. számában közölt, nov. 16-iki levél.

⁵ Nov. 29-iki rendőri heti jelentés U. Á. L. T. Gensd. Dép. 1851.

⁶ Gr. Forgách csendőrezredes jelentése Kempenhez decz. 2-ről u. ott.

feltűnést keltett s rokonszenvenyilvánításokra adott okot; a rossz-
 érzelműek megfélemlítésére azonban jó hatással volt, «s ezzel a kül-
 földi forradalmi összeköttetések fonala valószínűleg elvágatott», annál
 inkább, mert a párisi államcsiny egyidejű híre a felforgató=pártok
 reménykedéseit mindenütt lelohasztotta.¹

A szövődő összeesküvésnek ugyanekkor más szálai is kerültek az
 osztrák katonai és rendőri közegek kezeibe, melyek alkalmasak voltak
 azt sokkal messzebb terjedőnek tüntetni föl.

Kossuth, alig hogy Londonba jött, több megbízottat szemelt ki,
 kiket forradalmi tervei érdekében különböző kiküldetésekben részesített.
 Ezek között leghamarább kelt útra Piringer — másképp Pataki — Mihály
 képzett huszárszázados, kinek feladata volt a németországi conflictus
 óta Holsteint megszállva tartó osztrák csapatokban szolgáló volt magyar
 honvédek a hazaszökésre rábeszélni s utóbb May-al egyetértőleg
 Bécs föllázításában közreműködni. A szerencsétlent azonnal rajta-
 kapták kísérletén, elfogták és Bécsbe vitték, hol már a következő év
 február 5-én, Julian Goslar lengyel menekülttel együtt, akasztófán
 halt meg.² Esete inkább az emigráció köreiben okozott ijedelmet; a
 hazában részvétet keltett, mely megnyilatkozni is mert, úgy hogy
 «mint vértanút ünnepelték» s a nagykanizsai piaristák haditörvényszék
 elé is állították a Piringer édesanyja kérésére lelkiüdvéért tartott
 ünnepélyes gyászmiséért.³

A Piringernél talált iratok és névjegyzékek ismét többeket kevertek
 bajba. May már a Jubál vallomása következtében becsukatott; deczem-
 ber elején a vele egy házban lakó, lengyel családból, de Magyarorszá-
 ból származó Bezard (Bezardovski) Căsar, nagytehetségű fiatal mű-
 egyetemi tanársegéd két társával együtt s számos bécsi technikus is
 fogságba került, köztük Suess (Eduard) a későbbi híres osztrák politikus
 és tudós; elfogatások történtek egyidejűleg Pesten, Sopronban,
 Győrött és Nagyszébenben. A bécsi foglyok közül leghamarább fordult
 tragikusra a May sorsa, a ki részint azért, mert halálos ítélettől félt,
 részint, mert látta, hogy vallomásai mind többekre nézve lesznek
 végzetesekké, már deczember 15-én az öngyilkosság legirtózatosabb
 módjával pusztította el magát: szalmazsákját gyujtotta önmaga alá s
 égési sebeibe halt belé.⁴

Ugyanez időben Bukarestben fedezték föl az ottani hatóságokat

¹ Bach heti jelentése decz. 6-ról u. ott.

² Halálos ítéletét a *Magy. Hirlap* 1852 febr. 8-iki száma közölte.

³ Bach rendőri jelentései 1852 febr. 14-ről, márcz. 6-ról és április 10-ről.

U. Á. L. T. Gensd. Dép.

⁴ *Friedjung* id. m. II. 202. s köv. l. *Ed. Suess: Erinnerungen* 73. s köv. l.
 Bezard halálos ítéletében (*P. Napló* 1853 ápr. 2. szám) baranyamegyei szüle-
 tésűnek mondatik.

ellenőrző osztrák rendőri közegek a forradalmárok egyik fészket Nagy József vagyonos magyar szabómesternél, ki Mack házigazdája is szokott lenni; Macknak, ki épen nála tartózkodott, csodálatos lélekjelenléttel sikerült menekülnie; Nagy Józsefet magát azonban nejével együtt elfogták s Nagyszebenbe vitték börtönbe, a nála talált ládából pedig ismét fontos irományanyag került a nyomozóközegek birtokába.¹

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy ugyanakkor jöttek első nyomára azoknak a titkos társaságoknak, melyekkel Lombardia és a velencei tartomány voltak elárasztva, melyek mind az Ausztriától való elszakadás ügyét szolgálták s melyekbe magyar katonák is be voltak keverve, megérthetjük a sietséget és buzgalmat, melylyel a kormány most már a forradalmi mozgalom továbbterjedésének határt szabni igyekezett.

E czélból először is Kempennek, mint Bécs katonai kormányzójának javaslatára az összes addig Bécsben és Magyarországon megindított politikai vizsgálatok a bécsi katonai parancsnokság kezében összpontosítottak, a minek következménye lett, hogy a Magyarországon fogságba helyezett egyének is, — az erdélyieket ide nem értve, — a bécsi országos törvényszék fogházába vitettek át.² Ide kerültek a Kossuth nővérei is, Meszlényiné és Rutkayné; ezek elsejének sikerült néha egy-egy levelet juttatnia anyjához s otthon maradt harmadik nővéréhez, melyekben óva intett mindenkit, a ki még most is elég vakmerő volna forradalmi törekvéseket tervezni vagy folytatni, hogy minden ilyen lépésével őt a hóhér kezére juttathatja. Egyébiránt bízott benne, hogy «kivágja magát», csak testvérét, Rutkayné szeretőjét már szabadon látni; ha kiszabadulnak, ő — úgymond — el van tökéltve kíváncsolni.³

A további rendszabályok főképp Erdélyre vonatkoztak, a hol Schwarzenberg kormányzó szigorú intézkedéseket tett a fegyvercsempészet, a kóssa hírek terjesztése, a kormányzat meggyanúsítása, a fegyvertartási engedélyek korlátozása s általán az ostromállapot kezelése és a haditörvényszékek eljárása körül.⁴ Együttal elérkezettnek látták az idejét most már «lecsapni» a székely összeesküvés addig kiderített részeseire. Január 24-én éjjel Marosvásárhelyen, Kolozsvárott és Erdély különböző helyein tömeges elfogatások történtek a városi és vidéki magyar értelmiség, köztük papok és világiak, nők és férfiak köréből. A már ez alkalommal elfogottak között volt a három későbbi maros-

¹ Bach jelent. 1852 jan. 14-ről U. Á. L. T.; Veress S. id. m. 249. s köv. I. Ürmösy id. m. I. 89. I. Schwarzenberg átirata Bachhoz az oláhországi levélposta ellenőrzése tárgyában 1851 decz. 19-ről a Nemz. Múzeum levéltárában.

² Kempen jelent. 1851 decz. 20-ról U. Á. L. T. Gensd. Dép.

³ Két levele (úgy látszik, 1852 márcziusából) a Vörös A.-féle irományok közt. Nemz. Muz.

⁴ 1852 jan. 15-iki jelentés az Osztr. Belügymin. levéltárában.

vásárhelyi vértanu : Török János, Gálfi Mihály és Horváth Károly ; ugyanakkor fogatott el Pesten Magos Ernő.¹ Pesten különben az elfogatások márcziusban és áprilisban napirenden voltak, különösen a fiatalság körében ; ha egyébert nem, gömbölyű karimájú kalapjukért vagy hosszú kalapszalagjaikért fogták el az embereket, mert ezekben is forradalmi jelvényt láttak. Bach márczius 24-én meglegedéssel jelenthette, hogy «most már a hosszú szalagok eltűntek», de azért április végén is constatálnia kellett, hogy «a hangulat állandóan nagyon rossz, Kossuthnak a lakosság minden rétegében sok híve van, kik visszatérésében reménykednek s csak a legszigorúbb rendszabályokkal lehet a rendet fenntartani».² Ez időbe esik Csernovics Péter gazdag földbirtokos és volt főispán, úgyszintén Duschek Ferencz volt pénzügyminiszter elfogatása. Erdélyben azután még egyszer — június 13-án — voltak nagyobb számú elfogatások, melyek collegiumi tanulókra is kiterjeszkedtek,³ ellenben már márczius 22-én elhatározta a minisztertanács a Bach előterjesztésére, hogy a Kossuth-nővérek elleni haditörvényszéki eljárás, — habár Meszlényinének felségárulás miatti elítéltetése valószínű volt, — opportunitási tekintetből megszüntetessék s nekik az Amerikába való kivándorlás megengedessék.⁴ A császár e határozathoz hozzájárulván, április végén a Kossuth édesanyja, mindhárom nővére, sógora Zsulavszky s a Ruttkayné gyermekei Brűnnbe szállítottak, a honnan azután Lipcsébe, majd Brűsszelbe utaztak tovább.⁵

Ezen egész idő alatt sikerült észrevétlenül bujdosnia egy férfiúnak, a ki előbb mint szolgabíró, majd mint a szabadságharcz alatt Tolna- és Baranya megyék kormánybiztosa a katastropha után elcsukatott, az Újépületből betegség czímén a Ludoviceumba jutott, onnan az ablakon elmenekült s a Duna—Tisza közén lappangott és szőtt forradalmi terveket. Ez a férfiú Noszlopy Gáspár volt, egyik beavatottja a Mack-féle összeesküvésnek és bizalmasa Meszlényinének. Egy terjedelmes levele tanúsítja, hogy a Mack tervével egyet nem értett ; ő sokkal gyökeresebb rendszabályok barátja volt ; a legnagyobb terrorral akart dolgozni és tömegesen ki akarta írtani a forradalomra nézve veszélyes elemeket.⁶ Azután úgy látszik hamarosan meghiggadt s egy

¹ A többi elfogottak névsorát nem egészen egybehangzóan közlik Orbán B. (156. l.), Deák Farkas (6. l.), Ürmösy (91. l.) és Hentaller 99. s köv. l. ; a hivatalos jelentések Erdélyből ez időből 16 elfogatásról szólnak.

² A Gensd. Dép. jelentései U. Á. L. T.

³ Deák Farkas id. m. 23. s köv. l.

⁴ Min. tanácsi jegyzőkönyvek 1852. U. Á. L. T.

⁵ Kempen április 29-iki és Bach május 22-iki jelentései u. ott ; Meszlényiné Lipcséből május 11-ről k. levele a Vörös A.-féle iratoknál Nemz. Muz.

⁶ E levelét — kelet nélkül — Hentaller közli 39. s köv. l. A Noszlopy itt ismertetett összeesküvését az abban részes Vasváry Ferencz írta le az Abafi-féle «Hazánk» 1886-iki V. kötetében 97. s köv. l.

kevésbé vérengző, de nem kevésbé kalandos terv végrehajtásához látott. Küszöbön állván a császárnak 1852 júniusára tervezett első magyarországi körútja, egy lovas guerillacsapatot akart szervezni Szalkay Gergely volt honvédőrnagy vezetése alatt, melynek feladata lett volna a fiatal uralkodót Félégyháza és Kistelek közt elfogni s biztos helyen fogva tartani mindaddig, míg tőle a szükséges engedélyeket és parancsokat ki nem eszközlik. Ezzel természetesen együttjárt volna a császári kíséretnek, valamint a zsandárságnak és a közelbe eső katonaságnak ártalmatlanná tétele és a nép fölhívása a forradalomhoz való csatlakozásra. Már a kivitel módjaira nézve nézeteltérések merültek föl a beavatottak között; gondot okozott a legszükségesebb pénz beszerzése is és végleg elrontotta a dolgot az, hogy az összeesküvők a népre egy kész magyar huszárcsapat látványával akarván hatni, posztókat szereztek be s az összes megbízhatóknak tartott kecskeméti szabómestereknél egyenruhákat rendeltek meg a csapat számára. A szabók hozzáálltak a munkához, de mire az uralkodó átvonult, az egyenruháknak csak nagyon kis része készülhetett el; így az egész terv dugába dőlt s utóbb a megrendelt ruházatok és fegyverek még föl is fedeztetvén, főbenjáró pert vontak a részesekre nézve maguk után.

Forradalmi terveinek szerencsétlen megfeneklése alatt Kossuth amerikai körútjának helyenkint szinte szédítő diadalait aratta. Már Londonból írt levelei mutatják, hogy a hazában történő dolgok nagy részével nem ért egyet, hogy utasításai teljesítésének módjával elégedetlen s újabb rendelkezései vételéig legjobban szeretné az actiót, melyet annyira sürgetett, megszüntetni. Macknak egyszer azt írja, hogy már most nem tudja, mi lábon állanak egymással? Pesti hívei előtt pedig menteni, magyarázni igyekszik, hogy miért volt kénytelen Mackra bízni a vezetést. Amerikai levélváltásuk már teljes elhidegülésről tanuskodik.¹

Az összeesküvés fölfedezéséről s a megtörtént elfogatásokról Kossuth valószínűleg csak későn és hiányosan értesült; hozzátartozói elfogatásáról volt tudomása, azonban Amerikából a hazába küldött levelei és proclamációi azt a benyomást teszik, mintha a belső helyzetben bekövetkezett fordulat iránt nem lett volna tájékozva. Mikor aztán a megindított felségárulási perek az 1853. és 54. években sokakra nézve oly gyászos véget értek, önkénytelenül fölmerült a felelősség kérdése. A nagy száműzött számos megnyilatkozásai közt kevés e kérdéssel foglalkozót találunk. 1860 április 29-én b. Jósika Miklósnak egy baráti nyíltságú, de némileg szemrehányóan hangzó levelére Kossuth szószerint

¹ Lásd a *Pásztor Árpád* levélközléseit a *M. Figyelő* 1914. évi 11. és 1915. évi 2. számában; a *Hentaller* közlései (82. s köv. l.) házagosaknak s másodkézből vetteknek látszanak.

ezt válaszolta : «... A Mack= és Noszlopy=féle mozgalmak vezetőire hivatkozol. Kik vezették? — nem tudom. Noszlopyról semmit sem tudok. Az nélkülém, Mack ellenem cselekedett. Kiutahiába jött ki hozzám évi hallgatás után az első magyar a hazából, nagyon ajánlottan. Kapott megbízásokat. Szerbiából írt, hogy mit szándékozik tenni. Láttam, hogy bolond s áruló s tilalmat küldtem reá. Megszegte s maga kezére bűnhődött.»¹

Hát ez a Kossuthnál szokatlanul homályos és eilenmondó nyilatkozat valóban nem alkalmas a történelmi felelősség tisztázására. Abban neki teljesen igaza lehetett, hogy a Noszlopy külön összeesküvés tervéről semmit sem tudott ; sőt bizvást elismerhetjük, hogy az országban akkoriban a Kossuth nevének és tekintélyének védpajzsa alatt történt dolgok az ő szándékaival és utasításaival gyakran meg nem egyeztek, sőt egyes esetekben talán ellenkeztek is. Az emberi előrelátás határait is még a legfényesebb elméknél is számba kell vennünk. Kossuth azt 1851 nyarán, sőt még őszén is valóban nem tudhatta, hogy december 2-án a Bonaparte Lajos államcsínyja a reactiót fogja Európa nyugatán győzelemre juttatni s hogy a Libényi örült merénylete 1853 februárjában a fenyegetett uralkodói és kormányzói hatalom bosszúálló dühét a végletekig fogja fokozni.

Ámde, ha csak a Kossuth aláírását viselő nyilatkozatok és utasítások tartalmát vesszük alapul és a közönséges, de elfogulatlan emberi ítélőképességet és előrelátást mértékül, akkor is a nemzet forradalmi vezérének felelősségét az 1851—52-iki összeesküvésszerűen tervezett, magában véve életképtelen s szükségkép rögtön fölfedezett mozgalom végzetes következményeiért eléggé súlyosnak kell találnunk.

Először is csodálatosan hat reánk már magában az, ha olvassuk, hogy Kossuth kénytelen volt, úgyszólván meggyőződése ellenére, Mackra bízni a vezetést, mert ez volt hazája elhagyása óta az egyetlen ember, a ki a forradalom megindítására ajánlkozott és ajánltatott. Vajjon e körülményből annak, ki magát a nemzet sorsáért oly mértékben felelősnek érezte, nem inkább arra kellett volna-e következtetnie, hogy a helyzet a hazában a fölkelésre egyáltalán meg nem ért, mintsem arra, hogy annak mindenáron való szervezését és megindítását rá kell bíznia egy emberre, a ki iránt ösztönszerű bizalmatlanságot érezt? Kossuth pedig rábízta Mackra a szervezést és megindítást, nemcsak kísérletezni hagyta őt ; még ősszel, Londonból² is legnagyobb bizalmáról biztosította őt, mindenkit kötelezett, hogy neki úgy engedelmeskedjék, mintha maga a kormányzó volna ; sürgette Mackot, hogy cselekedjék már,

¹ Kossuth: Irataim, II. 421. l.

² Londonból 1851 nov. 16-ról Mackhoz intézett levele, közölve Pásztor Árpád cikkében a M. Figyelőben 1914. IX. 387. l.

határidőt tűzött neki. Ha azt olvassuk egyes emigránsok följegyzéseiben, hogy a vezetők veszélyes fenyegetésekkel, valóságos terrorral kényszerítették az embereket a közreműködésre, hogy a szegény Várady Józsefet, ki török földön biztonságban élt, minden ellenmondás elnémításával készítették, hogy Erdélybe menve magát hóhérkézzre adja,¹ hát ebben is, sajnos, csak a Kossuth utasításainak nagyon is szószerinti követését láthatjuk, mert hiszen ő írta, hogy a kit Mack magának kiszemel, annak azt el kell vállalnia, hogy a közöny annyi, mint árulás, a ki pedig elárulja az ügyet, az meghal.

És joggal kérdezzük, hogy Kossuth, ki Kis-Ázsia fennsíkján bellebbezve, levelezésében erősen korlátozva, gyakran kétes hitelű hírvívókra volt utalva, mi alapon tüntethette föl hívei előtt a szabadságvágyó európai népek solidaris talpraállását úgyszólván az ő jeladására olyan biztosnak, az európai szabadság sorsát oly visszavonhatatlanul az ő kezébe letettnek, mint a hogy számos megnyilatkozásában tette? Vajjon a Mississippi-fregattnak 1851 nyarán a menekültek Amerikába szállítása céljából a Levantében való megjelenése már egymagában kezesség volt-e arra nézve, hogy a távoli Északamerikai Egyesült Államok síkra fognak szállni az elnyomott európai népek fölszabadulásáért?

Épen mert Kossuth jól tudta, hogy a magyar nemzet széles körei tőle várják a megváltó ige kimondását, kellett volna tartózkodóbbnak lennie ez ige kimondásával. Ő gyakran hangoztatta, hogy a nemzet vérével könnyelműen játszani nem fog s mindig fönntartotta magának a fölkelés időpontjának megválasztását; de nem számolt azzal, hogy a hatalom nemcsak a fölkelés tényével, hanem annak pusztá tervével s az arra való készséggel szemben is a megtorlás kérlelhetetlen eszközeihez fog nyúltni. És ha szükségesnek látta Mackot komolyan kérdőre vonni, miért viszi belé az ő családtagjait az actióba, holott az őket koldusbotra juttathatja,² miért nem gondolt azokra a sokakra, a kik — bár nem voltak családtagjai, — gyakran akaratuk ellenére is belekevertetvén az ügybe, sok esetben a koldusbotnál is rosszabb sorsra jutottak?³

Az előbbieken kimutattuk, mikép állott a valóságban Magyarország pacificatiójának ügye az 1852. év kezdődő nyarán, a mikorra a fiatal uralkodónak rég tervezett első körutazása az országban most már

¹ Veress S. id. m. I. 245. l.

² November 16-iki levél.

³ Hentaller id. művében (112. s köv. l.) megkísérli a Gál Sándor haracos-lási vágyára hárítani át a Kossuth egész felelősségét, idézve egy «honfitárshoz» intézett levelet 1852 szept. 1-ről, melyben Gál pénzgyűjtésre buzdít s állítja, hogy már 80,000 ember rendelkezésre áll. Nem elegendő bizonyíték arra, hogy Kossuthot ő vezette félre.

megmászhatatlanul ki volt tűzve. A kép kiegészítéséül még hozzáadhatjuk, hogy az adók elleni passiv resistentia az országban növekedőben volt, a mi pénzügyileg annál súlyosabban esett a latba, mert Magyarország már az 1851. év végén egyenes adóinak 67%-ával, a Vajdaság 68%-ával, Erdély pedig 52%-ával maradt hátralékban;¹ a dohánymonopólium, bélyeg, az állami sókezelés miatti általános elégedetlenséghez hozzájárult a nyugtalanság és ellenkezés, melyet helyenkint az ujonczozás idézett föl, s mely nemcsak a magyaroknál, hanem még inkább a «császárhű» szászoknál és románoknál is mutatkozott.² E mellett a rablások nem akartak megszűnni; a lapok sűrűn hozták az e miatti halálos ítéletek hírét s a statáriumot még júliusban is ki kellett terjeszteni.³ A közbiztonság és közigazgatás nem is lehetett nagyon virágzó a folytonos ideiglenességek, a tisztviselők sűrű változása és helyzetők állandó bizonytalansága mellett.

Ezekhez járult a nemzetiségeknek a fennen hirdetett egyenjogúsítás ellenére folyton tartó surlódása és duzzogása. A horvát nacionalisták Jelačićot oly módon ünnepelték, hogy az már a kormányt is megharagította; Kempen észlelése szerint a horvátok és szerbek egymást két ellenséges nemzetnek tekintették; Zágrábban a zászlókérdés sohasem került le a napirendről, ép úgy Fiumében, a hol a délszlávok sokalták a törvénykezés nyelvében az olaszoknak tett engedményt s a horvát állami jelleg mind erősebb kidomborítását követelték.⁴ A románok a nekik a szabadságharcz alatti maguktartása miatt egyházi és egyéb czímen juttatott bőséges császári segélyek és kegyadományok, és Ságuna püspöknek kitüntetésekkel való elhalmozása ellenére még mindig duzzogtak; Jancu Ábrahám — mint említettük, — mély elkeseredésében visszautasította a neki szánt kitüntetést; s kevéssel később őt az adó elleni mozgalmak miatt — a románok nagy bosszúságára — letartóztatták és néhány más román agitátor is vizsgálat alá került.⁵ Sajátságos helyzet támadt a szerbeknél is; itt a kormány Oroszország 1849-iki mentő szerepére való tekintettel eltérni, sőt előmozdítani volt kénytelen azt, hogy a csár s gyűjtések alakjában az orosz társadalom is egyházi szerelvények és pénzsegélyek küldésével folytonosan támogassa a bánáti szerb

¹ Adolf Beer: Die Finanzen Österreichs im XIX. Jahrh. Prag. 1877. 236. l.

² Kempen Stimmungsrapportja 1852 márcz., áprilisról és Bach jelentése április 25-ről U. Á. L. T.; Gr. De la Motte előterj. máj. 12-ről az Osztr. Belügymin. levéltárából. Friedenfels id. m. II. 236. l.

³ Magy. Hirl. 1852 júl. 9.

⁴ Gensd. Dép. U. Á. L. T. 1851 nov. 3., 1852 jan. 31., febr. 14.

⁵ Osztr. Belügymin. levéltára, 1852 ápr. 5. pénzügymin. átirat. Erd. kat. kormányzóság 1852 máj. 16-iki jelent. a Nemz. Muzeumban, Moldován G. Ságuna András; B. Szemle 1914 szept. 385. s köv. l. Kempen jelent. 1852 márcz., ápr.-ról U. Á. L. T.

hitközségeket és ily módon a Nagy Péter állítólagos végrendelete szellemében a magyarországi görög egyház körében is folyton ébren-tartsa a nagy és hatalmas északi pártfogó iránti hálás ragaszkodást.¹

De legzavaróbban hatott a magyar közönségre a forradalomból eredő politikai perek engesztelhetetlen folytatása s a menekült hazafiak ellenében hozott új meg új főbenjáró ítéleteknek hirlapi közzététele. Bach éles megfigyelésével már márczius 22-én szóvátette a kormány körében, hogy ez a közzététel nemcsak a belföldön kelt rossz benyomást, hanem a külföldön is úgy tünteti fel Ausztriát, mintha folytonos forradalom veszélyében forogna; határozatba is ment annak mellőzése.² Ennek daczára a közlések meg nem szüntek, csak a mikor már Kempen és Protmann is fölszóltak ellenök, közvetlenül a körutazás beköszönte előtt, szorítottatott meg az ítéletek közzététele az olyanokéra, melyek kegyelmi ténynyel voltak kapcsolatban.³

Az uralkodói körutat tovább halasztani csakugyan nem lehetett. Azzal a hivatalos felfogással, melynek a bécsi minisztérium váltig igyekezett a külföldön is hitelt szerezni, hogy t. i. a magyarság túlnyomó része, a nemzetiségek pedig egészökből az uralkodóház iránt loyálisak és hívek, az állapotokkal meg vannak elégedve, ennél fogva a császár bizalmára és jóindulatára mindenkép érdemesek s hogy csak egy kis töredék az, mely elégedetlenkedik, zúgolódik, conspirál és változást óhajt, nemcsak a még mindig fenntartott ostromállapot volt nehezen összeegyeztethető, hanem ellentétben állott azzal ama tény is, hogy az uralkodásának immár negyedik évét betöltendő fejedelem birodalmának abban a legnagyobb részében, mely azelőtt a Szent István koronájához tartozott, mindaddig még nem is mutatkozott.

Azután ne feledjük, hogy ez a körutazás bizonyos tekintetben eszközül is kínálkozott a hangulat javítására, a Bach-féle politika sikerének elősegítésére. Sokat vártak a fiatal uralkodó megnyerő egyéniségének, a császári hatalom fényének, egyes kisebb kegyelmi tényeknek hatásától. Már beharangozásul Köllner v. Kellerstein tábornok főhadsegéd beutazta az épen abban az évben árvizektől sujtott északi felvidéket, s úgy ott, mint a hasonló csapástól meglátogatott Erdélyben tetemes pénzösszegeket osztottak ki a fejedelem nevében segélyképen.⁴ A lapok már február végétől kezdve hozván híreket az előbb májusra, utóbb júniusra jelzett császári látogatásról, a hivatalos jelentések kiemelték a kedvező benyomást, melyet a hír keltett, bár azt sem hallgatták el, hogy ez főleg annak tulajdonítandó, hogy e látogatástól

¹ *Osztr. Belügymin. levéltára* 1852 ápr. 5-iki és aug. 29-iki átiratok.

² *Min. tanácsi jegyzőkönyvek* 1852 márcz. 17., 19., 22. U. Á. L. T.

³ *Gensd. Dép. május havi budapesti Stimmungsbericht. U. Á. L. T. Lásd a Magy. Hirl. máj. 6., jún. 17., 24., júl. 8., 15. számok.*

⁴ *P. Napló* 1851 decz. 23. *Magy. Hirl.* 1852 márcz. 27.

alkotmányos engedményeket és politikai amnestiát várnak, a mire természetesen Bécsben senki sem gondolt.¹

Június 2-án közölték a lapok a három nappal később kezdődendő körutazás részletes programját. A magyar sajtó is természetesen lelkes hangon üdvözölte az eseményt; a hivatalos Magyar Hírlap Ferencz Józsefnek az István nádor 1847-iki főispáni beiktatásánál való szereplésére emlékeztetett s utóbb áradozó magasztalásokkal kísérte a körutat; a Pesti Napló is az uralkodót királynak, apostoli királynak nevezte s azt mondta, hogy rajtunk a sor magunkat e ritka kegyelemre méltókká tennünk s azt őseinket jellemző lelkesültséggel viszonzoznunk.

Jóval a császár érkezése előtt megindultak mindenfelé a messzemenő előkészületek és hivatalos intézkedések, melyek mind arról tanuskodnak, hogy a lelkesedés nem volt egészen önkényes; voltak megyefőnökök, a kik nemcsak az ünnepi díszet, hanem még az éljenzést is elrendelték, az üdvözlő beszédek pedig megcensurázták. Albrecht főherczeg főudvarmesteri hivatala fölszólította az országban levő nemeseket és az ausztriai rendek lovagjait, hogy az uralkodó pesti időzése alkalmával a fogadtatásnál és az úrnapi körmenetnél megjelenjenek s kíséretül szolgáljanak. Pest városa sietett gróf Grünne főhadsegédet is díszpolgárai sorába iktatni. Debreczen városházában ünnepélyesen leplezték le a császár arczképét. Egy új dunai hadigőzöst Albrecht főherczegről nevezve építettek és szenteltek föl az uralkodói körút alkalmára.² A hivatalos körök mindazonáltal eléggé skeptikusan néztek a történendők elé; a garázdálkodó rablócsapatok ellen messzemenő óvintézkedéseket tettek; a nemesség magatartását kétesnek tartották s nem tetszett nekik, hogy a fogadtatásnak Pesten minél magyarabb jelleget akartak adni, sőt arra számítottak, hogy a császár huszáregyenruhában jön és hajóján nemzetiszínű zászló fog lengni! Megütköztek rajta, hogy Appiano pesti polgármester, a ki egy szót se tud magyarul, rábeszélésre késznek nyilatkozott magyar üdvözlő beszédet mondani.³ Az öreg Metternich kétkedve jegyezte meg Kübeck előtt, vajjon a «veni»-t fogja-e a «vidi» és a «vici» is követni?⁴

¹ O. Belügymin. levél 1852 De la Motte id. máj. 12-iki előterj.; Bach ápr. 24-iki heti jelent. U. Á. L.=T.

² Lásd a Vörös Antal-féle iratokat a Nemz. Muzeumban és az egykorú lapok közléseit. Degré Alajos (Visszaemlékezéseim II. 194—195. l.) szerint a császár Pestre jövele előtt Augusz. ker. főispán kérdést intézett Eötvöshöz az iránt, mit lehetne a fogadtatásnál tenni, a mi az uralkodót meglepné s a népnek örömet szerezne? Erre Eötvös azt tanácsolta, állítsanak föl a lánczhíd fejénél két oszlopot s azokra akaszszák föl Auguszt és Protmannt. (?)

³ A pesti rendőrigazgatóság és Kempen május havi Stimmungsberichtje, U. Á. L.=T. A mit Beksics (Magy. Nemz. Tört. 438. l.) a Fazekas Dávid rablóbandájáról beszél el, hogy úgyszólván a Bach szemei előtt raboltak ki negyven vásáros kocsit, annak a hivatalos jelentésekben semmi nyoma.

⁴ Max v. Kübeck id. m. 168. l.

A körutazás maga, úgy a hogy lefolyt, eléggé bravuros vállalkozása volt egy fiatal, tetterős, mozgásra edzett uralkodónak, ki már akkor tanujelét adta az őt később annyira jellemző buzgó és fáradhatatlan kötelességérzetnek. Június 4-től augusztus 14-ig tartott s háromszori közbeeső budapesti időzéssel meg-megszakítva valósággal az egész országra — a Bánátot és Erdélyt is beleértve — kiterjedt,¹ az üdvözlés és ünneplés mindenütt ismétlődő külsőségein kívül a nagyobb helyeken kihallgatások, udvari ebédek, csapatszemplék, színházlátogatások, nép-ünnepélyek és néprajzi fölvonulások is gazdagították a programmot, mely a hivatalos ügyek állandó ellátása mellett természetesen az intézetek, telepek és hivatalok látogatását, a bányákba való leszállást s helyenkint, szórakozásul a medvevadászatot is felölelte.

Miután a dunai és balatoni hajóúttól és egy rövid vasútvonaltól eltekintve az uralkodó egész körutazását váltott helyi, többnyire négy- vagy hatlovas fogatokon tette meg s a nagyobb városokban, valamint csapatszempléken kíséretével együtt lóháton jelent meg, egész vállalkozása kíséretére nézve is, — mely különben jobbára fiatal emberekből állott, — eléggé fáradságosnak volt mondható. Albrecht főherczeg Kassán belé is betegedett az utazásba s csak a császár távozása után követhette őt Bécsbe; a kísérő idegen vendégek némelyike Budán panaszosan emlegette a korai kelés miatt néha nagyon rövidre szabott éjjeli nyugalmat.

Az egész magyarországi látogatás alatt, az engesztelődés gondolatának teljes háttérbe szorulásával feltűnő, szinte tünető kifejezésre jutott a forradalom alatt tanúsított hűség iránti kegyelet és elismerés és az akkori eltévelyedés ostromozása s az óvaintés annak netáni ismétlődésétől. A komáromiak valóságos dorgálást és fenyegetést hallottak a fiatal uralkodó ajkairól; az aradiaknak is kijutott az intelemből; ellenben Temesvárott, Nagyváradon, a jászkúnokkal szemben elismerő dicséret

¹ Rövidebb=hosszabb ideig tartózkodott a császár a következő helyeken: Budapest, Kecskemét, Fülegháza, Mezőhegyes, Temesvár, Arad, Nagyvárad, Debreczen, Eger, Gyöngyös, Jászberény, Székesfehérvár, Szekszárd, Kaposvár, Pécs, Keszthely, Balatonfüred, Veszprém, Pannonhalma, Győr, Bábolna, Komárom, Esztergom, Vác, Ipolyság, Szt. Antal, Selmeczbánya, Kőrmöczbánya, Aranyos-Maróth, Nyitra, Érsekújvár, Ujvidék, Pétervárad, Zimony, Pancsova, Bázias, Fehértemplom, Orsova, Mehádia, Karánsebes, Lugos, Nagy-Ág, Topánfalva, Abrudbánya, Gyulafehérvár, Nagy-Szeben, Vöröstorony, Brassó, Szt. György, Tusnád, Málnás, Bálványos, Csík-Szereda, Sz.-Udvarhely, Segesvár, M.-Vásárhely, Besztercze, Kolozsvár, Nagybánya, F.-Bánya, Kapn.-Bánya, Sugatag, M.-Sziget, Szlatina, Beregszász, Munkács, Ungvár, Kassa, Eperjes, Lőcse, L. Szt.-Miklós, Rózsahegy, A.-Kubin, T. Szt.-Márton, Tréncsén, N.-Szombat, Pozsony. Az egész körútra nézve l. a *«D. Rundreise Sr. Majestät Franz Joseph I. im J. 1852.»* u. a. évi bécsi névtelen, de nyilván hivatalos megbízásból készült kiadványt, továbbá *Bellaagh Aladár* *«I. Ferencz József Magyarországon»* cz. cikkét a Budapesti Szemle 1917 jún. füzetében és az egykorú napilapokat.

hangzott el s legmagasabb auspiciumok alatt ment végbe a fölavatása vagy alapkövetétele a szabadságharcz elleni küzdelemben elesettek részére állított emlékek egész sorozatának. Budán akkor leplezték le az úgynevezett Hentzi-emléket nagyszabású katonai ünnepély keretében, mely alkalommal Hentzi fia bárói rangra emeltetett s egy Velenczében épen vízrebocsátott gőzöst az elesett tábornokról neveztek el. Kálozdon a császár fölkereste a Görgey ítélete következtében fölakasztott gróf Zichy Jenő sírját, Váczott pedig a Götz tábornokét; Temesvárott a város «hősi védelmének», Gyulafehérvár közelében Losenau ezredesnek, Segesvár mellett Skariatín orosz tábornoknak állíttatott az uralkodó emléket.

A közhangulat emelésére még leginkább az szolgált, hogy a körutazás alkalmából mindenütt megengedték a magyar nemzeti lobogó kitűzését; az uralkodó csak az egyidejűleg terjesztett arczképeken viselt magyar huszári ruhát, a magyar csapatokat még a csapatszemléknél is lehetőleg mellőzték.¹ A kitüntetések, melyekben — elkezdve Albrecht főherczegen, — nagyon sokan részesültek, természetesen csak a kipróbált «jóérműek»-et érték, tehát a valóban népszerű egyének azokból eleve ki voltak zárva. Az alkalmasszerűen most közölt nagyszámú megkegyelmezésben, mely által 286 Magyarországon fogva volt egyén nyerte vissza szabadságát, volt ugyan részük politikai elítélteknek is, de azok hatását lényegesen csökkentették az egyidejűleg kihirdetett újabb, bár kegyelmi úton enyhített elítélések s még inkább az újabb elfogatások épen akkor, a mikor a magyar közönség általános amnestiát remélt és várt. Sok szó esett ez időben az ország javára tervezett vasútépítésekről is, de ezek a tervek még soká tervek maradtak.

A körút fontosságának kiemelésére és hatásának fokozására szolgált az is, hogy az uralkodó budapesti időzése alatt a kormány több tagja, sőt külföldi diplomaták is megjelentek ott. Gróf Buol külügyminiszter, Bach belügyminiszter, Baumgartner kereskedelemügyi miniszter és Kempen, a rendőri hatalom főnöke június végén s július elején a magyar fővárosban időztek; Buol és Bach meglátogatták a Nemzeti Muzeumot és megjelentek a Szép Juhásznénál rendezett népünnepélyen s a Nemzeti Színházban is; Bach lerándult Nagykörsre is és később Baumgartnerrel együtt Szolnokra, a tervezett vasútvonalak iránt tájékozódni. Thinnfeld földművelésügyi miniszter szeptemberben megtekintette az északi magyar bányavidéket.²

Érdekes vendége volt a Magyarországon tartózkodó udvarnak június utolsó hetében a Bismarck-Schönhausen Ottó fiatal porosz diplomata — a későbbi nagy kancellár, — személyében, ki királya

¹ Wessenberg id. m. II. 112. l.

² Magy. Hirlap 1852 szept. 25.

külön kiküldetésében s igen meleg ajánlásával mutatkozott be az osztrák császárnál s ennek megnyerő egyéniségéről és a magyar földön töltött napokról nagy melegséggel és közvetetlenséggel írt tudósításokat nejek.¹ Bismarck el volt ragadtatva a magyar főváros és a királyi palota szép fekvésétől s az akkor Pesten még szembetűnőbb néprajzi sajátosságoktól; élvezte a cigányzenét és a budai hegyekben rendezett éstély festői regényességét, átúszott a lánczhíd alatt a Dunán s az alfölddel is meg akarván ismerkedni, erős katonai fedezet mellett kirándult Kecskemétre és Nagykőrösre s csak azt sajnálta, hogy az olyan lovagias rablókkal, a minők a magyar szegény-legények, nem lehetett személyes találkozása.

A császár leghosszabban — mert ismételve — a fővárosban tartózkodott, a hol udvari bált is adott, többször meglátogatta a színházat, kirándulásokban vett részt, megjelent az úrnapi körmenetben s számosakat fogadott. A vidéki látogatások eseményeiből, mint különleges érdekűeket fölemlíthejük, hogy Zimonyban Karagyorgyevics Sándor szerb fejedelem és Reschid belgrádi basa, Nagyszebenben pedig Stirbey oláhországi hoszpodár tisztelgését fogadta az uralkodó. Marosvásárhelyen a fogház meglátogatása alkalmával a császár a nem rég fölfedezett székely összeesküvés miatt raboskodók némelyikével is találkozott.² Ugyanott a 70 éves Bolyay Farkas, a hírneves matematikus, «Szívhangok» cím alatt latin, magyar és német versesfüzérben dícsőítette a fejedelmi vendéget.

A dicsőhymnusokban egyáltalán nem volt hiány s azok némelyikének tömjénező hangja és szertelen dagálya aligha felelt meg a fiatal uralkodó jóízlésének, sőt sérthette a nemzet önérzetét is. Így például a Békés határán felállított diadalkapun a Radetzky, Lichtenstein és Schlick tábornokok arczképei díszlettek; Győrött egy közkúton ez a felírás volt olvasható: «A forráshoz siet szarvas, ha szomjazik, Szívünk mint kútfohöz, hozzád sóhajtozik!»; Rétságon pedig Chronostikonképen ezt a mondást írták a diadalkapura: «Állj meg nap! Létünk fényszakában környezd a nagy Császárt, E honba érkező Ferenc Józsefet»; Eperjesen ez a német felírás volt olvasható: «Unbedingte Huldigung dem Schöpfer des einigen, starken Österreichs»; Sepsiszentgyörgyben pedig ez: «Teljes Ausztria minden dicsőséggel.»

Valódi és általános lelkesedésről az adott és ismertetett körülmények között természetesen szó sem lehetett. A conservatív arisztokratia nem akarta magát az ünnepélyektől egészen távortartani, nehogy tápot adjon a Bach vádaskodásainak és végkép megszakítsa régi összeköttetéseit az udvarral. A köznemesség és polgárság értékesebb, nagyobb része

¹ Fürst Bismarck's Briefe an se. Brompt u. Gattin 342. s köv. l.

² Deák Farkas id. m. 34—35. l.

sehol sem tüntetett és ünnepeelt. A köznépet inkább a kíváncsiság, a szokatlan látványosság vonzotta s a fiatal uralkodónak kétségkívül rokonszenves, lovagias egyénisége megnyerte.¹ Egészen véve baj nem történt, a program végrehajtását semmi sem zavarta, a külső benyomás kitünő volt, így tehát az osztrák hivatalos körökben nagy volt a megelégedés és még nagyobbak tüntették föl azt a sugalmazott bel- és külföldi sajtókommentárok.²

Maga a császár, mikor nagy vállalkozását szerencsésen befejezte s visszatérván székvárosába, ott lelkes fogadtatásban részesült s az őt odáig elkísérő magyar méltóságviselőktől elbúcsúzott, valódi öröm és meghatottság jeleit adta. Azt mondta a primásnak magyarul, hogy Magyarországon a hány embert, annyi szívet talált; Kübeck előtt is odanyilatkozott, hogy útjával egészben meg van elégedve s hogy már a nemesség is belényugodott az elkerülhetetlenbe. Azt azonban elismerte, hogy csak fölületesen ítélni lehet s összbenyomásából le kell vonni azt, a mi «megrendelve, kiszámítva, betanulva volt».³

Bár már e nyilatkozat mutatja, hogy a császár önmagát igyekezett óvni az illúzióktól, azért mégis kétségtelen, hogy a körutazás látszólagos nagy sikere egyelőre a Bach állásának és rendszerének megszilárdítását eredményezte. Csak idő múltával lett nyilvánvalóvá, hogy mikor a fiatal uralkodó kétségbevonhatatlan jóakarattal, buzgalommal és töle telhető elfogulatlansággal igyekezett birodalma legnagyobb országával megismerkedni, kormánya az ő megjelenését egy rendszer legfelsőbb szentesítésére használta föl, a mely szükségkép csak a birodalom romlására vezethetett. Ennek fölismerése csak fokozhatta a későbbi kiábrándulás keserűségét.⁴

A Magyarország iránti fokozódó figyelem jelül szolgálhatott az is, hogy a császár alig több mint egy hónappal körutazása után megjelent ismét a magyar fővárosban, annak környékén nagy csapatszemléket és

¹ A császárt vivő kocsisok mondásairól meglehetősen ellentmondó anekdoták voltak forgalomban. Az egyik állítólag azt mondta, mikor figyelmeztették, hogy ily gyors hajtás mellett lóva ki fog dőlni: «Mit bánom én, meg van ez már fizetve azzal, hogy uramat, királyomat vihettem.» (*Magy. Hirl.* júl. 3.) Egy másik, a kinek az udvari emberek magyarázták, mily nagy megtiszteltetés rá nézve a császárt vihetni, azt válaszolta: «Vittem én már sokkal nagyobb urat is!» Ugyan kit? kérdezték; «Kossuth Lajos ő felségét!» volt a felelet. (*Eisenmann* id. m. 177. l.).

² Ezekre nézve l. *Bellaagh* id. cikkét 26. s köv. l., valamint a *Magy. Hirl.* jún. 30., aug. 1.

³ *Metternich* id. m. VIII. 127. l. *Friedjung* «Österreich» stb. I. 432. l.

⁴ Lásd az *Unsere Zeit* (1864. Österreich stb.) cikkét 16–17. l. és *W. Rogge* id. m. I. 273–285. l. Az *U. és Á. L.=T.* Gensd. Dep. ez időbeli iratai sok adatot tartalmaznak arra nézve, mennyi nehézséggel járt sok helyen a megkívánt ünneplés elrendezése.

hadgyakorlatokat tartott s ez alkalommal Sándor orosz trónörököst, valamint a württembergi örökös herceget vendégeikül látta.

Ezt a látogatást közvetlenül követte a horvátországi út, melynek addigi halogatását az okozta, hogy a kormány ott még sokkal bizonytalanabbnak érezte a talajt lábai alatt, mint Magyarországon s ezt az aggodalmat a tapasztalás teljes mértékben igazolta. A császár ottani látogatását lényegesen meg kellett rövidíteni, — tényleg alig tartott hat napig,¹ — nem a vízáradások által megakadályozott közlekedés miatt, a mit hivatalosan okul adtak, hanem a rendkívül rossz hangulat, a hivatalosan is elismert «hűvös fogadtatás» okából, a mely abban is nyilvánult, hogy a zágrábi Márk=tér, melyen a császár lakása állott, az egész idő alatt tátongott az ürességtől. A dédelgetett Horvátország most bosszút állott az elszenvedett «hálátlanságért». Ezekért a jelenségekért a zágrábi polgármester a zsandárok durvaságát okolta, a mit Kempen sietett megczáfolni, sőt a polgármestert meg akarta rendszabályozni, bizonygatván egyúttal, hogy a baj oka Jellačić bán, a ki tapintatlanul járt el s már elvesztette tekintélyét és népszerűségét.²

Hátra van még, hogy rövid szemlét tartsunk a magyarországi politikai perek terén a császári körút alatt és után beállott mozzanatok fölött, egészen addig az időpontig, a mikor a milanoi lázadás és a bécsi merénylet azok kezelésében bizonyos fordulatot idézett elő.

Mialatt a januárban és júniusban Marosvásárhelyt elfogottakat előbb ott, utóbb Nagyszebenben szigorú börtönzár alatt tartva a Bartels ezredes vezetése alatt működő katonai bíróság, de különösen az ily nyomozások körül már Galicziában bizonyos hírnévre szert tett Taafferner őrnagy vette faggató vallatás alá, a székely összeesküvést mindegyre tovább szították a külföldről a fanatikusan fáradhatatlan Mack, az újabban mindinkább vezetőszerepre emelkedő Gál Sándor s közvetve maga Kossuth is, a nemzethez intézett szövegeivel s híveinek még Londonból küldött leveleivel,³ csak azt érve el, hogy új meg új áldozatokat kergettek romlásba. Így Várady József 1852 nyarán lopódzott be Erdélybe, hogy ott lappangó guerillacsapatokat szervezzen a majdani fölkelés támogatására. Bírjuk Gál Sándor két levelét ez időből, melyből Mackkal való versengése tűnik ki; különösen a külföldön történőkre, Kossuth eredményeire és az európai forradalmi kilátásokra nézve jobban értesültnek tartja magát amannál; bizik benne, hogy «rövid idő alatt a villámok összecsapnak»; futárokról ír, pénz- és fegyverküldeményekről, titkos íráskulcsról s magát «az erdélyi szabad

¹ Október 1-én érkezett Zágrábba, 7-én már Pordenonéban volt. (Magy. Hirl. okt. 3. és 9., 17.).

² *Ösztr. Belügymin. levéltára*, Kempen 1852 decz. és 1853 febr. márciusi átiratai. U. Á. L.=T. Gensd. Dép. Kempen nov. 6-iki jelentése.

³ Ezekből többet közöl *Hentaller* id. m. 108. s köv. l.

hadsereg parancsnoká»-nak vallja, szemben Mackkal, mint «a magyar honvéddhad reorganisatorával».¹

Azalatt azonban az osztrák rendőri hatalom sem volt tétlen;² Podolski és Kempen jelentései július 13-ról és szeptember 12-ről új meg új neveket ölelnek fel, új meg új elfogatásokról adnak hírt és váltig kutatják az erdélyi, dunántúli s bécsi összeesküvők, valamint az egész magyarországi mozgalom és a kelet- s nyugateurópai forradalmi propaganda közötti összeköttetés szálait. Már júliusban el volt fogva Gasparics Kilit is, a lelkes, öreg ferenczrendi barát, kinek elkobzott naplója a Mack utasításaival való megegyezésről tanuskodott s ki Gyöngyösön fogatván el, több azon vidéki egyént is 'bajba sodort, többek közt Sárosy Gyulát, a költőt, ki forradalmi bűnein kívül, melyekért már egyszer halálos ítéletet kapott, útlevelek szerzésével is volt vádolva, valamint Vachott Sándort, kit aztán fogsága testileg és lelkileg egészen megtört.³ Október végén már Gasparics, Magos Ernő, Boér Antal, Drisnyey István és több más politikai fogoly Bécsbe szállítottak s perők az ott összpontosított hadbírószági tárgyalás körébe vonatott. A Piringer és Goslar felségárulási pörébe belékevert huszonkét magyar már a következő év elején kapott 10—20 évi sáncz-munkára szóló ítéletet.⁴

Időközben a Noszlopy-féle összeesküvés részesei is egymásután kézrekerültek. Július közepén Kecskeméten a Vasváry Ferencz házánál sikerült a huszárcsapat ruházatainak és folszerelésének egy részét lefoglalni, a miért Vasváry atyjával együtt fogságba jutott. Novemberben már fogva voltak Gál József és Zabolay, valamint Hegymeghy Samu volt honvéd, Sárközy Lajos fiatal ügyvéd és földbirtokos és Nagy Albert «költő és postatiszt».⁵ Legtovább sikerült magának Noszlopynak bujdosnia; három évig üldözték már, végre Pesten, a Vay gróf házánál, hol Molnár álnév alatt tartózkodott, rajtaütöttek a Protmann poroslói s őt is, mint társait, börtönbe zárták, a mely legtöbbjükre nézve már csak utolsó útjuk alkalmával nyílt meg.⁶

A fölkelés támogatására szervezett guerillacsapatok egyik vezetőjeként álnevek alatt lappangó b. Kemény Farkást hasztalanul kereste a rendőrség; e csapatok toborzása czímén fogattak el Podhorszky Mária és Csepessányiné Szemere Erzsébet. A guerillamozgalomra nézve egyébiránt Kempen sajtóságos álláspontra helyezkedett: egyszerűen azonosította azt az alföldön és a Dunántúl egy részében akkor nagyon

¹ E levelek a *Pásztor Árpád* birtokában vannak.

² *U. Á. L.-tár* Gensd. Dép. 1852.

³ *Vachott Sándorné*: Rajzok a multból II. 197. s köv. l.

⁴ *P. Napló* 1853 febr. 13.

⁵ *Vasváry* id. m. 103. s köv., 190. s köv. l.

⁶ *Kempen* nov. 19-iki jelent. a Gensd. Dép. iratai közt *U. Á. L.-tár*.

elhatalmasodott rablóüzelmekkel. Már most, ha az valószínű is, hogy a bujdosó guerillák a maguk és lovaik fenntartása érdekében koronkint nem épen kiméletes eszközökhöz nyúltak, bizonyos, hogy politikai célzt szolgáltak; ellenben ép oly bizonyos, hogy a gyujtogató, rabló, sőt néha gyilkoló szegény=legényeket ez időben semmi különös politikai indíték nem vezette. Azonban ez a szándékos fogalomzavar nagyon alkalmas volt a forradalmi mozgalom compromittálására és arra, hogy a kormány a zsandárságnak, mely a haramiákkal elbánni nem tudott, e gyámoltalanságát a politikai vonatkozásból eredő nehézségekkel igazolja, valamint arra is, hogy egyes lázadókat, mint Nagy Albertet és Hegymeghyt már 1852 december végén mint rablógyilkosokat ugyanily váddal terhelt parasztemberekkel együtt ítélhessen akasztófalálra.¹

Sárosy Gyulával és Vachott Sándorral együtt egy harmadik költőnk is bajba keveredett: Tompa Mihály. Őt, mint a «Nép barátja» egykori munkatársát, mint a szabadságharcz tábori papját, mint a hazafiúi keserv legmegragadóbb lyrikusát már régóta gyanus szemmel nézte a rendőrség falusi magányában. Ez év tavaszán haditörvényszék elé idézték Kassára s egyúttal sok kéziratát lefoglalták. Miután hat hétig vizsgálati fogságban tartották, júliusban kihallgatták, majd szabadlábra helyezték, de soká zaklatták, tartották megfigyelés alatt s úgy személye, mint kéziratai sorsára nézve kínos bizonytalanságban, míg végre 1853 márczius végén fölmentették.²

Ezen egész idő alatt folyt Pesten, a hirhedt Bilkó vezetése mellett a vizsgálat gróf Teleki Blanka és sorsának hű osztályosa Leövey Klára ellen. A vádak, — hogy a grófné nevelőintézetében Vasváry Pál mint tanár működött, hogy ő forradalmi czélokat szolgáló titkos levelezést folytatott Párisban élő nővérével, De Gerando Attila nejével s forradalmároknak menedéket adott, — bár valóban veszedelmes ténykedésre nem mutattak, alkalmasak voltak a pör felduzzasztására és elhúzására, úgy hogy az csak a következő év tavaszán mindenesetre túlszigorú, várbörtönre szóló ítélettel ért véget; szeptemberben azonban Pesten el volt terjedve a hír, hogy Teleki Blankát fölakasztják s a megrémült vagy kíváncsi nép már gyűlni kezdett az újépület környékére.³

Méltán háborodott föl a magyar közönség a mikor — mintegy

¹ Kempen jelent. okt. 18. és 27-ről u. ott. *P. Napló* 1853 jan. 2.

² Váczy János: Tompa Mihály életrajza 98. s köv. l. *Arany János levelezése* I. 272., 292., 306. s köv. l. és «A golya tojt nekem elég bajt és költött kellemtelenségeket», írja Tompa Arany Jánosnak aug. 5-ről.

³ P. Szathmáry K. id. m. 71. köv. l. *Wertheimer*: Gräfin Blanka Teleki, P. Lloyd 1908 máj. 16. A Teleki Blanka elleni vádpontokat lásd a min. konferencia 1884-iki jkönyveiben. U. Á. L.=T.

utóhangjául a csak imént lezajlott császári körutazásnak, — augusztus 25-én a napilapok egész sorozatát a forradalmi vétségek miatt hozott haditörvényszéki ítéleteknek közölték s ezek között húsz halálos ítéletet, bár valamennyit a vagyonekbevételek fenntartása mellett rövidebb-hosszabb idejű várfogságra enyhítve. Az így halálra ítélt s börtönre megkegyelmezett egyének között a Dunyov István kapitány és Vidats János hadbíróé mellett a Duschek Ferencz volt forradalmi pénzügy-miniszterét és b. Vay Miklós «volt koronaőrét» is megtalálhatta az ámuló olvasó.

Duschek Ferenczről már márczius végén azt jelentette a «Polizei-Wochen=Rapport», hogy ő «csak a Felső kegyelmétől várja fölmentését.» Szögyény rendre járta a minisztereket és mindent elkövetett érdekében, de bár Duschek, a Vay kifogástalan tanúsága szerint positiv szolgálatot tett az osztrák kormánynak, aranyban, ezüstben másfél milliót hagyván hátra a pesti bankban, mikor az országgyűlés Debreczenbe menekült s ő volt az egyetlen, ki nem az oroszoknak, hanem az osztráknak adta meg magát: mégis elítélték. Hajthatatlanok voltak iránta, mert alatta készülvén a magyar pénzjegyek s «ezek lévén a forradalom hosszú tartamának főtényezői», ő azok egyikének tekintetett, kiket legnagyobb felelősség terhel.¹

De legmegfoghatatlanabb, legmegbotránkoztatóbb a Vay Miklós ellen követett eljárás és hozott ítélet, melyet nem is lehet másnak tekinteni, mint a conservatív főnemesség ellen dühöngő Bach hatalmi hóbotja jelének. Vay kora fiatalságától kezdve kiváló szerepet vitt és pedig mint a kormány bizalmának letéteményese. Már 1830-ban Borsodmegye administratora volt, utóbb septemvir és koronaőr s a helytartótanács alelnöke. 1846-ban a kormány teljhatalmú biztosává nevezte ki a galicziai zavargásoktól fenyegetett felvidék számára. 1848-ban, mint István nádor teljhatalmú biztosa Erdélybe küldetett a Magyarországgal való unió végrehajtására. Ottani működése oly kevésbé volt forradalmi szellemű, hogy az országgyűlés és a sajtó ismételve elégedetlenségének adott vele szemben kifejezést s a forradalmi kormánybiztosok őt vizsgálat alá vonták és rendőri felügyelet alá helyezték, míg aztán — a debreczeni országgyűlés alatt — minden hivatalos állásáról lemondott. Miután mégis a szabadságharc alatt hivatalos állást viselt, 1849 szeptemberében purificationalis eljárást kért maga ellen. Hogy őt Bécsben a forradalom által valóban compromittálnak nem tekintették, mutatja az a körülmény, hogy 1850-ben a magyar helytartói állás elfoglalása iránt alkudoztak vele s hogy olaszországi útja alkalmával ott Radetzky és Gyulay grófok mindenkép kitüntették. Mégis haditörvényszék elé állították Bach azon utasításával, hogy okvetetlenül

¹ Emlékiratai II. 62. l. Emléklapok b. Vay Miklós életéből 251. s köv. l.

elitélendő, bár két évig hiába kerestek ellene adatokat s augusztus 14-én vagyonelkobzásra, minden kitüntetése megvonására s kötél általi halálra ítélték. A császár kegyelemből négy évi várfogságra változtatta büntetését és vagyonát visszaadta a hadseregnél szolgáló fiainak. Az ítéletet azzal próbálták indokolni, hogy Vay erdélyi kormánybiztosi minőségében Latournak egy Puchnerhez intézett sürgönyét elfogta s a magyar forradalmi kormánynak kiszolgáltatta; a magyarok ellen föllázadt oláhokat csendháborítóknak és zavargóknak nyilvánította, elfogatásukat elrendelte s utóbb kivégeztetéseket közzétette s a debreczeni országgyűlés felsőházában mondott beszédjében a függetlenségi nyilatkozatot «mintegy» magáévá tette.

Vayt, a kit az Újépületben ugyanabba a cellába zártak, a melyből Batthyányt halni vitték, kinek ablaka alatt botozásokat és kivégzéseket vittek végbe, utóbb, szeptemberben Theresienstadtba szállították várfogságba. Börtöni naplójában érthető elkeseredéssel kelt ki az őt hajszólo «hatalmon levő söpredék» ellen s még a Széchenyi «Blick»-jét is felülmúló szidalmakkal illette «a közönséges, semmirekellő Bachot», a «kancsal semmiházit», «az emberiség förtelmét és szégyenfoltját».¹

Szem előtt kell tartanunk egyébiránt, hogy az osztrák kormány mentalitását ez időben nemcsak a magyar emigráció működése befolyásolta, hanem a már említett lombard—velencei összeesküvés is, melyet amazzal összeköttetésbe is igyekeztek hozni s melynek fölfedezett részleteiről és a megtorlására tett rendszabályokról Radetzky már július elejétől kezdve küldte jelentéseit Bécsbe. E jelentések szerint az összeesküvők az osztrák csapatokhoz beosztott honvédekkel is, azok elbocsátása előtt érintkezésben állottak s köztük proclamatiókat és pénzt osztottak ki; a helytartó meg is nevezett néhány magyar katonát, kinek Mantuába való visszaküldését kívánta. Novemberben azután az egész monstrepör elbírálás alá került; három magyar katona is várfogságot kapott; az összeesküvés olasz főrézseseit kivégezték Mantuában, a hol utóbb az olasz nemzet büszke emléket emelt nekik.²

A mantuai vértételek Magyarországnak is intelműl voltak hivatva szolgálni.

¹ Emléklapok Vay M. élet. különb. helyein; Szögyény Emlékiratai II. 93. l. Az ítéletet l. a *Magy. Hirl.* aug. 25-iki számában. Hogy 1851-ben még magyar conservatív körökben is voltak, kik Vayt gyanús szemmel nézték, mutatja b. *Senyey Pálnak* egy Bretzenheim herczeghez ínt. s *Wertheimertől* közölt (Zur Geschichte etc. *Ung. Rundschau* 1914 jan. 75. l.) levele, melyben azt mondja, hogy V. egy szemével Southampton (Kossuth) felé látszik sandítani.

² U. Á. L. = *tár* Gensd. Dép. *Magy. Hirl.* decz. 17. Kossuth Irataim IV. 367. lap.

III.

(A magyarországi «definitivum» előkészítése; Apponyi emlékirata; az ideiglenes községi szervezés; a hivatalnokok ruházatának ügye, egyenruhaszabályzat Magyarországra, Horvátországra s a bánságra nézve. Újabb ideiglenes bírósági szervezet Erdélyben; a hadsereg újraszervezése; a zsandárság hatás-körének kiterjesztése. Az 1853 január 19-iki közigazgatási «definitivum»; a törvénykezés hozzáillesztése az új közigazgatási szervezethez. Kinevezések a helytartóságoknál; az idegen tisztviselők áradata. Az egyletügy rendezése. A reáliskolák szervezése. Egyenlősítés a közgazdasági téren; vasútépítési tervek; a házalási törvény. Az úrbérmegváltási pátens; az ősiségi pátens; az osztrák polgári törvénykönyv kiterjesztése Magyarországra. Az ideiglenes polgári perrendtartás; az ügyvédréndtartás; a sajtó- és büntetőtörvény s büntetőperrend. 1852—1853.)

A sok provisoriumot valahára fölváltandó «definitivum» az osztrák és magyar hivatalos köröknek — fönt és alant — közös, régi, általános óhajta volt. Az alkalmazottak epedve várták állásuk ideiglenessége s helyzetük ebből eredő bizonytalansága miatt; már Geringer számtalanszor sürgette s Bach egy 1851 októberében az uralkodóhoz tett bizalmas előterjesztésében odanyilatkozott, hogy «csak a közigazgatás vágyva óhajtott definitivumának életbelépése s a közigazgatási közegek végleges alkalmazása fog a mutatkozó bajokon segíthetni». Azonban egy kévéssel később kibocsátott legfelsőbb kabinetirat kijelentette, hogy egyelőre minden szerves rendszabály fölfüggesztendő, nehogy elébe vágjon azoknak az elhatározásoknak, melyeket a császár a birodalmi alkotmány «revisiója» kérdésében fog kibocsátani.¹

Mikor aztán a «revisio» az olmtüzi alkotmánypátens eltörlésének formájában megtörtént s a kormány utasítva lett, hogy a kiadott «alapelvek» szellemében lásson hozzá a részletes törvényalkotás munkájához, e munka keretében a magyarországi szervezés is szőnyegre került s Bach az erdélyi kormányzót január végén értesítette, hogy az ottani szervezési munkálatok is folyamatban vannak és mihamarább napvilágot fognak látni.² Az általános szervezés előkészítésével a birodalmi tanácsnak egy négyes bizottsága bízott meg, melyből a két magyar tagot,

¹ U. és Á. L.-tár min. tanács. 1851.

² Osztr. Belügymin. levéltár 1852.

Szögyényt és Zichyt kihagyták, s melyben az illető szakminiszterek is közreműködtek, azonban a Magyarországot illető munkálat kidolgozására külön bizottságot is alakítottak; ebbe a Drezdában időző gróf Apponyi Györgyöt, továbbá Czirákyt, Hauert és Geringert hívták meg.¹

Apponyi, kinek meghívását Bach nem látta szívesen,² csakhamar belátván, hogy társaival az alapelvekre nézve sem érthet egyet, a tanácskozásból kivált, azonban nézeteit egy különvéleményszerű emlékiratba foglalta össze, melyet úgy az uralkodónak, mint Albrecht főhercegnek, továbbá Kübecknek, Schwarzenbergnek és Bachnak átnyújtott s a melynek eszmemenete a következő:³

Az emlékirat írója kiindulási pontul elfogadja az augusztusi ordonnanzokat és a december 31-iki legf. elhatározásokat, melyek új korszak megnyíltát jelzik s föltételezni engedik, hogy mindaz, a mi azokkal összhangba hozható s azokban kifejezetten kizárva nincs, a kiegyenlítés és megnyugtató és a sajnálatos magyarországi állapotok megszüntetésének célját szolgálhatja. Azonban szem elől nem tévesztendő, hogy a decemberi elhatározások előzményei egészen másképp állanak Magyarországra, mint a többi koronatarományokra nézve. Magyarhon népei oly kegyelettel és szívóssággal csüngnek nemzeti létökkel összefüggő régi intézményeiken és hagyományaikon, hogy azok átalakítása mélyreható rázkódtatás nélkül végbe nem mehet. A jelenlegi provisorium oly aggodalmakat s nyomott hangulatot, az új intézmények iránt oly általános ellenszenvet kelt, hogy a nemzet ma ezen érzelmeiben egysége sebb, mint valaha. Ezt a hangulatot a decemberi resolútióból vonható kedvező következtetések sem enyhíthetik. Ezért fontos a mód, a hogy az ott kifejezett elvek végre fognak hajtatni; azok keretében a császári hatalom megtalálhatja szabad elhatározásából a megnyugtató eszközzeit, s minél előbb teszi ezt, annál jobb, mert a késedelem által növekedni fognak a követelések s csökkenni fog az engedmények hatása. A mértéket maga a resolútio megjelöli, az állami egységet vevén alapul, mely alapon az országok különféleségével számolni lehet a monarchia erejének minden sérelme nélkül. Az emlékirat csak a főkérdésekre szo-

¹ Szögyény id. m. II. 57—58. l. A *Magy. Hirl.* egyidejű közlése szerint (1852 jan. 21.) a fentiekén kívül Vághy is a tagokhoz tartozott.

² «Apponyi meghívása fölbátorította a separatista reményeket», mondja Bach jan. 31-iki rendőri heti jelentése. (*U. Á. L.-T.*).

³ Szögyény (id. h.) két emlékiratot említ; az *U. és Á. L.-tárban* csak egy, Schwarzenberg herceghez intézett s 1852 február 8-ról kelt kísérőlevél és egy memorandum található, mely azonban mindazt magában foglalni látszik, a mit Sz. a két emlékirat tartalmaként ismertet. Valószínűleg ez az az előterjesztés, melynek elolvasása után Albrecht főherceg — gr. Apponyi Albert elbeszélése szerint — odanyilatkozott, hogy itt tévedés forog fenn: ez alatt az irat alatt nem az Apponyi, hanem a Kossuth aláírásának kellene állania! Főképp e nyilatkozat indíthatta a grófot arra, hogy minden további közreműködésről lemondjon.

rítkozik ; ilyen először is a szerb vajdaság és temesi bánság, valamint a Muraköz kérdése. Ezeknek visszacsatolása a magyarok legélénkebb kívánsága, kik országuk területi integritására mindig a legnagyobb súlyt helyezték ; elszakításukat semmi magasabb állami szempont nem indokolja, sőt az osztrák állami politika szempontjából a monarchia keretében a szerb terület inkább kisebbsítendő, mint nagyobbítandó volna. Magyarország a tapasztalat tanúsága szerint egységesen sokkal jobban adminisztrálható, a szétszakítás csak nehezíti, összebonyolítja és költségesebbé teszi a közigazgatást s elégedetlenséget szül. Ez a különválasztás csak a szomszéd, nyelvi és vallási tekintetben rokon területekhez való csatlakozás vágyának magvait hinti el, tehát a monarchia integritása szempontjából szükséges az ily separatistikus törekvések elhárítása, melyek máris mutatkoznak abban az elégedetlenségben, mely a megadott különállás mértékével szemben észlelhető ; de igazságtalanság is ez a különválasztás az illető területen nagy többségben levő nem szerb népelemek szempontjából. Apponyi azt ajánlja, hogy csak a gör. keleti vallású szerbek által lakott területből alakíttassék a jász és kún területek mintájára egy, vajda vezetése alatt álló szabadalmazott kerület s az a megyék módjára a polgári és katonai kormányzó s a helytartótanács hatósága alá helyeztessék. Ezen a kerületen kívül is az óhitű szerbek egyházi és iskolai tekintetben önkormányzatot kaphatnának a patriarcha főhatósága alatt ; ezzel a jó érzelmű szerbek meg volnának elégedve.

Ezután az emlékirat áttér Magyarország politikai közigazgatási szervezetére, melyről Apponyi azt tartja, hogy a deczemberi resolutio alapelveinek keretében e kérdés Magyarország leghőbb vágyainak megfelelően oldható meg. Magyarországon — mint a tapasztalás mutatja — minden könnyen vihető keresztül, a mi lényegben vagy legalább formában a nemzeti jellegnek megfelel, míg minden, a mi ezzel ellenkezik, legyőzhetetlen ellentállással találkozik ; bizalmat kell tehát kelteni, nem szabad annak a látszatnak adni helyet, mintha a nemzeti lét megtámadása forogna szóban. Az állapotok elmérgesítése által Magyarország a monarchiára nézve nem az erő, hanem a gyöngeség forrásává s teherre fog válni. Az állami egység nem követel egyformaságot, hiszen a resolutio szavai is reményt nyújtanak arra, hogy a különbözőségekkel számolni fognak. Magyarország évszázadok óta a monarchiai jellegnek megfelelő aristokratikus, nemzeti jellegű közigazgatási szervezettel bírt ; úgy a helytartótanács, mint a törvényhatóságok a nép szemében nagy tekintélynek örvendtek s mély gyökérrel bírtak a nemzetben, ezeken csak annyit kellene változtatni, a mennyit a legf. elhatározás alapelvei okvetlenül megkívánnak. Az emlékirat ajánlja a helytartótanács régi szervezetének fönntartását, a hivatali címek meghagyását s az állásoknak magyar emberekkel való betöltését ; hasonlóképen ajánlja a régi törvényhatósági és községi szervezet s beosztás meghagyását, de a tisztviselők

választása nélkül ; a kormány által kinevezendő tisztviselők viseljék régi neveiket s hatáskörük is lehetőleg változatlan maradjon, melléjük pedig állíttassék egy lehetőleg független tanácskozó testület ; Apponyi reméli, hogy ily szervezet mellett bizalmat érdemlő, jeles férfiak is vállalkozni fognak hivatalokra. A régi főispáni állás nimbusát nem örökölheti a mostani öt kerületi főispán ; ezek által a megyefőnökök alárendelt jellegű hivatalnokokká változnak s a kerületi főispánok sokkal idegenebbek a megyékben, semhogy ott bizalommal találkozhatnak ; csak megnehezítik — mint közbenső fórum — a közigazgatást. Ezenfelül az öt kerületbe osztás állandóan az ország széttagolásának rémét állítja a nép elé, a miért az emlékirat a kerületek s kerületi főispánok megszüntetését, de a kerületi helytartóságok fölmerült eszméjének mellőzését is szükségesnek tartja.

Minde rendszabályok azonban — Apponyi véleménye szerint — csak akkor bizonyulhatnak üdvöseknek, ha a nemzeti érzés legsebezhetőbb pontján kíméltetni fog, vagyis a magyar nyelv az ország belkormányzatának ügykezelési nyelvévé tétetik. A magyar nyelv elterjedtségénél fogva legalkalmasabb erre s mihelyt a mesterségesen szított fajgyűlölet eltűnik, most, úgy, mint 1848 előtt, symboluma lesz nemzeti létünknek s minden népfajt ki fog elégíteni. A német szolgálati nyelv behozatala óriási nehézségeket okoz ; a lakosságnak csak igen kis része bírja annyira, hogy a közigazgatásban használhassa ; kényszerű behozatala növeli az idegen alkalmazottak iránti ellenszenvet, megnehezíti a legjobb rendszabályok keresztülvitelét, lazítja, a helyett, hogy megerősítené a Magyarország s a monarchia többi országai közötti összetartozást. A magyar faj a birodalomban elszigetelten áll, a külföldön fajrokonokkal nem bír, azok által nem vonzattik, hagyományai és életérdekei az uralkodóházra utalják s ezért fejlődése és erősödése semmi aggályra sem szolgáltathat okot ; e mellett conservatív hajlamú, természetes szövetségese az örökös tartományok német lakosságának, a melyhez szorosan kell csatlakoznia, nehogy a szláv fajok elnyeljék ; de ugyanez az érdeke az örökös tartományoknak is, ha nem akarnak elszlávosodni. A kormánynak tehát kötelessége a magyar nyelvet a közbecsülésben fönntartani, nem pedig félretolásával a német helyett, mely erre sohasem lesz képes, az Ausztria jövőjére nézve legveszélyesebb szláv elemeket emelni túlsúlyra. A múlt mutatja, hogy a magyar nyelv és nemzetiség elleni minden törekvés az ellenkező eredményt szüli s a legmagasabb politikai érdekeket hajótörésre juttatja. Apponyi természetesnek találja, hogy a magyarországi központi kormányzat és a bécsi legfőbb kormányhatóságok közötti érintkezés nyelve továbbra is a német maradjon, csak az ország belső kormányzatának ügykezelési nyelve volna a magyar ; a hol azonban a hatóságok nem magyar fajokkal lépnek közvetlen érintkezésbe, biztosítani kell ezek nyelvének használ-

hatását megfelelő nyelvismerettel bíró közegek alkalmazása által különösen a törvényhatóságok és községek belső ügykezelésében, a mi minden erőszakos magyarosítást kizárna.

Az emlékirat végül a bírói szervezetre alkalmazza az előbbieken kifejtett elveket, itt is hangsúlyozza a nemzeti jelleg és hagyományok megóvását. Ezért fönntartandónak mondja a négy törvénykezési kerület rendszerét, a törvényszékek régi elnevezését, a magyar nyelvet és magyar honosok alkalmazását. Az osztrák polgári törvénykönyvnek elvben már kimondott behozatalát Apponyi nem látja az állami egység szempontjából igazoltnak s utal az azzal járó nehézségekre és a jogélet bekövetkezendő rázkódtatásaira, különösen az örökjog különbözőségére, mely pedig mélyen gyökerezik a birtokos nemesség viszonyaiban; az ősiségnek az 1848-iki törvények általi eltörlését az emlékirat figyelembe nem veszi s a birtokos osztály védelmét legalább is a bíráskodás conservatív szelleme által kívánja biztosítani, a miért a hétszemélyes tábla visszahelyezését és a királyi tábla fönntartását s ezeknek a bírói szervezet kidolgozásával való megbízatását ajánlja. Általán a szervezés végrehajtását a magyar viszonyokat ismerő s a nemzet bizalmát bíró egyének kezében kívánná látni Apponyi; a helytartótanács is kiváló magyar férfiakból volna összeállítandó s ilyenekből kellene a bécsi központi kormányhatóságoknak a magyar ügyekkel foglalkozó osztályait is szervezni.

A volt magyar kancellárnak ezt az, engedményekben eléggé messzemenő, az 1848-iki törvényeket teljesen mellőző, de az ország területi integritását és magyar jellegét mégis megóvni kívánó emlékiratát — mint látni fogjuk — a szervezés intézői semmi figyelemben sem részesítették. Munkájukat megfontolással látszottak végezni, mert majdnem egy év telt el, míg az napvilágot láthatott; egyelőre a szervezés irányelveit a titok homálya borította, melyet nem oszlattak el az olyan félhivatalos közlések sem, a minőket koronkint a lapokban épen nem biztató módon közrebocsátottak. Ezek szerint az augusztus 20-iki és december 31-iki császári rendeletekben kifejezett elvektől semmi eltérés, semmi engedmény nem várható; a birodalom egysége és a monarchikus kormányforma következményei teljes mértékben érvényesülni fognak. A birodalmat 1848 márcziusa előtt kettészakasztó «közfal» helyreállításáról szó sem lehet; a kiváltságos nemzetiségek eszméjét elsodorta az idő árja. Anyagi, politikai és szellemi egység lesz a birodalomban, a mi kizárja az úgynevezett parlamenti rendszert s a nemzeti separatismust, melyek legkárosabbak volnának nemcsak a birodalomra, hanem az egyes részekre nézve is, miután mindenütt csak a széthúzást segítenék elő s a központi kormányt gyöngítenék. Így Magyarországon is, annak polyglott voltánál fogva a parlamentarismus és separatismus csak a visszavonás szellemét, a nemzetiségi féltékenység lángját elevevénén fől s a kormányt a tevékenység teréről az önvédelemére szorí-

taná. «Három századnál tovább — így végződik egy ily sugalmazott híradás — volt Magyarország boldog és csöndes a fölséges ausztriai uralkodóház alatt, ez összeköttetésnek köszönheti civilisatiója, műveltsége nagyobb és szebb részét, csak e kapocs megszilárdítása vezetheti a fejlődés és tökély magasabb fokára.»¹

A hivatalos kommentárokénál élesebb fényt vetettek a várható szervezés irányára és szellemére az időközben történt részleges intézkedések és elhatározott rendszabályok. Ilyen volt a magyar helytartóságnak még Albrecht főherczeg jövetele előtt 1851 szeptemberében kibocsátott utasítása a magyarországi sz. kir. városok és egyéb, rendezett tanácscsal bíró községek ideiglenes szervezése tárgyában. Az utasítás az akkor még hatályon kívül nem helyezett birodalmi községi törvény alapján állónak mondatik, de egyúttal utalás történik benne a kivételes állapotokra és az ország sajátos viszonyaira, valamint arra a visszasságra, melyet a törvénynek a városi és falusi község között kellő megkülönböztetést nem tevő s a kisebb községek megkísérlett egyesítése által a vagyonkezelés tekintetében féltékenységet fölidéző rendelkezései okoznak. A községi választmány ellenőrző hatásköre csak a tanácsnak autonóm ügykörben, nem az állami administratio terén tett intézkedéseire terjedhet ki. Középkoriasnak mondja az utasítás városaink képviselőjét önmagát kiegészítő külső tanácsával, e helyett most majd állítólag valódibb képviselő fog életbe lépni; egyelőre azonban, az átmeneti, kivételes állapotok szigorú következményeképen a helytartó elhatározására bízandó, vajjon a községi választmány választás vagy a fölöttes közigazgatási hatóság általi kinevezés útján alakíttassék-e meg? E föntartást a választásokkal együttjáró politikai izgalmak teszik szükségessé. Ugyanez okból a polgármester is a választmány tagjai vagy más alkalmas községbeliek közül a közigazgatási hatóság által lesz kinevezendő, ellentétben a községi törvénnyel, mely a választmány általi választást írja elő s nagyobb városokra nézve is csak a kormány megerősítését köti ki. A tanácsosokra nézve az utasítás megengedi a választást, de a tanács hármaskijelölése alapján és a kormány megerősítésével. A törvény ellenére a kormány Magyarországon a községi választmányt fontos okokból föl is oszlathatja. Az utasítás végül szabályozza a tanács és a választmány hatáskörét. E rendelet alapján mindjárt Pesten is megtörténtek a kinevezések.² Egy későbbi belügyminiszteri intézkedés megszüntette a városi és községi képviselői gyűlések nyilvánosságát, csupán ünnepi alkalmakra nézve tevén kivételt; ezek a képviselők azonban, mint hogy minden új választás 1849 óta tiltva volt, teljesen megmerevedtek és lassan elvesztették a községi polgársággal való minden eleven össze-

¹ *Magy. Hirlap*, 1852 márcz. 17. (Bécsi levél).

² *P. Napló*, 1851 szept. 25—26. számok.

köttetésüket. Mindinkább az az irányzat érvényesült a kormány községi politikájában, hogy a városok és községek előljárói felülről mozgatott bábokká válnának s az egész községi élet az állami közegek vezetése alá helyeztessék.¹

Hogy milyen természetűek azok az engedmények, a melyeket a kormány a magyarok nemzeti önérzetének tenni hajlandó, azt legvilágosabban a tisztviselők egyenruházatának kérdésében hosszú vajúdás után hozott elhatározás mutatja. Erre nézve a kezdeményezés — valószínűleg kiosztott szerepképen — Albrecht főherczegre bízott s az elhatározás 1852 tavaszán, tehát oly időben történt, a mikor az attól várt hatás a császári körutazás számára volt hivatva kedvező hangulatot kelteni.

Az erre nézve eredetileg megkívánt osztrák hivatalnoki ruhaviselet Magyarországon soha el nem terjedt s szigorúan kötelezőleg elő sem szabott; ideiglenes tisztviselőktől költséges beszerzéseket megkövetelni nem lehetett és sok helyen tartotta magát a hit, hogy előbb=utóbb magyar ruházatra fog kerülni a sor.² Sajátságos, hogy az osztrák sajtó kezdte hangoztatni már 1851 őszén, milyen jó mód volna ez arra, hogy a kormány a magyar nemzet gyöngeségének hízelegvén, ezzel az engedménnyel elérje azt, hogy a nemzet majd önkényt hozzon oly áldozatok, melyekre Ausztria egysége szempontjából szükség van.³ Ezzel ellentétben a zsandárság vezetősége körében elleneztek ezt az engedményt, mely rosszul esnék a Magyarországbán szolgáló derék német hivatalnokoknak, kiket gúny tárgyává tenne.⁴ A következő év tavaszán a magyarországi kormányzó=főherczeg Grünne főhadsegéd útján részletes javaslatot terjesztett közvetlenül az uralkodó elé, melyben kifejtette, mily jó benyomást fog az országban tenni, ha a magyarok előszeretete nemzeti viseletök iránt a tisztviselői egyenruhákban kielégítést fog nyerni. Bach, ki véleményadásra szólíttatott föl, tudva, honnan fúj a szél, azonnal ráállott a javaslatra s előterjesztésében szeretettel mélyedt el a gombok, sujtások, vitézkötések és zsinórok előírásának részleteibe, melyekre nézve különböző módosításokat hozott javaslatba. Azt találta, hogy az egész dolog csak formai módosítást jelent a régi, 1815=iki utasítás alapján, de a gyakorlatban, különösen Magyarországon nagyon szabádon kezelt hivatalnoki egyenruházati szabályokon. Ajánlotta többek között, hogy a pénzügyőröknél, kik legtöbb áthelyezésnek vannak alávetve, az eddigi egyenruha meghagyassék, de ezeknek is az addigi egyes kard helyett, mely Magyarországon szokatlan, az itt szokásos görbe kard viselése volna megengedendő.⁵

¹ *Österreich in d. Jahren 1852—62. Unsere Zeit* 1864. 10. s. köv. 1.

² *Osztr. Belügymin. levéltára* 1851. *Magy. Hirl.* 1850 szept. 5.

³ A bécsi *Lloyd* cikke a *P. Napló* 1851 nov. 7=iki számában ismertetve.

⁴ Kempen 1851 októberi Stimmungsrapportja: *U. Á. L.=tár*, Gensd. Dép.

⁵ *Osztr. Belügymin. levéltára* 1852.

Ily előzetes tárgyalások s a császár április 23-iki elhatározása alapján bocsátotta ki azután Albrecht főherczeg május 6-án a 14 §-ból álló szabályzatot, mely a magyar szabású tisztviselői egyenruha viselését hivatalos eljárásnál kötelezővé teszi, hivatalon kívül pedig megengedi; egyúttal azonban minden más «nemzeti öltözet» viselését kizárja. Miután Magyarországon az első, a miniszteri napidíjosztály egyáltalán nem volt képviselve, a tisztviselők II—XII. napidíjosztályai három kategóriába soroltattak a beszerzendő egyenruha minősége szempontjából. A ruházat egybeállítására a következők: sötétzöld posztó attila, a szolgálati ágak szerint hatféleképen változó színű bársony gallérral és újjhajtókával, a rang szerint arany- vagy selyemgombokkal, paszománttal, zsinórokkal és «vitézkötéssel». ¹ A rangot a gallérra varrt rosetták száma jelzi: egy, kettő vagy három. Teljes díszben a tisztviselő magyaros övet is visel arany vagy fekete selyemzsinórból és panyókásan függő, prémes «csurapét»; ugyancsak díszben szűk magyar nadrág viselendő, sujtásos, sarkantyús csizmával; sarkantyúnak még a bő nadrághoz viselt cipőn is kell lennie. A főveg: «kúnkalpag», fekete astrachánból, fönn a hajtókának megfelelő színű bársony fődővel, arany rosettával és fekete kakas-tollakkal. Közöséges használatra vagy útban zöld katonasipka is viselhető. Ehhez a ruházathoz görbe kard járul, aranyos díszszel, gyöngyházmarkolattal; a boglárón, gombokon, kardmarkolaton mindenütt a kétfejú sas díszlik. ²

Valamivel később láttak napvilágot a Horvátországra, valamint az Erdélyre és a Bánságra s Vajdaságra vonatkozó egyenruházati intézkedések. A horvát tisztviselők számára, mint már említve volt, a bán más színű ruházatot akart volna kieszközölni, erre azonban Bach a «monarchia egysége» szempontjából rá nem állott, inkább a szabásban tett a nemzeti különlegességeknek engedményeket. Erdélyben és a Bánságban s Vajdaságban, miután ott a magyarság kisebbségben van s annak körében is a magyar egyenruha behozatala épséggel nem kedvező benyomást tett, meghagyták az általános hivatalnoki ruházatot. Később aztán még az a rendelkezés történt Magyarországra nézve, hogy a lovás és gyalog hivatali küldönczök, valamint a börtönőrök huszáregyenruhát viseljék. A bányász tisztviselők megtartották bányászöltözetüket. ³

Ezekkel a nemzeti engedményekkel furcsa ellentétben állott az ugyanazon év őszén kibocsátott rendelet, mely mindennemű állami tisztviselőknél a körszakáll viselését megtiltotta s kimondta, hogy az állnak legalább a szájszögletig borotválva kell lennie, a bajusz és szakáll viselésében általán minden «túlzás» kerülendő. ⁴

¹ Az ujjak külső paszomántját, az alsó végen nevezi így az utasítás.

² *Osztr. Belügymin.* levéltára 1852.

³ Ugyanott.

⁴ 1852 szept. 12-iki legfelsőbb elhat. Geringer-iratok, O. L.

Hogy egyébiránt az egész egyenruházati szabályzat egyelőre csak a hangulatkeltés céljait szolgálta s a «tudatlanok ama balvéleményét» kívánta eloszlatni, mintha a kormány a «magyar nemzetiséget háttérbe akarná szorítani»,¹ azt az a tény bizonyítja, hogy olyankor lett kibocsátva, a mikor a szervezési munkálat még folyamatban volt s Magyarországon csupa ideiglenes tisztviselő működött, a kik az új ruházat beszerzése alól kifejezetten föl voltak mentve. Még sokkal később, az 1853. év őszén is különböző könnyítések és engedmények nyújtottak a hivatalnokoknak a szabályszerű ruházat beszerzése szempontjából; egyelőre csak a VIII. fizetési osztálytól fölfelé érvényesült a kötelezettség, ott is csak a közönséges szolgálati egyenruhára nézve s mindenféle egyszerűsítésekkel; a tulajdonképeni díszöltöny tekintetében pedig kimondatott, hogy annak beszerzésére «semmi kényszer se gyakoroltassék».² Miután pedig az úgynevezett végleges szervezést követő, általános pályázatokra alapított kinevezések — mint látni fogjuk — a szolgálatban levő magyar tisztviselők igen nagy részét idegenekkel cserélték föl, a magyar ruházat a gyakorlatban annyira=mennyire is éppen csak akkor érvényesült, a mikor az azt felöltők jobbára nem voltak többé magyarok s ezért ezzel a rájuk nézve szokatlan és költséges viselettel vajmi nehezen barátkoztak meg.³ Ez a kiáltó fonákság tette igazán találóvá az absolutismus magyar ruhába bujtatott közegeire alkalmazott «Bach=huszár» elnevezést.

Mint további, az általános szervezést megfelelő intézkedéseket kiemelhetünk néhányat a megyei és törvénykezési, a katonai s különösen a rendőri ügykörből.

Már az 1851. év novemberében szervezték a törvényhatóságokban az árva- és gyámügyek ellátására hivatott árvabizottmányokat, állapították meg az ügyész hatáskörét e téren, a gyámság és gondnokság elrendelésének módját, a gyám és gondnok kötelezéseit s ellenőrzését, az árvák nyilvántartását s az árvavagyon mikénti kezelését. Albrecht főhercegnek egy 1852 nyaráról való rendelete terjesztette ki minden fönntartás nélkül a vármegyék hatáskörét az addig földesúri hatóság alatt állott községekre, ezzel a földesúri jurisdictio utolsó nyomait is elenyésztetvén.

A budai helytartóság nem kevésbbé nyomatékosan mint a közigazgatásit, sürgette mindig a törvénykezési definitivumot is, utalva különösen az eljárás hosszadalmasságára és a börtönügy kétségbeejtő állapotára, egyelőre azonban a Királyhágón innen semmit sem lehetett elérni, csak Erdélyben követte egyik kísérlet a másikat, mindig új elégedetlenséget keltve. Az 1852 tavaszán kiadott újabb ideiglenes bírósági

¹ *Magyar Hirlap*, 1852 szept. 3.

² Albrecht főhg 1853 szept. 27=iki kibocsátványa. (Birod. törv.=tár).

³ Lásd: *Névtelen*: Acht Jahre Amtsleben in Ungarn, von e. k. k. Stuhlrichter in Disponibilität, Leipzig 1861.

szervezet, mely az országot 62 egyes-bíróági és 11 társasbíróági kerületre osztotta, a nagyszabasi büntető fő törvényszék hatáskörét ideiglenesen egész Erdélyre kiterjesztette ugyan, de egyidejűleg a szász egyetem föllebbviteli bíróági szerepét teljesen megszüntette s a szász földet törvénykezési tekintetben szétszakította.¹ Ezért a szászokat nem vigasztalta meg az, hogy Erdély egész területén kötelezővé tették a német nyelv használatát minden olyan pörben, a melynél a fél ügyvéd közreműködését veszi igénybe. Egyáltalán most már mind határozottabb lépések történtek a magyar korona többi területein is a német nyelvnek általános szolgálati nyelvvé való emelése terén; az igazságügyminiszter többek közt szigorúan utasította a bíróságokat és ügyészségeket, hogy a katonai és zsandárhatóságokkal németül levelezzenek; az ilyen követelekben a kormány a horvátoknak sem engedett kivételt, Jellačić föl-szólásai ellenére sem.

A császár magyarországi körútja alatt született meg egy, a hadsereg-re vonatkozó fontos kormányintézkedés, mely annak szervezetét úgyszólván új alapra fektette. Ez a július 31-iki pátens, melylyel a hadsereg-tartalék statutuma bocsáttatott ki, s egyúttal a helyenkint fennállott «Landwehr»-intézmény eltöröltetett. E szerint az osztrák hadseregben minden katona törvény szerint kötelező 8 évi vagy esetleg büntetésből meghosszabbított tetteles szolgálati idején felül még két évet a tartalékban tartozik szolgálni. Csak a határörvidéken maradt változatlan a katonai szervezet. A tartalékosok háborúban vagy más rendkívüli esetekben bevonulni kötelesek, az önkénytelen tovább szolgálónak ez az idő tartalékos szolgálatukba beszámítandó. A tartalékosok büntető ügyekben a katonai bíróság alá tartoznak, házassodniok is csak a katonai hatóság engedélyével lehet; fegyvergyakorlatokra bevonulni azonban nem tartoznak.

Különösen élénk tevékenységet mutat föl ez időben a rendőri ügyek tere, kivált mióta Kempennek sikerült azt egészen a maga hatalmi körébe vonni. Első tényei közé tartozott a városokban szervezett polgári rendőrséget oly utasítással látni el, mely annak működését közelebb hozza a zsandárságéhoz. Kötelességökké tette minden előforduló dolgot éberben megfigyelni, minden bajt megakadályozni, sőt megelőzni s minden törvénytelen cselekményt kinyomozni és üldözőbe venni, de mindezt lehetőleg csöndes és feltűnést nem keltő eljárással. A rendőrség tagjai fölfogadtatásukkor fogadalmat tartoznak tenni; polgári ruhát viselnek, igazoló jeggyel vannak ellátva; nem tekinthetők állandó alkalmazottaknak s csak hosszabb szolgálat után tarthatnak kegydíjra igényt. A zsandárokat működésükben — a mennyiben közbelépnek — hathatósan támogatni kötelesek s katonaszökevények beszoállításáért

¹ Osztr. Belügymin. levéltára 1852. Friedenfels id. m. II. 231. s köv. l.

nekik is külön jutalom jár.¹ Később az e városi rendőrségek élén állott városkapitányságok rendőrigazgatóságokká szerveztettek át.

Azonban a határtalan becsvágygyal előre törtető Kempennek főbüszkesége és szemefénye mégis csak az ő alkotása, a zsandárság maradt; minél siralmasabbak voltak Magyarországon a közbiztonsági állapotok, minél inkább szaporodtak a rablások s az ezek miatti statáriális halálos ítéletek, annál büszkébben hangzottak a hivatalos közlemények, melyek a zsandárság működésének fényes eredményeit ékesszóló számadatok kíséretében hirdették, annál inkább nőtt az időközben báróvá is előléptetett rendőrminiszter hatásköre és tekintélye.² Azalatt azonban a katonai rögtönítélő eljárást mind szélesebb és szélesebb területekre s mind több és több bűntényre kellett kiterjeszteni, végül mozgó katonai bíróságokat kellett a hely színére kiküldeni, s magas jutalmakat tűzni ki a kézrekerítők számára, hogy a rablózsebeknek valamiképen nyakukra hájjanak a hatóságok.³

A végleges szervezés késedelme szeptember hóban már erélyes felszólalásra készítette a budai helytartóságot s magát Albrecht főherceget is. Gróf Delamotte helytart. alelnök előterjesztést tett a kormányzóhoz, melyben, utalással a jól értesült b. Hauer ker. főispán azon nyilatkozatára, hogy a közigazgatás definitív rendezése még végtelen távolban van, kifejtette, hogy valódi szerencsétlenség volna s a közhangulatot rendkívül károsan befolyásolná, ha e föltevés valónak bizonyulna; nem csak a közigazgatásnak szolgálna ez hátrányára, hanem megingatná a közönségben azt a hitet, hogy legfelsőbb helyen a deczemberi resolútióban foglalt elvek fönn tartása szilárd elhatározás tárgya. Albrecht főherczeg «a pesti táborból» írt szeptember 13-ról egy jegyzéket Bachnak, melyben melegen támogatva a helytartóság véleményét, kéri a belügyminisztert, hasson egész befolyásával oda, hogy a végleges rendezés mielőbb bekövetkezzék. Bach sietett az előterjesztést legfelsőbb helyre eljuttatni, csatlakozva a főherczeg kéréséhez és utalva arra, hogy a politikai és törvénykezési szervezésre vonatkozó javaslatok ez időben már az uralkodó elhatározása alá voltak bocsátva.⁴

Mindazonáltal még négy hónapnak kellett elmúlnia, míg végre a birodalmi törvény- és rendeletközlöny — melynek most már a német

¹ *Osztr. Belügymin. levéltára* 1852.

² A *Magyar Hírlap* mint hivatalos lap május 13-án és 25-én kimutatta, hogy a zsandárság rövid működése alatt több eredményt ért el, mint a pandúrság tíz év alatt s hogy egy negyedév alatt 29,796 egyént fogott el, a mi majdnem hihetetlen! A zsandárságnak az 1850—1854. évek alatti tevékenységéről kiutatást ad Czörnig id. m. 100. l.

³ Lásd a *Magy. Hírl.* 1852. évfolyamának rendőri közleményeit, különösen a deczember 11-ikét.

⁴ *Osztr. Belügymin. levéltára* 1852.

szövege nyilvánítottatott egyedül hitelesnek Magyarországra nézve is — hozhatta a bel-, igazság- és pénzügyminisztereknek 1853 január 19-éről kelt s egy, ugyanazon hó 10-én kiadott legf. elhatározásra alapított rendeleteit a magyarországi helytartóság, valamint a megyei hatóságok és szolgabírói hivatalok berendezése és hatásköre, továbbá a bírói hatóságok szervezése és a fizetések sapidíjosztályok szabályozása tárgyában. Ez utóbbiakra nézve már itt megjegyezhetjük, hogy — különösen tekintettel a behozandó idegen hivatalnokokra — a fizetések a megyei tisztviselők addigi szerény javadalmazásához s az akkori árviszonyokhoz képest eléggé bőségesen voltak megállapítva.¹

Az egész, összesen 196 szakaszból s több táblázatból álló szervezési mű sem meglepetést, sem meglegedést kelteni nem volt alkalmas. A megelőző provisoriumokból áthozta mindazt, a mi bántotta a közérzületet, a nélkül, hogy bármi oly újat hozott volna, a miből megnyugvást vagy reményt lehetett volna meríteni.² Az ország megcsonkítását nem orvosolta, a szerencsétlen kerületi beosztást, a megyék önkényes széttagolását és összeforrasztását, a semmikép körül nem határolt kormányzói hatáskört, a megyei és községi önkormányzat megsemmisítését, a mindenre ránehezedő rendőrzuralmat meghagyta, sőt még a decemberi határozmányokban kilátásba helyezett autonóm szerveket sem valósította meg. A mi változást jelentett, az a helytartóság decentralizálása volt kerületek szerint, vagyis a kerületi főispánságok helyébe fiók-helytartóságok létesítése; oly rendszabály, melynek szükséges vagy üdvös volta iránt alig lehetett a nemzetet meggyőzni. Az országnak kerületekre osztása mindenesetre kezdettől fogva a nemzeti egység megbontását s a magyarság gyöngítését vette célba; ezt most Bach oly irányban fejlesztette, hogy a helytartóságnak, mint országos hatóságnak súlyát és befolyását a bécsi kormánynyal szemben csökkentse. Az ügyvitel gyorsítását adták ugyan okúl, de ennek ellentmond a szabályzat ama rendelkezése (16. §.), mely szerint minden felsőbb intézkedés a helytartó-kormányzó ellenjegyzésével jut az osztályhoz

¹ A fontosabb tisztviselői állások következőképpen oszlottak meg a IV–IX. fizetési osztályok között: IV. fiz. osztály: (5–6000 ft) helytartósági alelnökök, (szabad lakással és 2–4000 ft fiz. pótlékkal) kerül. főtörvényszéki elnökök; V. fiz. oszt. (4000 ft) udv. tanácsosok a helytartóságnál, ker. főtörvzs. alelnökök, ker. törvzs. elnökök; VI. fiz. oszt. (2–3000 ft) helytart. tanácsosok (500–1000 ft fizet. pótlékkal), megyefőnökök, ker. főtörvzs. tanácsosok, ker. törvzs. alelnökök, megy. törvzs. elnökök; VII. fiz. osztály: (1400–1800 ft) ker. törvzs. tanácsosok; VIII. fiz. oszt. (1000–1400 ft) helytart. titkárok, első megyei biztosok, ker. főtörvzs. tanácsitkárok, megy. törvzs. tanácsosok, szolgabírák; IX. fiz. osztály: (700–900 ft) helyt. fogalmazók, második és harmadik megy. biztosok, ker. főtörvzs. titkárségek, ker. törvzs. tanácsitkárok, megy. törvzs. tanácsitkárok és szolgabírói segédek.

² Österr. in. d. J. 1852–62. Uns. Zeit VIII. 12. s. köv. 1.

s ugyanúgy mennek föl ennek fölterjesztései. Persze a gyakorlat nem mindig így alakult. Egy másik, jellemző új vonása a definitivumnak, mely a későbbi igazságügyi reformok során domborodott ki még jobban : a bírói s közigazgatási functiók teljes elvegyülése az alsóbb fokon s a bírói hatáskör lényeges áttolódása a politikai hatóságokhoz.

Egyébiránt nem mulaszthatjuk el az új politikai és törvénykezési szervezet lényegét a következőkben ismertetni.

Magyarországon a helytartóság a legfelsőbb politikai hatóság, mely öt osztályba oszlik ; mindegyik osztály a számára kijelölt területen — mely lehetőleg az eddigi kormányzati kerületekhez idomul — mint politikai országos hatóság működik. Ezeknek vannak alárendelve a megyei hatóságok s egyéb közhivatalok és intézmények. Az egész helytartóság élén a helytartó, mint polgári és katonai kormányzó áll, kinek eddig gyakorolt hatásköre semmi korlátozást sem szenved s ki — ha jónak látja — bármelyik helytartósági osztályban elnököl. Az ő megerősítése alá bocsátandók az osztályok által eszközölt kinevezések, az ő kezén mennek keresztül főkép a politikai természetű jelentések és javaslatok ; ő gondoskodik az országban a rendőrség legfőbb vezetéséről, kibocsátja az egész országra nézve érvényes rendeleteket, vezeti a sajtó-, egyesületi-, színház-, útlevel- és idegenügyet, intézi a kitüntetések és czímadományozásokat, a hitbizományok fölállítását, könyvárúsi szabadalmak és nyomdai iparjogok adományozását. Az egyházi ügyek közül főkép a felekezeti viszonyok, valamint a magasabb egyházi javadalmak adományozásai vannak hozzá utalva ; a főbb hivatalnokok kinevezése iránt ő tesz előterjesztést a belügyminiszternek, az alsóbb rangúakat ő nevezi ki. Minden helytartósági osztály élén, egy alelnök áll, ki az illető közigazgatási terület országos hatóságának előjárója s kinevezi vagy kinevezésre előterjeszti a tisztviselőket. Minden ily osztály a maga területén végrehajtja a törvényeket s rendeleteket és felsőbb fokon dönt az alatta álló hatóságok előterjesztései fölött. Kezeli a közintézetek fölötti felügyeletet s a községi ügyek felsőbb vezetését. Egyházi ügyekben a kisebb javadalmakat az illető egyházi hatósággal egyetértőleg adományozza, ha pedig megegyezés nem jönne létre, döntés végett a helytartó elé viszi az ügyet. A helytartósági osztály intézi a kerületbeli iskolai ügyeket is, mihez képest az eddigi külön iskolai hatóságok megszűnnek működni ; ipari és kereskedelmi téren gyárszabadalmakat, gyógyszerészeti és sebészeti iparjogokat, szállítási vállalatokra és országos vásárookra engedélyeket ad, úgyszintén felügyel a középítésre.

A megyei hatóságok a részükre kijelölt területen mint a politikai közigazgatás főhatósága szerepelnek, közvetítők a helytartóság és az alárendelt hivatali szervek között, gyakorolják a felügyeletet és a végrehajtást. Székhelyeik, valamint a megyék beosztása maradnak úgy, mint

1850-ben megállapított, csupán azzal az újabb változtatással, hogy Árva megye Túróczzal és Békés Csanáddal egyesítették. A megyei hatóságok alatt állanak a szolgabírói hivatalok, valamint azok a városok, a melyek nincsenek közvetlenül az országos hatóságnak alárendelve. A megyei hatóság feje megyefőnök nevet visel és helytartótanácsosi ranggal bír; neki vannak egyenes=adó=ügyekben az adófelügyelők, köz=munkaügyekben a műszaki hivatalnokok alárendelve. A megyefőnökök valamint a «helyettes biztosok» kinevezése a császárnak van fönntartva, a többi megyei biztosok kinevezését a helytartóság előterjesztésére a belügyminiszter eszközli; az adófelügyelők kinevezésére a pénzügyminiszter illetékes. A megyei hatóságok az igazságügyre csak annyiban gyakorolnak befolyást, a mennyiben a szolgabírói ügyvitelre felügyelnek, a telekkönyveket, árvaügyeket, birtokrendezést, a hagyatéki ügyeket s a börtönök állapotát figyelemmel kísérik. A politikai közigazgatás terén a megye részint mint első, részint mint másodfokú hatóság intézkedik; főkép a közbiztonság, rend és nyugalom fölött őrködik s szükség esetében a helytartósági osztálynak haladéktalanul jelentést tesz; intézi az újonczösszeírást és sorozást, a hadsereg élelmezését és elszállásolását. Engedélyt ad utak, hidak, csatornák, vízgátak, malmok, vízművek építésére és folyamszabályozásokra. Őrködik a községek belső rendje s egymás közötti viszonya fölött; ipar= és kereskedelmi ügyekben a felsőbb hatóságnak fönnt nem tartott engedélyeket ad, elsőfokon határoz tagosítási és legelőelkülönítési, erdőtilalmi, kisajátítási, fegyvertartási és vadászati engedély=ügyekben. Egyenes=adó=ügyekben részint ellenőrző, részint végrehajtó hatóság. Kihirdeti és — a szükséghez képest — kényszereszközökkel is végrehajtja a törvényeket s felsőbb rendeleteket.

A bírósági szervezet értelmében az öt kerületnek megfelelő fő=törvényszékek alatt állanak a szolgabírói hivatalok — miután ezek többnyire közigazgatási s egyúttal bírósági közegek — és az elsőfolyamodású bíróságok, vagyis országos és megyei törvényszékek; ilyen törvényszék lehetőleg minden megyében szervezendő, a kerületi székhelyen levő vagy különösen fontos ügykörrel bíró országos, a többi megyei jelleggel van fölruházva. A törvényszékek oldala mellett működnek az állam=ügyészségek s ezek fölött áll a fő=törvényszék mellé rendelt főállamügyész. A hol szükséges, külön kereskedelmi törvényszékek fognak fölállíttatni; egyéb helyeken a bíróságok a kereskedelmi ügyeket a kereskedői karból vett ülnökök hozzájárulásával intézik el; a bányauügyekben való bíráskodással egyes országos törvényszékek bíznak meg. A szolgabírói hivatalok járásuk területén rendszerint a legalsóbb fokú közigazgatási és igazságügyi szolgálatot egyaránt látják el; személyzetök a szolgabírókn kívül segédek, tollvivők, írások és szolgálók áll. Hatáskörükbe tartozik a tulajdonképeni közigazgatás mellett a közbiztonság és rendészet is. Büntetőjogi téren ítélnék minden áthágás fölött, mely

nincs más bíróság hatáskörébe utalva s előkészítik a büntetőügyeket a törvényszéki eljárás számára ; polgári peres ügyekben teljesítik a törvényszékek által rájuk bízott teendőket. Pénzügyekben közreműködnek a kataszteri munkálatoknál, az adókiivetésnél és beszedésnél ; az alattuk álló adóhivatal kezeli az árwapénzeket és letéteket is.

A kerületi székhelyeken föllállított szervező-bizottságok föladata lett ebben a keretben a keresztülvitel módjaira, különösen a járások beosztására s az egyes hivatalok szervezésére nézve javaslatokat tenni. Az ilyképen kialakult szervezet értelmében a szűkebb Magyarország öt kerületében létesült 43 megyei hatóság és 244 szolgabírói hivatal, továbbá 5 főtörvényszék, 6 országos és 31 megyei törvényszék. A kerületi helytartóságok és megyei hatóságok már 1853 május 1-én, illetve augusztus 1-én a politikai és vegyes szolgabírói hivatalok csak 1854 április végén léptek működésbe.¹ Az összes bíróságok illetékességét, továbbá belső szervezetét és ügyrendjét későbbi pátensekkel kiadott részletes «törvények» szabályozták.²

Valamivel később láttak napvilágot az Erdélyre, a Bánság és Vajdaságra, valamint Horvátországra vonatkozó megfelelő intézkedések,³ melyek szervezet és beosztás tekintetében nem sokat változtattak a fönnálló állapotokon, azonban még tovább vitték az egész birodalomra kiterjedő egyformaságot és a német szolgálati nyelv uralmát s még többet töröltek el a tartományi különlegességekből. Így Erdély most már a nemzetiségi területekre való minden különös tekintet nélkül 10 kerületre (Kreis) osztottat.⁴

A definitivum kibocsátásával egyidejűleg megtörtént a magyarországi helytartóság vezetőinek kinevezése. Gróf Delamotte alelnök, kit a conservativekkel való egyetértés gyanúja terhelt,⁵ — egészen a Geringer módjára — behivatott a belügyminisztériumba mint osztályfőnök ; utódja a budai helytartóság alelnöke, a kevésbé később bárói rangra emelt Augusz Antal lett, kinek hatáskörét azonban némileg megzavarta az, hogy ugyanakkor az utóbb nagyon gyűlöletessé vált b. Hauer István kerületi főispán a kormányzóság polgári osztályának előljárójául rendeltetett ki, mint mondták : a szervezési munkálatok vezetése céljából s e minőségében titkos tanácsosi rangot is kapott. A helytartósági osztályok alelnökei lettek : Pozsonyban gr. Attems Henrik, addigi kerü-

¹ Czörnig id.m.41. s köv. l. (1854 április 6-iki miniszteri rendelet.) Albrecht főhg 1853 április 14-iki és július 26-iki rendeletei a *Reichsg. u. Reg.-blatt*ban.

² 1853 febr. 16-iki és május 3-iki pátensek.

³ Legkésőbb (1854 febr. 1.) a Bánságra és Vajdaságra vonatkozik.

⁴ Ezek : a nagyszebeni, brassói, székelyudvarhelyi, marosvásárhelyi, besztercei, deési, szilágysomlyói, kolozsvári, gyulafehérvári és szászvárosi kerület.

⁵ Wertheimer: Gr. Andrassy Gyula élete és kora, I. 103. l.

leti főispán, Kassán b. Kotz Keresztély, a bömisch=leipai «Kreis» elnöke, Sopronban ideiglenesen Privitzer István belügyminiszteri tanácsos, később b. Ambrózy Lajos és Nagyváradon gr. Zichy Hermann¹ addigi megyefőnök. A kerületi főispánok közül Forgáchot — mint már említettük — elvitték Csehországba, Döryt pedig a pesti főtörvényszék alelnökévé tették meg. Együttal már ekkor megkezdődött az idegen nevű és idegen származású emberek sűrű kinevezése magyarországi hivatali állásokra, mint mutatója az egész új irányzatnak, a mely nem annyira a szervezetben, mint inkább a személyzetben akart gyökeres, a magyar szellemet háttérbe szorító változást előidézni.

A helytartótanácsosok közé már ez alkalommal bejutott két nem magyar titkára a belügyminisztériumnak; viszont magyar embereket — mint Szalay Istvánt, Pápay Istvánt — áthelyeztek Ausztriába, néhányat pedig nyugdíjaztak. Erdélyben a hivatalnoki kar már 1852-ben majdnem csupa moldvai, bukovinai és galicziai bevándorlottakból állott. Magyarországon különösen a pénzügyi szolgálatban terjeszkedett gyorsan az idegen elem, de a helytartósági osztályok és megyei hatóságok körében is, főképp a nemzetiségektől lakott vidékeken már júniusban sűrűn találkozunk Cseh- és Morvaországból, Karinthiából, Stíriából, Galicziából, Bécsből és Felső-Ausztriából behozott hivatalnokok neveivel, s utóbb ugyanez észlelhető a bírósági és a középiskolai tanári kinevezéseknél. Megnyugtatóul Prágában az egyetemen ez időben magyar nyelvi tanszéket állítottak föl,² kétségkívül a Magyarországra pályázó hivataljelöltek számára, de bizonyára kevés gyakorlati haszonnal.

Miután a végleges szervezés értelmében betöltendő állásokra általános, a magyar honosoknak semmi előnyt nem ígérő pályázatok irattak ki, természetes, hogy a tömegesebb kinevezések csak e pályázatok lejárta után történhettek meg; ezekre nézve jellemző, hogy például egy, december elején mind az öt kerületbe kinevezett megyei biztosokra vonatkozó sorozat 107 egyén között 42 olyat tüntet föl, a kit Ausztriából hoztak be, de a magyarországi szolgálat köréből vettek közül is, neveik után ítélve, vajmi kevés látszik magyar honosnak.³ Így aztán elképzelhető, mekkora bizalommal találkozott az országban az a hivatalnok, kár, melynek számos tagja magát sok esetben a lakossággal megértetni semmiképp sem tudta, «egyedüli érdeke és vezérlő eszméje a fizetési ív volt»,⁴ s melynek ellenszenves hangzású neveit a magyar humor később ilyenén módon szedte versbokrétába:

¹ Gr. Zichy Károly és gr. Seilern Crescence (utóbb Széchenyi Istvánné) fia.

² *P. Napló* 1854 jan. 1. számában.

³ *U. ott* 1853 decz. 7. szám.

⁴ Máriássy Ádám megyefőnök véleménye az idegen hivatalnokokról: 1851 nov. 1-ii jelentés (Osztr. Belügymin. levéltára.) *P. Napló* 1853 május 4. szám.

«Schmutz, Kozseluch, Tumerauf, Hornáček,
Hrubi, Melichar, Schleimer, Chrobaček.
Satala, Kreimel, Safranek, Weigl,
Wawra, Suček, Prihoda, Beigl.
Wipfel, Worel, Wrtel, Brix,
Popelka, Czibulka, Wawrečka, Dix.»¹

Mint a politikai közigazgatás reformjához legközelebb állót említhetjük itt az egyletügy rendezését az 1852 november 26-iki pátenssel kibocsátott új «egyleti törvény» által. E szerint mindennemű egyesület vagy közkereseti társaság létesítéséhez kormányhatósági engedély szükséges és pedig a tudományok és művészetek előmozdítására, a gazdasági tevékenység serkentésére, a gyarmatosításra szolgáló, valamint a hitelintézeti jellegű és zálogkölcsönökkel foglalkozó társulások létesítéséhez a császár, a többiekéhez csak a belügyminiszter, némely esetben az országos hatóság engedélye. Oly egyletek alakítása, melyek a törvényhozás vagy közigazgatás körébe eső célokat tűznek maguk elé, általában tilos. Az engedélyért való folyamodás alkalmával nemcsak az alapszabályok, hanem a vállalat terve s az esetleg kötött szerződések is bemutatandók. Az egyesület alakítására vonatkozó előmunkálatok teljesíthetése is külön engedélyhez van kötve. A kormányhatóságoknak joguk van minden egyeslet ügykezelését megvizsgálni, ellenőrizni s szükség esetében e végből biztost rendelni ki. Az egyesületet a hatóság feloszlathatja vagy alakulását megtilthatja, ha valamiben vétett a saját szabályai ellen, vagy ha oly körülmények fordulnak elő, melyek a törvények szerint vagy «köztekintetkből» magánosoknál is a valamely foglalkozás vagy vállalat gyakorlására adott jog visszavonását eredményeznék.

Iskolai téren is történtek kormányintézkedések, melyek egy s más tekintetben igazolt voltak mellett főkép a kialakuló rendszer egyformásító és németesítő célzatát s mellesleg a Thun clericalis irányát szolgálták.

¹ A *Vasárnapi Ujság* közlése a hatvanas évek legelejéről. Beksics a M. Nemz. Tört. számára e korról írt s többsz. id. munkájában (471—472 l.) szükségesnek látta jegyzetképpen fölvenni *Eötvös Károly* egy osztályozását, melyet a «Bach-huszárok»-ra nézve fölállított; e szerint négy osztály különböztetendő meg: I. Az 1849—1854-iki provisoriumbeliek, kik abban a reményben, hogy ideig-óráig tart az alkotmányellenes állapot, megbízást fogadtak el, polgári ruhát viseltek, főnökük Haynau (!) volt. II. A definitívek, jobbára osztrákok, szereplésük 1859-ig tart, főnökük Albrecht főherceg volt. III. A díszmagyar ruhások: 1859-ben (?); a Bach-rendszer ugyanis a köztisztviselőknek díszmagyar ruhát adott; ezek közt már megint akadtak jó magyarok, a magyar világ bekövetkeztének reményében. Ez tartott 1860 októberéig, főnökük Benedek volt. IV. A Schmerling-lovagok 1861 novemberétől 1865 októberéig; szedett-vedett emberek, mert Ausztriában nem vállalkozott senki s az itthoniak java 1861-ben lemondott. Főnökük Pálffy Mór volt. A II—III. kategóriabeliek az igazi Bach-huszárok. Már az eddigiekből is kitűnik, hogy ez a kategorizálás mennyire önkényes és felületes.

Ezek között kétségkívül legfontosabb a reáliskolák szervezetére és tanrendjére vonatkozó, 1851 decemberében kiadott rendelet, mely a középiskolák e fajtát nálunk először szabályozta. Alsó- és főreáliskolákat különböztet meg, az alsók részére legalább 3 osztályt állapítván meg és fönnhagyván, hogy azokhoz valamely ipari szaktanfolyam csatlakozzék; két reáliskolai osztály csak a népiskola folytatásul szolgálhat, ipari pályára lépők számára. Hat osztályú, azaz felső reáliskola csak alsónak alapján állhat fön; tannyelv lehet az ország nyelve (Landessprache), a mennyiben e célra eléggé fejlett, egyébiránt a tannyelv alkalmazkodják mindenütt lehetőleg a lakosság szükségletéhez, ott is, a hol többnyelvű a lakosság; ezért használható két tannyelv is. A reáliskola tantárgyai között a következő nyelvek szerepelnek: a) a tannyelv; b) az országos nyelv; c) a német nyelv; d) más élő nyelvek, mint az olasz, francia, angol. Csak a tannyelv kötelező, a többi szabadon választható. A követelmények a tantervben részletesen csak a német nyelvre nézve vannak megszabva, mint a mely lehetőleg általános tannyelvnek volt szánva; a tantervet terjedelmes utasítás kíséri. A magyar hivatalos lap, mely a reáliskolákat «műtanodák» névvel ruházta föl, számos cikkben igyekezett hangulatot kelteni a középiskolai oktatás ez új iránya mellett, a mire Magyarországon szükség is volt s a mi talán jobban sikerült volna, ha mi ezt az intézményt több bizalmat érdemlő kezekből kaptuk volna. Mindazonáltal így is több városban megindult a következő években a reáliskolák szervezése.

A gymnasiumokra nézve csak kevés, részleges intézkedést jegyezhetünk föl ez időből. Thun súlyt helyezett arra, hogy elsősorban az egyházmegyei székhelyek kapjanak az Entwurf értelmében átszervezett gymnasiumokat s hogy a tankönyvek szigorú ellenőrzés alatt álljanak; természetesen a népiskolákat is szoros kapcsolatban igyekezett tartani az egyházzal és a «vallási társulatokkal». ¹ Albrecht főherceg egy rendeletben szabályozta a gymnasiumi magántanulást és osztályösszevonást, a mit valószínűleg az ez időben a fővárosban virágzásnak induló magántanintézetekre — a Szőnyi-, Gönczy-félére — nézve tartottak szükségesnek. Nagy-Szombaton sikerült kiszorítani a magyar benczéseket a gymnasiumból s oly jezsuitákat hozni be helyökre, kik magyarul nem tudtak. ² Ugyancsak a kormányzó léptette életbe egy, az 1853. év első napján kiadott rendelettel a gymnasiumi tanárok képesítésére vonatkozó ideiglenes törvényt. Ez három szakkört állapít meg a képesítés számára: a philologiait, történet-földrajzit és matematika-természettudományit s megszabja mindegyiknek követelményeit, de megkülönböztést tesz fő- és algynasiumi képesítés között. A képesítés föltételei:

¹ Rogge id. m. 320. I. O. L. Geringer-iratok 1853.

² Magy. Hirl. 1852 nov. 9.

házi dolgozat, zárthelyi dolgozat és szóbeli vizsgálat, végül próbatanítás; a képesített alkalmaztatása előtt egy próbaévet tartozik szolgálni. Egészen hasonló módon szabályozta egy későbbi rendelet a reáliskolai tanárok képesítését.¹

Pénzügyi téren szervező jellegű intézkedés volt a megyei pénztárak megszüntetése s adópénztárak fölállítása egy, 1851 október 1-én kiadott rendelettel; a szűkebb Magyarország 152 ilyen adópénztárt kapott; a székvárosban országos főpénztárt a kerületi székhelyeken pedig országos fiókpénztárakat szerveztek; a pénzügyi procuraturák is ezen rend szerint oszlottak meg, ép úgy, mint a birodalom többi országaiban.² 1853 elejétől kezdve Magyarországon és a Bánságban behozták a már elkészült ideiglenes földadó=kataszteren alapuló földadót, a tiszta jövedelem 16%-a arányában és szabályozták az adóbehajtást; ³ úgy= szintén behozták a régi, 1813=iki osztrák mintára szabályozott lotto=jövedeket.⁴

Közgazdasági téren is tovább haladt a merev egyenlősítés. Behozták nálunk is az alsó=ausztriai mérték= és súlyrendszert és életbeléptették a birodalmi vámtarifát; behozták a kincstári országutakon, hidakon és réveken az osztrák vámrendszert, kiterjesztették a magyarországi vasutakra is az 1851 végén alkotott új vasúti üzemrendtartást.⁵ Vasútépítési és vízépitési főfelügyelőségeket állítottak föl a különösen a császári körút idejében hangoztatott, de egyelőre meg nem valósult nagyszabású építési tervek végrehajtására. Egy 1851 elejéről való munkálat feltűnteti azt a vasúthálózatot, melynek Magyarországon való fokozatos megvalósítását az osztrák kormány akkoriban tervbe vette; ez a hálózat Pestet Gyöngyös—Eger—Miskolcz—Szerencs—Kassa—Eperjes—Héthárs—Palocsán át Új=Szendeczczel kötötte volna össze, Szerencsről pedig Tokaj—Debreczenen át lett volna összeköttetés Nagyváradra s onnan Aradra és Temesvárra. Aradról vasút vitt volna Szegedre, innen egy= felől Kecskeméten át Czeglédre, tehát a pest—szolnoki már meglévő vonalra, másfelől Szabadkán és Baján át Pécsre, továbbá Zákány—Kőrösön át Zágrábba s innen nyugat felé Krajnába, dél és kelet felé pedig Károlyváros= és Sziszekbe. A Dunán túl tervezve volt vasút Budáról Martonvásáron át Székesfehérvárra s onnan a Balaton mentén

¹ 1853 április 24=iki vall.= és közokt. miniszt. rendelet.

² Czörnig id. m. 48—49. l.

³ 1853 május 2=iki csász. pátens; Albrecht főhg u. a. évi okt. 11=iki ki= bocsátvány.

⁴ 1853 július 20=iki pénzügymin. rendelet.

⁵ 1851 nov. 16=iki és 1853 nov. 11=iki csász. rendeletek; 1853 febr. 10=iki pátens; Albrecht főhg 1852 márcz. 11=iki és nov. 24=iki, továbbá 1853 június 8=iki kibocsátványai. Az osztrák mértékrendszert a határőrvidékre csak egy 1854 április 4=iki hadsereg=főparancsnoksági rendelet terjesztette ki.

Nagy=Kanizsára, a honnan összeköttetések létesültek volna Zákány és Szombathely felé, ez utóbbi viszont összeköttetvén Sopronnal, a melynek már volt vasútja Bécs=Újhelyig. Erdély irányában a hálózat kiépítése csak másodsorban volt tervbe véve.¹ A vasútépítés siettetése Magyarországon pedig annál indokoltabb lett volna, mert közutak dolgában is nagyon mostohán állottunk az osztrák tartományokkal szemben. 1853-ban a birodalom országútjaiból Magyarországra 100 mérföld közútból csak 14, Horvátországra 15, Erdélyre 16 mérföld esett, a Vajdaság= és Bánátban 27 mérföld; holott Lombardiában 100, Csehországban 58, a velencei tartományban 56, Dalmáciában 53, Felső=Ausztriában 42 volt az arányszám; még az utakkal legrosszabbul ellátott osztrák tartomány, Bukovina is messze meghaladta arányszámával (25) a Magyarországtét.²

1853 végén megszületett pátens alakjában az egész birodalomra érvényes házalási törvény, mely a rendőri szempontokat helyezi mindek fölé. A házalási engedélyt szigorú föltételekhez s meghosszabbítás lehetősége mellett egy évi időtartamhoz köti; a sokat hangoztatott birodalmi egység ellenére az engedély csak egy koronartományra szólhat, külföldieknek egyáltalán nem adható, könyvek, nyomtatványok, képek, szobrokkal való házalásra belföldieknek sem; a törvény áthágására pénzbüntetések vannak szabva, de súlyosabb esetekben az árúk elkobzásának is helye lehet.

A birtokviszonyok terén a telekkönyvi munkálatok előhaladásáról koronkinti hírlapi közlések tájékoztatták a közönséget. Nagy nyugtalanságot és aggodalmat keletkezett a földbirtokosok körében a tagosítások fennakadása s az úrbérrel kapcsolatos kérdések ideiglenes felfüggesztése az 1851. és 1852. év folyamában; ez oly mérveket öltött, hogy a császár szükségesnek látta Bachhoz egy kéziratot intézni, melyben őt e felfüggesztés okai iránt jelentéstételre utasította.³ Erre Bach 1852 nyarán előterjesztette az úrbérmegváltásra vonatkozó törvényjavaslatot, de csak 1853 márczius 2-án és 3-án látott napvilágot az e kérdést szabályozó két császári nyiltparancs. Ezek, hivatkozással a megelőző uralkodói elhatározásokra, de minden utalás nélkül az 1848-iki szentesített törvényre, kimondják az úrbéri kapcsolatból és földesúri joghatóságból eredő jogok, járandóságok és kötelezettségek megszüntét, a volt jobbágyoknak a kezükön levő úrbéri földbirtokok fölötti szabad rendelkezési jogát s a földbirtokosoknak országos jövedelmekből leendő kártalanítását. Szabályozzák az erdő-, nádlás- és legelőhasználat elkülönítését, a váltásösszeg megállapítása és egyéb vitakérdések iránti egyezségyszerű és peres eljárást, szervezik a megyékben, továbbá a kerületi székhelye-

¹ O. L. Geringer=iratok 1851.

² Czörnig id. m. 334. l.

³ 1851 november 10-ről: 1. Osztr. Belügymin. levéltára.

ken e célból működendő különböző fokú úrbéri bíróságokat s előszabják azok eljárását, a tagosítás kérelmezésére egy évi határidőt tűzvé ki. A kárpótlás kifizetésének forrását és módozatait egy későbbi pátens fogja meghatározni, de már itt állapíttatik meg a megyék nyolcz csoportba osztályozása az úrbéri telek értékegysege szempontjából s egyúttal ezek az értékegysegek meghatározatnak. Ez az osztályozás lényegében megfelel a Korizmics=féle tervezetnek, megtartja a legszegényebb megyék 300 forintos minimumát, a telekérték maximumát azonban 700 koronában állapítja meg. Ezek a pátensek a Muraközre is kiterjedtek, ellenben Horvátországra nézve az úrbérmegváltást hasonló szellemben külön nyiltparancs szabályozta.

Az úrbérrendezést még megelőzte az 1852 november 29=iki ősiségi pátens, mely e kérdést úgy a szorosabb értelemben vett Magyarországra, mint Horvátországra, a bánságra és vajdaságra nézve együttesen és egyöntetűen oldotta meg. Természetesen ez sem hivatkozik az ősiséget élvben megszüntető 1848=iki XV. t.=cikkre. E nyiltparancs, melynek létrejöttében Szögyénynek saját vallomása szerint jelentős része volt, abból indul ki, hogy a régibb magyar törvényekből s különösen az ősiség jogviszonyából az ingatlan tulajdonjogára nézve sok bonyodalom és hosszadalmas per származott, a mi a földhitel akadályául szolgált s ezzel a jólét előhaladását is nehezítette. Ezért a pátens hatályon kívül helyezi a királyi és nádori jószágadományok, valamint a magszakadás és hűtlenség címén való visszaháramlás és a földesúr s jobbágy közötti öröklésjog rendszerét. Ezentúl az öröklött és szerzett, adományozott és más nemű vagyon, a férfi= és nőnem közötti különbség sem élők közötti vagyonátruházásban, sem öröklésben többé nem érvényesül. Azonban az öröklött ősi nemesi birtok tulajdonosainak megengedtetik a polgári törvénykönyv hatályba léptétől számított három év alatt fiúörökösök javára végrendelkezni, az özvegynek és női ivadékoknak csupán az addigi törvények szerinti igényei korlátain belül. Régibb öröklési igények csak akkor érvényesíthetők, ha keletkezésök idejétől a polgári törvénykönyv életbeléptéig 32 év el nem telt és ha az erre vonatkozó per a törvénykönyv életbeléptétől számított egy év alatt megindíttatik. Családi hitbizományok, a mennyiben a korábbi törvényeknek megfelelőnek, érvényben maradnak; új hitbizományok létesítésére nézve az általános polgári törvénykönyvben foglaltakon kívül még további könnyítő határozatok fognak kiadatni. A pátens további rendelkezései a tulajdon=átruházást, a zálogbirtokok kérdéseit s az ezekre vonatkozó perek folytatását szabályozzák. Kimondják többek között, hogy a mennyiben a korábban kötvényileg elzálogosított birtokra nézve a kikötött határidő vagy ennek hiányában 32 év letelte óta a törvénykönyv életbeléptéig 10 év eltelt a

nélkül, hogy a zálogkiváltási pör megindítottatott volna, a visszaváltási jog többé nem gyakorolható; ellenesetben az igény egy év alatt érvényesítendő. Az Erdélyre vonatkozó megfelelő rendelkezések 1853 májusában bocsátattak ki.

Már az ősiségi pátens utalásaiból is kiviláglik, hogy annak kiadása az osztrák általános polgári törvénykönyvnek Magyarországra való kiterjesztésével egyidejűleg volt czélba véve; az ősiség eltörlésével megdőlt a legnagyobb akadály, mely a magánjogi viszonyok egyenlősítésének útjában állott. Az ősiségi nyiltparancscsal egy és ugyanazon a napon keletkezett az a másik, mely az osztrák polgári törvénykönyvet ugyanazon a területen — tehát ismét Erdély kivételével — a következő, 1853. év május 1-től életbelépteti. Erdélyben az életbeléptetés egy későbbi nyiltparancscsal 1853 szeptember 1-től kezdődő hatállyal történt, de érvénye ott tudvalevőleg sokkal tovább tartott. A kísérő pátens különböző megszorításokat tesz az osztrák törvény alkalmazása tekintetében; így a házasságokra vonatkozó részt a katolikusokra és gör. keletiekre nézve életbe nem lépteti, hanem meghagyja a rájuk vonatkozó addigi törvények és rendeletek érvényét, valamint az egyházi törvényszékek illetékességét, ép így a katolikusokkal vegyes házasságokra nézve is. Módosulnak továbbá a polgári törvénykönyv rendelkezései a jobbágybirtok öröklésének megszorításaira nézve e viszony megszűnte következtében; külön meghatározások vannak a papok végrendelkezési jogára s az írói és művészi tulajdonjogra vonatkozólag is. Habár az addig fennállott magyar magánjog bonyolultságával, bizonytalanságával és sokszerűségével szemben egy egységes codex behozatalának előnyei félreismerhetetlenek, mégis a nem magyar talajban termett osztrák polgári törvénykönyvnek minden átmenet nélkül s a jogélet minden terén való életbeléptetése nem járhatott mélyreható rázkódtatások s azokból eredő elégedetlenség nélkül. Kevéssel a polgári codex életbeléptetése után szükségesnek látták Magyarországon is életbeléptetni a zsidók birtokszerzési képességére nézve 1848 előtt fennállott korlátozásokat.¹

A nagy birtokjogi reformok megtörténte való hivatkozással most már az igazságügyminiszter egy 1853 április 18-án kiadott rendeletével részletesen szabályozta a telekkönyvek fölvételének a nemesi birtokra való kiterjesztése s általános végrehajtása körüli eljárást is.

1853 január 1-vel lépett életbe az új, ideiglenes polgári perrendtartás,² mely szavai szerint a szóbeli, úgy mint az írásbeli eljárásnál nem a vizsgáló és kutató, hanem a szabad tárgyalási rendszert képviseli, az ügy kifejtését a felekre bízva, a bíróságnak csak az irányítást és vezetést tartja fenn. Az egész perrendet az igazságszolgáltatás gyorsítására való

¹ 1853 október 2-iki csász. rendelet.

² 1852 szept. 16-iki igazságügymin. rendelet.

törekvés jellemzi ; a mulasztásokhoz hátrányok fűződnek, különösen a határidők meg nem tartása esetében ; a hosszas szünidők ki vannak zárva, sőt még vásár- és ünnepnapokon is lehet bizonyos perbeli cselekményeket teljesíteni ; a perorvoslatok is korlátozva vannak, rendszert csak két perbeszéd van megengedve s több eset van a szóbeli eljárásra utasítva, mint az addigi törvények szerint. Bizonyítékokként a beismerés, okiratok, tanúk, bírói szemle és eskü szerepelnek ; van főeskü, pótló eskü, becső eskü és fölfedező eskü. A pert ítélet vagy végzés dönti el ; perorvoslatok : föllebbvitel, revisió, folyamodás (recursus) és semmiségi panasz ; ezeknek köre meg van szabva s használatuk határidőhöz kötve, a konok perlekedőt pedig bírság vagy fogság sujtja. A végrehajtás is nemcsak az alperes, hanem a felperes érdekét is védi s az eljárást gyorsítja ; a végrehajtás nemei között a biztosítás, letiltás és zárlat mellett az időleges személyi fogság s e mellett a végrehajtási fogság is szerepel. Erdély már előbb kapott külön polgári perrendtartást.¹ 1853 tavaszán lépett életbe Magyarországon a perenkívüli eljárás új szabályzata és ugyanazon év őszén egy ideiglenesnek mondott csődrendtartás.²

Előbb a Királyhágón innen, utóbb azon túl is életbeléptette a kormány az új ügyvédrendtartást, mely külön a magyar korona tartományai számára készült,³ s az ügyvédséget állami fölhatalmazáshoz, illetve pályázat alapján igazságügyminiszteri kinevezéshez köti s egyúttal az ügyvédek számát kerületenkint korlátozza. A rendtartás a megyei törvényszékek helyein ügyvédi választmányokat állít föl, mint véleményező és felügyelő testületeket, a kerületi főtörvényszék hatósága alatt ; az ügyvédek fölötti fegyelmi jogot a bíróságok gyakorolják. Érdekes, hogy a pátens ama rendelkezése, mely szerint az ügyvédektől a német nyelv tudása megkövetelendő, a minisztertanácsban a különben buzgón germanizáló Thun ellenzésével találkozott ; ő úgy vélte, hogy ez ellenhatást fog szülni, holott mellőzése esetében az ügyvédek saját érdekeikben fognak igyekezni a német nyelvet elsajátítani. A minisztertanács mégis a kötelező kimondás mellett döntött, mert Bach és Krauss abban a nézetben voltak, hogy e rendelkezés mellőzése a magyarországi német elem elnyomásaként magyarázathatnék!⁴

Ugyancsak 1852 nyarán terjesztett ki Magyarországra az új osztrák sajtórendtartás, miután már előbb behozatott az azzal szorosan összefüggő új büntetőtörvény.⁵ A hivatalos híradások igyekeztek a sajtó

¹ 1852 május 10-én.

² 1852 december 17-iki és 1853 jul. 18-iki igazságügymin. rendeletek.

³ 1852 jul. 24-iki pátens.

⁴ U. és Á. L.-tár, min. tanács 1852.

⁵ 1852 május 23-iki császári pátensek és aug. 18-iki rendelete az igazságügyminiszternek és a legfőbb rendőri hatóságoknak.

főlszabadulásaként ünnepelni azt a tényt, hogy a kivételes állapotban levő országban sajtóügyekre nézve a köztörvény rendelkezése állíttatik helyre; azonban ennek a köztörvénynek rendelkezései szigor dolgában nem sokban különböztek az ostromállapot alattiaktól. A sajtóvétségek fölötti bíraskodás a rendes bíróságokhoz utasítottatott. A rendtartás szerint az időszaki nyomtatványok egy órával, mások három nappal kiadásuk előtt az ügyészségnek bemutatandók; időszaki nyomtatványok kiadása hatósági engedélyhez van kötve, a politikai jellegűeké ezenfölül biztosíték letetéséhez, melynek minimuma 2500, maximuma 10,000 forint. Veszedelmes irányt követő lap kiadása három hónapra felfüggeszthető, sőt a legfelsőbb politikai hatóság azt hosszabb időre vagy egészen be is tilthatja. Oly nyomtatvány, mely hivatalból üldözendő büntetendő cselekményt tartalmaz, lefoglalható s ily intézkedés ellen csak birtokon kívüli felfolyamodásnak van helye. Könyvnyomtatványok átvizsgálását az új rendtartás a rendőrség helyett könyvvizsgáló bizottságokra ruházta, a minők Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Nagyszombaton, Brassóban, Temesvárott, Zágrábban és Fiumében állíttatnak föl külföldi nyomtatványok számára is, melyekkel szemben esetleg a rendőri kitiltás alkalmazható. Igaz, hogy mind e rendszabályok alkalmazására a Bach-rendszer ideje alatt alig került a sor, mert hiszen tulajdonképen nem is volt más, mint hivatalos és félhivatalos sajtó.¹

Az új büntetőtörvényt általában különös szigor jellemezte a politikai vétségekkel szemben, a mi részben az épen készítése idejében fölfedezett forradalmi conspirációkban is leli magyarázatát; egyébként is nem mondható szabadelvű vagy haladó szellemtől áthatottnak, már csak azért sem, mert a büntetésnemek közé a kötél általi halál, súlyosbított és egyszerű börtön stb. mellé visszaállította a testi fenyítéket is, részint mint önálló büntetést, részint mint a börtöni fegyelem eszközét. A botbüntetés a kormány nézete szerint Magyarországra való tekintettel nem volt mellőzhető, miután ez ott megszokott volt és annak hiányában a börtönök túltömöttsége még inkább érezhetővé vált volna; ezt a vívmányt tehát Ausztria az egységes jogrendszer révén Magyarországnak köszönhette.² Egyébiránt az 1848-ban kiküszöbölt testi fenyítéknek a fegy- és fogházakban való újrabevezetését az igazságügyminiszter azzal is indokolta, hogy annak hiánya a nevezett intézetekben a fegyelem fölbomlását, a fölügyelő személyzet kigúnyolását, az őrség meggyalázását, sőt az orvosok bántalmazását idézte elő.³

¹ Eisenmann id. m. 166. l.

² U. az u. ott találóan mondja: «Il y a quelque chose de symbolique et de délicieusement suggestif dans ce rapprochement: le fouet et l'unité autrichienne».

³ *Unsere Zeit* VIII. id. czikke 8—9. l. *Friedjung* id. m. II. 191. l. *Rogge* id. m. I. 270. l. *U. és Á. Lev. tár* min. confer. 1852.

A Bach=rendszer berendezkedését mintegy fölavató e reformok hosszú sorát a büntető=perrendtartás megalkotása rekesztette be 1853 nyarán.¹ Ez névleg fenntartja a vádrendszert, de a gyakorlatban össze=olvasztja azt a nyomozórendszerrel ; a fősúlyt az előzetes nyomozásra helyezi, a szóbeliséget majdnem csak a végtárgyalásra alkalmazza, a nyilvánosságot erősen korlátozza s az esküdtszékeket a bűnvádi eljárásból teljesen kizárja. A magyar sajtó vívmányként emelte ki a faggató vallomások kiküszöbölését a bűnvádi nyomozásból, elismervén egyúttal, hogy ezt már az 1840=iki magyar büntetőjogi reform is tervezte, csak= hogy az törvénynyé nem válhatott.²

Nem hiányoztak hangok, melyek akkoriban a kormányt szertelenül dicsőítették ama «nagyszerű reformokért», melyeket «napok alatt rendelt el», s melyek hajdan a párttusakodások között sok országgyűlésen át lettek volna csak «Werbőczyből, az országgyűlési végzeményekből, a Planum Tabularéból, a kir. rendeletek és szokások végtelen tömegéből egy rendszeres codex=szé» alakíthatók, a hihetetlen erélyért, melylyel «kiáltó szükségünket kielégítette, sőt gyakran óhajtásainkat megelőzte».³ Ezekkel a magasztalásokkal természetesen nem azonosíthatjuk magunkat, sőt kénytelenek vagyunk már itt ráutalni a miniszteri irodákban való tömeges és részben elsietett, az adott viszonyokat és előzményeket figyelmen kívül hagyó, mindent szabályozni akaró s a közigazgatást a paragrafusok áradatába fullasztó törvény és rendeletgyártás ama hátrányaira, melyek a Bach=rendszernek már bölcsőjébe tették sikertelenségének végzetét. Kénytelenek vagyunk továbbá tárgyilagosan megállapítani, hogy mind e reformokat a nemzet iránti több jóindulattal, a multak iránti nagyobb elfogulatlansággal s a viszonyok alaposabb ismeretével és főkép a mindent egyenlősítés szerencsétlen elvének mellőzésével lehetett volna jobban, hatásukra nézve üdvösebben is megalkotni ; viszont azonban minden elismerést sem szabad e reformok alkotóiktól megtagadnunk. Különösen a fölszabadult föld jogviszonyainak szabályozása egészben véve lelkiismeretes jogászai alkotás, melynek hatása képen a jelzáloghitelnek, az ingatlan szabad forgalmának s a demokratikusabb örökösödési rendszernek kifejlődése tisztán áttekinthető.⁴

¹ Julius 29=iki pátens.

² *P. Napló* 1853 okt. 18.

³ *Magyar Hirl.* 1852 decz. 10.

⁴ *Sebess Dénes*: A földreform Magyarországon, Budapesti Szemle 1917 febr. 244. s köv. l.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

V. RÉSZ.

AZ EMIGRÁCZIÓ ELSŐ ÉVEI.

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

22-1-03

I.

(A forradalom diplomatái, mint az emigráció előkészítői. A magyar emigráció éttekintése és jellemzése. Az első tömeges kimenekülés a világiosi fegyverletétel után; Viddin; az iszlámra való áttérés kérdése; első meghasonlás, Ausztria és Oroszország a menekültek kiadatását követelik; diplomáciai tárgyalás, Anglia és Franciaország közbelépése; a porta megtagadja a kiszolgáltatást. Hauslab tábornok küldetése, a honvédek nagy részének visszatérése a hazába, Kossuth és a menekültek Sumlába szállíttatnak; ottani időzésök; osztrák kémek. Ujabb diplomáciai tárgyalás az internálás kérdésében. Bem és társai Aleppóba, Kossuth és társai Kiutahiába szállíttatnak; a kiutahiai internáltak élete. Kossuth levelezése és tervei. Amerika meghívása; Ausztria ellenkezése daczára a porta Kossuthot szabadon bocsátja. 1849—1851.)

A magyar szabadságharczot követő emigráció úttörőivé, előkészítőivé s a hol kellett: védelmezőivé főképen azok a férfiak lettek, a kiket a forradalmi kormány a maga diplomáciai képviselőjében küldött ki a külföld különféle székvárosaiba.

Ezek között, kiküldetésök időrendje szerint első báró Splényi László huszárkapitány, a Guyon tábornok sógora, ki mint délczeg lovas már nagyon fiatalon emelkedvén kapitányi rangba, erős nemzeti érzi-lete miatt meghasonlott tisztársaival s hosszabb szabadságot kért. A forradalom kitörésekor Olaszországban időzván, Kossuth, ki őt ismerte, bizalmas megbízatásban részesítette a római és milánói szabadelvű politikusokkal való érintkezés céljából. 1848 végén már Turinban volt, a hol a piemonti kormány mellett mint a forradalmi Magyarország egyetlen hivatalosan elismert követe működött s Giobertivel is összeköttetésben állott, kinek messzemenő tervei voltak Piemont és Magyarország véd- és dacszövetségére nézve. Splényi később, 1849 tavaszán, Konstantinápolyba küldetett, hol azonban nemsokára gróf Andrassy Gyula által váltattván föl, Párisba utazott.¹

1848 májusában az országgyűlés kiküldte Szalay Lászlót és Pázmándy Dénest kormány megbízottakként az akkor Frankfurtban székelő német szövetségi kormány- és nemzetgyűléshez; közülök — miután Pázmándy időközben képviselőházi elnökké választatott — csak Szalay

¹ Helfert id. m. IV. k. 2. rész, 499. l. W. Alter id. m. D. Rundschau 1911, III. 454. s köv. l.

maradt rendeltetése helyén. Ő eleinte kecsegtetőnek látta a helyzetet, de a forradalomellenes áramlat ott is diadalmaskodván, már októberben Párisba ment át s onnan a gróf Teleki László megbízásából és ugyancsak diplomáciai küldetésben Londonba s utóbb Brüsszelbe is; ott sem arathatván sikert, sőt az angol kormány által az osztrák követséghez utasíttatván, Svájcban telepedett le, hol német és magyar nyelvű röpiratokban igyekezett a magyar függetlenségi harczot és saját diplomáciai küldetését az európai közvélemény előtt kellő világításba helyezni.¹

Gróf Teleki László kevéssel Szalay odajövetele előtt, 1848 szeptemberében, már mint a magyar kormány követe működött az akkor még forrongó francia köztársaság kormánya mellett Párisban. Ott munkatársai voltak: Szabó Imre ezredes mint katonai attaché, Szarvady Frigyes, a jeles hirlapíró, mint titkára, továbbá Kiss Miklós ezredes, ki mint gazdag ember utóbb a párisi emigránsok főpártfogója lett, De Gerandó Attila és dr. Mandl publicista. A Bonaparte Lajos föülkerekedése óta Teleki érintkezése a hivatalos körökkel meglazulván, 1849 nyarán Londonba is kiküldetést vállalt, egyúttal azonban mindinkább a publicistikának szentelte erejét, e téren igyekeztén hazája ügyét szolgálni. Már 1849 februárjában Lipcsében egy német röpiratban kelt a magyar ügy védelmére² s egészen 1860 végéig az emigráció egyik vezére volt.

Ugyancsak még 1848 nyarán kapott megbízást gróf Karacsay Fedor ezredes a török hatóságoknál és a fényes portánál való közbenjárásra, a mely azonban nem járt eredménnyel, úgy hogy a megbízást — mint láttuk — rövid időre Splényi vette át.

A szabadságharcz telén Pulszky Ferencz, a kinek államtitkári működése a király oldala melletti minisztériumban az udvar és a magyar kormány közötti szakítás s a bécsi forradalom kitörése következtében lehetetlenné vált, a kormány képviselőjében Londonba ment, hol már előbb Szalay és utóbb Teleki is próbálkoztak a népjogok barátjának ismert, Ausztria iránt nem épen jóindulatú Palmerston lord külügyminisztert a magyar ügynek megnyerni. Pulszky célja főképp titkos fegyverszállítás kieszközlése volt; később, a függetlenségi nyilatkozat után Bikkesy ezredes hozott neki Kossuthtól további megbízásokat. Pulszky emlékirataiban³ élénken és érdekesen beszéli el nekünk a maga kockázatos kiszökését Galicián át Németországba, onnan előbb Párisba, majd Angliába, hová csak nyáron követhette őt felesége álnév alatt s még később sikerült kis gyermekeiket is maguk után hozatniok. Pulszky — segítve congenialis nejétől is — politikai és történeti czikkei-

¹ B. Szalay Gábor: Szalay László levelei, Bev. 17. s köv. 1.

² Die Ereignisse in Ungarn seit d. März 1848, Szarvady előszavával.

³ II. köt. 238. s köv. 1.

vel a nagy angol folyóiratokban bámulatos tevékenységet fejtett ki, kiterjedt levelezést folytatott Anglián kívül is és nehéz s fontos szerepet töltött be Londonban, mely a magyar emigrációnak az ötvenes években majdnem mindvégig valódi középpontjává vált.¹

Németországba is küldött Kossuth megbízottakat egyes fejedelmi udvarokhoz, így Lányi Zoltán ezredest és Lengyel Dezső kormánybiztost a szász-kóburgi herceghez, Wimmer Ágoston felsőlövői evangélikus lelkész pedig IV. Frigyes Vilmos porosz királyhoz. Eredményt egyik helyen sem értek el; Wimmer terjedelmes emlékiratot terjesztett elő,² de elutasító választ kapott, sőt azt a tanácsot, hogy hagyja el Berlint.³

Az emigrációra nézve különösen fontossá vált a gróf Andrássy Gyula küldetése Konstantinápolyba 1849 májusában. Andrássy, ki akkor 26 éves volt s végigküzdven az addigi szabadságharczot, ezredesi rangra emeltetett, sok viszontagság között jutott ki titkára, Kiss László kíséretében előbb Belgrádba, majd a Dunán Viddinbe, onnan Várnába s úgy hajón Konstantinápolyba, a hol csakhamar a magyar emigráció zömének a kiszolgáltatás veszélye ellen való megóvása terén oly feladatok hárultak reá, melyeknek teljesítése által korán adhatta jeleit rendkívüli diplomáciai hivatottságának.⁴

Ezek a férfiak mind mint diplomaták mentek a külföldre s ott a világosi katastrophá következtében egyszerre hontalanokká és proscríbalakká lettek, kiknek legtöbb esetben vagyonát elkobozták s többek ellen «in contumaciam» halálos ítéletet hoztak.

A világosi fegyverletétel következtében indult meg a magyar emigráció nagy áradata, az ország délkeleti szögletéből, mely a forradalmi kormány és a hadsereg maradványának utolsó menedéke volt, magának Kossuthnak vezetése alatt, a dunai tartományokon át Törökországba. Ezek szolgáltatták az emigrációhoz a legnagyobb és legtömörebb dandárt, miért is ezek viszontagságteljes sorsát figyelemmel kísérni lesz itt első feladatunk. Ezekkel majdnem egyidejűleg Horváth Mihály és Vukovics Sebő volt miniszterek, Almássy Pál, Beöthy Ödön, Vetter és Czecz tábornokok, úgyszintén báró Jósika Miklós Ausztrián át nyugati irányban menekültek ki.

Később tömegesebb emigrálás már csak Komárom várának október 3-án bekövetkezett capitulatioja után történt, a mikor az egész várbeli helyőrség a megegyezés értelmében amnestiát s a főbb emberek útlevelét kaptak, azonban a hazatérés engedélye nélkül. Ezek is nyugati

¹ Alter id. m. IV. 77. s köv. l., V. 242. l. Turóczi=Tröstler József «Levelek a magyar emigrációból», M. Figyelő 1913. V. 362. s köv. l.

² Szövegét közli Phil. Korn «Die Russen in Ungarn und d. Ungarn in Deutschland» cz. műve 244. s köv. l.

³ Ugyanott.

⁴ Wertheimer Ede: Gr. Andrássy Gyula élete és kora I. 21. s köv. l.

irányban vették útjokat; vezetőiket, Klapka tábornokot és Ujházy kormánybiztost nagy ünnepléssel fogadta több német város; később azután ezeknek is nagy része elvegyült a Törökországból utóbb szintén nyugatra jutott emigránsokkal, kiknek számát utóbb már csak elvétve szaporították egyes menekülők, a kiknek a reájok váró börtön vagy katonai szolgálat elől még idejekorán sikerült elbújdosniuk.

A magyar emigráció története mind máig megiratlan; a Kossuth Lajos «Iratái»-nak gazdag anyaga a forradalom utáni korból majdnem kizárólag az 1859-iki olasz háborúra és a későbbi évekre vonatkozik; nélkülözzük benne például Kossuthnak a magyar ügy érdekében Angliában és Amerikában tartott majdnem összes beszédeit. Az emigráció korábbi éveinek történetét egyes, részben igen becses emlékiratszerű följegyzésekből,¹ követségi és rendőrségi jelentésekből, levelezésekből és hírlapi közleményekből kell összeállítanunk; az egyéni följegyzések és levelek pedig már az emigránsok körében dúlt sokszoros ellentétek és viszályok miatt sem mindig megbízhatók.

Kertbeny, a ki maga is a külföldön élt, fáradságos munkával a magyar menekülteknek egy névjegyzékét bocsátotta közre 1864-ben, mely 1950 nevet tartalmaz, többnyire hiányos, soknál semmi kommentárral és a teljességre való minden igény nélkül. Dancs Lajos rövid, adatokkal ellátott betűrendes névjegyzékét közölte azokról a magyar emigránsokról, kikkel a külföldön megismerkedett;² de ezeknek száma csak 72 s igen nevezetes emberek hiányzanak közülök. Pulszky az 1850—51-ben, a külföldön szétszórva volt magyar menekültek számát

¹ Az e mű írásánál is fölhasznált, emigránsoktól írt s említést érdemlő, bár különböző értékű művek a következők: *Horváth Mihály* Függel. harcztört. III. 580. laptól; *Pulszky* «Életem és korom» a II. köt. 249. lapjától; *Szemerere Bert.* különösen: *Naplója a száműzetésben*, 1869.; *Klapka Gy.* Emlékeimből, 1886. (Teleki L. leveleivel). *Mészáros Lázár* Külföldi levelei és életrajza, (Szokoly Viktor kiad.) *Rónay Jácint:* *Naplótöredék*, I., II., III. kötet. *L. K.* (Gr. Lázár Kálmán) *Magyar menekvők török földön*, 1850. *Egressy Gábor* Törökországi naplója 1851. *Veress Sándor* A magyar emigratio a keleten, 1878. *Dancs Lajos* Töredékek tíz éves emigr. élményeimből 1890. *László Károly* *Naplótöredékek az 1849-iki menekült. illet. 1887.* *Pap János* följegyz. nyomán *Szalczér Sándor* A magy. emigránsok Törökországban, 1893. *Gr. Teleki Sándor:* *Egyről-másról I. és Emlékeim I.* *Imrefi:* A magyar menekültek Törökországban, 1850. *Arth. Gr. Scherr=Thoss:* *Erinnerungen aus meinem Leben*, 1881. Névtelen (*Kászonyi József*) *Ungarn's vier Zeitalter*, 1868. (II. és III. köt.) *K. M. Kertbeny:* *Alphabet. Namensliste der ungr. Emigration 1864.* *Phil. Korn:* Kossuth u. d. Ungarn in. d. Türkei 1851. és: «Die Russen in Ungarn u. d. Ungarn in Deutschland» 1852. *I. C. Burchard=Bélaváry:* *Chez les Turcs*, 1908. *I. Hutter,* *Von Orsova bis Kiutahia* 1851. Itt említhetjük föl az Akadémia könyvtárában levő, Blackwelltől és gr. Batthány Kázmértől eredő angol kéziratot: *Hungarian Characteristics, or characteristic Sketches of Hung. Statesmen, Politicians etc. during the Period of Reform and Revolution 1830—1849.*

² Id. m. 86. s. köv. 1.

csak 800-ra becsüli ; osztrák hivatalos adatok 1851 őszén 712-re teszik. Kétségtelen, hogy a szabadságharcz leveretése miatt a külföldön rekedt vagy a külföldre menekült magyaroknak eredeti száma sokkal nagyobb volt. Az osztrák kormány oláhországi ügyvivője, Timoni, már augusztus 24-ről azt jelentette, hogy Orsovánál 2400 magyar lázadó lépte át a határt s hogy Viddinben már 3500 ily menekült gyűlt össze.¹ Ez a számítás közel járhat a valósághoz, mert Horváth Mihály, ki 4900-ra teszi a szeptemberben Viddinben a török kormány által őrizet alá helyezettek számát, ebbe a lengyeleket és olaszokat is beszámítja ; a magyaroké az ott járt Veress Sándor pontosnak látszó számítása szerint 3686-ra tehető.² Már most ezeknek túlnyomó része — különösen a legénységbeliek — október elején a Hauslab-féle expedícióval, a császár kegyelemigérete mellett hazatért ; viszont a létszám a más utakon és később kivándorlottak által ismét gyarapodott. Így tehát valószínűnek tekinthetjük, hogy a politikai okokból hosszabb időre a külföldön maradt magyarok összes száma nem haladta túl a Kertbeny névjegyzékében foglalt létszámot.

A magyar emigrációt kétségkívül nemcsak a kényszerűség, a sujtó ellenséges hatalom elől való menekülés hozta létre ; voltak soraiban olyanok is, kik talán nagyobb baj nélkül otthon maradhattak volna, de a kiket biztatott az a remény, hogy a külföldön ugyanoly szíves fogadtatásban fognak részesülni, a minőben részesültek nálunk és néhány nyugati államban az 1830-iki lengyel forradalom nagyszámú menekülteiei, sőt, hogy a külföldön szerencséjüket fogják megalapítani, a miben bizony legtöbben keservesen csalódtak. Azonban a kényszerűség vagy a boldogulhatás reménye mellett az emigráció megindulásában és külföldi szerepében igen nagy része volt annak a vágnak és törekvésnek is : az elnyomott haza felszabadítása érdekében működhetni. Ennek a törekvésnek hármias irányt tűzött ki Kossuth : ³ fokozni a nemzet megfogyatkozott önbizalmát, fölhasználni egy várható általános európai rázkódtatást és keresni a solidaritást a nemzet és az emigráció között.

Az 1848-iki «*annus confusionis*», mint a hogy a reactio hívei nevezni szerették, kétségtelenül bizonyos solidaritást teremtett a szabadságukért küzdő nemzetek között és könnyen érthető, hogy a hol e küzdelem vereséget szenvedett, annak áldozatai menedéket kerestek más, szabadságszerető nemzeteknél. A francia köztársaság megalakulása, az éjszakamerikai Egyesült-Államok szabad alkotmánya, Palmerston lord bátor föllépése Oroszországgal és Ausztriával szemben, a Schwarzenberg-kormány zsarnoki és kihívó politikájától s az orosz intervenciótól majdnem Európaszerte keltett visszahatás, megannyi bátorító momen-

¹ *Udv. és áll. levéltár*, min. tanács 1849.

² *Id. m. I. 28. l. Hutter is (id. m. 38. l.) 5000-re teszi az összes, Widdinben összegyűlt menekültek számát.*

³ *Irataim I. köt. XI. l.*

tum volt arra nézve; hogy a magyar ügy iránt megnyilatkozott európai rokonszenv annak megmentése vagy legalább felújítása érdekében működésbe hozassék. Ezen a téren különben nem is állottunk egyedül. A magyar emigráció a maga védelmében ép úgy, mint törekvéseiben is sokszorosan találkozott és elvegyült a lengyel menekültekkel, sőt az olasz és később a francia száműzöttekkel is; bár ezek között nem volt a legszamosabb, szerepét mégis tényleg három világrészre terjesztette ki, azonban e szétszórtsága inkább gyöngítette, mintsem fokozta erejét.

Már az emigrációnak ez a természete és előbb megjelölt céljai is hozták magukkal, hogy annak — bármily nehéz volt ez akkoriban — élénk összeköttetésben kellett állania a hasonló érzelmű otthoniakkal. Ebből az összeköttetésből és egyetértésből merített mindkét fél bizalmat és erőt, az egyik a kitartásra az elnyomatással szemben, a másik a kitar-
tásra a külföldi agitációban; kétségtelen azonban, hogy a nemzet nagy része nem értett egyet az emigráció törekvéseivel s a haza boldogulását más úton vélte elérhetni és ép oly kétségtelen, hogy az emigránsokat hazai barátai gyakran tévedésbe ejtették az ottani hangulatok s a forradalmi kísérletek eshetőségei felől.

Ennek a szükségszerű összeköttetésnek természetesen meg voltak a maga nagy veszélyei is, mert a hatalom csak nagyon is jól tudta, hogy mennyi oka van félni a kimenekültek befolyásától a hazaiakra, sőt — bizonytalannak érezvén a talajt lábai alatt — hajlandó volt túl is becsülni minden veszélyt; sokszor rémképeket látott, de a hol némi néven nevezhető forradalmi törekvésnek nyomára tudott jutni, oda kegyetlenül le is csapott.

Az osztrák kormány előrelátásáról tanuskodik, hogy már 1849 januárjában utasítva volt gróf Stürmer (Bartholomäus) konstantinápolyi internuntius, hogy ha Kossuth és a többi forradalmi vezérek oda találnának menekülni, őket azonnal fogassa el; egyúttal úgy neki, mint Ausztria egyéb ügyvivőinek keleten megküldték az illetők arcképeit és személyleírásait. A követ jelentette, hogy a smyrnai főconsult is megfelelő utasítással látta el, mindazonáltal — úgymond — tekintettel a törökországi rendőri viszonyokra, nem állhat jót az eredményért.¹ Aali basa török külügyminiszter ekkoriban nagyon kétes álláspontot foglalt el e kérdésben; a kiszolgáltatást megtagadta, azt azonban nem látszott ellenezni, hogy az osztrák consulok a menekülőket a török rendőri hatóságok nyílt közreműködése nélkül s a feltűnés elkerülésével elfogassák. A többi követségek is már a szabadságharcz folyamában jelentéseket küldtek a forradalmi kormány kiküldöttjeinek működéséről a különböző európai fővárosokban s erélyesen igyekeztek azoknak érintkezését a kormánykörökkel megakadályozni. Az oláhországi ügy=

¹ O. L. Windischgrätz-iratok, U. és Á. L.=tár, követjelentések 1849.

vívó augusztus 10-én utasítottatott, hogy az összes oláhországi területre átlépő magyar lázadók kiadatását követelje. Törökországgal szemben a fennálló nemzetközi egyezmények megnehezítették a helyzetet, úgy hogy a minisztertanács már augusztus 27-én foglalkozott azzal az eshetőséggel, hogy a portánál a menekülteknek csak «expulsióját» vagy «internálását» lesz lehetséges kieszközölni. Mindazonáltal — bizva Oroszország hathatós támogatásában — követelte a kiszolgáltatást s látni fogjuk, hogy ebből majdnem európai conflictus támadt.¹

Az osztrák kormány részint diplomáciai úton küzdött azután az emigráció működése ellen, részint azzal, hogy a menekültek kiküldötteit és levelezését a hazában vette üldözés alá, részint végül azzal, hogy az emigráció, valamint a forradalmi kormány tagjainak hitelét különböző hivatalos közleményekkel, állítólagos kegyetlenkedéseik elsorolásával, sőt személyes becsületek meggyanusításával is igyekezett aláásni. Azonban elmondhatjuk általában, hogy azok között az akadályok között, melyeken a magyar emigráció törekvése hajótörést szenvedett, a bécsi kormány gáncsvetései a legkisebb jelentőséggel bírtak.

Az 1849 augusztus 13-án végbement világosi fegyverletételt követő napon kezdődtek a menekülések Orsovánál. 14-ikén lépték át a határt Perczel Mór tábornok testvérevel, Miklóssal, több katonatiszt és Makay krassói alispán társaságában. Másnap Dembinszky tábornok és Mészáros Lázár volt hadügyminiszter hagyták el a hont gr. Vay László, gr. Lázár Kálmán, Nemegey és Burchard kíséretében.² Kossuth augusztus 15-én Asbóth Sándor alezredes kíséretében még Herkulesfürdőben volt szigorú incognitóban; 16-án este Asbóthtal Orsovába jött, hol már Szemere Bertalan és gr. Batthyány Kázmér volt miniszterek — ez utóbbi nejével — tartózkodtak. Ez időben történt a szent korona elásása Orsova mellett egy berekben, mint azt később, a korona megtalálása után Szemere naplójában részletesen elbeszélte.³ Kossuth eredeti szándéka szerint Szerbiába akart menekülni, de miután a vett hírek nem hangzottak biztatóan,⁴ Asbóthtal augusztus 17-én átkelt a Dunán és a nélkül, hogy a neki tulajdonított s az európai sajtóban elterjedt «Búcsúszó»-t⁵ küldte volna a hazába, Új-Orsovánál török földre lépett s az első éjet sátor-táborban töltötte. A kiszökések azután még augusztus 24-ikéig tartottak;

¹ U. és Á. L.-tár, követjelentések 1849.

² Dészán kormánybiztosnak egy aug. 29-ről tett jelentése szerint (*Gerin-ger-iratok* 1849.) Dembinszky és Mészáros kimenekülése már 13-án történt volna, de Horváth Mihály és Mészáros életrajzírója *Szokoly*, valamint *Imrefi* közlése a fenti adatot támogatja.

³ I. köt. 196. s köv. l.

⁴ Korn (id. m. 66. l.) állítása szerint Karagyorgyevics Sándor szerb fejedelem szívélyes meghívást s útleveleket küldött Kossuthnak, de ezek már nem találták őt Orsovában.

⁵ Állítólagos szövegét közli Korn is (id. m. 55. s köv. l.).

utolsók voltak : Bem, gr. Guyon, Kmety és báró Stein tábornokok, kik egy csapat tiszttel, a székely zászlóaljjal, Kabós alezredes vezetése alatt és néhány száz huszárral az üldöző osztrákok elől nagy bajjal menekültek át a határon.

Kossuth és a vele menekülők augusztus 18-án ¹ mintegy harmincz szekeren vitettek Turnu-Severin oláhországi határhelységbe, a hol a következő napokon a már említettek kivül csatlakoztak hozzájuk : gr. Batthyány István, Wysocky és Monti, lengyel és olasz legionariusokkal, Gorove, Fülep, Bittó, Imrédy, Hajnik, Házmán, Ivánka és Berzenczey képviselők, báró Majthényi, Szerényi és Egressy Gábor kormánybiztosok, Gyurmán, a hivatalos közlöny szerkesztője, Lórody, székesfehérvári polgármester, gr. Dembinszky őrnagy, a tábornok unokaöccse nejevel s még számosan.

Augusztus 27-én az összes menekültek török katonaság fedezete alatt hosszú sorban, részben bivalyoktól vont szekereken, lassú menetben Kalafatba szállítottattak, hová 30-ikán érkezvén meg, még aznap átvitettek a Duna túlsópartján fekvő Viddin török megerősített városába, melyben Zia basa volt a parancsnok. ² Az előkelőbb menekülteket a várban szállásolták el, az alsóbb rangú tisztek és a legénység a sánczok közötti sátoztáborba szállottak, sokan a szabad ég alatt. A tábori török katonaság őrizte, mert a magyarokat, bár vendégeknek tekintették, mégis csak mint letartóztatottakat kezelték. Ez ugyan nem akadályozta meg az éjjelenkénti szökéseket, a mit megmagyaráznak a szinte tűrhetetlen hőségben elharapódzott ragályos betegségek, melyek sok áldozatot is követeltek ³ és a nagy nélkülözés. Még a várba szállásoltak is nagyon fogyatékos lakásban és élelmezésben részesültek s lovaik eladásával igyekeztek segíteni magukon ; szeptember második felében azután a Kossuth sürgetésére némileg javult az ellátás.

⁴ Az első napok — így írja egy emigráns — mondhatni, gondolkozás nélkül teltek el. Az események rohama oly váratlan sebességgel jött, hogy idő kellett, míg azon lethargiából, melybe mindnyájunkat sülyesztének, eszmélni kezdtünk. ⁴ Sokan szerencsejátékban kerestek szórakozást ; Egressy Gábor a helyzethez illő Shakespeare-idézeteket jegyzett naplójába ; mindnyájan szívszorulva lesték, várták a híreket a hazából. Kossuthtól is mindjárt a határ átlépésekor elvették kardját ; ő pol-

¹ Imrefi (id. m. 26. l.) állítása szerint 19-én.

² A Magyarországon igen jó emléket hagyott *Feridun bey* török diplomata közlése szerint ez a Zia basa az ő édesatyja volt.

³ László K. (id. m. 8. l.) 340-re teszi a megszököttek, Veress S. (id. m. 39. l.) 300-ra a meghalt honvédek számát, Hutter (id. m. 48. és 83. l.) 500, sőt 600 halottról beszél.

⁴ L. K. (Gr. Lázár Kálmán) id. m. 41. l.

gári öltözékben jelent meg Viddinben,¹ honnan mindjárt tovább kívánt volna utazni, Angliába, de a basa nem adta meg az engedélyt. Csak Szemerének, Hájniknak s még néhány képviselőnek sikerült Belgrádból szerzett, más nevekre szóló útlevelekkel egy bárkán titokban tovább utazni a Dunán s a Fekete-tengeren át Konstantinápolyba jutni, a honnan Szemere és Hajnik Görögországot látogatták meg s azután Párisba utaztak. Ezért a szökésükért a visszamaradt emigránsok sok szemrehányással illették őket.

Kossuth a vár területén egy kis házban, nagyon hiányos berendezésű lakásban, visszavonultan élt s csak néha ment ki a táborba, buzdító, biztató szavakat intézni a katonákhoz. Egy emlékiraton dolgozott, melyben angol- és francziaországi képviselői útján az ottani kormányokat akarta a szabadságharcz gyászos végének okairól fölvilágosítani, s a melyben — a balkáni viszonyokra is kiterjeszkedve — csodás jövőbelátással jósolta meg, hogy «Törökország szláv néptörzsei, segítve a horvátoktól és a szerbektől, pozdorjává fogják törni az ozmán birodalmat».² Később a Kossuth lakásán kisebb társas összejövetelek voltak, melyekben főkép a két Batthyány vett részt — Kázmér gróf nejével is — továbbá Asbóth és Szabó Imre ezredesek, valamint az ifjabb Dembinszky gróf magyarországi születésű neje is; ez összejövetelek — melyekben a kártyajáték is szokásos volt — rosszakaratú mende-mondákra szolgáltatnak okot, melyeket megbízható viddini krónikásaink határozottan megczáfo'nak.

Kossuth ezalatt élénk levelezésben állott a Konstantinápolyban működő Andrássyval, a Párisban levő Telekivel s a Londonba küldött Pulszkyval a magyar emigránsok kiszolgáltatásának megtagadása érdekében; ez iránt magához Palmerston lordhoz is ismételve fordult levéllel, melyet Thomson angol utazó vitt magával.³

Andrássy már szeptember 3-ikáról azt írta Kossuthnak,⁴ hogy a porta őt és társait kész oltalmába venni, de mindenesetre az ország belsejébe fognak szállíttatni vagy Candiába. Telekinek és Pulszkynak írni fog, hogy vegyék rá Palmerstont erélyesebb föllépésre. Leveléből kivehető, mily bőkezűen bánik a menekültek érdekében megmaradt pénzével. Ő — úgymond — Konstantinápolyban szándékozik maradni, míg ott valakinek használhat, azután pedig Helvéczíába akar menni. «Légy

¹ Egressy (id. m. 45. l.) és Korn (id. m. 66. l.) azt mondják, hogy a menekültskor bajusztát és szakállát levétette.

² Ezt az emlékiratot Korn közli id. m. 67. s köv. l. és Szilágyi Sándor (A magyar forrad. végnapjairól, 1850.) bő, nagyrészt czáfoló kommentárral.

³ Az első levelet közli Korn: 99. s köv. l., a másodikra nézve lásd Kossuth Irataim III. 321. l.

⁴ Úgy ez a levele, mint a következőkben idézettek a Nemz. Múzeum levéltárában találhatók.

erős a szerencsétlenségben, még nincs mindennek vége!» Ezzel zárja sorait.

Pulszky, teljes egyetértésben Andrássyval, közvetítők útján csakugyan Palmerstonhoz fordult, a kitől azt az üzenetet kapta, hogy ő a legerélyesebb rendszabályokra van elhatározva az emigráció védelmé érdekében.¹ Azonban szeptember közepe táján Andrássy még csak azt írhatta, hogy a magyarok teljes szabadonbocsátását kizártnak tartja, s hogy a kiszolgáltatás veszélyét valószínűleg csak azok fogják elkerülhetni, a kik mohamedán vallásra térnek át. Nem helyeselteti minden részében Kossuthnak Telekihez és Pulszkyhoz intézett memorandumát, mely közlésre is volt szánva s a közlés szempontjából bizonyos pontokat elhagyni kívánna. Szerinte «kettőnek kell Magyarhon jövője miatt nagyra és szeplőtelennek maradnia: a népnek, mely legelső a világon és neked (Kossuthnak), kinek nevéhez van kapcsolva a népben Magyarország függetlenségének eszméje».

Andrássynak ez a közlése idézte elő az első meghasonlást az emigráció körében. Az utóbb teljesen fölöslegesnek bizonyult áttérés az iszlámra a menekültek további sorsára nézve, különösen az orosz ellen indítandó háború esetében, oly kecsegtetőnek látszott, hogy Bem s vele együtt Kmetty és Stein tábornokok azonnal kijelentették, hogy készek vallást változtatni; ² Kossuth ellenben, teljes egyetértésben Mészárossal, ezt megbecstelenítőnek jelentette ki s élesen szemrehányó levelet írt Bemnek, melyre ez viszont kíméletlen vádakkal telt levélben válaszolt. Ez a levélváltás, mely az egész táborban ismeretes lett, áthághatatlan válaszfalat emelt a két férfiú között s mélyrehatóan megzavarta a menekültek között az egyetértést. Kossuthnak sikerült az emigráció túlnyomó részét visszatartani az áttéréstől, de a Bem és társai példája még sem maradt követők nélkül: Guyon tábornok és Kollmann ezredessel együtt több magyar és lengyel tiszt s a legénységből is számosan renegátokká lettek s a török seregben megfelelő rangot és fizetést kaptak.³ Az emigráció kezdett három pártra szakadozni: azokéra, a kik Kossuthal ki akartak tartani, azokéra, a kik törökökké lettek és azokéra, a kik mind élénkebben haza kíváncsoztak. «Mi magyarok nem értünk egyet még a száműzetésben sem», panaszkolta Egressy Gábor.⁴

¹ Életem és korom, II. 289. l.

² Ennyit Kmetty magára és Bemre nézve sem vont kétségbe, de határozottan állította, hogy tőle később a tényleges áttérést nem követelték s Bem is előbb halt meg, mintsem az áttérést végrehajtotta volna. (Lásd Vukovics Sebő kiadatlan levelét Horváth Mihályhoz 1861 aug. 5-éről az egri Lyceum könyvtárában).

³ A magyar renegátok számát Veress (id. m. I. 34. l.) 332-re, L. K. (id. m. 66. l.) 216-ra teszi.

⁴ Id. m. 64. l.

Szeptember 24-én végre azt jelenthette Andrassy Kossuthnak, hogy a porta valahára határozottan megtagadta az emigránsok kiadását s hogy e miatt Ausztria és Oroszország megszakították a diplomáciai összeköttetést; de nem hiszi, hogy háborúra menjen a dolog. Igyekszik — úgymond — kieszközölni, hogy Kossuthékat Drinápolyba küldjék. Ez a hír, melyet már Londonból jött értesítések is jeleztek, a menekülőknek legalább a legrosszabb sorstól való megóvását jelentette, de jövőjüket illetőleg még teljes bizonytalanságban hagyta őket.

Az Andrassy híradásai is mutatják, a mint a — részben közismert — diplomáciai levelezések is tanúsítják, hogy a fényes porta állásfoglalása a menekültek kiadása ellen nem folyt le oly drámai csattanósággal, mint azt Kossuth iratainak előszavában föltünteteti. Hosszas tárgyalások előzték meg, soká volt kétes, a diván többsége heves vita után a kiadatás mellett foglalt állást; végre főképp az angol kormány határozott támogatása által vált lehetségessé a megtagadás, de ennek megtörténte után is — mint látni fogjuk — fenntartása és keresztülvitelének módjai számtalan jegyzékváltásra adtak okot. Mindez egyébiránt nem kisebbsítheti a fiatal Abdul Medschid szultánnak és Reschid basa nagyvezérnek különösen ránk nézve feledhetetlen érdemét.

Szeptember 3-án az osztrák minisztertanács még teljes megnyugvással látszott fogadni azt a tényt, melyet a fennálló szerződések megvizsgálása derített ki, hogy t. i. a menekültek kiadását a portától követelni nem lehet; a török kormány kötelessége csak az lehet, hogy őket ártalmatlanokká tegye és a határtól távol tartsa, a mint azt például annak idejében Ausztria Ypsilanti herczeggel szemben tette.¹ Mindazonáltal az osztrák követ, egyrészt a menekülőknek török földön való tömeges megjelenésétől s az angol követséggel való érintkezésöktől megdöbbenve, másrészt Titoff orosz követtől sarkalva, ugyanakkor a legnagyobb nyomatékkal követelte a magyar és lengyel menekültek kiszolgáltatását s úgy a török külügyminisztert, mint a nagyvezért figyelmeztette a mindkét csásársággal való háború veszélyére; egyúttal utasította a viddini consult, hogy az ott internáltakra éber figyelemmel legyen. Szoros egyetértésben orosz collegájával, Stürmer gróf szeptember 4-én hosszas kihallgatáson volt a szultánnál, melyről részletesen beszámolt kormányának. Ez alkalommal is erélyesen követelte a kiadatást; hangsúlyozta,

¹ Úgy ez az adat, mint a következők az *U. és Á. L. = társ 1849-iki irataiból* (min. tanács és követjelentések) vannak merítve, úgyszintén a *P. Napló 1851-iki évfolyamában* (tehát két évvel később) az április 1-től június 18-ig terjedő számokban közzétett diplom. jegyzékekből; e közzététel Rónay Jácinttól ered, ki a szóbanforgó jegyzékeket Naplótöredékeiben (I. 532. s köv. l.) is kiadta. Az emigránsok kiszolgáltatásának kérdését s különösen Anglia magatartását ez ügyben tárgyalja Wertheimer egy kisebb cikke: «England und die Auslieferung Kossuths an Österreich» a *P. Lloyd 1920 szept. 17-iki számában*.

hogy méltányolja a szultán emberbaráti érzelmeit, melyeket szerencsétlen menekülők iránt táplál, ámde az itt szóbanforgók nem szerencsétlen, tévútra vezetett emberek, hanem nagy gonosztevők, kik Isten előtt felelősséggel tartoznak embertársaik patakokban elfolyt véréért, kik megszegték esküjüket, kötelességüket, elárulták királyukat, megbélyegezték becsületüket. Ezért követeli kormánya oly nyomatékosan kiadatásukat; az összes trónok védelme — a szultáné is — megkívánja, hogy ily bűnösséggel szemben példa állíttassék. Elhibázott philanthropia volna egyes emberek megmentése érdekében ezeket föláldozni. A menekültek tartózkodása török földön mindenféle veszélyekkel jár, őrzésök lehetetlennek látszik, mert még ha valami magányos szigetre is internáltatnának, megeshetnék, hogy Anglia és Francziaország megszabadításukra expedíciót rendezne és ez háborút idézhetne elő. Sajnos, hogy egyáltalán befogadták őket török földre, holott az egyezmények más várákozásra jogosítottak; de ha már ez megtörtént, hosszabb időzésük és összegyülekezésük itt a szomszédban Ausztriára nézve egyenesen elviselhetlenné tenné a helyzetet, azt tehát minden áron meg kell akadályoznia. A követ kiemelte, hogy sokszor tapasztalta a szultán s még néhai atyja kegyét is személye iránt, de súlyos felelőssége érzetében köteles leplezetlenül föltárni a helyzetet, annál inkább, «mert fájdalmas volna rá nézve a megválás Törökországtól abban a tudatban, hogy ott közeli s komoly viszály magvait hagyja hátra». A szultán — mint a jelentés mondja — komoly figyelemmel hallgatta meg az előterjesztést s azután kifejezést adott a magyarországi háború szerencsés befejezése fölötti örömének, a melyet épen szerencsekívánat alakjában kívánt a császár előtt is tolmácsolni; reményét nyilvánította, hogy a két udvar közötti barátságos viszony zavartalan fog maradni. A porta eljárása a magyarországi háborúval szemben — a szultán nyilatkozata szerint — teljesen correct és barátságos volt; nem szabad a kormányt a nép körében és a sajtóban néha túlzottan megnyilvánuló rokonszenvekkel azonosítani. A menekültek az általános és régi gyakorlat értelmében fogadtattak be s ittlétök — miután szigorú őrizet alatt tartatnak — semmi aggodalomra sem adhat okot. Stürmer «nem akart a fiatal uralkodóval vitába bocsátkozni», csak jelezte, hogy minisztereivel tovább fogja az ügyet tárgyalni, a mit a szultán helyeselt.

Ugyanakkor az orosz czár — nagyobb nyomatékot adandó az együttes lépésnek — Radziwill herczeg tábornokot, udvari emberét külön kabinetirattal küldte a szultánhoz a menekült oroszországi alattvalók ügyében, de azzal az utasítással, hogy Stürmer eljárását a magyar emigránsokra nézve is hathatósan támogassa. Titoff orosz követ egyidejűleg igen kategorikus utasítást kívánt Aali basa külügyminisztertől a menekültek kiadására nézve.

Már az osztrák internuntius e jelentése mutatja, hogy neki is tudo-

mása volt az angol követségnek a császári hatalmakéval ellenkező magatartásáról. Sir Stratford Canning angol követ tényleg már augusztus 25-ikétől kezdve levelezésben állott lord Palmerstonnal s határozottan a kiadatás megengedhetetlensége mellett érvelt ; közölte vele Stürmer és Titoff követelődző jegyzékeit, melyeket tehát a török külügyminiszter egy perczig sem tartott titokban előtte, kiemelte a pillanat komoly és ünnepélyes voltát s úgy látszik, egyidejűleg az osztrák követtel és egyetértésben Aupick tábornok francia követtel személyesen jelent meg a szultán előtt amannak előterjesztését ellensúlyozandó. Aali basa őszintén megvallotta Stürmernek, hogy a porta feszélyezve van, mert az európai szabadelvű pártok támogatására Oroszországgal szemben esetleg szüksége lehet ; ilyféle nyilatkozatokkal a két császári udvar képviselői közé nyilván éket verni igyekezett, mert Musurus bécsi török követ jelentéseiből azt a benyomást merítette, hogy Ausztria nem lesz hajthatatlan a kiszolgáltatás követelésében. Canning, kinek titkára bizalmas lábon állott Andrássyval, kieszközölte, hogy egy angol flotta már szeptember 1-én elindult Malta szigetéről, a követ föllépésének esetleg erősebb nyomatókat adandó.

Erre orosz részről következett újabb lépés. Titoff követ Radziwill herczeggel együtt kért kihallgatást a szultántól s ez alkalommal ő is tiltakozott a «hamis philanthropia» ellen és utalt arra, hogy miután Oroszország is vérzett a magyar lázadás leverése érdekében, rá nézve nem lehet közönyös e lázadás értelmi szerzőinek sorsa. Minthogy a szultán velök szemben is csak kitérő, általános szólamokra szorítkozott, Titoff Stürmerrel együtt ultimátumszerű jegyzéket intézett Aali basához, két nap alatt követelvén határozott igenlő választ s ellenkező esetben a diplomáciai viszony megszakításával fenyegetődzve ; Radziwill herczeg pedig visszautasította a neki följánlott török kitüntetést.

E közben a szultán elhatározta, hogy az összeütközés elhárítása érdekében közvetlenül fordul a magasabb fórumokhoz s a diván főügyvivőjét, Fuad effendit, küldte a pétervári udvarhoz szeptember 14-ikéről kelt levéllel s ugyanakkor levelet írt az osztrák császárnak ; ismételve kifejezván szerencsekívánatait, őt baráti érzelmeiről s arról biztosította, hogy a magyar menekültek szigorú őrzéséről olyképen fog gondoskodni, hogy azok a jövőben semmi gondot ne okozzanak s szíves elnézését kérte azért, hogy a kiszolgáltatás iránti kívánságának meg nem felelhet ; ez ügyre nézve követe előterjesztéseit az uralkodó jóindulatába ajánlotta.

Azalatt a diplomáciai harc Konstantinápolyban tovább folyt. A szorongatott porta a kiszolgáltatás ügyének alapjául szolgáló kérdéseket hat pontba foglalta,¹ melyekre Canning angol és Aupick francia

¹ Ezeket Horváth M. közli, id. m. III. 584. l.

követtől választ kért. Természetesen biztos lehetett felőle, hogy a válasz a menekültekre nézve kedvezően fog hangzani; hiszen különösen Canning kezdettől fogva arra az álláspontra helyezkedett, hogy a porta megalázását s az emberiesség általános szabályainak megsértését jelen= tené a «parancsoló és hatalmaskodó követelések» előtt való meghátrálás s hogy Ausztria és Oroszország követelése fenyegeti a keleti kérdéshez fűződő európai közérdekeket, mert Törökország függetlenségét újból kétségessé tenné. A megkérdezett követségek arról is biztosították a portát, hogy kormányaik az e miatti hadüzenetet a császári hatalmak részéről kárhoznának s szükség esetén nem hagynák a portát támogatás nélkül, sőt versenyezve ajánlanák föl szolgálataikat.

Hátát ilyenképen fedve látván, a porta szeptember 17-én nagyon barátságos hangú válaszban, melyben a menekülteknek azonnal távo= labbi helyre való elszállítását helyezte kilátásba, határozottan és végleg megtagadta a kiadatásra vonatkozó kívánság teljesítését. Erre Radziwill herceg búcsúvétel nélkül elutazott s a két követ bejelentette a diplo= máciai viszony «félbeszakítását», nem «megszakítását», mert a török= országi osztrák és orosz alattvalók jogi és anyagi érdekei szempontjából a nem politikai jellegű adminisztratív érintkezést fönntartani kívánták. Schwarzenberg herceg a vett értesítés után «hivatalon kívül» fogadta Musurus követ előterjesztéseit.

Stratford Canning ugyanazon napról kelt jelentésében csodálatát fejezte ki a török kormány bátor állhatatossága fölött, melyet «az em= beriesség, jog, becsület és méltóság» megóvásában tanusított, de egy= úttal aggodalmát az előállható komoly következmények miatt. Ezekre való tekintettel azonnal meg is kereste Parker admirálíst, a középtengeri flotta parancsnokát, hogy az Archipelagusban készenlétbe helyezkedjék s a követséggel érintkezésbe lépjen. Tény, hogy nemcsak Stürmer és Titoff követek fenntartották háborús fenyegetődzésüket az esetre, ha a menekültek közül csak egy is megszöknék, hanem a török politikai kö= rökben és közvéleményben is ez időben erős ellenzéki áramlat keletke= zett, mely helytelenítette azt, hogy «pár idegen lázadó miatt» a porta két nagyhatalommal szakított. Azonban ez az ellenzés nem tántoríthatta meg többé a török kormánynak a nyugati hatalmaktól erélyesen támo= gatott magatartását.

Most ismét vissza kell térnünk a Viddinben bellebbezett emigránsok további élményeihez. Kossuthnak egy október 2-ikáról Komárom városá= hoz intézett nyílt levele terjedt el akkor a hazában is, melyben a komá= romiakat — akkor már elkésve — kitarásra buzdította s melyben először szegezte egész nyíltan az árulás vádját Görgey ellen.¹ Kossuth ez idő=

¹ Közli Horváth M. (III. 589. s. köv. 1.) és Szemere B. (Napló, I. 77. s. köv. 1.) Beöthy Ákos (id. m. III. 402. 1.) azt állítja, hogy Kossuth e levél tartalmát később megtagadta.

beli összes kiadványaiban Magyarország teljhatalmú kormányzójaként nyilatkozott, intézkedett, parancsolt és tiltott, habár a kormányzói hatalmat a világosi nap előtt tudvalevőleg letette. E minőségében állított ki — kormányzói pecsét alatt — bizonyágleveleket, óvást egyes, Erdélyben történt birtokháborítások ellen, újított meg tábornoki kinevezést, sőt új katonai kinevezéseket és előléptetéseket is eszközölt s utasítást adott Lórodynak a menekültek összeírása s azoknak tanácskozás végetti összehívása iránt.¹

Időközben az osztrák kormány — valószínűleg bizonyos Kovács Pál, (azelőtt Schmidt)² nevű ügyvéd és titkos ügynök útján — értesülén rőla, hogy a török földre menekült honvédcsoapatok körében terjed a hazába való visszatérés vágya, Haynau útján Hauslab tábornokot bízta meg azzal, hogy néhány hajóval a Dunán Viddinbe lemenvén, ott szedje össze és hozza haza a megtérni kész lázadókat. A katonáknak, a mennyiben osztrák alattvalók, őrmestertől lefelé teljes büntetlenség s alkalmasság esetében a hadseregbe való befogadás lesz biztosítandó; a tiszteknek kijelentendő, hogy ha visszatérnek, tartoznak ugyan magukat haladéktalanul a bizottsági vizsgálatnak alávetni, de kilátásuk van lehetőleg enyhe elbánásra. A visszatérés az osztrák határig török, azontúl osztrák csapatok őrizete alatt fog történni.

Hauslab tábornok megérkezvén hajóival, Kossuth október 14-én kiáltványt bocsátott ki, melyben mindenkit fölszólított, hogy ne térjen haza, mert ott szolgátság vár rá, inkább lépjen be a török hadseregbe, a mit vallásváltoztatás nélkül is megtehet.³ A következmények megmutatták, hogy Hauslabnak falragaszokon hirdetett ígéretei egyes hazatért honvédtiszteket csakugyan nem óvtak meg a börtöntől; mindazonáltal ezek az ígéretek, egyes ügynökök rábeszélése s főleg a honvág és a bizonytalan jövőtől való félelem elég erősek voltak arra, hogy a Viddinben összegyűlt menekülők nagyobb részét — mintegy 3000-et⁴ — többnyire legénységet s köztük csak mintegy 100 nem magyart hazatérésre indítson. Ezen nem változtathatott az sem, hogy Guyon tábornok vezete alatt a kitartani kész emigránsok egy csoportja letépte a Hauslab falragaszát s zajos tüntetést rendezett az indulni készülő hajók előtt.

Időközben a porta is elhatározta magát arra, hogy a császári hatalmaknak tett ígéretéhez képest a forradalmi menekülteket egyelőre legalább valamely, a monarchia határaitól távolabb eső helyre szállíttassa.

¹ *Nemz. Muzeum levéltára; Imrefi id. m. 66. s. köv. 1.*

² A külügyminisztérium irataiban (U. Á. L.=tár) így neveztetik; *Imrefi* (id. m. 144. l.) tudni véli, hogy Kovács Pál tanférfiúnak fia volt.

³ Ezt gr. Lázár K. írja (id. m. 71. s. köv. 1.) ellentétben *Horváth Mihály*-lyal (III. 591. l.) és *Imrefi*vel (id. m. 149. l.).

⁴ A követjelentés szerint 3360-at.

Ilyen helyként a Bulgária keleti részében, a Balkán kifutványai alatt fekvő Sumlára esett a választás.

Miután a Bairam=ünnep alkalmából Zia basa a szultán megbízásából Kossuthot egy szép hintóval s egy arabs rabszolgával ajándékozta meg s az összes magyarok, mint a padischah vendégei között pénzt osztott ki, november legelső napjaiban a menekültek török katonaság fedezete alatt útnak indultak Viddinből Sumla felé,¹ ki hintón, ki lóháton, ki bivalyoktól vagy ökröktől vont szekeren. Az utazás — kivált a rossz utak és a nyomorult éjjeli szállások miatt — a legtöbbekre nézve gyötrelmes volt s oly soká tartott, hogy a csapat vége csak november 23-án érkezett meg rendeltetése helyére.

Itt már a magyar menekültek száma kevéssel haladhatta meg a 300-at,² Kossuth és az emigráció főbbjei szerény magánházakban találtak elhelyezést, a többieket a kaszárnnyákba szállásolták be. Kossuthon kísérei itt már bizonyos zárkózottságot, komorságot véltek észrevehetni; életét is féltették orgyilkosságtól, mert gyanús alakok mutatkoztak Sumlán, kik az osztrák ügynökökkel összeköttetésben látszottak állani; arabs rabszolgája azonban rendkívüli hűséget tanúsított iránta, mindenüvé elkísérte s éjjel ajtaja előtt aludt.

Kossuth nyomott hangulatának egyik oka kétségkívül a családjáért való aggodalom s az utánuk való vágyódás is volt. Ismerjük a viszonytagságokat, melyeket ez időben gyermekei, anyja s nővérei átéltek. Elrejtőzve élő nejének megható levelet küldött még november 1-én Viddinből, egy közönséges levél sorai közé csak vegyi úton előtűntethető tentával,³ melyben elpanaszolta, hogy tíz hete mitsem tud sorsukról s annak a reményének adott kifejezést, hogy néhány hét múlva Londonban lesz, azzal a kilátással, hogy hazáját még megmentheti. E terve érdekében Sumlából levelet írt Londonba Henningson kapitánynak, kit előbb Magyarországra is küldött megbízásokkal, a majdani magyar fölkelés számára előkészítendő fegyverkészlet, kölcsön és bankó-

¹ Az *Österr. Reichszeitung* nov. 18-án egy viddini levelet közölt (másolata *Vörös Antal* iratai közt, Nemz. Muz.), mely elmondja, hogy Kossuth az elutazás előtt beszédet tartott az egybegyűlt magyarok között, melyben magasztalta a szultánt, ki az emigránsok kiadatását megtagadta, hivatkozott a nyugati államok támogatására s biztosnak mondta a kitörendő háborút, mely Magyarországot föl fogja szabadítani; Sumlát alkalmas helynek mondta arra, hogy onnan az emigráció betörjön Magyarországra s kiirtsa az uralkodóház maradványait. (!) Eltekintve a beszédszöveg valószínűtlenségeitől, miután az emlékiratíró emigránsok, kik annyi részletet beszéltek el e napokról, ezt a beszédet egy szóval sem említik s *Imrefi* (154. l.) egyenesen megczáfolja az egész híradást, nagyon kétesnek tekinthetjük, bár azt *Szilágyi S.* (A magy. forrad. napjai, 1850. 107. s. köv. l.) átvette s az ő közlése nyomán *gr. Lázár K.* is (id. m. 81. s. köv. l.) reprodukálta.

² *Egressy* (id. m. 114. l.) 500-ra teszi számukat. A *követjelentés* szerint Viddinben okt. 29-én 426 magyar volt. (U. Á. L.=tár).

³ *Vörös A.* gyűjt. a *Némz. Múzeum* levéltárában.

gyár tárgyában.¹ A jövőbe vetett bizalmát táplálhatta gróf Teleki Sándor levele, melyben őt Párisba hívta, hogy onnan Londonba, sőt Amerikába is utazzék, mert őt ma Európa egyik legnagyobb emberének tekintik mindenütt; Teleki biztosan hitt a tavasszal kitörendő háborúba s a magyar ügy győzelmébe.²

Az emigránsok sumlai időzésök alatt, mely majdnem az egész télen át tartott, többnyire rossz lakásaikban sokat szenvedtek a nagy hideg miatt. Egyébként igyekeztek beletörődni a viszonyokba; kisebb társaságokba szervezkedtek, hogy egymás szükségén könnyebben segítsenek s idejüket jobban eltöltsék; a török kormánytól mindenkinek rangja szerint kiszabott havi tartásdíjból a jobban ellátottak segélyezték a rosszabbul ellátottakat. A kik török földön való maradásra gondoltak, azok a török nyelv megtanulására adták magukat.

Az 1850-iki újév napján istentiszteletet rendeztek s Berzenczey László volt képviselő s a székely fölkelés szervezője dagályos ünnepi beszédet mondott; azután testületileg üdvözölték Kossuthot és a többi vezérférfiakat. Az emigráció vezetői közötti összhang ez időben mélyen meg volt zavarva; említettük már a Kossuth és Bem viszályát; ehhez járult még a volt kormányzó és Perczel közötti meghasonlás is, a melyet fokozott a sumlai parancsnok, Halim basa eljárása, ki a menekültek vezetőiül inkább a tábornokokat tekintette, mintsem Kossuthot. Ezeknek az egyenetlenségeknek a híre elhatolt Ausztriába is, a hol az emigráció teljes fölbontására irányuló reményeket fűztek hozzá még a kormány körében is.³

Nagy kellemetlenséget szerzett a menekülteknek Rösler rustsuki osztrák alconsul és Jazmagyi tolmács megjelenése Sumlán, kik nyilván az emigráció ellenőrzése és kikémlelése végett jöttek oda s kikkel egyidejűleg horvát és szerb fegyveres egyének telepedtek le a városban. A magyarok Kossuth elleni merénylettől tartottak s miután Pollák honvéd főhadnagynak, kit az osztrák ügynökökkel való egyetértés gyanúja terhelte, ez utóbbiak menedéket adtak, a menekültek egy része megtámadta az alconsul szállását. E miatt nagy fölzúdulás lett és Halim basa kíméletlen rendszabályokat alkalmazott a magyarok ellen, melyek miatt Kossuth Konstantinápolyban panaszt emelt.

Ez időben — január közepe táján — érkezett meg Sumlába Kossuth neje, kinek sikerült Wagner Gusztáv tűzérőrnagy anyja segítségével s más névre szóló útlevelemmel «Ieronsolva testben, lélekben», a hazából kimenekülnie s török földre jutnia. Az emigráció tagjai szónokkal, dallal ünnepélyesen üdvözölték vezérok nejét megérkezése alkal-

¹ A sajátkezű fogalmazvány a Nemz. Múzeum levéltárában.

² Nemz. Múzeum levéltára.

³ U. és Á. Lev.=tár, min. tanács 1849. Pester Zeitung 1849 decz. 23.

mából.¹ Február elején azután megjött Achmed effendi, a szultán biztosa, azzal a megbizással, hogy kiszemelje az emigrációnak azokat a tagjait, kik a két császári hatalommal történt megegyezés értelmében a török birodalom valamely távolabbi részében lesznek huzamosabb időre bellebbezendők.

Csodálatos módon a kiadatás kérdése a porta véglegesen tagadó válasza s az orosz és osztrák követek és a porta közötti diplomáciai összeköttetés «félbeszakítása» után főképp Anglia fenyegető magatartása következtében élesedett ki. Lord Palmerston szükségesnek látta további erélyes jegyzékekkel s Canning követ nem kevésbé erélyes nyilatkozataival támogatni a porta állhatatosságát, sőt november elején az angol flotta tényleg behatolt a Dardanellákba. Az angol külügyminiszter még azt is megengedte magának, hogy a török kormányt arra biztassa: engedje megszökni az emigránsokat, az angol hajóraj ebben segítségkre lesz. Habár tehát a bécsi és szentpétervári kabineteknek a meghátrálás látszata nélkül most már alig lehetett kívánságuk visszautasításába bele-nyugodniok, mégis mindkét helyen a békés irányzat győzött. A pétervári kormány volt az, a mely mint előbb engesztelhetetlenebbnek, most viszont engesztelékenyebbnek mutatkozott; a Törökországgal szemben kétségkívül már akkor fennállott ellenséges szándéka megvalósítását jónak látta néhány évre elodázní. E fordulat Schwarzenberget is a helyzetbe való belenyugvásra készítette s így most már könnyű volt az angol kabinetnek a béke kedvéért kijelenteni, hogy Parker tengernagy a maga jószántából ment hajóhadával a Levantéba s csak a rossz időjárás elől keresett menedéket a Dardanellák bejáratában, a honnan csakhamar visszavonult; mindazonáltal az osztrák követ a portával való rendes diplomáciai érintkezés fonalát csak az internálással összefüggő összes kérdések tisztázása után, 1850 márcziusában vette föl.² Kevéssel később Stürmer, mint a ki sikerre nem vitte Ausztria törekvését, visszahívatott Konstantinápolyból s helyét egyelőre Klezl ügyvivő foglalta el.

Ezeknek a kérdéseknek a tárgyalása Stürmer és Aali basa között már november 7-én vette kezdetét; már ekkor mutatta be a követ az orosz collegájával egyetértőleg megállapított első listáját azoknak az emigránsoknak, a kiknek, mint főbűnösöknek, szigorú bellebbezés által veszélytelenné tevését követelték a császári hatalmak. Ez a névjegyzék 36 nevet tartalmazott, köztük 24 magyart; azonban ez a végleges megállapításig még sok változáson ment keresztül, mert az első követelés oly egyénekre is kiterjedt, a kik sohasem voltak Sumlán letartóztatva, mint Szemere, Horváth Mihály, Hajnik, Beöthy Ödön, Madarász

¹ Néhányan Kossuthné jövetelével hozzák összeköttetésbe a fiatal Dembinszky grófnénak Sumlából való eltávozását.

² U. és Á. L. = *tár*, követjelentések 1849—1850. P. *Napló* 1851 ápr. 18., jún. 20-iki számok.

László, Táncsics, s mert a tárgyalások folyamában többeknek tényleg sikerült Sumláról Konstantinápolyba, sőt tovább is jutniok, a miért Ausztria nem győzte szemrehányásokkal illetni a portát. Gyorsabban jött létre a megállapodás az internálás helyét és idejét illetőleg. E szerint a renegátok száműzetési helyéül Aleppót, a többiekéül pedig Kiutahiát választották. Ausztriának azt a kívánságát, hogy a török biztos mellé ő is küldhessen az utóbbi helyre Kossuthék szemmelkísérésére megbízottat, a porta, mint bizalmatlanság jelét visszautasította, ellenben megígérte, hogy a szigorú őrizetről gondoskodni fog. Ausztria eredetileg három évben kívánta volna a bellebbezés idejét megállapíttatni, azonban belenyugodott abba, hogy az emigránsok semmiesetre sem 1850 vége előtt s csak akkor legyenek a török földről eltávolíthatók, ha Magyarországon a nyugalom teljesen helyreállott, a mire nézve egyéb-¹ iránt az osztrák kormány beleegyezését fogja a porta kikérni.

Ahmed effendi utasítása értelmében a Sumlában együtt levő magyar menekültek közül csak a következők köteleztettek a Kiutahiában való internáltatásra: Kossuth Lajos, gr. Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár, Perczel Mór és Miklós, Asbóth Sándor, Gyurmán Adolf és Szöllősy (előbb Schuller) János, ki Kossuthnak, majd Batthyánnak titkára volt. Habár az emigráció minden áron együtt akart volna maradni, a kijelöltek családtagjain és legszükségesebb házi személyzetén kívül csak mintegy 26 rangbeli egyénnek engedtetett meg a Kossuthékhoz való önkéntes csatlakozás; ezek között voltak Katona Miklós ezredes, Ihász Dániel alezredes, Házmán Ferencz, Berzenczey László, több őrnagy és százados és Ács Gedeon ref. lelkész.² A lengyelek közül Dembinszki, Wisocky s még néhányan utasíttattak Kiutahiába. A mohamedán vallásra térni kész menekülők közül Aleppóba való elszállításra kijelöltettek: Bem (most már Murat basa), Kmetty (Ismail basa), Stein tábornok (Ferahát basa) s néhány magyar és lengyel.³

Távozása előtt Kossuth, kit internáltatása rendkívül elkeserített,⁴

¹ U. és . L.-tár, min. tanács 1849.

² Veress Sándor hitelesnek és teljesnek látszó közlése szerint az önkénytelen internáltakhoz tartoztak még a fentebbieken kívül Bíró Ede, Karády, Kallás, Kovács, Vagner, Halász, Cseh, Fráter, Koszta, László, Vaigl, Török, Kinizsi, Kapner, Szerényi, Szabó, Grehenek, Luley, Demeteri, Mihálovics és Harci, továbbá néhány altiszt és cseléd (id. m. I. 115. l.). E névjegyzék majdnem valamennyire nézve megegyezik a László K. és Egressy közlésével. A Kiutahiában utóbb tényleg együtt voltak pontos névjegyzékét adja a László K. id. m. 53. s köv. l.

³ Veress S. szerint a fent megnevezetteken kívül: Balogh János és Viktor, Lévy János, Nemegyei, Fialla, Alberti, Árvay, Lórody, Zsarzicky, Kohánszky s két Jordán a magyarok közül.

⁴ Wertheimer egy újabb tanulmányában (Ludw. Kossuth's Freilassung stb. P. Lloyd 1920 máj. 25. s köv. sz.) levéltári adatok alapján írja, hogy Kossuth

a visszamaradókhoz ezeket könnyekig megható beszédet intézett, melyben sorsát a Rákócziéval s Thökölyével hasonlította össze s híveit arra buzdította, hogy az elnyomott haza és szabadság újrafeltámadásában higgyenek. Fölötte érzékeny búcsú után ő és sorsának osztályosai február 16-án keltek útra Várnába, a hol hajóra voltak szállandók. A renegátok társasága február 24-én követte őket.

A Sumlában visszamaradt menekülteken, kikkel Kossuth ottléte alatt sok jót tett,¹ vezérök távozása után nagy elszomorodás és elégedetlenség vett erőt. Habár Ahmed effendi távozása előtt kikérdezte mind egyiket, hogy minő foglalkozást kíván török földön űzni, vagy külföldre ohajt-e menni? érdekekben semmi sem történt. Június közepéig együtt tartották, azután csekély segedelemmel elbocsátották őket; legtöbben Konstantinápolyban telepedtek le, hová már előbb is elszállingóztak egyesek; némelyikök sorsával még a továbbiakban fogunk foglalkozni. Konstantinápolyt időközben elhagyta Andrassy, mert Stürmer már az ő kiadatását követelte² s megbízatását ott Guyon — most már Kursid basa — vette át. Egressy, miután honvágytól űzve már áprilisban visszatérni próbált s eljutott Belgrádig, ott egyesült családjával s azzal együtt költözött Konstantinápolyba; de itt sem volt nyugta, míg augusztus végén kegyelmet kapott s hazatérhetett. Visszatérhetésért folyamodott Konstantinápolyból már 1849 november végén gróf Batthyány István is, de kérése, a követ pártolása ellenére csak később talált meghallgatásra. A sumlai menekültek egy része Amerikába utazhatás végett társasággá szervezkedett; maga Kossuth adott még nekik melegen ajánló levelet az Egyesült Államok kormányához s kétségtelen, hogy a Londonban székelő amerikai követség már 1849 novemberében készségesen mozdította elő a magyar emigránsok letelepedését az észak-amerikai köztársaságban. Mindazonáltal az európai török földön maradt magyarok közül csak kevesen költöztek ki oda.

Kossuth és társai a nélkül, hogy Konstantinápolyban kiszállaniok megengedtetett volna, február 25-én a Márvány=tengeren át Brüsszába érkeztek, a hol a renegátok társasága is utólérte őket s a hol április 6-ikáig kellett vesztegelniök. Kossuth itt is kormányzói teendőkkel foglalkozott s innen küldte el Ujházy Lászlónak amerikai magyar követé váló ki nevezését. A Konstantinápolyban székelő északamerikai követnek számdéka volt őt és társait — kormányának utasításához képest — hajón

suth elutazása előtt kétségbeesésében öngyilkossági kísérletet követett el s csak neje mentette meg életét; de miután az emigránsok följegyzéseiben erről semmi szó sincs, valószínű, hogy csak az osztrák ágensek gyakran túlzott jelentésin alapul e közlés.

¹ Lásd *Hutter* id. m. 147. l.

² *Wertheimer* «Andrassy» I. 58. l.

az Egyesült Államokba szállítani; ¹ azonban e szándék meghiúsult; a menekülteket török fedezet alatt elszállították rendeltetésök helyére: Bemet és a többi áttérteket Aleppóba, Kossuthot és a vele levőket pedig nehéz, kátyús utakon, ökröktől vont kocsikon a Kis-Ázsia anatóliai részének fennsíkján fekvő Kiutahia megerősített városba.

Itt Szulejman bey várparancsnok a menekülteket s különösen Kossuthot fölötté udvarias bánásmódban, kifogástalan ellátásba s illő tiszteletben részesítette, minden kívánságát teljesíteni igyekezett, de a mellett szigorú őrizet alatt tartotta biztonsága miatt is, de meg azért is, mert egy esetleges megszöktetés rá nézve, ki Ausztriától is tiszteletdíjban részesült, ² nagy felelősséggel járt volna; egyes szöktetési kísérletek híre Magyarországra is elhatolt. ³ Az internáltak majdnem mind a jól épült nagy kaszárnnyában kaptak elhelyezést, melylyel szemben kertet is bérelt számukra a parancsnok s azt kis mulatóházzal látta el; ez a «Kossuth-kert» volt aztán gyűlőhelye a volt kormányzó környezetének, mely örömnünnepélyt rendezett, mikor június 18-án Kossuth nővére, Ruttkayné és három gyermeke szerencsésen megérkeztek Kiutahiába. Ruttkayné rövid idő múlva visszatért a hazába.

A száműzöttek és kísérőik, kiknek száma — néhány későbbi jövevény hozzászámításával — 113-ra tehető, ⁴ Kiutahiában is megtalálták a társas együttlét és foglalkozás lehetőségeit; a porta havidíjban részesítette őket s annak egyenletlenségeit igyekeztek egymás között kiegyenlíteni. Nyelveket tanultak s egyesek — mint Mészáros és Perczel — emlékirataikon dolgoztak. Nagy benyomást tett rájuk Bemnek 1850 decemberében, Aleppóban bekövetkezett halála. Megünnepelték Lajos napját, továbbá márczius 15-ét, még az Egyesült-Államok függetlenségének évfordulóját is; újév napján testületileg üdvözölték Kossuthot s a többi kitünőségeket is; az ünnepi szónok rendesen Berzenczey volt. Egyébként az egyetértés itt sem volt teljes, a gyanúsítások, bizalmatlankodások itt sem hiányoztak, sőt maga Kossuth kénytelen volt kisázsiai tartózkodásának vége felé súlyos vádakát emelni néhány addigi bizalmasa ellen. Legszorosabban tartott össze a két jó barát: Dembinszky és Mészáros; azonban Dembinszky már 1850 februárjában, Mészáros pedig májusában elhagyta Kiutahiát; Perczel magának élt családjával, Kossuthal legtöbbet Wisocky érintkezett; Perczel, sőt Batthyány és Mészáros is meglehetősen távol tartották magukat tőle. ⁵

¹ A követ erre vonatkozó levelét lásd *Korn* id. m. 194. s köv. l. Állítólag az angol és szárd consulok is erre törekedtek volna. (*Wertheimer*: Kossuth's Freilassung.)

² *Wertheimer* id. czikke.

³ *Magy. Hirl.* 1850 decz. 10.

⁴ *László K.* id. m. 44. s köv. l.

⁵ Lásd Mészáros levelét *Szemere* Naplójában (I. 117. l.) és *Vukovics S.* levelét (1851 febr. 20.) az Egre Lyceum könyvtárában.

Kossuth tanulmányainak s terveinek szentelte idejét. A hadászatba állítólag Bulharin tábornok vezette be; ¹ tökéletesítette magát a nyelvekben, a minek köszönhetette, hogy utóbb Angliában és Amerikában rögtönzött szónoklataival százezrekben keltett csodálatot és lelkesedést. A távolból sokan igyekeztek őt már itt fölkeresni, de Ausztria félelme és a törökök örködése miatt csak kevesen jutottak hozzá. Már 1850 októberében meglátogatták őt Urghart (David) angol parlamenti tag és kiváló író, az oroszok ellensége s a magyarok és törökök lelkes barátja, továbbá Thomson, ki már előbb is levelezésének közvetítője volt és Regaldi olasz rögtönző költő; mindannyian nagy csodálóiává lettek. Deczemberben Szentgyörgyi huszárszázadosnak, ki Magyarországból kiszökött, sikerült Kiutahiába eljutnia. Ott járt a már említett Hennigson angol kapitány is, ki Londonból megbízást kapott egy szöktetési terv végrehajtására; azonban, bár hosszasan időzött Kis-Ázsiában s már hajókat is bérelt, meggyőződött a terv kivihetetlenségéről. ² Egy Massingbird nevű gazdag angol, ki Kossuthnak később is ragaszkodó híve volt, már Kis-Ázsiában fölkereste s ott egy, a magyarok részére Smyrna közeliében létesítendő telep tervével foglalkozott, mely szintén dugába dőlt. Gould amerikai festő is megfordult az internálás helyén s arcképeket készített a vezetőférfiakról és Mack ezredes, kinek összeköttetése Kossuthal oly végzetessé vált sok honfitársára nézve, személyesen is járt Kiutahiában, Pulszky közlése szerint francia festőnek mondván magát. Saját vallomása szerint a szerencsétlen véget ért May János is érintkezésben volt Kossuthal török földön. ³ Végül már 1851 augusztusában Bodola Lajos honvédfőhadnagy érkezett Kossuthhoz, ki őt fontos megbízásokkal s levelekkel indította útnak.

Ha ilyenképen a volt kormányzónak már a személyes érintkezések is némi módot nyújtottak arra, hogy — mint maga vallotta ⁴ — már kisázsiai bellebbeztetése alatt ne csak a hazai viszonyokat illetőleg, hanem az európai diplomáciai körökben is a magyar ügyre nézve előfordultak iránt «folyvást a leghitelesebben értesítve» legyen, még inkább mozdította ezt elő kiterjedt levelezése, mely egyúttal a jövőt illető terveit is szolgálta.

Ez időbeli levelei közül sok jutott már nyilvánosságra, néhány még levéltárakban rejtőzik. A hazába egyik nővérének írt levelét ismerjük, mely magánügyekre, pénz- és ruhaküldeményekre vonatkozik. ⁵ Kossuth magyarországi megbízottaival folytatott levelezéséből bírjuk egy Figyel-

¹ László K. 58. l.

² Pulszky id. m. III. 66. s köv. l.

³ U. ott 35. s köv. l. May ott jártára nézve. l. Kempen 1852 szept. 12-iki jelentését U. Á. L. Gensd. Dép.

⁴ Irataim III. 345. l.

⁵ Vörös A. irom. közt. (1851 ápr. 6-ról.)

messy kapitányhoz intézett utasítását már 1851 júniusából,¹ mely a levélvivő szóbeli közléseire hivatkozik s hangoztatja, hogy bár fogoly, kezében tartja a világmozgalom szálait; higgyen és bízzék kiki, neki még van jövődjé is!

Egy levelet és egy pecsétetes okmányt Macknak küldött ugyanazon év júniusában, illetőleg augusztusában s utóbb, már elutazásakor, még egyet; ezek tartalmának lényegét s következményeit már megelőzőleg ismertettük. Ezek — mint tudjuk — a Kossuth részességét az 1851 őszén megindult, de csakhamar fölfedezett hazai összeesküvésben kétségtelenné teszik.

Kossuth összeköttetésben volt ez időben a Törökországban levő magyar emigránsokkal is; levele, melyet a várnai angol consul juttatott rendeltetése helyére, sajnálkozását fejezi ki azoknak elhanyagoltatása fölött, kiktől elszakadni volt kénytelen, a mi miatt Konstantinápolyban panaszt is emelt és arra biztatja őket, hogy vagy Szerbiában vállaljanak katonai szolgálatot, vagy Amerikába költözzenek. Később 5000 piastert küldött a szűkölködő konstantinápolyi magyarok között való szétosztás végett.²

Mindjárt száműzetése helyére való érkezése után levelet írt Kossuth Teleki Lászlónak, melyben panaszkodik a magas fekvésű hely zord égalja és kietlen vidéke miatt és sóvárogva óhajtja a szabadulást, melyet az Ausztria és a porta között beállott udvarias és békés diplomáciai viszony mellett nem vár előbb mint egy év múlva; a valóságban bizony még sokkal tovább kellett várnia. Palmerston közbelépésében reménykedik, de írt a konstantinápolyi angol, francia és amerikai követeknek s egy emlékiratot a lapok számára, Telekit pedig most utasítással látja el az angol vezető politikusok megfelelő informálása végett.³ Szemere állítása szerint küldött Kossuth Párisba egy tervezetet is, melyet a drezdai konferencia s Ausztriának a német birodalomba való belépése elleni tiltakozás céljából szerkesztett s a mely helyett a Párisban levő magyar emigránsok más szövegben állapodtak meg. Kossuth azonban irataiban erről mitsem említ, sőt teljes mértékben helyesli a Párisban készült emlékirat tartalmát.⁴

Pulszkyhoz írt leveleiből is ismerünk néhányat; 1850 augusztusában arról panaszkodik, hogy nem kap tőle levelet s arra buzdítja, hogy legyen támasza a Londonba menekült magyaroknak.⁵ Novemberben

¹ Közölte *Hentaller*: Balavásári szüret 27. l.

² Az előbbi levelet *Korn* közli: id. m. 224. s. köv. l., az utóbbira nézve l. Bach 1851 aug. 23-iki polit. heti jelentését: *U. Á. L. tár.*

³ Ezt *Pulszky* közli: III. 36. s. köv. l.

⁴ *Szemere* Naplója II. 339. l. Kossuth Irataim, I. 15. s. köv. l.

⁵ *Turóczi-Trostler J.* Levelek a magy. emigrációból: M. Figyelő 1913 V. 369. l.

azután terjedelmes utasítást küldött Pulszkynak londoni közbenjárására s magatartására vonatkozólag. Már e levelében jelzi, hogy kiszabadulása esetében a magyar emigránsok közül kikkel óhajtana szorosabb érintkezésbe lépni s különösen Asztalost, gr. Bethlen Gergelyt és Vettert említi meg. Deczember 21-én újabb levél megy Pulszkyhoz, melyben a hevesen vágyakodónak optimismusával most már előnyt lát Kossuth abban, hogy oly soká távol kellett maradnia Angliától, mert ez alatt az idő alatt ott a külpolitikában fordulatot úgy sem lehetett volna elérni s ez prestigeének ártalmára szolgált volna, míg így «bevárja a maga idejét», a melynek bekövetkezésében változatlanul bízik. A jelszó — úgymond — : tűrni tudni, várni és hinni! Végül melegen emlékszik meg Andrássyról és Pulszky nejéről.¹ Egy, már 1851 júniusában Pulszky-nak Londonba írt levelében Kossuth a Házmán és Lórody ellen kémkedés és árulás czímén emelt vád megvizsgálása iránt adott utasításokat.²

Kossuth élénk levelezése 1851-ben Kiutahiából kiterjedt Konstantinápolyra és Belgrádra is, a hol a török hadügyminiszterrel, illetve egy olasz ügynökkel volt érintkezésben, az előbbivel a már említett, tőle Sumlában elvált s a török seregbe belépni kívánó honvédtiszt, az utóbbival az emigránsok segélyezése ügyében.³ Észak-Amerikába is írt egy, magyarbarátként ismeretes tábornoknak, neki hazája ügyét s annak képviselőjét, Ujházyt, jóindulatába ajánlván.⁴

Behatóan foglalkozott végül Kossuth kiutahiai magányában egy alkotmánytervezettel is, mely a hazában való terjesztésre s főkép a nemzetiségek megnyerésére volt szánva s mely egy, az elvi álláspontot kifejtő bevezetés után külön-külön fejezetekben tárgyalja a község, a megyék, a törvényhozó hatalom, a kormány, végül Horvátország, Erdély s a szerbek kérdéseit.⁵

E munkálatban a szerző, előre bocsátván, hogy gyűlöl minden hatalom-összpontosítást, a hogy a népfelség elvéből és az ember megtámadhatatlan egyéni jogaiból indul ki, tekintettel a nemzetiségek sokszoros vegyülésére hazánkban, azok jogainak biztosítását olyformán véli elrendőnek, mint a hogy a különböző vallásfelekezetekhez tartozóknak egyházi szabadsága van biztosítva. Területi különválás nélkül megengedni kívánja tehát nekik a területi szervezkedést külön főnök — a szerbeknél vajda, az oláhoknál hoszpodár — alatt, nemzetiségi, nyelvi,

¹ Pulszky id. köt. 45. s köv. l.

² E levél másolatát Bach 1851 aug. 16-iki polit. heti jelentése tartalmazza, (U. és Á. L. társ. Gensd. Dép.)

³ Nemz. Múzeum levéltára.

⁴ Korn. id. m. 225. s köv. l.

⁵ Hentaller (A balavásári szüret) és Irányi-Chassin (Histoire politique de la Révolution de Hongrie) közlései nyomán összefoglalja e munkálat tartalmát Kónyi (Deák F. besz.) V. kötete 21. s köv. l.

iskolai stb. érdekeik gondozása céljából. Egyebekben széleskörű községi és megyei önkormányzatot vesz tervbe, általános szavazati jogra alapított képviselőházat és a főrendiház helyett a megyék választottjaiból alakuló «tanács»-ot. Az államformára nézve a nemzet elhatározására bizza, hogy királyságot akar-e vagy köztársaságot? Az első esetben természetesen miniszteri felelősséghez kötött alkotmányos királyságra gondol, az országgyűlés által élethossziglan választott nádorral; az utóbbi esetben népszavazás útján bizonyos időre választott kormányzó állana az ország élén. Horvátországnak teljes függetlenséget ad e terv, ellenben Erdélyt Magyarország egy részének jelenti ki. Fölveti végül a szomszéd dunai államokkal kötendő véd- és dacszövetség eszméjét is, kerülve még ezúttal a «dunai conföderatio» nevét.

Ez utóbbira nézve Ghyca János román emigráns dolgozott ki 1850-ben egy emlékiratot, mely szerint Magyarország, elszakadva Ausztriától, Romániával és Szerbiával lépett volna szoros szövetségbe; a három ország területe az egyes megyék vagy kerületek többségének kívánata szerint osztatott volna föl s a közös ügyek számára közös parlament létesült volna. Ezt az emlékiratot, melyről Balcescu és Golescu román száműzöttek is tudomással bírtak, s melyet Párisban Teleki és Szemere is ismertek és a következő évben az «európai demokrata bizottmány» is alapul vett egy fölhívásában, Golescu elvitte Kossuthnak Kiutahiába s ott tárgyalt vele róla, Kossuth, bár — mint láttuk — maga is foglalkozott ez időben egy a nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozó tervvel, akkor a Telekiénél és Szemerénél ridegebb álláspontra helyezkedett az eszmével szemben, a mennyiben Erdély átengedésebe s a magyar állami nyelv jogainak megnyirbálásába beleegyezni semmiképen sem akart.¹

1851 tavaszától kezdve a Kossuth bajtársainak köre Kiutahiában már oszladni kezdett; erre, valamint Kossuth későbbi szabadulására is az Észak-Amerikai Egyesült-Államok senatusának nagylelkű kezdeményezése adta meg a lökést. Foote, Mississippi-állam senatora tett indítványt az iránt, hogy Kossuthot, a szabadsághóst, úgy mint egy negyedszázaddal előbb Lafayettet, az Egyesült-Államok vendégökül hívják meg, mint olyat tiszteljék s e végből a porta beleegyezésének kikérésével egy amerikai hadihajó Kis-Ázsia partjához küldessék. Az indítványt a Senatus egyhangúlag elfogadta s Kossuth ez örvendetes eseményt már április 21-én közölhette Kiutahiában híveivel és megleghangú, a magyar és amerikai szabadságszeretet közösségét hirdető levélben mondott köszönetet Millard Filmore elnöknek.² Azonban ez még nem jelentette

¹ Lásd erre nézve *Jancsó B.* id. művének 184. s köv. l. és a *P. Napló* 1851 július 7-iki számát és *Feléký L.* cikkét: Kossuth L. keleti politikája, a *M. Figyelő* 1912. XXII. számáb. 261. s köv. l.

² Ezt a május 31-ről k. levelet közölte a «Magyarország» 1921 jún. 5-iki számában.

mindnyájokra nézve a szabadulást, legkevésbé Kossuthra nézve, kinek a meghívás tulajdonképen szólott; a török kormány Ausztriával szemben vállalt kötelezettségénél fogva hat egyénre nézve a bellebbezést még meg nem szüntethette; ezek Kossuth, Batthyány, a két Perczel, Wissoczky és Asbóth¹ voltak, de ezekre nézve is kimondatott, hogy szeptembernél tovább visszatartatni nem fognak; a többiek azonnal szabadon bocsáttatnak. Többen önként vállalkoztak a volt kormányzó sorsában való további osztozásra; Mészáros Lázár — jó barátságban válva meg Kossuthtól — május közepe táján hagyta el Kis-Ázsiát s Londonba utazott, vele ment részint Kiutahiából, részint az európai török földről mintegy 80 magyar.² Angliában, hol a parlament tiltakozott a magyarok további letartóztatása ellen, s hol ez időben már Kossuthot is várták,³ az érkezőket lelkesen fogadták s ünnepelték; Mészáros ott gyűléseken is szónokolt Kossuth és társai mielőbbi kiszabadítása érdekében.

Azalatt az osztrák ügyvivő Konstantinápolyban minden követ megmozgatott, hogy a portát az internáltak további visszatartására indítsa. Míg Ausztria váltig hirdette a világban, hogy Magyarország behódolása teljes, rettegett már attól is, hogy Kossuth szabadon járhasson a külföldön; ügynökei ott ólálkodtak Kiutahiában. Azonban óvásával, sőt a diplomáciai viszony újabb félbeszakításával szemben is a török kormány szilárdan megmaradt a szeptemberi határidő mellett; Aali basa joggal jegyezte meg válasziratában, hogy addig várni, a míg Magyarországon egyetlen ember sem lesz, a ki fölforgató terveket forral, talán még sem lehet; elég hosszú volt a bellebbezés, az osztrák kormány csak nem kívánhatja, hogy örökké tartson.⁴

Az amerikai Mississippi-fregatte már nyáron a Földközi-tengerben horgonyozott. Konstantinápolyban egyszer elvesztének híre járt; annál nagyobb örömmel üdvözölték a magyarok a hajó megjelenését augusztus 30-án a török főváros révében, tömegesen akartak rajta Kossuthhoz és vele Amerikába menni, a mit azonban a török hatóságok meg nem engedtek. Szeptember 1-én végre ütött a menekültekre nézve a szabadulás órája. Kiutahiából Gemlek nevű kis török kikötőbe szállították őket, Brussa mellett, a honnan egy csavargózós vitte az 55 főnyi társaságot a Dardanellák déli bejáratánál várakozó amerikai hajóra. Itt már Perczel Mór és gróf Batthyány nejeikkel megváltak Kossuthéktól; az előbbieket más hajón Maltha, majd Jersey szigetére utaztak, Batthyány

¹ Klapka (id. m. 571. l.) szerint a hat közé nem Asbóth, hanem Gyurmán soroltatott.

² A P. Napló (1851 jún. 5.) 85-öt mond, Horváth M. (III. 594. l.) 95-öt mond, Rónay J. (II. 31—32. l.) a nevek felsorolásával 79-et.

³ Rónay J. id. m. I. 370. l. és II. 18—19. l.

⁴ A jegyzékváltást az Augsburg. Allgem. Z. nyomán a P. Napló közölte 1851 okt. 2-án. Lásd Wertheimer id. cikkét is.

gyöngélkedése miatt Brüsszában maradt nejével s csak később kelt útra Páris felé.¹

Szeptember 11-én délben a Mississippi=fregatte végre fölszedhette horgonyait és továbbvitte társaival Kossuthot, a szabadság érzetétől s nagy reményektől dagadó kebelrel nyugat felé.

2 ¹ László K. id. m. 89. l. és P. Napló 1851. szept. 26.

II.

(Kossuth útja Amerika felé; megállapodás Speziában és Marseillen; a párisi út meghiusulása. Kiszállítás Gibraltarban; Kossuth Angliába hajózik. Az angolországi magyar menekültek, különösen Pulszky szerepe. A komáromiak, majd Vukovics jövetele. Mészáros és társai fogadtatása Londonban; kisebb egyenetlenségek. Kossuth jövetelének előkészítése; megérkezése Southamptomban; «Kossuth-láz», ünneptetése Londonban és több angol városban; szónoklatainak hatása. Viszonya az emigrációhoz. A sajtó magatartása; Palmerston szerepe; a pénzügyt és az agitáció megindítása: a londoni magyarság szervezése; Kossuth és társai elutazása Amerikába. 1851.)

Az Északamerikai Egyesült-Államok konstantinápolyi követsége a portázt egyetértőleg akképen intézkedett, hogy a Mississippi gőzös Kossuthot és társait Konstantinápoly és Anglia érintése nélkül egyenesen Amerikába szállítsa.¹ Azonban Kossuth ezzel ellenkező szándékkal szállott hajóra; ő, bár meghivatása Észak-Amerikába szólott, el volt tökéelve, mielőtt oda menne, a népszabadság zászlaját Európa nyugatán is meglobogtatni. Ezt tanusítja egy, Pulszkyhoz még június 5-ikéről Kiutahiából intézett levele, melyben azt írja, hogy nemsokára szabadulhatni remél s akkor Londonba jön, hogy ott az egész emigrációt maga köré gyűjtse, szervezze s benne szigorú fegyelmet honosítson meg. Augusztusban már a párisi magyar emigránsok is értesülve voltak Kossuthnak közelálló Londonba érkezéséről.²

A «Mississippi» elhagyva a Dardanellákat, Smyrna és Syra kikötőjében állott meg, azután pedig megkerülve Görögország és Olaszország déli partjait, szeptember 21-én Speziánál vetett horgonyt.³ Kossuthnak partraszállását úgy látszik, a piemonti kormány nem engedte meg, csak a vesztegházban lehetett megszállania, de ottléte így is alkalmat szolgál-

² Bach jelentései a császárhoz 1851 aug. 16-ról és 23-ról, *U. Á. L.-tár*
Gensd. Dép.

² Ezt az érdekes levelet német fordításban szintén Bach fenti jelentése közli; miután Pulszky emlékirataiban — melyekbe Kossuth több levelét is fölvette — e levélről nem tesz említést, valószínű, hogy azt osztrák kémek fogták el s így el sem jutott rendeltetése helyére.

³ Az egész hajóútra nézve l. *László Károly* id. művének 104. s. köv. lapjait és a névtelen *Kossuth in England* (Braunschweig 1851.) cz. művecske bevezetését.

tatott az olasz nép lelkes tüntetésére a szabadsághős mellett. A hegyeken örömtüzeket gyújtottak, a házat csolnakok vették körül, ének és zeneszó hangzott föl, röpíveket terjesztettek, zajosan éltették Magyarországot és Kossuthot, ki rövid olasz beszédet is intézett a küldöttségekhez és az egybesereglett fiatalsághoz; az ünneplésről a bécsi lapok is hírt adtak.¹

Innen Marseillebe vitte a hajó a menekülteket, hová szeptember 26-án érkeztek meg. Azonnal partra szállottak s Kossuth, ki már értesítést kapott, hogy Angliában várják, rögtön engedélyt kért a preféttől arra, hogy Párison át vehesse útját London felé, a miről titkára értesítette is Southampton város polgármesterét. A megyefőnök utasítást kért a kormánytól, s mialatt a táviratváltás folyt, a magyar emigránsok a marseillei nép leglelkesebb ünneplésének tárgyai voltak mindenütt, a hol mutatkoztak. Talán éppen ezért a kormány megtagadta az engedélyt, sőt megkívánta, hogy Kossuth és társai azonnal szálljanak vissza a hajóra. Az e miatti fölháborodás csak fokozta a nép tüntető kedvét. Mikor már a magyarok a hajón voltak, a csolnakok egész raja lepte el a kikötőt, koszorúkat hoztak, a Marseilleiset énekelték s Kossuthot éltették; az osztrák jelentés 10,000-re becsülte a tüntetők számát. Egy Jonquille nevű munkás a vízbe ugorván, a hajóra való bocsátását követelte, hogy a nagy számüzöttel kezét szoríthasson. Midőn ez bámulatát fejezte ki tette fölött, a derék varga fölkiáltott: «Semmi sem lehetetlen annak, a ki akar!» Ez a mondás úgy megtetszett Kossuthnak, hogy magyar híveinek is szívébe igyekezett azt vésni. Innen írt levelei áradoznak az önbizalomtól és reménytől; biztosítja a magyar nemzetet a győzhetetlen francziák segítségéről s úgy látja, hogy személye a világ szabadságának egyesítő pontjává lett. Olasz küldöttségek előtt tartott beszédeiben lelkesen nyilatkozott a magyarok és olaszok solidaritásáról is; szerencsét kívánt az olaszoknak, hogy oly lángésszel bírnak, a minő Mazzini, kinek nagysága előtt meghajol s irigyli őt, hogy neki nem «táblabírákkal» van dolga. A francziákhoz intézett beszédei és proclamációja oly forradalmi hangúak voltak, hogy még az amerikai hajótiszteket is megdöbbenették s az amerikai consul szemrehányást tett Longmann hajóparáncsnoknak, hogy a magyar kormányzó szereplésével compromittálta az Egyesült-Államok lobogóját.²

¹ Pulszky id. m. III. 74. l. Veress S. id. m. I. 218. l. Kivonat a *Fremdenblatt* okt. 2-iki számából a Vörös A.-féle másolatok közt. *Bach* okt. 4-iki jelentése szerint (id. h.) a röpíveken e felírás volt olvasható: «La piccola tigre d'Absburgo, il primo tra i tiranni della terra, ed il leone d'Ungheria, redentore del popolo!»

² Veress és Pulszky id. h. *Bach* jelentései a császárhoz okt. 11-ről és 18-ról. (U. Á. L.-tár). Haske alezredes levele a Vörös A.-féle iratoknál szept. 27-ről és Kossuth levele ismeretlen címre szept. 30-ról a «Jászság» 1897. máj. 29-iki számában.

Október 1-én este a menekültek a tömeg zajos búcsúüdvözlései közt elhagyták Marseille kikötőjét s négy nappal később Gibraltár alatt állapodtak meg. Kossuth családjával néhány napot a városban töltött, hol az angol várparancsnok a legnagyobb tisztelettel fogadta s megvendégelte s a hol állítólag néhány londoni, párisi és turini emigránssal is volt találkozása.¹ Itt ő kijelentette, hogy néhányad magával elhagyja az amerikai gőzöst s miután véletlenül az Egyiptomból Southamptonba menő és Gibraltárban időző Madrid nevű hajó őt fölvenni készségesen hajlandónak nyilatkozott, előbb Angliában tesz látogatást, azonban megígérte, hogy rövid idő múlva ő is Amerikába érkezik. A Mississippin visszamaradó magyarok — kiket meleg ajánlólevéllel látott el — érzékeny búcsút vettek tőle s ő október 15-én csupán családjától és szárnysegédjétől, Ihász ezredestől kísérvé, az angol hajókapitány rendeletére föltűzött magyar lobogó alatt, útközben Lissabonban megtisztelő fogadtatásban részesülve, elindult Southampton felé, hová érkezését már táviratilag jelezték. Addigi utitársai ugyanakkor keltek útra New-Yorkba.

Azt el kell ismerni, hogy Kossuthnak Angolországba menetele az emigráció céljai szempontjából kitűnően volt előkészítve. Előkészíték azt — mint látni fogjuk — elsősorban azok a magyar emigránsok, kik — élükön Pulszkyval — már hosszasabban működtek Londonban, állottak összeköttetésben a különböző politikai pártok vezetőivel, írtak cikkeket, adtak ki könyveket az angol közvélemény fölvilágosítása és megnyerése céljából. Előkészítette — akarata ellenére — maga az osztrák kormány s főleg annak akkori feje, Schwarzenberg herceg, mint külügyminiszter, ki szívesen tűzött össze a lord Firebrandnek nevezett Palmerstonnal,² a kinek politikája Magyarország pacificatiója, az emigránsok kiszolgáltatása, az olasz kérdés körül ismételt összeütközésbe került Angolországnak alapjában Ausztria iránt épenséggel nem rosszindulatú politikájával. De a külügyi hivatalok nézeteltéréseivel sokkal élesebben hatottak az angol közvéleményre s hangolták azt Magyarország iránt barátságosan és Ausztria iránt ellenségesen azok a kegyetlen bosszúállások, melyekkel annak idejében Schwarzenberg és Haynau a magyar szabadságharcz hamvadó tűzét végkép elfojtani igyekeztek. Az aradi kivégzések és Maderspachné megvesszőztatása voltak azok a tények, a melyek a Haynau londoni esetét előidéztek; hogy ebben az ügyben a londoni magyar menekülteknek semmi részök sem volt, azt maga Haynau is elismerte.³

¹ Bach id. jelentése.

² Mint Palmerstonra nézve jellemző esetet jegyezte föl gróf Scherr=Thoss, (id. m. 88. l.) hogy egyízben az osztrák követtel egyidejűleg hívta meg ebédre gr. Esterházy Pál emigránst, a miért a követ elmaradt az ebédről.

³ A hivatalos *Magy. Hirlap* írta 1850 szept. 26-án, hogy Haynau egy hadsegédje Pestre jöven megczáfolta azt a hírt, mintha a magyar emigrációnak keze benne lett volna a H. ellen Londonban rendezett támadásban.

Végül leghathatósabban készítette elő a talajt odajövele számára Angliában maga Kossuth, közismert ténykedésével a szabadságharc előtt és alatt, már akkor megállapított világhírével, valamint a magyar ügy bukása után Pulszky közvetítésével az angol sajtóban közölt nyilatkozataival, oda intézett leveleivel; mindezek összevéve idézték elő azt, hogy Magyarország volt kormányzója Angliában már úgyszólván a nap hőse volt, még mielőtt lába angol földet ért volna.

London különben is a politikai menekültek európai középpontja volt akkor, a conspiratiók és titkos társaságok e virágkorában. Ott talál-
tak legnagyobb biztonságot a száműzött francziák, oroszok, németek, olaszok, románok és magyarok, csak a lengyelek vonzódtak inkább Páris felé. Ott volt Mazzini, Saffi, Panizzi az olaszok, Freiligrath, Semper, Kinkel, Tausenau, Bucher a németek, Golovin, Herzen, Lubomirski az oroszok közül. Ott alakult már 1850 nyarán a republikánus, demokratikus forradalmi bizottság, mely egy általános európai forradalom tervét dolgozta ki, a mely 1852-ben lett volna kitörendő s e forradalomban úgyszólván minden nemzetnek kiosztotta a maga szerepét.¹

A magyarok között, mint már mondtuk, vezérszerepet vitt Pulszky, a ki a Kossuth jöveteléig már több mint harmadfél éve lakott Londonban, két év óta családostul, ott kitűnő összeköttetéseket hozott létre, a legjobb körökben megfordult; közismert ember volt, e mellett Kossuth bizalmasa, nagy befolyású publicista, érdekes tudós, kinek — mint szintén említve volt — neje is segítségére volt nemcsak nagy társadalmi műveltségével, hanem írói tollával is, a mennyiben 1850-ben és 1851-ben Londonban megjelent, a magyar szabadságharcot és Magyarországot ismertető emlékiratszerű és elbeszélő műveik az angol és amerikai olvasóközönség körében elterjedtek.² Pulszky közeli ismeretségben volt az angol arisztokratia és politikai világ több jelesével, így lord Landseowneal, lord Dudley Stuarttal, Cobden, Walmesley, Vipan és Milnes-szel, a tekintélyes angol lapok nagy részét megnyerte a magyar ügynek, valósággal szervezte és vezette a sajtóactiót, sőt — a mennyire lehetett — szervezte és összetartotta az angolországi magyar emigrációt is és annak segélyre szorult tagjait az ottani magyarbarátok közadakozásaiból támogatta. E mellett kiterjedt levelezést folytatott az emigrációnak összes

¹ Bach 1851 júl. 21-iki legalázatosabb előterjesztése szerint a londoni forrad. comité három csoportra osztotta az európai nemzeteket: latin, germán és szláv csoportra; a magyarok és románok is a legutóbbiba jutottak, a mi a magyaroknál visszatetszést szült.

² *Memoirs of a Hungarian Lady*, by Theresa Pulszky, London 1850 (bevezetéssel Pulszkytól) és *Tales and Traditions*, London 1851. három kötet mindkettőjüktől, mely a «Magyar Jakobinusok» cz. regényt is tartalmazza. Pulszkyék londoni működésére nézve I. P. többször id. művében a II. kötet 249–293. és a III. köt. 11. s köv. lapjait.

jelentősebb, nem Londonban élő tagjaival: Kossuthal, Telekivel, Batthyány Kázmérral, Andrássyval, Jósikával, Almássyval, Madarászszal és a német Varnhagennal.¹

Pulszky följegyezte, hogy Kossuth jöveteléig a londoni menekültek könyvébe összesen 313-an irattak be, kiknek legnagyobb része magyar volt; ezek közül azonban 158-an — többnyire azért, mert Londonban megélni nem tudtak — Amerikába vándoroltak át s az utóbb, Kossuthot néhány héttel megelőzőleg Kiutahiából Mészáros Lázár vezetése alatt odaérkezett magyarok is majdnem kivétel nélkül az új világba mentek tovább.

A nevezetesebb magyar menekültek közül Pulszky után legkorábban jött, még követi minőségben, de csak ideiglenesen Londonba gróf Teleki László, kinek, úgy mint Bikkesy ezredesnek, diplomáciai megbízatását már említettük. 1849 nyarán jött oda egy időre Türr István az ottani szabadságharcz leveretése után Olaszországból kiutasított magyar önkéntesekkel. Türr, ki mint hadnagy szökött át az osztrák seregtől az olaszokhoz, kik egy magyar légió szervezésével bízták meg, kiutasíttatása után Franciaországban nem kapván engedélyt a maradásra, mintegy kilenczvenedmagával szintén Londonba jutott; társait csakhamar Amerikába küldték át, ő maga kevéssel később a badeni fölkelés hírére Németországba sietett, később pedig, mikor a poroszok elfoglalták az országot, Konstantinápolyba vonult.²

Komárom capitulatioja után az onnan kiutasított magyarok nagy része Ujházy László ottani kormánybiztos vezetése alatt 1849 végén Londonba jött, de fogadtatásuk nem elégítette ki őket, még kevésbé a megélhetésükre nézve nyílt kilátásuk, ezért Ujházy, ki kezdettől fogva amerikai magyar gyarmatra gondolt, s vele többen csakhamar tovább hajóztak az Egyesült-Államokba. A komáromiak egy része azonban Londonban maradt, hol ez időben a főbb menekültek közül Beöthy Ödön, gr. Esterházy Pál, Vetter altábornagy, báró Kemény Farkas és Szabó Imre ezredek, Mednyánszky, Juhász és Szabó József alezredek, gr. Vay László őrnagy, Nagy Imre százados, Duka Tivadar, a későbbi hírneves orvos, Kászonyi Dániel, Orosz József és Simonyi Ernő is megtelepedtek. Kevéssel Ujházy után Londonba jött Klapka is, s a telet Angliában töltötte, honnan Párisba ment át. A Pulszky tanácsára ő is könyvíráshoz fogott s nagy sietségben megírta és németül s angolul kiadta a szabadságharczra vonatkozó első emlékiratait, melyeket az angol közönség nagy tetszéssel fogadott. Londonból intézte erősen támadó nyíltlevelét Haynauhoz is, melyet már ismerünk.³ E megnyilatkozása

¹ Teleki Lászlónak, Batthyány Kázmérrak és Kossuthnak számos, hozzáintézett levelét maga Pulszky közli id. m. II. és III. kötetében; többi levelezésére nézve l. Turóczi T. József id. m. a Magy. Figyelőben.

² Pulszky id. m. II. 281. s köv. l. W. Alter id. m. IV. rész 86., 91. l.

³ Klapka id. m. 293. s köv. l.

miatt Klapkát utóbb lord Lyndhurst az angol felsőházban jogtalanul azzal vádolta, hogy a magyarországi katonákat az osztrák zászló elhagyására szólította föl, a mit távollétében Pulszky és Vetter nyilvánosan megczáfoltak.¹

1850 nyarán jöttek Londonba Csernátony Lajos, ki addig Párisban tartózkodott s ki innen honvágytól áthévítt leveleket írt haza barátjának, Pompéry Jánosnak² és Rónay Jácint. Ez utóbbi a szabadságharc leveretése után soká a hazában bujdosott, majd álnév alatt és sok viszonagság között Németországon és Belgiumon át jutott el Londonba, hol hosszú időn át a magyar emigráció egyik legtevékenyebb tagja volt, állandó tudósítója a «Pesti Napló»-nak, érdekes naplót írt, melyet kéziratként 10 példányban adott ki³ s leveleivel is igyekezett az emigránsokat az otthoniak előtt a meghasonlás, a conservativekkel való rokonszenvezés s az amnestia=hajhászás gyanuja ellen megvédeni.⁴ Ugyanazon év novemberében jött át Párisból Londonba gróf Andrássy Gyula, ki az «Eclectic Review»-ban tett közzé egy cikket, melyben már akkor az Ausztriával való békés megegyezés szükségét hirdette.

1851 áprilisában jött először Párisból Londonba Vukovics Sebő volt forradalmi igazságügyminiszter, hol a hangulatot a magyarok iránt barátságosabbnak találta, mint a francziáknál; ő utóbb állandóan londoni lakos lett s levelei,⁵ melyeket Horváth Mihálynak írt, kinek a szabadságharcra vonatkozó nagy műve megírásánál adatokkal segítségére volt, hű tükrét nyújtják az ottani emigráció viszonyainak. Időközben rövidebb-hosszabb ideig tartózkodtak Londonban Gál Sándor ezredes, Figyelmey és Gelich őrnagyok, Almássy Pál, Hajnik Pál és Kálóczy Lajos volt képviselők, Jankó Vincze volt kormánybiztos, Tanárky Gyula gazdatiszt, Lukács Sándor, Spelletich Bódog, Fülepp Lipót, Thaly Zsigmond s az Amerikába utazó Kerényi Frigyes költő is.

Mint már a Kossuth előfutárai érkeztek Southamptonon át az angol fővárosba Mészáros Lázár s hetvenkilencz utitársa. Ezeket a már Kossuth jövetelére szervezkedő magyarbarátok melegen fogadták és lelkesen ünnepelték. Mészáros hosszú szakállú, patriarchai megjelenésével és jó angol beszédjével kitűnő benyomást tett rájuk; ő azonban nem várta be Kossuth megérkezését, hanem Párisba s onnan Jersey szigetére ment át.

¹ P. Napló 1851 április 7. szám.

² Századok 1914. évf. 166. s. köv. l.

³ Névtelen: Naplótöredékek. Hetven év reményei és csalódásai 1884.

⁴ Levele Tanárky Gyulához 1850 okt. 26-ról a Nemz. Muzeum levéltárában.

⁵ Az egri Lyceum könyvtárában.

⁶ Szokoly V. id. m. 97. s. köv. l. Mészáros és társai lelkesült fogadtatását Bach is kiemeli a császárnak júl. 28-ról tett jelentésében. U. Á. L. =tár.

A londoni magyar menekültek körében az egyetértés, összetartás és szervezkedésre való törekvés mellett természetesen nem hiányoztak koronkint a meghasonlás és egyenetlenség jelenségei sem. A mult fájdalma még megreszkettette a sziveket, melyeket a hasztalan honvágy is mindinkább marcza ngolt. A szabadságharcz vértanui halálának első évfordulóját gr. Esterházy Pál indítványára testületileg megünnepele ték 1850 októberében, a mikor a Rónay Jácint gyászmiséje után a magyarokkal rokonszenvező idegenek jelenlétében is Rónay magyar és latin, Hutter protestáns theologus német s Pulszky angol beszédeket tartottak.¹ Sűrűn leveleztek az Amerikába költözöttekkel, a kik kivált eleinte kecsegtető közlésekkel hivatgatták őket az új világba. 1851 elején megpróbálták a testületté alakulást, de közös helyiség hiányában csak egyikök=másikuk lakásán jöhettek össze. Ez az év általán vérmes reményekkel kezdődött s mindinkább szaporította az angol fővárosban letelepült magyar bujdosók számát; az ott tervezett nagygyűlést azonban, melyben a párisi és brüsseli emigránsoknak is részt kellett volna venniök, a fennforgott nehézségek miatt jobb időkre kellett halasztani.²

Az emigráció egyes tagjai ellen az idegenek részéről intézett támadások és vádak, most még a társak részéről egyetértő visszautasítással találkoztak a nyilvánosság előtt is; így a Klapka már említett esetében s akkor is, mikor Beöthy Ödönt a Times bécsi levelezője erdélyi kormánybiztosi minőségében állítólag elkövetett kegyetlenkedésekért támadta meg, a mikor Beöthynek a vele baráti viszonyban levő Cobden volt segítségére a czáfolat közzétételében.³ De különösen a segélyre szorult magyarok támogatása gyakran idézett föl elégedetlenséget, melynek éle rendesen Pulszky ellen irányult, a kinek helyén az anyagi eszközök hiánya mellett aligha lett volna képes más is minden igényt kielégíteni, de csipős és felsőbbbségét gyakran kiméletlenül éreztető modorával mindenesetre ő maga is hozzájárult a vele szemben támadt ellen-szenv szításához. A legélesebb összeütközés közte és Mihalóczy kapitány között történt 1851 tavaszán, mely miatt Pulszky — be nem érve az emigráció bizalomnyilvánításával s a Mihalóczy kizárásával — pert indított támadója ellen s az enyhe ítélet után még titokban párbajt is vívott vele. Mihalóczy eljárásának általános elítélését látva s mert Kossuth is eltávolítását követelte, Amerikába költözött.⁴

¹ Rónay J. naplója I. 213. s köv. l. Ez ünnepélyről a *Magy. Hirlap* is megemlékezett okt. 19-iki számában.

² Rónay id. m. I. 324. s köv. l.

³ U. ott I. 313. s köv. l.

⁴ Pulszky maga is elbeszéli az esetet; (III. 14. l.) Rónay (id. m. II. 19. s köv. l.) megjegyzi, hogy Pulszky modoránál fogva nem született «aumonier»-nak. Kossuth rosszaságát a *Bach* már id. aug. 16-iki jelentésében közölt levele tartalmazza.

Még kellemetlenebb, mert általánosabb feltűnést keltett kevéssel a Kossuth jövetele előtt a Beck báróné tragikussá vált esete. Egy nő, ki magát báró Beck Vilmának nevezte s Kossuth küldöttjének mondta, de kit a közhit e név viselésére jogosulatlannak s a Görgey kémének tartott, Londonba jött s ott a forradalom alatti és utáni élményeinek leírását német nyelven kiadván, abban Pulszky ellen éles támadást intézett.¹ Pulszky őt nem ezért, hanem előfizető-gyűjtés alakjában állítólag elkövetett zsarolásért Hajnik Pál és Toulmin Smith londoni ügyvéd közbejöttével elfogatta és bíró elé állíttatta. A szívbajos nő izgalmaiban a rendőrbíró szobájában szörnyet halt s a dolognak azután még későbbi folytatása is lett. E miatt Pulszkyt Derra és névtelenül Kászonyi Dániel is a nyilvánosság előtt megvádolták; azonban ez az eset sem ingathatta meg legkevésbé Kossuth föltétlen bizalmát Pulszky iránt, kinek érdemeit az emigráció körül, annak legtekintélyesebb tagjai mind elismerték.²

A Kossuth Angliába jövetelének egy, nemcsak a magyarokat érdeklő sürgető oka az volt, hogy épen akkor, 1851 őszén Európa összes forradalmárai, de különösen a francziák és olaszok remegve várták, hogy a francia köztársaság elnöke, Bonaparte herczeg, államcsínyt fog elkövetni a császárság visszaállításáért érdekében, s úgy vélték, hogy ennek a veszélynek elhárítása leginkább attól a hatástól volna várható, melyet Kossuth személyes megjelenésével gyakorolhatna a nyugateurópai közvéleményre. A várt államcsíny tényleg — mint tudjuk — még ugyanazon év decemberében bekövetkezett s előrevetett árnyéka mindenestre siettette a Kossuth londoni barátainak lépéseit, kikkel ő — ki szintén már 1852 tavaszára tervezte és várta az európai háborút és forradalmat — természetesen teljesen egyetértett s a maga részéről is a lehetőség szerint siettette Angolországba jutását.

A magyar ügy barátai Londonban már májusban reménykedtek a Kossuth jövetelében s a parlamentben is határozatot eszközöltek ki a kiutahiai internáltak szabadonbocsátása érdekében.³ Mikor a kiszabadulás ténynyé vált s Kossuth jövetele bizonyossá, szeptember közepétől kezdve Pulszky és a «magyar bizottság» lord Dudley Stuart elnöklete alatt lázas tevékenységet fejtett ki Londonban és Southamptonban, a hol az ünnepektől férfiúnak kikötnie kellett, a fogadtatás előkészítése körül, mely iránt a Londonban élő francia, olasz és német menekültek vezérei: Ledru-

¹ *Wilhelmine, Baronin v. Beck: Memoiren einer Dame* II. 359. s. köv. I. A forradalom alatt Racidula néven volt ismeretes; *Kászonyi* szerint (Névtelen: *Ungarn's vier Zeitalter* III. 31. s. köv. I.) egy vezérkari őrnagy özvegye volt s születési nevén Horeczky báróné; *Rónay* naplójában «Fekete lapok» cz. alatt tárgyalja az esetet (II. 36. s. köv. I.); Pulszky hallgat róla.

² Lásd *Klapka* id. m. 295. l.

³ *Rónay* id. m. I. 370. s. köv. I., II. 18—19. l.

Rollin, Louis Blanc, Mazzini és Tausenau is melegen érdeklődtek, a Kossuth jelenlétét ők is, saját céljaik érdekében kihasználni akarván. Dudley Stuart, ki maga is levelezett a nagy számüzöttel, szeptember 13-áról rajongással teljes levelet írt neki, boldognak mondván a napot, melyen a magyar szabadsághős kiszabadulva fogságából, Anglia szabad földjére fog lépni.¹ Osztrák jelentések szerint már október elején London összes társadalmi köreit a Kossuth fogadtatásának ügye foglalta el.² Azonban éppen ez az általános érdeklődés és rokonszenv, az angol arisztokrácia egyes tagjainak e buzgósága s Dudley lord közismert közeli viszonya Palmerston külügyminiszterhez, ki a lord útján levelet küldött Kossuthnak már a hajóra, melyben őt Southamptonhoz közeleső falusi kastélyába meghívta, gyanút keltett az igazi forradalmároknak, kik attól féltek, hogy ezek az udvariasságok a magyar szabadságharcz vezetőjét el fogják terelni tőlük. Miért is Mazzini szintén levelet küldött Kossuthnak Pulszky útján, ki igyekezett azt a Palmerstoné előtt juttatni az ünnepelt vendég kezeibe.³

Október 23-án délután, napfényes őszi időben érkezett meg a Kossuthot és néhány kísérőjét vivő angol hajó Southampton kikötőjébe. A nép ezrei várták, Londonból nemcsak a magyarok, hanem az angolok közül is igen számosak zárandokoltak el a kikötővárosba, hogy a nap hőjét mielőbb lássák és hallják. Egetverő üdvözlőfogadta az érkezőt, kihez legelsőként egy csolnakon Pulszkynak és nejeének sikerült hozzáférközniök; Pulszky azután is legmeghittebb tanácsadója s a magyarokkal való érintkezésének közvetítője maradt Kossuthnak, a mi ismét csak szaporította ellenségeit. Andrews mayor (polgármester) négyes fogaton vitte, nem szünő, lelkes üdvözlések közt, az ünnepeltet saját lakására, melynek erkélyéről tartotta Kossuth első angol beszédjét a néphez, közkívánatra karjára emelvén és bemutatván idősb fiát is. Azután a városházán volt gyűlés, hol a szabadsághős hosszabb beszéd után, melyben, úgy mint a többiekben is, főkép a Magyarországot földresujtott orosz intervenció jogtalanságát s a nem-intervenálás elvének szentségét hangoztatta és keblére ölelte a zászlót, melyet a newyorki magyarok még a szabadságharcz leveretése előtt készítettek számára. A polgármester által adott lakomán már Cobden Rikárd a hírneves politikai vezér, a szabad kereskedelem elvének apostola is megjelent s föl-

¹ Nemzeti Múzeum levéltárában.

² Bach okt. 18-iki összefoglaló jelentése a császárhoz: *U. Á. L. társ Gensd. Dep.*

³ Ezt Pulszky beszéli; el (id. m. III. 75. s. köv. l.) hogy Dudley Stuart csakugyan meghívást vitt Kossuthnak Palmerstontól, azt valószínűnek tünteti föl a Russel miniszterelnöknek okt. 24-éről a királynéhoz intézett levele, melyben aggodalmát fejezi ki, hogy már nem akadályozhatja meg Kossuthnak Palmerston általi fogadtatását. (*Letters of Queen Victoria*, II. 392. l.).

szólítására Kossuth kétórás rögtönzött beszédben igazolta a magyar szabadságharcot és mutatta ki Ausztria politikájának igaztalanságát, hallgatóit bámulatra ragadva.¹

Kossuthnak már ez az első angolhoni szónoki szereplése megszerzte a «King of eloquence» címét s az angol közönség és még az iránta nem épen barátságos sajtóorganumok elismerését is. Saját honfitársait meglepte csodálatos készsége az angol nyelv szónoki használatában. A benyomásra nézve, melyet egyénisége és ékesszólása az angol közönségre tett, legjellemzőbb az egykorú Mac Carthy nálunk is ismeretes könyvének ítélete.²

Miután elmondja, hogy Garibaldit kivéve soha idegent olyan lelkesedéssel nem fogadtak az angolok, mint Kossuthot, megjegyzi, hogy ennek oka nagyrészt az ő egyéniségében rejtett. «Megragadóan szép arca volt és előkelő megjelenése. Öltözkéiben, magatartásában volt valami festői, sőt talán szinpadias. Olyan volt, mint egy kép; mozdulatai, taglejtései ecsettel való megörökítésre szántaknak látszottak. Kétségkívül egyike volt a legékesszólóbb embereknek, kik valaha beszéltek angol közönség előtt. Fogságában főképp Shakespeare nyomán tanult meg angolul; oly jól bírta nyelvünket, mint vajmi kevés idegen; de az ő angol nyelve nem a mi utczáink és társalgó-termeink nyelve volt. Az ő angol nyelve stílusában a legnemesebb példányképe lehetett az angol ékesszólásnak: az a Shakespeare nyelve volt! Beszédjének folyamatosága megközelítette a Gladstoneét, mérséklete és méltósága a Brightét; sajátos kifejező hatalma azonban olyan volt, mintha a miénknél magasabb, dicsőbb kor és érdekek szülöttje volna... A hallgatónak lehetetlen volt a Kossuth izzó, félig keleties szónoklatai némely megragadó, drámai fordulatainak hatása alól kivonnia magát; így mikor jobb kezét kinyújtva mondá: «volt idő, mikor e kezem markában tartottam a Habsburg-ház sorsát»; vagy mikor azokat a «névtelen félisteneket» idézte föl, a kik a magyar sereg soraiban küzdöttek és estek el...»

Pulszky elbeszélése szerint Kossuth egyelőre óvatosan és udvariasan kitért a Palmerston meghívása elől, mondván, hogy neki politikai céljai vannak Angliában: neki beszélnie kell a néphez, elnyomott hazája érde-

¹ Kossuth angolországi szereplését főleg Rónay naplója, Pulszky könyve, a Vörös A.-féle gyűjteményben megőrzött egykorú lapközlemények és az U. és A. Lev.-tár Gensd. Dép.-jában levő Bach-féle összefoglaló heti jelentések nyomán közöljük. Ez alkalommal mondott összes beszédeit — német fordításban — a már id. Kossuth in England cz. kis könyv tartalmazza; angol eredetiben közli winchesteri, továbbá második southamptoni, Londonban a Guildhallban, végül Manchesterben és Birminghamban tartott beszédeit P. C. Headley The life of Louis Kossuth, governor of Hungary, Auburnben 1852-ben kiadott műve függelékében.

² Justin Mc Carthy, A History of our own times, London 1879 (magyarul az Akadémia könyvkiadó vállalatában) II. köt. 138. s. köv. 1.

kében ; ha a lord azután is szívesen fogja látni őt, azt szerencsének tartandja hazájára nézve. Míg tehát ezzel a tartózkodásával Mazziniék meg lehettek elégedve, viszont gondosan vigyázott arra, hogy beszédeiben az angoloknak monarchikus alkotmányukhoz való ragaszkodását meg ne sértse. Már első megnyilatkozásaiban nagy tisztelettel és hálával szólt a királynéről és kormányáról, kik Angliába jövetelét lehetővé tették s az államformák kérdésére a három gyűrű paraboláját alkalmazva csupán azt kívánta, hogy ismertessék el minden nemzet önrendelkezési joga.¹ A londoniak kérésére, kik fogadtatására mind szélesebbkörű előkészületeket tettek, Kossuth hat napot töltött Southamptonban s ez alatt kirándult Winchesterbe is, hol szintén fényes hatással szónokolt ; az ország legkülönbözőbb részeiből már itt annyi üdvözlő feliratot kapott, hogy egész ládarakományt küldtek utána Londonba.

Október 29-én vonult be az ünnepelt szabadsághős az angol fővárosba oly ünnepélyes díszszel s akkora lelkesedés közt, hogy a kormány saját hivatalos lapja, a «Globe», kételkedett benne, vajjon Viktória királynét kivéve egyáltalán valaki részesülhetett volna-e Londonban ily diadalmenetben? A városban sok magyar zászló is lengett és sokan viseltek magyar nemzeti színű kokárdát. Az ünneplés megismétlődött, midőn Kossuth másnap a személyes tisztelője, Massingbird testőrtiszt által a Çaton-placen számára és családja részére följánlott kényelmes lakásból a Citybe s a Guildhallba, London városházába vonult, a lord Mayor által rendezett hivatalos fogadtatásra. Itt adták át, 100 guinee értékű díszes tartóban, a községtanács üdvözlő iratát, melynek átnyujtását a tanács Mr. Gilpin indítványára, az Ausztria érzékenységre való utalásokkal szemben is elhatározta s ezzel Kossuthot oly kitüntetésben részesítette, a minő addig csak fejedelmi személyeknek jutott. E felirat az angol főváros örömét fejezte ki a nagy férfiúnak fogságából való megszabadulása felett s azt az imaszerű óhajtását, hogy hazája, mely körül annyi érdemet szerzett, nyerje vissza mielőbb alkotmányos szabadságát. Kossuth, kimerültsége ellenére a szokott ékesszólással hosszasan felelt a lord Mayor üdvözlétére, kinek Kossuthnét és Pulszkynét is bemutat-ták. Ezt követte — október 31-én — a Dudley Stuart által rendezett tömeges meeting, melyen már a londoni magyar lakosoknak is külön szerep jutott ; nagy honfitársukat külön felirattal üdvözlötték. Itt már Kossuth Ausztriával szemben tüzesen támadó beszédet mondott s a gyülekezetben a szabadságharcz vértanuinak névjegyzékét osztották szét.²

A londoni magyar menekülteknek azt a népes küldöttségét, mely

¹ A southamptoni polgármester által adott lakomán mondott második beszédben.

² Bach id. jelentése szerint.

Southamptonba ment vezérök üdvözlésére, már ott fogadta Kossuth, mindjárt megérkezése után. Munkássága célját ez alkalommal így körvonalozta: «Hazánk függetlenségi nyilatkozatának valóstítása. A Habsburg-házzal semmi transactio. Magyarország és Erdély territoriumából semmi concessio, sem ezen territoriumnak akár nemzetiségi, akár más tekintetekből földarabolása. Népsouverainitás, mint alap; kormányzati forma: respublica suffrage universelle; de nem centralisatio; jogegyenlőség, községi és megyei önkormányzat, minden akár parlamentaris, akár kormányzati mindenhatóság ellen biztosítva... Határozni a nép joga, de hogy határozhasson, függetlennek kell lennie. Tehát függetlenségének kivívásáért emelek zászlót s e zászló republikánus=demokratikus, de nem socialista, nem communista; ezek doctrinák, melyekkel semmi dolgom, mert rájok hazámban sem tér, sem szükség».¹ November 1-én volt az ez alkalomra sok új jövevénynyel is szaporodott magyar emigráció testületi fogadtatása Londonban.

Az emigránsok már Kossuth leveleiből tudhatták, hogy anyagi gondjaikon segíteni akar, hogy azonban egyúttal el van határozva mindenkitől szigorú önlárendelést követelni és a — különösen Perczel és Szemere részéről mutatkozott — ellentörekvésektől híveit visszatartani. Southamptoni üdvözlésekor mondott szavaiból némi elégedetlenséget véltek kiérezhetni, a mit a Pulszky információinak tulajdonítottak. A londoni fogadtatás alkalmával, gr. Esterházy Pál üdvözlő szavaira mondott hosszú, fényes beszédjében Kossuth nagy művészettel egyezett a nyájasabb hangot s a jövőbe vetett hitre való lelkesítést a maga korlátlan vezetői szerepének erélyes hangsúlyozásával. Magát Magyarország kormányzójának vallotta, mert e hatalmat a nép soha el nem vette tőle s helytelennek tartaná csupa szerénységből elutasítani azt magától. Kijelentette, hogy politikájának célja a köztársaság, általános szavazati jogra alapítva, törvényhatósági szervezettel és teljes polgári jogegyenlőséggel. Három dolog van — úgymond — a melyre ő sohasem vállalkozik; arra, hogy király legyen, hogy valaha királyt szolgáljon és arra, hogy hazája szabadságának visszaszerzése után kormányon maradjon. Addig azonban az ügyek vezetésére a nemzet akaratából s a világ bizalma következtében magát illetékesnek tartja. Ha ő most Angliában olyan politikát folytat, mely ezzel az iránnyal megegyezni nem látszik, ezt csak ildomosságból teszi, azért, hogy Angolországot úgy mint Amerikát a nem-interveniálás elvének megnyerje s ez által Oroszország újabb beavatkozását Ausztria viszonyaiba megakadályozza. Ha ez sikerül, akkor akár a napot s órát megjelölheti, mikor Magyarországra

¹ Kossuthnak Cincinnatiból 1852 febr. 15-ről Kiss Miklóshoz intézett levele (Horváth M. hagyatékából eredő másolata az egri Lyceum könyvtárában) utal e nyilatkozatra s ismétli azt.

bevonulhat s Ausztriát, mint ezt a papírt, melyet kezébe fog, összetépheti. Ezután fölszólította az emigránsokat, hogy nyilatkozzanak: vele akarnak-e tartani vagy ellene fordulni? A nyílt ellenfelet megbecsüli, az árulót megsemmisíti. Viseltessenek bizalommal ne csak esze, hanem szíve iránt is. Most immár érthetik politikáját, s ha azt elfogadják, rendelkezései értelmében kell cselekedniök. Anglia anyagi segítségét visszatartatja, nehogy néhány fontért föláldozza a haza érdekét. Azonban Amerikában nyílik majd oly segélyforrás, melynek fölhasználásával minden menekültet megóvhat a szűkölködéstől. Ennek eszközzésével báró Kemény Farkas ezredeset bizta meg; fegyvergyár fog alapíttatni, melyben az emigránsok egy része elhelyezést találhat.¹ Végül bemutattatta magának a megjelenteket, kiknek mindegyikével kezét szorított s néhány barátságos szót váltott.

A Kossuth beszédjére Esterházy lelkes visszhangot adott ugyan, de nem hiányoztak az elégedetlenek s kiábrándultak sem és Rónay Jácint ezt jegyezte föl naplójába: «A szép szó nem mentendi meg nemzetünket s a fejedelmi intézkedés, mely a kormányzóval napirendre került, csak nehezíti azok életét, kik ott, a leigázott hazában túrnak, szenvednek». De hát: «ilyenek, javíthatatlanul ilyenek vagyunk mi magyarok!»

November 3-án volt a Copenhagen=fields magaslatán, szabad ég alatt a londoni munkásoknak Kossuth tiszteletére rendezett nagy, tömeges tüntetése, magyar és olasz zászlók elővitelével s a Marseillaise hangjai mellett, melyen ő egy, állítólag már Kis-Ázsiában előkészített s írásba is foglalt beszédet mondott el, a mely az összes pártok kielégítését célozta s e céljának tökéletesen meg is felelt. Ez alkalommal Kossuth meghűlt, úgy hogy a királyné udvari orvosának, James Clarknak tanácsára — ki szolgálatait fölajánlotta neki — a legközelebbi napokat szobájában kellett töltenie, de még ágyban fekvé is fogadott tisztelgőket, sőt küldöttségeket is. Megszámlálhatatlan aláírásokkal ellátott üdvözlő iratokat és még számosabb levelet kapván, azok elintézését kénytelen volt Pulszkyra bízni. Azonban londoni ünnepeltetése közepett is ráért a más nemzetbeli forradalmárokkal — különösen Mazzinival — való, többnyire titkos tárgyalásokra, valamint arra, hogy ottani sikerei magaslatáról proclamatiót intézzon a nemzethez, kitartásra és bizalomra buzdítva s terjedelmes utasítást küldjön Mack ezredesnek a hazai forradalmi szervezet ügyében. Ezekkel voltak kapcsolatosak azok az annyira kockázatosnak bizonyult kiküldetések is, melyekben Kossuth londoni

¹ E nevezetes beszéd legteljesebb ismertetését *Bachnak* a császárhoz nov. 15-ről tett jelentése (id. h.) nyújtja, melynek hitelességében annál kevésbbé kételkedhetünk, mert az lényegére nézve egészen megegyezik a *Rónay* följegyzésével (id. m. II. 57. s köv. l.) és *Mednyánszky Sándornak Klapkától* közölt (id. m. 337. s köv. l.) levelével. Pulszky átsiklik e beszéd fölött.

tartózkodása alatt Vettert, Patakyt, Rózsafyt és Figyelmessyt részesítette.¹

Vett meghívásoknak megfelelően kirándulásokat is tett Kossuth Birminghambe és Manchesterbe, hol roppant népes gyülekezetek előtt, határtalan lelkesedést keltve, kifogástalan eszmébősséggel, mindig változó érveléssel, de változatlan ékesszólással védte és hirdette Magyarország ügyét s támadta Ausztriát és az absolutismust.

A sok küldöttség között, melyet fogadnia kellett, talán legérdekesebb volt a francia socialistáké, a kik feliratukban is kifejtették, hogy ők mint republikánusok, forradalmárok és socialisták nem a Kossuth nevétől és címétől vonzatra jöttek el, hanem üdvözik az ő hazája hősiségét, balsorsát és ügyének igazságosságát. Hivatkoztak a nagy száműzöttnek Marseille város lakosaihoz intézett kiáltványára, melyben a nemzetek solidaritásának adott kifejezést s hangsúlyozták, hogy valóban mindazok az ő pártjára állanak, a kik bárhol a világon elnyomatást szenvednek s a kiket a forradalom géniusza fog fölszabadítani. Ne engedjen azoknak, a kik őt a demokrácia ügyétől eltántorítani akarnák, hogy nemsokára azt mondhassa a két császárnak, a kik hazáját eltiporták: »A mi ügyünk az egész világ ügye!»

Kossuth, a ki érezte, hogy angol földön francia republikánusokhoz beszél, válaszában kiemelte, hogy ő csodálója a francia nemzetnek, melyet nem azonosít Bonaparte szűkkeblűségével. Ő hazájának köztársasági alkotmányt kíván, sőt meggyőződése, hogy a jövő egész Európában az általános szavazati jogon s a független népek solidaritásán nyugvó köztársasági államformáé. Ha Angliában nem mondja ugyanazt, a mit Marseillehez intézett szövege tartalmazott, ennek oka az, hogy nem akar belügyeibe avatkozni egy országnak, melynek vendégszeretetét élvezi. Kisértéseket, melyek őt a demokrácia ügyétől eltántorítani akarnák, nem tapasztalt; ha ilyenekkel találkozna, azok meg fognak hiúsulni.

A bécsi volt akadémiai légio egy küldöttsége is járult Kossuthhoz s ő azzal állítólag beható megbeszélést folytatott a Bécsben szervezendő forradalomról; legalább ezt adta hírül a küldöttség egyik tagja egy párisi barátjának; az egész állítólagos beszélgetést magában foglaló levél Ausztria szemfüles kémei útján a Bach kezébe került.²

A küldöttségek fogadásából még Kossuthnénak is kijutott, körül sohasem feledkeztek meg a férjét körülzajló ünneplések közepett; az angol hölgyek köréje sereglettek, éltették őt, virágokat nyújtottak át neki magyar nemzeti színekbe kötözve, valamint szép kötésű bibliákat. A nők emancipációja érdekében alakult egyesület is üdvözölte őt s kérte,

¹ Mindezek már az előző fejezetekből ismeretesek. A kiküldetéseket *Rónay* is említi (id. m. II. 58. s. köv. 1.) s skeptikusan nyilatkozik várható sikerükről; ő maga nem vállalta el a stockholmi megbízatást.

² *Bach* decz. 1-i előterjesztése a császárhoz, *U. Á. L. társ. Gensd. Dép.*

hogyan támogassa elveit, mire Kossuthné szerényen kijelentette, hogy ő szokva van házi kötelességei körére szorítkozni, s mint a Kossuth neje, e férfiú vezetésében mindig megbízott és nem gondolt a nők egyen-jegűsítésára.

Kossuth ez angolországi szereplésének hatása az európai közvéleményre kétségtől igen nagy volt. Ő maga bizonyára túlbecsülte azt, mikor az ünnepeltetés mámorában azt írta megbízottjának, Macknak: «Orosz invasiótól többé nincs mit tartanunk, vagy nem merhet, vagy ha mégis mer, Európa összes erejével találkozhatnak. Ezt már kivitem . . . Magyarország szükségessége a világszabadságra el van ismerve; állása, függetlensége, ha győzünk az első csatákban, biztosítva . . .»¹ De tény: leg, a nagy magyar rövid ideig «az évad üstökös csillaga volt», az angol lapok pártkülönbség nélkül a legnagyobb figyelemben részesítették működését, külön tudósítókat küldtek mindenüvé hol megfordult, beszédeit egész terjedelemben közölték s legalább is rendkívüli szónoki képességét általánosan elismerték. Ezt tette még a «Times» is, melyet pedig a Kossuth szándékai iránti barátságtalan magatartása miatt minden tüntetés alkalmával elégettek; a Palmerston lapja, a «Globe», egészen a Kossuth-cultus szolgálatába állott s szinte kihívó hangon utasította vissza azt a föltevést, mintha a kormány e demonstrációk miatt bármi magyarázattal tartoznék Ausztriának.

A sajtó e csatározásának hátterében érdekes küzdelem folyt le a kormány és az udvar körében azért, hogy a heves vérmérsékű külügyminisztert Kossuth tervbe vett fogadásától visszatartsák. A látogatás — mint láttuk — eredetileg a Kossuth tartózkodása miatt maradt abban; utóbb erős nyomást kellett magának a királynénak Palmerstonra gyakorolnia, hogy a meghívást meg ne újítsa, a mi valószínűleg az Ausztriával való diplomáciai viszony megszakadását eredményezte volna. A lord nagyon kelleetlenül engedett s azzal bosszulta meg magát, hogy a Kossuth távozása után hivatalában egy küldöttséget fogadott, mely üdvözlő feliratában az osztrák és orosz császárt «gyűlöletes és utálatos gyilkosoknak» nevezte s Palmerston, bár annak megjegyzésével, hogy magát minden kifejezésökkel nem azonosíthatja, magára nézve rendkívül hízgelőnek és lekötelezőnek mondta ezt az üdvözlést.²

A francia, a német sajtó hasonlóképp rokonszenves érdeklődést

¹ Londonból nov. 16-ról k. levél; közölve Pásztor Árpád id. cikkében a *M. Figyelőben*, 1914. XI. 387. l.

² *Letters of Queen Victoria* II. 392. s köv. l. Érdekes, hogy a királyné mindig kételkedett abban, hogy Palmerston nem fogadta Kossuthot (400. l.). Lásd Mac Carthy id. művét is: II. 143. s köv. l. A Kossuth látogatásának elmáradásáról a magyar lapok is hírt adtak, (*P. Napló* nov. 21.) azzal a magyarázattal, hogy az angliai szokás szerint az angol előbb látogatja meg az idegent, mintsem az őt.

tanusított Kossuth angolországi szereplése iránt, sőt a bécsi lapokon is meglátszott, hogy át vannak hatva a dolog jelentőségének tudatától és számolnak a London felé forduló közérdeklődéssel. Akkor még a magyar lapoknak is megengedték, hogy az emigrációról hírt adjanak; meg is tették, habár csak oly elkényszeredett kommentárral, a minővel a «Pesti Napló» mondott ítéletet a Kossuth angolországi szerepléséről, mikor az véget ért, mondván, hogy az, mitől oly sokan féltek, «elmúlt nyári záporhoz volt hasonló, mely villám és menydörgés közt ömle szét, a nélkül, hogy egyetlen viskót elsodort vagy lángra gyújtott volna; helyesen tette az angol kormány, hogy nem gördített akadályokat a mozgalom útjába, mert csak ez hozhatott volna veszélyt; a mozgalom így a félelmeket is, de még inkább a botor reményeket meghiusította».¹

Hogy a kormány köreiben nem nézték a dolgot ily kedélyes optimizmussal, azt az éber figyelem és lázas kémkedés tanúsítja, melylyel Kossuth minden lépését kísérték, különösen mióta angol földre tette lábát s a melynek eredményeit sűrű időszaki jelentéseiben Bach az uralkodó elé terjeszteni sietett. Igaz, hogy e jelentésekbe sok tévedés és sok együgyű mese is csúszott belé; de egészben véve el kell ismerni, hogy Bécsben a Kossuth külföldi működéséről mindig gyorsan és rendszeren pontosan s jól voltak értesülve és az a mód, a hogy ezek az értesülések a nagy száműzötteknek csak az emigránsok körében tett nyilatkozataira is kiterjedtek, bizonyítja, hogy az osztrák kormány és a londoni követség bizalmasainak a magyar menekültek némelyikével is szoros összeköttetésben kellett lenniök.

Még a Kossuth londoni tartózkodása alatt történtek intézkedések egyrészt az európai agitáció céljainak anyagi eszközökkel való előmozdítására, másrészt ugyancsak anyagi eszközök gyűjtésére a Londonban maradó magyar menekültek támogatása céljából. Az adakozási célokat is szolgáló gyűlésekből és bankettekéből úgy látszik, nagy összeg nem gyűlt be; ² a leglelkesebb és legbefolyásosabb magyarbarát, lord Dudley Stuart elnöklete alatt Kossuth-bizottság alakult, melynek főcélja pénzalap gyűjtése volt. Azt az eredeti szándékot, hogy e gyűjtés a Kossuth személyes fölségelésének jellegével birjon, ³ Kossuth határozottan visszatámasztotta, kijelentve azonban, hogy szívesen fogad el anyagi támogatást abból a célból, hogy hazája ügyét Nyugateurópában megismertesse s annak párthiveket szerezzen. A londoni emigránsok anyagi ügyeinek kezelésére távozása előtt Kossuth bizottságot állított össze b. Kemény ezredesből, Thaly alezredesből és Gelich őrnagyból; azonban a segélyre

¹ Nov. 26-iki szám.

² Bécsi jelentések szerint (1851 nov. 22. és decz. 1. *U. Á. L. táj.*) a bankettekéből 534 1/2 font, a meetingekből 4000 font gyűlt össze.

³ Dudley Stuart nov. 1-ai fölszólítása a «*Wanderer*» (nov. 5.) közlésében a Vörös A.-féle gyűjteményben.

szorultak számával szemben a rendelkezésre állott összeg már kezdetben is elégtelennek látszott,¹ a miért az alsóbb rangúaknak egy birminghami fegyvergyárban való foglalkoztatását vették tervbe.

Más irányban is intézkedés történt a magyar menekültek foglalkoztatására különösen a végből, hogy őket a jövő szabadságharcz feladatai készületlenül ne találják. E célból katonai tanfolyam létesült, melyben eredetileg Vetter és Thaly, Rónay vállalták el az oktatói tiszteket s a melynek feladata volt a katonai személyeket a hadtudományokban behatóbban kiképezni.

Habár Mazziniék mindent elkövettek, hogy Kossuthot a Franciaországban várható fordulat közelben találja, végre elérkezett a pillanat, a mikor az ő elutazása Amerikába az Egyesült-Államok nemes vendégszeretetének megsértése nélkül tovább halasztható nem volt. Kossuth november 18-án még egyszer összehívta híveit s helytelenítvén a sok vádaskodást, melyet az emigráció körében tapasztalt, személye iránti bizalomra s távolléte alatt egyetértésre intette őket, azután pedig érzékeny búcsút vett tőlük.² Gyermekait Karádi Ignác felügyelete alatt a Pulszky londoni lakásán hagyta, hol ez utóbbinak gyermekei Tanárky Gyula mentorsága alatt maradtak. Azután Kossuthék és Pulszkyék, Ihász ezredes, gr. Bethlen Gergely, Hajnik Pál, Nagy Péter és még néhány, csillogó egyenruhába öltözött³ honvédtiszt kíséretében november 23-án Southamptonban a Jupiter nevű angol gőzösre szállottak. Kossuth a hajófedélzeten rendezett lakomán búcsúzott el őt kísérő angol barátaitól; azután kiemelték a horgonyokat s a gőzös továbbvitte őket, Cowes Roadsig, a hol a Humboldt nevű amerikai hajóra szállottak át, mely viharok miatt keserves tengeri utazás után hozta a magyar menekülteket december 5-ikén Amerika partjára.

¹ Lásd D. Stuartnak nov. 28-ról és decz. 4-ről Kossuth után küldött leveleit a *Nemzeti Múzeum* levéltárában.

² Mednyánszky S. nov. 20-iki levele *Klapkánál*, (id. m. 350. s. köv. l.).

³ Rónay id. m. II. 61. l. R. szerint a segédtsztek egyenruhái megelőzőleg ki voltak állítva a Ragent-street egy kirakatában.

III.

(A párisi magyar emigráció ; gr. Teleki László egyénisége és szerepe ; álláspontja a nemzetiségi kérdésben, tárgyalás Riegerrel. Szemere Párisba jön ; gr. Batthyány Lajosné és köre Montmorencyban ; Horváth Mihály, gr. Andrássy Gyula, Vukovics Sebő, gr. Batthyány Kázmér. Teleki meghasonlásai az emigránsokkal. A december 2-iki államcsíny miatti távozások. Szemere és Batthyány támadása Kossuth ellen. A Jersey-szigeti társaság. Magyar menekültek Szejcban : Szalay László, Batthyány Lajosné és Horváth Mihály, Klapka ; Teleki László is oda jön. Magyar emigráltak Brüsszelben ; b. Jósika Miklós ; a Kossuth családja. Magyarok Németországban ; a komáromi exodus ; Klapka és Ujházy Hamburgban. A londoni magyarok Kossuth távozása után ; meghasonlások. Az emigráció a Keleten ; Bem Aleppóban, Guyon Damascusban. A Sumlában visszamaradt magyarok sorsa. A Konstantinápolyi magyar telep. 1849—1853.)

Mielőtt Kossuthot északamerikai emlékezetes körútja diadalain és csalódásain végigkísérnők, szemügyre kell vennünk a magyar emigráció működését úgy a mint az Európa különböző középpontjain kifejlődött, sőt Elő-Ázsia némely helyére is kiterjedt.

A magyar forradalom európai propagandájának természetesen első telepe Páris lett. Az ottani februáriusi forradalom szülte nálunk az 1848 márcziusi, forradalomnak alig nevezhető, végzetesen könnyű és gyors sikerű politikai fölpezsdülést. Ott kereste első támaszát a mi forradalmi diplomáciánk, tudva, hogy nemcsak az új köztársasági kormány rokonszenvére számíthat, hanem még a francia legitimizmusban is, mely nem felejtette el IV. Henrik és XIV. Lajos hagyományait, Ausztriának ősi ellenségét láthatja¹ és mint láttuk, Kossuth is, az internáltatásból szabadulva, útját mindenekelőtt Párisnak akarta venni s kelletlenül mondott le e szándékáról.

Említettük, hogy gróf Teleki László már 1848 őszén jött, mint a magyar országgyűlés küldöttje a francia fővárosba, a hol akkor a forradalmi fejlemények még nem jutottak megállapodásra s a mely akkor is még gyűlőhelye volt a lengyelországi menekülteknek, kik szintén Franciaország szabadságszeretétől várták hazájuk üdvét. Teleki személye alkalmasnak látszhatott e küldetésre ; nagy műveltsége, impulsiv, ábrándokra hajló, de egyúttal lovasias, nemes lelkülete és köztársasági

¹ *Heftert* id. m. IV. r. 2. köt. 497. l.

érzülete őt rokonszenvessé tehetette a francziák szemében ; szerzett is sok ismeretséget és összeköttetést s eleinte nem hiányzott érintkezése a forradalmi kormány nyal is, de a hazai viszonyokra vonatkozó megbízható értesülések hiánya nagy akadály volt eljárása eredményességének. Hogy sok tekintetben csalódásban ringatta magát, azt az a körülmény bizonyítja, hogy még 1848 novemberében valószínűnek tartotta a radicalis Ledru=Rollinnek köztársasági elnökké leendő megválasztását s hogy az általa legjobban informáltaknak vélt francia politikusok is nagyon tájékozatlanoknak bizonyultak a magyar dolgokat illetőleg.¹

Bonaparte herczegnek a köztársaság elnökévé lett megválasztatása a francia kormányt mindinkább eltávolította a forradalmi propagandától s így Telekitől is. 1849 január közepén Pulszky is Párisba jött s ott maradt márczius elejéig. Ő kezdettől fogva sokkal skeptikusabban nézte a viszonyokat és sokban nem osztotta Teleki nézeteit ; nemsokára át is tette működése helyét Londonba, a hol gyakorlatibb eredményeket remélt elérhetni.

Teleki tovább is Párisban maradt s az ottani, sőt a távolabb levő magyarok munkásságára is irányítólag igyekezett befolyani. 1849 tavaszán és nyarán sűrűn levelezett Pulszkyval,² informálgatta a francia forradalmi kormány gyakran változó külügyminisztereit, röpiratot adott ki az orosz intervenció ellen,³ de folyton rendőri megfigyelés alatt állva, nem tudott többet kieszközölni, mint a képviselői kamarának egy meglehetősen elméleti hangzású határozatát. Üzeneteket küldött a magyar kormánynak s Konstantinápolyba is, próbált agitacionalis középpontot teremteni Turinban, gondolt fegyverbeszerzésre, Fiumében való kikötésre s e végből kölcsön felvételére és még mindig reménykedett barátja, Ledru=Rollin, hatalomra jutásában.

Volt azonban egy pont, mely a magyar emigráció e nyugtalanul tevékeny vezéralakját élesen elválasztotta nemcsak Pulszkytól, hanem az otthoni kormánytól és Kossuthtól is, s a mely idővel erős éket vert közé és menekült társai közé ; ez Telekinek a nemzetiségi kérdésben vallott meggyőződése és arra alapított törekvése volt. Ő a maga radicalis szabadelvűségében annyira ment a nemzetiségek egyenjogusítása és önállósítása terén, hogy már=már feladta Magyarország állami egységét és ily áron kereste a megegyezést az északi s déli szlávokkal. Sűrű érintkezésben állott Czartoryski herczeggel, a lengyel menekültek vezérével,⁴ ki azután közvetítőül szolgált közte és a horvátok, szerbek s csehek

¹ Pulszky id. m. II. 230., 249—251. l.

² Lásd Pulszky művének mellékletét, II. 294. s köv. l.

³ «Die russische Intervention, nebst diplom. Actenstücken (közölve Nagy Péter állítólagos végrendelete is) Hamburg. 1849.

⁴ Bach bizalmas levele Geringerhez 1849 aug. 31-ről, U. Á. L. =tár, magy. kormánybiztossági iratok.

között. 1849 májusában Czartoryski hívására Párisba jött Rieger, a nagy cseh hazafi s akkor odahívta Teleki Pulszkyt is Londonból s tárgyalások indultak meg az álláspontok összeegyeztetése érdekében. Pulszky sokkal ridegebben szállott szembe a cseheknek a magyar felvidék bekebelezésére s a szerbeknek a vajdaság önállósítására vonatkozó követeléseivel, mint Teleki, bár általában nem tulajdonított jelentőséget az illető nemzetek felhatalmazás nélkül folytatott alkunak. Végre sikerült Riegert megpuhítani annyira, hogy megegyezés jött létre olyformán, hogy a szlávok és románok Magyarországon teljes egyenjogúságot kapjanak a magyarokkal s ennek fejében a csehek elismerik Magyarország feloszthatatlanságát s vállalják a közvetítést a délszlávokkal és románokkal való megegyezésben, a magyarok pedig támogatják a cseheket a bécsi kormány nyal szemben államjogi igényeik érvényesítésében. Czartoryski közvetítése mellett külön békítő tárgyalások is folytak a szerbekkel; természetes azonban, hogy mind e tervezéseket a bekövetkezett események csakhamar halomra döntötték.¹

1849 őszéig úgy látszik, csak a Teleki már említett munkatársai, Szabó Imre ezredes, Szarvady, Irinyi és De Gerando tartózkodtak állandóan Párisban; október- és novemberben a forradalmi magyar kormány két nagynevű tagja érkezett oda: Szemere Bertalan és Horváth Mihály.

Szemere, miután Viddinnél megvált a menekülők seregétől, Hajnik, Fülep, Ivánka, Bittó és Imrédy képviselők kíséretében lopódzva ment Várnába s onnan hajón Konstantinápolyba, hol azonban néhány napig maradt; majd Athént kereste föl s ott Hajnik Pál társaságában időzött és bejárta Görögország nevezetes helyeit, útjegyzeteket írva, a mit már fiatalkorában megszokott. Október vége felé a Földközi-tengeren s Lyonon át Párisba utazott, hová 30-ikán érkezett meg.² Ott csakhamar találkozik Telekivel, a Londonból átjött Klapkával s a Brüsseltől átjött Almássy Pállal, valamint a csak rövid időre kimenekült Lónyay Menyhérttel. Nagyon visszavonultan él Neuberg álnév alatt, szorgalmasan olvasgat s családja után sopánkodik. A haza sorsa iránt teljesen kétségbe van esve, azt hiszi, hogy «a magyar faj most lejárta pályáját», legfőlebb valami nagy európai esemény emelhetné ismét véletlenül magasra; úgy látja, hogy alig van Európában nyolcz olyan magyar, ki «tenni akar ismét», a többi alig várja az amnestiát, még ha büntetéssel járna is. Telve van keserűséggel Kossuth iránt, kinek «félénk és dicvágyó» volta s «alattomos szökése» miatt veszett el — hite szerint — a haza; a nyilvánosság előtt akar tiltakozni az ellen az állítás ellen, hogy

¹ W. Alter id. m. D. Rundschau, 1911—12. IV. 89—90., V. 234—236. l. Pulszky id. m. II. 271. s köv. és 312. l. Divéky Adorján: Magyarok és lengyelek a XIX. században, Bud. Szemle. 1918 aug. 254. s köv. l.

² Lásd ezekre s a következőkre nézve: Szemere B. Naplóm, 1869. I. köt.

az iratot, melylyel Kossuth a diktaturát Görgeyre ruházta, ő is aláírta volna, de nyilatkozata megjelenését állítólag Telekiék megakadályozták; általában mindenki, még olyanokban is, kiket legjobb barátainak tartott, megrontására törekvő ellenséget lát. Leleplezni készül emlékirataiban az egész «csalfa komédiát», mint a magyar forradalmat nevezi, s ezt meg is írja gr. Andrássy Györgynek, de e levele a Bach kezébe kerül, ki azt örvendezve olvassa föl a minisztertanácsban.¹

Igy került szembe Szemere Horváth Mihállyal is, ki rendkívül kalandos és veszélyes menekülés után mint Prónay báróné komornyikja jutott ki Németországba, de itt is üldöztetve, előbb Brüsszelben próbált letelepedni, majd — Telekitől nyert igazolvány alapján — Párisba jött. Ő Vukovicssal együtt szintén úgy nyilatkozott, hogy a Görgey diktatúráját a miniszterek együttesen határozták el, míg Batthyány Kázmér Kiutahiából kiadott nyilatkozatával a Szemere pártjára látszott állani; a forradalom hagyományosai között tehát a nyilvános meghasonlás első ténye beállott.

Montmorencyban, a Párishoz közeleső kies helyen, melyhez Rousseau emléke fűződik, s a hol most a kivégzett Batthyány Lajos gyászoló özvegye körül egész kis magyar telep létesült, telepedett le Horváth Mihály is, irodalmi tervekkel foglalkozva, melyek a szabadságharcnak előbb rövid, a külföldnek szánt, majd terjedelmesebb megírására irányultak, de egy, a külföldön kiadandó magyar folyóirat eszméjét is felölelték, melyre nézve Vukovics tervet is dolgozott ki. A Párisban élő magyarok gyakran jártak ki ide, viszont az özvegy grófné is berándult koronkint Párisba. Az október 6-iki gyásznapi első évfordulóját itt ülték meg istentisztelettel a száműzöttek, mely alkalommal Horváth Mihály mint püspök megható szentbeszédet mondott. Batthyányné nem bízhatta volna gyermekei nevelését jobb kezekre, mint e kiváló férfiúéra, ki arra vállalkozott is, de ennek következménye lett, hogy Horváth a Batthyány-családdal együtt 1850 őszén Zürichbe költözött.²

Teleki László is sokat időzött Montmorencyban; innen irta 1850 augusztus 20-án vérg sértő levelét Haynau-nak, melyben őt gyáva és gyilkosként bélyegezte meg s párbajra akarta kényszeríteni; de bár e levelét a lapoknak is megküldte, a tábornakszernagy a kihívásra nem felelt.³ Teleki ingerlékenysége az év vége felé már-már beteges jelleget öltött; Pulszkyval végkép szakított; a románokkal való megegyezés kérdése Kossuthal is újabb ellenkezésbe hozta; alaptalan gyanúja, melyet utólag meg is bánt, kergette főképp az öngyilkosságba 1851 elején Versailles-

¹ U. Á. L. = tár, min. tanácsi jvk. 1850 jan. 24.

² Márki S. Horváth Mihály (Tört. életr. 1917.) 152 s. köv. I. Batthyány grófné Párisba jöveteléről a magyar lapok is hírt adtak: *Magy. Hirl.* 1850 deczb. 3.

³ E leveleket közli Szemere id. m. II. 346. s. köv. I.

ban a szerencsétlen Orosz Józsefet, Klapka segítő társát első emlékiratai megszerkesztésében.¹

Időközben Szemere neje végre Párisba érkezhett, mire férje fölvette ismét igazi nevét s koronkint házukba gyűjtötték a magyar menekültek nagy részét, másokkal azonban alig érintkeztek; Szemere még 1850 végén azt írhatta naplójába: «E világvárosban száműzött társaimon kívül senkit nem ismerek».²

Gróf Andrassy Gyula ekkor még — rövid párisi időzés után — Londonban tartózkodott, de a francia fővárosban volt már az előbb említetteken kívül Vukovics Sebő, ki ez időben Horváth Mihálylyal közösen szándékozott az 1848=iki országgyűlés és a rácz lázadás történetét megírni s ekkoriban még levelezett és teljesen egyetértett Kossuth-tal. Továbbá ott voltak Czecz János tábornok, Karacsay és Somssich János grófok, Hajnik Pál nejevel, Csernátony, ki meglehetősen elszigetelten élt, Almásy Pál, a ki, sógora, a morvaországi Zierotin gróf szolgájának öltözve menekült ki az országból, továbbá gróf Scherr=Thoss Arthur magyar birtokos és honvédtiszt, Kászonyi József ezredes, gróf Schmidegg Kálmán, Bittó István, Gorove István, Irányi Dániel, ki tanítószkodott, báró Mednyánszky Caesar stb.³

A magyarok a rendőrség engedélyével casinoszerű összejöveteli helyről gondoskodtak, mely a Hotel Danemark két szobájából állott s melynek Nemeskéri Kiss Miklós ezredes lett az igazgatója. Közös ügyeik intézése céljából választmányt is alakítottak, melynek elnöke Teleki lett, tagjai Szemere, Klapka, Czecz és Vukovics, jegyzője Bittó. Mikor 1851 elején a fejedelmek drezdai értekezlete kimondta Magyarországnak, mint Ausztria tartozékának a német szövetségbe való bekebelezését, a párisi magyarok — az emigráció első testületi megnyilatkozásaképen — ez ellen tiltakozásukat fejezték ki egy, Szemere s Teleki által szerkesztett és a francia kormányhoz intézett emlékirat alakjában, melyet Teleki, Szemere, Vukovics, Klapka és Czecz írtak alá. A külügy-miniszter elfogadta s a minisztertanács elé terjesztette az iratot, a miről a magyar lapok is hírt adtak.⁴

Tavasza többnemű változás állott be a magyar menekültek párisi társaságában; Andrassy még télen Londonból ide helyezte át lakását s csakhamar közkedveltségre tett szert. Oda jött Vetter tábornok is és báró Kemény Farkas; ellenben Vukovics áprilisban néhány hónapra Londonba ment át s májusban Teleki László hagyta el Párist, lemond-

¹ Klapka id. m. 299. l. Jancsó id. m. 188., 198. l.

² Vukovics levele 1850 deczb. 27=ről. Szemere naplója I. 108. s köv. l.

³ Arthur Gr. Scherr=Thoss: Erinnerungen aus meinem Leben. 1881. 83. s köv. l.

⁴ Pesti Napló. 1851. márcz. 10. Az emlékiratot közli Horváth János: A közös ügyek előzményei. 157. l.

ván a választmány elnökségéről, hogy — önmagával és társaival többszörösen meghasonolva — Szejczban telepedjék le. A magyarok casinója pénzhány miatt megszűnt.¹ Teleki Bunbury álnév alatt Zürichből ke-serűséggel és gúnynyal teljes leveleket írt Szemerének, gúnyolva különösen Klapka és Thaly kibékülését, leszólva Czezet és Fülepet, dicserve Vukovicsot. A nemzetiségek iránti szabadelvűségök miatt — úgy mond — hazaárulóknak tekintik őt és Szemerét; de azért megmaradnak ők azoknak, a mik! Igyekszik feledni a világot s dolgozni szeretne, de nagyon szenvedő!² Hogy e mellett neheztelése nem irányult Klapka személye ellen, azt rajongó barátsággal telt levelei tanúsítják, melyeket ez utóbbihoz részint Genfből, részint Zürichből intézett, melyekben mindig csak a miatt aggódik, hogy az osztrák ágensek Kossuthot és társait meg találják mérgezni, reménykedik, hogy Párisban kiüt a forradalom s akkor majd ott találkozik Klapkával!³

Mindezeket a kisebb-nagyobb egyenlenségeket — gyakran még túlozva is — szorgalmasan jelentették Bécsbe Ausztria megbizottai, kik szemmel kísérték az emigráció minden nevesebb tagjának hollétét és foglalkozását.⁴ Bizonyára osztrák befolyás is és a Kossuth kiszabadulásának közeli kilátása okozta a francia rendőrség fokozott éberségét és szigorát a magyar menekültekkel szemben. Ezek már csak azért is nagyobb mértékben vonták magukra a figyelmet, mert számuk időközben néhány igen tevékeny taggal szaporodott. Vukovics visszatért s oda jött nagyon kalandos, gr. Bethlen Gergelylyel együtt végrehajtott menekülés után gr. Teleki Sándor,⁵ továbbá Mészáros Lázár, Türr István, a ki — mint láttuk — Olaszországban harczolt az osztrákok ellen s a novarai vereség után kiutasítatván Francia-, Angol- és Németországban és Szejczban próbált szerencsét, míg végre Konstantinápolyba került; úgyszintén odajött gr. Batthyány Kázmér, ki főképp a lengyel menekültekkel érintkezett és Beöthy Odön. Teleki Sándort már júliusban elcsukták, később Kiss Miklóst is; Beöthytől megtagadták a tartózkodási engedélyt, Vukovicsnál és Scherr-Thossnál pedig szeptemberben szigorú házkutatást eszközöltek, a londoni forradalmi bizottmány nyal való levelezés gyanuja miatt; mindkettőt kiutasítással is fenyeget-

¹ *Irányi levele Párisból 1851 márcz. 23-ról b. Jósika Miklóshoz (Jósika féle levélgyűjtemény).*

² *Bunbury levelei 1851 július 23-ról és aug. 15-ről a Nemz. Múz. levéltárában.*

³ *Klapka emlékiratainak függelékében. 569. s. köv. l.*

⁴ *Udv. és áll. lev. =tár, Gensd. Dép. Bach 1851 deczb. 9-iki előterj. Feltűnő, hogy úgy ez a jelentés, mint az aug. 16-iki részletesen szól az emigránsok nagyon viharos gyűléseiről, melyekben a nemzeti alapon álló «katonap rt» a távollevő Teleki ellen foglalt állást, de leszavaztatott, holott Vukovics egyidejű párisi leveleiben minderről szó sincs, sőt most jobbnak mondja az egyetértést a párisi emigránsok között.*

⁵ *Lásd «Emlékeim» cz. munkája I. köt. 182. s. köv. l.*

ték s osztrák értesülés szerint tervben volt az összes magyar menekülteknek különböző départementokba való szétküldése addig is, a míg ügyök általános szabályozás alá vonatik.¹

A Kossuth londoni látogatása a párisi emigránsok nagy részét is oda vonta s a francia rendőrséget egy időre megszabadította gondjaitól. A francia kormány magatartása — különösen a Kossuth tervezett franciaországi útjával szemben — mindinkább meggyőzhette a magyar menekülteket arról, hogy az osztrák politikának nemcsak hogy nincs oka a köztársasági elnök támadó szándékaitól félni, hanem ellenkezőleg, a conservatív irány és a rend fönntartásának biztosítékát láthatja kormányzatában. A december 2-iki államcsíny teljesen igazolta ezt a föltevést és hiúnak bizonyította a párisi emigránsok minden törekvését. Ez volt az első nagy csalódás, mely a magyar emigrációt érte. A világosan látó Vukovics Sebő december 20-ról Londonból, hová végleg átköltözött, ezt írja Horváth Mihálynak: «Új korszakba léptünk, sorunk ege elsötétült, enyhülés csak abban a reményben van, hogy soká e viszonyok tartani nem fognak». Louis Blanc-al találkozott, ki reménykedett, hogy már pár nap múlva visszamehet Párisba, a hol a dolgok csakhamar visszatérnek a régi mederbe; de most elnémult minden. «Franciaország eleste után nem lehet többé remélni, hogy Olasz és Magyarország fölkeljenek. A francia sereg példája az osztrák és porosz sereget consolidálja.»

Párisból, ha nem is kényszerítve, sokan elmentek; Beöthy Ödön, Mészáros, Katona, Teleki Sándor Jersey szigetére költöztek. Andrássy Scherr-Thossal az államcsíny napjai alatt is ott maradt s a boulevardokon sétálva menekülniök kellett a tüzelő katonaság elől.² És Párisban maradtak Szemere s Batthyány Kázmér is, kik mint Kossuth leghatározottabb politikai ellenfelei, a csüggedésnek most beállott perczét legalkalmasabbnak látták arra, hogy a volt kormányzóval a nyilvánosság előtt szembeszálljanak. Mindketten, hg. Esterházy Pál egy forradalomellenes, Batthyány Lajost is vádló, a «Times»-ben közzétett³ megnyilatkozásával szemben, december utolsó napjaiban a «Times» hasábjain s utóbb az «Examiner»-ben heves támadásokat intéztek Kossuth ellen, melyek az emigrációban addig csak lappangott egyenetlenséget nyilvánosságra hozták s a menekültek legjobbjait mélyen elkedvetlenítették.⁴ E támadások Batthyányt és Szemerét, sok lelki ellentétök daczára, politikailag kétségkívül közelebb hozták egymáshoz. Az utóbbi megelégedéssel jegyezte föl naplójában, hogy czikkeik Amerikában is elterjedtek és nagy hatást tettek. «Sajnálatos — teszi hozzá — hogy a reactioná-

¹ Vukovics levele szept. 19-ről, Bach id. jelentése.

² Scherr-Thoss id. m. 92. s köv. l.

³ Közölte a P. Napló 1851 december 11-iki számában.

⁴ Klapka id. m. 368. s köv. l. Szemere id. m. l. 140. l.

riusok is azokra támaszkodnak, de mi arról nem tehetünk. Hogy az igazságot elleneink is fegyverül használják, az nem ok azt elhallgatni». Teleki László fenntartotta az összeköttetést Szemerével s maga is azon az állásponton volt, hogy Kossuthot diktátori jogok nem illetik meg,¹ amerikai szereplésével sem értett mindenben egyet, abban több mértéktartást, kevesebb külső, zajos sikerre való törekvést szeretett volna látni; de azért úgy ő, mint Klapka, Vukovics, Czecz és Kiss Miklós határozottan elítélték Batthyány és Szemere föllépését.

Kossuth visszatérése Amerikából 1852 tavaszán — mint látni fogjuk — nem jelentette a vállalkozásához fűzött remények teljesülését. Ártottak ügyének Görgeinek akkor nyilvánosságra jutott emlékiratai és némileg azok a jellemrajzok, a melyeket a fáradhatatlanul irogató Szemere Bertalan róla s Görgeiről közzétett.² Azonban másrészt a Schwarzenberg halála az európai reactiót erős oszlopától fosztotta meg; Ausztria ügynökei már nyáron Európa különböző pontjain szaporodni látták a forradalmi kitörés előjeleit; aggodalommal néztek Garibaldi és Mazzini működésére, az utóbbinak és Kossuthnak ágenseit már tárgyalni látták Párisban a forradalmi mozgalom vezetőivel az olaszországi és délkeleti forrongások támogatása érdekében.³ Napoleon kikiáltását császárrá a december 2-iki államcsíny évfordulóján még Klapka is úgy ítélte meg, mint ezentúli szilárd magatartás és állandó irány jelét, melyhez a magyarok «utóbb növekvő bizalommal fűzték saját reményeiket».⁴

Azonban egyelőre nem történt semmi egyéb, mint a milanoi zendülés és a Libényi merénylete, mindkettő 1853 februárjában. A forradalom ügye egyikből sem húzott hasznot. A magyar emigráció viszonyát ezen események elsejéhez későbbi fejtegetések fogják megvilágítani.

A decemberi államcsíny óta a párisi magyar emigrációnak mintegy fióktelepe keletkezett a normandiai partokkal szomszédos, de már angol uralom alatt álló Jersey szigetén. Említettük már Mészáros Lázár, gr. Teleki Sándor, Beöthy Ödön és Katona Miklós odaköltözését; később hozzájuk járultak Orbán Balázs, Thaly és Fülepp is.⁵ Mészáros — az ő elpusztíthatatlan humorjával — gyönyörködött a természet szépségeiben, törökös ruhában járt s társaival l'hombre-t játszott. Márcziusban már kezdett leveleiben szűk anyagi viszonyai miatt panaszkodni s arra gondolni, hogy Észak-Amerikában telepedjék le. Levelezett a Genfben élő Károlyi grófnéval s emlékiratain dolgozott.⁶ Teleki Sándor

¹ Szemere nplója I. 146. s köv. l.

² Szemere: Gr. Ludwig Batthyány, Arthur Görgey, Ludwig Kossuth. Hamburg, 1853.

³ Kempen előterj. 1852 szept. 5-ről U. Á. L. = T.

⁴ Id. m. 406. l.

⁵ Rónay naplója 75—76., 96. l.

⁶ M. L. levelei 5—16. l.

kegyetlen átkokat szórt Napoleon Lajosra s éltette az általános köztársaságot.¹ Úgy ő, mint Beöthy Ödön barátságot kötöttek az ugyanakkor szintén Jersey szigetén számkivetésben élő Victor Hugóval.

A magyar emigránsok párisi telepe Londonon kívüli főképp Brüsszel és Szejczczal állott sűrű összeköttetésben s mindkét helyre mintegy rajokat bocsátott.

A helvét köztársaság, mint a politikai menekültek classikus hazája, forradalmi katasztrófánk idejétől kezdve szívesen fogadott magába hazájából kizárt magyarokat. Ezeknek útmutatója Szalay László volt, ki belátva diplomáciai igyekezetének sikertelenségét, már 1849 májusában Brüsszelből Zürichbe költözött s onnan 1851 tavaszán a csöndesebb Rorschachba vonult, Sanct-Gallen cantonban, a Boden-tó partján. A világosi katasztrófa óta megszűntette az addig Zürichben «Lettres sur la Hongrie» czímen kiadott politikai nyílt levelei közlését s kiadta egy füzetben² frankfurti küldetése történetét. Az emigráció politikai törekvéseibe nem elegyedett, azokra vonatkozó véleményét csak bizalmas levelekben mondta el, melyeket Blackwell és Flegler barátaihoz intézett. Felfogása szerint egy újabb forradalom csak a szlávság supremáciájával végződhetnék s a magyarságot teljesen leverné; a magyaroláh egyesült demokráciát pedig nevetséges phantasmagoriának tartotta. A többi emigránssal keveset érintkezett; 1849 őszén Münchenből látogatóba jött hozzá báró Eötvös József s a még csak 36 éves férfit egészen megöszültnek találta. Visszaesett fiatalkori mélabújába, mely nőtt olyankor, ha neje tőle távol, a hazában volt kénytelen időzni. A fájdalom, mely a haza sorsa miatt lebilincselte, egy időre megfosztotta őt attól a vigasztalástól is, melyet a munkában találhatott volna. Utóbb azonban, «a nemzet multjából akarván reményt meríteni jövője iránt», elfogadta a megbízást Magyarország történetének megírására, átkutatta újra a forrásokat, melyekkel fiatalabb korában Horváth István vezetése alatt ismerkedett meg, fölkeresve, a mit a sanct-galleni kolostor s a zürichi egyetem könyvtáraiban talált, s «az érdekekkel a mult iránt nőttön-nőtt bizalma a jövőhöz». Így indult meg s haladt évről-évre a nagy mű, hazánknak — sajnos — a szerző halála miatt befejezetlenül maradt története, melylyel Szalay utóbb az Akadémia nagy jutalmát nyerte el s melylyel ő, magát vigasztalva, a nemzetet is «vigasztalta és tanította».³

Csakhamar másik nagy történetírónk is a Szalay közelébe került. Említettük, hogy gr. Batthyány Lajos özvegye 1850 novemberében gyermekeivel Montmorencyből Zürichbe költözött s vele ment, mint

¹ *Id. mű* e I. 78—79. l.

² *Diplomatische Aktenstücke*. 1849.

³ Lásd Eötvös és Angyal Dávid akad. emlékbeszédeit s b. Szalay G. id. művét.

gyermekai nevelője, Horváth Mihály. A város melletti várszerű Falkenburg-nyaralóban laktak s e lakóhelyük mind több és több magyart vonzott magához. Klapka már 1851 elején Sveczban telepedett le; előbb a Vierwaldstätteni tó partján, a hol a szabadságharcot tárgyzó német művét befejezte, azután Vernexben, a genfi tó partján, a honnan Kossuthal találkozandó, ment ősszel Londonba, de a következő évet majdnem egészében Genfben töltötte.¹

Horváth Mihály nyomában jött Teleki László is Zürichbe, miután előbb Lausanneban és Genfben tartózkodott. Ahhoz a kicsiny, de változott társasághoz, melyet Genfben talált, tartozott mindenesetre az a meg nem nevezett nő is, a kit azután Rorschachig elkísért, mikor nagy fájdalmára meg kellett válnia tőle. Őt nem vonzotta Kossuth Londonba, hanem Zürichben maradt a következő télen át, hol a Batthyányné körének nagy élénksége, a ki-bejáró idegenek már az osztrák kémeknek is feltűntek.² Ekkor már gróf Károlyi Györgyné is itt időzött gyermekeivel s a két magyar grófné köre még tágult, mikor 1852 nyarára Genfbe költöztek át. Az itteni magyar telephez tartoztak akkoriban Horváth Mihályon és Teleki Lászlón kívül Klapka, Almássy Pál és neje, Karacsay gróf, Komáromi György, Puky Miklós, ki nyomdát alapított, Desseffy Dénes — Arisztid testvére — ki órásmesterséggel foglalkozott és Podhorszky Lajos, ki előbb Széchenyinél, most Almássyénál nevelősködött. Gróf Andrássy Gyula is gyakran jött oda látogatóba Párisból, valamint gróf Bethlen Gergely és Ferencz.³ A helvét köztársaság akkori elnöke, a radicalis Fazy nagy előzékenységgel viseltetett a magyar menekültek iránt.

1853 elején a svejci magyarok figyelmét is magára vonta az a titkos mozgalom, melynek középpontjául Lugano szolgált s a mely által Mazzini a szerencsétlen kimenetelű milanoi zendülést igyekezett előkészíteni. Kiküldöttje levelet hozott Klapkának, Mazzininhoz hívta őt, ki maga is akkoriban Luganóban tartózkodott. Klapka követte a hívást, de — följegyzései szerint — aggódó kétkedéssel fogadta az öreg forradalmár közléseit, kinek reményeit az események csakhamar megheiusították.⁴

¹ Ezekre és a következőkre nézve lásd főképp Márki S. életrajzát Horváth Mihályról és Klapka id. művét.

² Bach jelent. 1851 deczb. 6. U. Á. L.=T.

³ Gr. Teleki Sándor: Egyről=másról. I. 148. s köv. l. B. Jósika Mikl. levele Fehérváryhoz 1853 jan. 1.

⁴ Klapka id. m. 413. s köv. l. — Jancsó B. többször id. művében (199. l.) közelebbi időpont megjelölése nélkül, Quadrio nyomán elbeszéli, hogy Luganóban ez időben a forradalmi bizottság üléseket tartott, melyekben Mazzini hevesen összetűzött Kossuthal. Nemcsak, hogy semmi adat nincs arra, hogy Kossuth személyesen leutazott volna Luganóba, hanem az összes meglevő adatok s különösen a Klapka följegyzései és Teleki levelei majdnem kétségtelenné teszik az ellenkezőt.

Gróf Teleki László 1852 nyarán Genfből Spaaba s onnan Brüsszelbe utazott, a mely szintén egyik nevezetes gyűlöhelyévé vált a magyar száműzötteknek. Horváth Mihály kimenekülése után csak röviden időzött itt, már ekkor kezdve meg később nagy buzgalommal folytatott levéltári kutatásait. Báró Jósika Miklós, miután nejével Drezdában találkozott, itt telepedett le több évre, betegeskedése daczára agitálva, levelezve, dolgozva, a nyarakat rendesen Ostendében töltve. Regényei mellett ráért hirlapi cikkeket is írni, művei németre fordításában szintén írói tehetséggel megáldott neje volt segítségére. Itt élt Ludvig János is, addig, a míg Amerikába költözött, Fehérváry Miklós is, Horn Ede, Timáry; látogatóba jöttek Teleki László, Szemere Bertalan s nyáron Ostendében a magyar arisztokrácia számos nő- és férfitagja találkozott, habár az osztrák kémeek még itt is megfigyelték beszélgetéseiket.¹ Telekin ittjártában annyira erőt vett az életuntság, hogy Klapkához intézett levelében oly nyilatkozatot tett, mely már előre vetette későbbi, végzetes tette árnyékát.² «Én — úgymond — elélek akárhogy, a míg eljövend azon időpont, midőn anachronismus volna tovább élnem».

Jósika politikai vélekedésére éles világot vetnek Fehérváry Miklós barátjához, ennek távozás után intézett kiadatlan levelei.³ 1852 nyarán így látta a helyzetet: «Orosz, osztrák látszóvekkal állják körül hazánkat, hogy mihelyt egy pörge kalap vagy egy női kötény mozdul, reánk üthessenek. A francziák méltóságukon alólinak tartják velünk bibelődni; van nekik elég gondjuk; az angol királyné gyermekeket szül, Magyarországon pedig az arisztokrácia be kezdi adni a derekát, míg a nép expectáns szerepet játszik. A hadseregek szaporodnak, a várak erősítetnek... Túl, Olaszországban morognak, Magyarországon morognak, az emigránsok is morognak s mivel 60.000 fegyver és 40.000 nyereg van, a dolog nem áll desperátusan. Az emigráció Londonban négy, Amerikában nem tudom hány pártot képez, minden héten jön egy briliáns és egy igen lesújtó hír. A királyok katonásdit játszanak és lakmároznak, mi pedig ülünk... , pedig már a negyedik év köszöntött be a tervezett tönkreirányítás után». Gúnyolta az uralkodó magyarországi körútja alkalmával rendezett «komédiát», melynél mindenki mögött «a Kriegsgericht és huszonöt bot» áll; de hibáztatja az emigrációt, különösen a benne dúló egyenletlenséget, mely a mienket is oly rossz hírbe fogja keverni, a minőben a lengyel emigráció áll; gúnyolódik a száműzött magyarok reményei fölött is, de azért mégis helyteleníti, hogy a Kossuth nővérei a hazáért gyászt viselnek, «ő — úgymond — feleségével együtt fel nem hagy a munkával s nem tekinti a kedves hazát halottnak...»

¹ Bach jelent. 1851 aug. 3. U. Á. L. = T.

² Ostende, 1852 szeptb. 9.

³ 1852 május 6-tól kezdve; Akad. könyvtár kéziratára.

A Kossuth családjának tagjai ugyanis, Magyarországból való kiutasításuk után 1852 tavaszán Brüsszelben telepedtek le; Meszlényi-nén főleg, de Rutkay-nén is meglátszottak a lelki, testi gyötrelmek, melyeket az ellenök indított vizsgálat alatt kiállottak. Brüsszeli viselkedésüket Jósika kissé feltűnőnek találta; a nők gyászruhát öltöttek, a Kossuth-fiúk pedig a Ludvig-híával együtt «tricoloros kurucz=öltözék»-ben jártak az utcán, a miért a nép őket flamingóknak nevezte el. A belga fővárosban létök alatt Kossuth édesanyja súlyosan megbetegedett, miután már előbb is holt hírért költöttek, állapota az év végén válságosra fordult s a halál csakugyan beállott. Deczember 30-án temették el Brüsszelben; mintegy 30—40 ember kísérté csak ki sírjához, mert leányai magok tiltakoztak minden tüntetés ellen s annak elkerülése végett megváltoztatták a temetés idejét. Fia Londonban értesült haláláról.

Németország kevésbé kedvező talajnak látszott arra, hogy a magyar emigráció benne gyökeret verhessen; a birodalmi ügyek miatt fölmérült porosz=osztrák összetűzés ellenére ott a conservatív irányzat és a rendőrruralom akkoriban sokkal erősebb volt, semhogy forradalmárokkal szemben elnézést gyakoroltak volna. Mint látni fogjuk, csak a szabad Hansa-város, Hamburg engedhette meg magának azt, hogy a szabadságharcz hősei mellett tüntessen; de ott is jobbára letelepedett magyarok voltak a rendezők. Mégis a Kossuth amerikai beszédjeit német földön kezdtek legelőször terjeszteni német nyelven; osztrák jelentések szerint Berlinben Kossuth=alapot is kezdtek gyűjteni s a magyar forradalom szervezésének hírei hitelre találtak, míg aztán az amerikai körút eredménytelensége lelohasztotta a várakozásokat.¹

A kevésbé compromittált politikusok közül Eötvös és Trefort jöttek ki már a forradalom alatt Németországba, de — mint már említve volt — a rémuralom elmúltával visszatértek a hazába. Ők főképp Münchenben tartózkodtak, hová Eötvöst nővére, Vieregg grófné hívta; Eötvös a nyarat egyszer Salzburg mellett, egyszer pedig a Starnbergi tó partján, Tützingban töltötte. Úgy ő, mint sógora Trefort, szorgalmasan használták a müncheni kir. könyvtárt s Eötvös — ki eredetileg a francia forradalom oknyomozó történetének megírásába kezdett, — utóbb itt dolgozta ki a XIX. század uralkodó eszméit tárgyzó nagy államtudományi műve első kötetét.

Még forradalmi kiküldetésben jártak Németországban Wimmer Ágoston ág. ev. lelkész, mint követ, ki azonban sehol sem fogadtatván, utóbb ki is utasítottatott és Szalay József ezredes, kinek fegyvereket kellett volna Drezdában beszereznie; a szállítmányok meg is indultak, de az osztrák közegeknek sikerült azokat útközben lefoglalniok.²

¹ Bach jelentései 1851 okt. 25-ről, nov. 15-ről és 1852 jan. 31-ről. U. Á. L. = T.

² Helfert id. m. IV. ák. 2. rész, 565. l.

A komáromi vár feladása után az ottani helyőrség tisztjei, élükön Klapkával és Ujházy László kormánybiztossal, az eredeti megegyezés ellenére kényszerútleveleket kaptak, melyek szerint Németországon át Angliába vagy Amerikába kellett utazniok. A németországi átutazásra nézve az osztrák kormány oly értelmű megállapodásra jutott a porosz kormánnyal, hogy annak minden késleltető időzések nélkül kell végbemennie. Bécsben, Boroszlóban és Berlinben a rendőrség ennek megfelelően is járt el. Klapkát Boroszlóban már a pályaudvaron nagy sokaság fogadta s üdvözölte, lakásán pedig a demokrata-kör dalkara seregnade-al tisztelte meg. Ennek következménye az lett, hogy már a legközelebbi vonattal tovább kellett utaznia. Berlinben is udvarias, de határozott kiutasítás várt rá. Október 18-án már a komáromi exodus legtöbb részese együtt volt Hamburgban, hol találkozót adtak egymásnak. Ott voltak Ujházy, egész családjával, Klapka, Vetter, Czech, Beöthy Ödön, Madarász László, Rónay Jácint, a két Kászonyi, Gaál Sándor, Asztalos, báró Mednyánszky, Pomucz, Rombauer stb. Később aztán még megszorodott számuk, oda jöven gr. Esterházy Pál, Ludvig János, Szirmay Pál, Simonyi Ernő, gr. Károlyi Sándor, Nedbál és Bangya ezredek és mások. Főképp Löwinger és Vámosi magyar származású kereskedők buzgólkodása következtében a magyarok tiszteletére ebédeket, estélyeket, hangversenyeket s javukra gyűjtést is rendeztek; különösen Ujházy és Klapka voltak ünneplés, sőt tüntetés tárgyai.¹ A hamburgi kormány kétes szerepet vitt e megnyilatkozásokkal szemben; a közvéleménnyel szembeszállni nem mert s mégis a porosz kormány és az osztrák követ előtt mindig azt bizonygatta, mennyire kellemetlenek rá nézve e tüntetések. A közeli Schleswig-Holsteinban kitört lázadás is kényessé tette a helyzetet; híre járt, hogy a schleswigiek Klapkát és vezérkarát szolgálatukba akarják fogadni. A kormányok szerencséjére a magyar emigráltak vezető alakjai épenséggel nem akartak Hamburgban maradni. Ujházy és Klapka több társukkal már október 26-án elhagyták Hamburgot, hogy Londonba hajózzanak, honnan aztán a menekültek nagy része Amerikába ment tovább. Hamburg városa nagylelkűen gondoskodott ezeknek egész Amerikáig való szállításáról. A visszamaradtak azután gr. Esterházy Pál ezredest választották meg elnökül, ki azonban nemsokára szintén távozott, előbb Londonba, majd Párisba. Legtovább maradtak Hamburgban Szirmay Pál és Kászonyi Dániel; ez utóbbi vívőleckéket adott s festéssel is foglalkozván, itt festette azt, az emigráció által könyomatban ter-

¹ A *Pester Zeitung* 1849 novb. 1-i közlése szerint Klapka egy kétszáz-terítékes lakoma alkalmával mondott pohárköszöntőjében kijelentette, hogy a magyarok csak az osztrák kormányt gyűlölik, nem a németeket s hogy Magyarország újralföltámaszásában számít Németország élesztő lehelletére.

jesztett képét, mely Görgeyt a forradalom áldozatainak árnyaitól üldözve ábrázolja.¹

Klapka azután, mikor már kevésbé gyanús szemmel nézték Németországban, 1850 nyarán, megint visszatért Németországba s nyolcz hónapot töltött Lipcsében, Wigand Ottó kiadó baráti házánál, emlékiratainak német kiadása s a tervezett havi folyóirat megindítása érdekében.

Mióta Kossuth Amerikába távozott, a londoni magyar emigráció megszűnt a menekültek különböző csoportjaira irányító befolyást gyakorolni; a maga bajaival volt elfoglalva s hangulataiban és egyenetlenségeiben is könnyű az egymást követő, az emigráció helyzetére nézve csüggesztő vagy biztató események és hírek hatását fölismereni.

Ilyen csüggesztő hatást gyakorolt, alig hogy Kossuth elhagyta Angolországot, nemcsak a magyar, hanem az összes Londonban élő száműzöttekre a december 2-iki parisi államcsíny híre; egyszerre «mind visszavonultak, csak a magyarok maradtak a szintéren, többségök még mindig remélt». Azonban a remelőket is komolyan gondolkozóba ejtette a Piringer elfogatása; most látták, mily veszélyekkel jár a forradalmi propagandának a gyakorlati térre vitele. Azonfelül tartani lehetett tőle, hogy az elfogott útján az emigráció összes forradalmi tervei s névlajstromai a bosszúálló hatalom kezébe jutnak s számtalan ember bajba kerül. Bécsbe jutott jelentések szerint a forradalmárok atyamestere, Mazzini, dühös volt az eset fölött s azt mondta, hogy ilyen ügyetlen emberekkel nem lehet semmibe se bocsátkozni; csak compromittálják a forradalmat, Kossuth gyakorlatlan ujoncz a conspirálásban.³

Kínos benyomást tett Esterházy herczeg már említett nyilatkozata, mely állítólag az angol parlamenti tagok közül is többeket eltántorított a magyar ügytől.⁴ Ezzel szemben Esterházy Pál gróf nem volt ellen nyilatkozatra rávehető; Batthyáynak és Szemerének megnyilatkozásai pedig Kossuth=ellenes élőkkel még inkább ártottak az emigráció ügyének.⁵

Megdöbbsentette a londoni magyarokat elnöküknek, az öreg báró Kemény Farkasnak, 1852 január 4-ikén egészen váratlanul és hirtelen beállott halála; a halottkém megállapítása szerint «szíve megsza-

¹ Klapka id. m. 277. s köv. l. P.: Korn id. m. 316. s köv. l. Névtelen (Ká= szonyi D.) Ungarns 4 Zeitalter III. 2—13. l. Wertheimer E. czikke: Gen. Klapka in Hamburg. (P. Lloyd 1919 deczb. 21.)

² Rónay J. II. 61. l.

³ Bach előterj. 1851 deczb. 13. (U. Á. L.=T.)

⁴ U. ott.

⁵ Klapka állítása szerint (id. m. 396. l.) Batthyány és Szemere czikkeire Vukovics felelt; erről azonban Vukovics maga ez időbeli leveleiben semmit sem említ.

kadt». ¹ Temetésén megjelentek a más nemzetbeli menekültek vezérei is: Mazzini, Louis Blanc, Ledru Rollin, Kinkel, Ruge; Rónay Jácint mondott fölötte gyászbeszédet. Kossuth távollétében az emigráltak maguk választottak maguknak elnököt a gróf Esterházy Pál személyében, a kiről tudták, hogy jó viszonyban van Palmerstonnal; Esterházy azonban nem tarthatta meg soká e tisztséget, mert már a következő hónapban átköltözött Párisba, a mikor aztán a magyarok ideiglenesen Kmetty tábornokra ruházták az elnökséget. Ez Kossuthnak nagyon lelkes híve volt s vele szemben az emigrációtól oly engedelmességet követelt, a mely többeknek ellenmondását idézte föl. Általában a Kossuthhoz való viszony kérdése a magyarok különben is ingatag egyetértését mindinkább meglazította. A kormányzó amerikai útja alatti elfoglaltsága miatt nem ért rá az Angliában maradottak viszonyaival behatóan foglalkozni, de azért leveleivel — többnyire egyoldalú információk alapján — gyakran beléjük avatkozott s agitácziós sikereitől megnövelt önértékével olykor keményen megleckéztette híveit, a mi ezeket, kik mindenben a Pulszky befolyását látták, mélyen elkeserítette. ²

A meghasonlás nyilvánvalóvá lett, mikor a londoni magyar emigráció többsége oly határozatot hozott, mely a Kossuth ténykedését az emigráltak testületi elbírálása alá tartozónak jelentette ki, kívánta Pulszky és Hajnik Pál eltávolítását a kormányzó környezetéből s helyökre olyanoknak választását, kik az emigráció bizalmát bírják. Kossuth keserű, de méltóságteljes hangon írta meg 1852 február 15-éről Cincinnatiból kelt levelében Kiss Miklós ezredesnek, hogy a magyar száműzöttek a southamptoni és londoni megállapodások értelmében maguk rendelték magukat alá az ő vezetésének; a siker érdekében ő munkásságát nem kötheti semmi gátló formákhoz; csak annak tanácsával és közreműködésével élhet, kiben bízik s a szervezést és vezetést senki másra nem ruházhatja. Ő senkitől megbízást nem vár és nem kíván, ő hazája jogainak alapján áll s tudja, hogy a magyar nép belé helyezi bizalmát és tőle várja felszabadulását. Ő csak önkéntes önalárendelésre számít, senkivel annak akarata ellenére rendelkezni nem akar, de azt sem engedi, hogy vele mások rendelkezzenek. Ha az emigránsok azt a viszonyt, melybe vele szemben helyezkedtek, felbontják, ő e felbontást elfogadja, egy gond leharul válláról, de akkor az általa segélypénzként küldött 450 fontot is fegyverbeszerzésre kell fordítani. Ha viszonya az emigrációhoz, mint testülethez meg is szűnik, a személyes barátságokat tovább fogja ápolni. Ő meg a maga útján s kívánja, bár minden szám-

¹ Rónay (id. m. II. 67. s köv. l.) semmit sem említ arról, a mit Mednyánszky Sándor ír Klapkának (ennél 386. l.) s a mit Kászonyi (Ungarn's vier Zeitalter III. 71. s köv. l.) is félhoz, hogy t. i. Keményt a Toulmin Smith támadásai miatti izgalom ölte volna meg.

² Vukovics levele 1852 febr. 28-ról és márcz. 26-ról.

üzött magyar azzal számolhatna be majdan nemzetének, hogy ha nem is használhatott, legalább nem ártott a hazának.¹

E levél vétele után az emigránsok újabb gyűlést tartottak, melyen sikerült keresztülvinni, hogy Kossuthot újabb feliratban változhatatlan ragaszkodásukról biztosítsák. Azonban az egyenetlenség többé elleplezhető nem volt s a mellett növelték a bajt az anyagi nehézségek, melyekkel a londoni emigrációnak küzdenie kellett. A legbuzgóbb angol magyarbarátok egyike, Toulmin Smith, ki Kossuthot Amerikába is elkísérte, onnan visszatérvén, heves támadásokat intézett a magyarok ügyeinek kezelői ellen, mire az angol segélyző bizottság feloszlott s erről az oldalról többé támogatás alig volt várható; Amerikából sem, a Kossuthhoz való viszony kiélesedése óta, a Horváth Mihály útján Batthyány és Károlyi grófnéktól kiosztás végett Vukovicshoz küldött összegek pedig csak kevésnek enyhítették inségét. A szükség elégedetlenséget szül s az elégedetlenség hamar kész gyanúsításokra, vádakra és szemrehányásokra. Mindezekhez járult a conservatív Derby-minisztériumnak a magyarok iránt kevésbé barátságos magatartása s a lehangoltság, melyet a Kossuth körútjának vége felé egyes visszatértek elbeszélései keltettek az emigráció körében.²

Hogy a londoni magyarokat együtt tartsa, foglalkoztassa s a majdani harcra előkészítse, Kossuth — mint már említettük — maga kívánta egy katonai tanfolyam szervezését Londonban. Ezt Thaly Zsigmond, volt komáromi mérnökkari alezredes meg is szervezte s a tanfolyam 1851 december elsején megnyílt 27 hallgatóval; Rónay is segítségére volt Thalynak részint a szükséges kézikönyvek magyarra fordításával, részint a rajz- és mértan tanításával. Ott összejöttek naponta s a tanulás mellett ügyeiket is megbeszélték az emigráltak; de a segélypénzek fogytával a tanítást is nehéz volt folytatni; megtartották mégis a záróvizsgálatokat, melyeken a hallgatók — kapitányoktól le egészen őrmesterekig — jól megfeleltek.³

A londoni menekültek mindinkább csüggedő hangulatát legélénkebben jellemzik Vukovicznak ez időben Horváth Mihályhoz intézett levelei.

Már 1852 februárjában azt írja, hogy neki nincs reménye, de «gyöngeség — úgymond — reménység nélkül nem tudni élni. Vele vagy nélküle egyaránt szilárdul kell állanunk honimádásunkban». Később is úgy látja, hogy «mindenütt átkozott helyzetben van ügyünk». Az uralgó körutazása alkalmával kételkedik a német lapok közléseiben, melyek nagy lelkesedésről szólnak. Meg van győződve róla, hogy a nemzet

¹ Kossuth már id. kiadatlan levele. (Egri Lyceum.)

² Lásd Bach jelentéseit 1852 első feléből. U. Á. L. T.

³ Rónay naplója, II. 61—96. l.

gyűlöli az osztrák császárt és szereti a hazát, de az amnestia s a nemzeti nyelv reményében hódolatot mutat. Ám — csalja meg a zsarnokot, bár ezzel elérhető volna az, hogy börtönben sínylődő magyarjaink kiszabadulhassanak, a mit azonban ő nem hisz.

Kossuthból mindinkább kiábrándul. Megütközik rajta, hogy népgyűléseken hirdeti, hogy 40,000 puskát szerzett; vajjon mit csinál velők? nincs Európában hely, a hová vihetné. Az amerikai kölcsön fölvétele módjával sem tud megbarátkozni, általán azt hiszi, téves azoknak a véleménye, a kik csak Kossuth által vélik a hazát felszabadíthatni; fél, hogy ha ő tovább is «szabad játékot űz hazánk ügyével», úgy elbukunk. Helyteleníti, hogy mikor az egész nemzet gyászban van, Kossuth ünnepel. Sokalja beszédeit; Cicero — úgymond — egész életében csak 30—40 beszédet mondott, Demosthenes huszat s Kossuth Amerikában ötszázat; túlsokat beszélvén, a történelemmel kíméletlenül bánik s magáról szólva, «kalandori öndicsőítésbe téved». Már áprilisban úgy látja Vukovics, hogy az amerikai körút meghiusultnak tekinthető; az angol lapok amerikai tudósítói már megszűntek róla írni s Amerika követe Londonban, Lawrence, nagy nehezteléssel nyilatkozik a kormányzónak «a népet fellármázó» eljárása felett. E mellett Kossuthal megegyezni lehetetlen; ő «kormányzói» igényeiben mértéktelen s a szakadás előbb=utóbb nem lesz elkerülhető. Mindazonáltal be akarja várni visszajövetelét.

Szemlénket azoknak a magyaroknak sorsával végezzük, a kik az első tömeges menekülés óta maradtak török földön vagy később vetődtek keletre.

Ezek között legkalandosabb élményei azoknak voltak, a kik a mohamedán hitre tértek csapatával Syriába vitettek s ott a török seregnél szolgáltak, s a kiknek száma idővel még néhány jövevénynyel szaporodott.¹ Ezek közé tartoztak rövidebb=hosszabb ideig a nem magyar, de a mi szabadságharcunkban érdemesült Bemen és Guyonon kívül Stein és Kmetty tábornokok, Kollmann József és Balogh János ezredek, Eberhard Károly és báró Splényi Lajos századosok, Pap János és Tüköry Lajos főhadnagyok, továbbá Éber Nándor és még több más.

Konstantinápolyból hajón Beiruthba, onnan lóháton a Libanon át Damascusba vonultak, hol 1850 nyarán már körülbelül valamennyien együtt voltak, török katonai szolgálatban, bekalandozva a szentírás és a történet emlékeitől megszentelt vidéket: az egykori Heliopolis romjait, a Jordán folyót, a Holt=tengert, Jerichót, Nazarethet és a Genesareth tavát, koronkint valósággal hadakozva a rabló beduinokkal. Bem

¹ Ezekre nézve majdnem egyedüli forrásunk *Pap János* emigránsnak *Szalczér Sándor* által földolgozott s «A magyar emigránsok Törökországban» cím alatt 1893-ban Pécsen közrebocsátott följegyzései.

tudvalevőleg Aleppóba jutott s ott a törököknek kitűnő szolgálatokat tett a beduinokkal szövetségben lázongó arabok megfékezése körül, kar-tácsokkal lövetett közéjük. Az öreg vezér egyébiránt török földön méla-búba esett, teljesen szótlanná lett s 1850 decemberében meghalt. Az aleppói muzulmánok szentként tisztelték életében és halála után.

Damascusban Guyon — mint Kursid basa — volt parancsnok, ki, bár hitét nem változtatta meg, törökösen élt s nagy fényt és vendég-szeretetet fejtett ki. A törökországi életviszonyok és élvezetek azonban az emigránsok egy részére káros hatással voltak; különösen a bódító hasis élvezetének többen áldozatává lettek, így a Guyon sógora, Splényi is, a délczeg katona és forradalmi diplomata.¹ 1852 tavaszán Kollmann basa vezérlete alatt csapatot küldött a szultán Damascusból a drúzok ellen, hogy azokat meghódoltassa; de a vad, sziklás vidékeken tanyázó harcos néppel szemben a lovasság és tűzérség érvényesülni nem tudott, a gyalogság pedig nagy veszteséggel volt kénytelen visszavonulni.

Említettük már a Kossuth és társai internálása után Sumlában és Varnán visszamaradt magyarok sanyarú sorsát. Egyesek — mint Veress Sándor és Szarka László — Varnán szabó- vagy csizmadiamesterségre adták magukat; Jasics őrnagy vendéglőt nyitott ugyanott, egyesek bizony cseléd- vagy napszámossorba kerültek.² 1851 tavaszán ezek is jobbára Konstantinápolyba jutottak, a hol akkor sok volt az emigráns magyar, ki a Kossuth kiszabadulásától várta a maga s hazája üdvét, kik között gróf Vay László bírt legnagyobb tekintéllyel. Itt fordultak meg többször a Mack-féle összeesküvés már ismert vezetői: maga Mack József, Rózsafi, Figyelmessy, Várady és Gál, kik Brüsszában is találkoztak. De bizony az emigrációnak Konstantinápolyban sem volt jobb sorsa, mert a magyar és lengyel menekültek között sok olyan volt, a ki a törökök ellenszenvét keltette föl az idegenekkel szemben. Magyar egyletet alakítottak, mely Kosztolányi Ágoston elnöklete alatt mintegy száz tagot számlált s főkép a segélyre szorultak támogatását tűzte ki feladatául. De az osztrák megbizottaknak ez is szemet szúrt, szétugrasz-tották fegyveres erővel a magyarokat s a mit az egyletben találtak, azt elkobozták. Mikor pedig a kötekedő hírben állott Bárdy magyar emigráns e miatt az osztrák követtség dragománját megrohanta, a török rendőrség negyvennégy magyart összefogdosott s Bárdyval együtt Angliába és onnan Amerikába küldött.³

Egyeseket elfogott a vágy: Kossuthot láthatni, s őt megvédelmezni, mert mindig féltették életét az osztrák ügynököktől. Így keltek útra Veress Sándor és Wesselényi József, kik azonban furcsán jártak, mert

¹ Kertbeny (Namensverzeichniss stb.) szerint csak 1858-ban.

² Lásd erre s a következőkre nézve Veress Sándor: A magyar emigratio Keleten. I. 134. s köv. l.

³ Dancs L. id. m. 22. s köv. l.

mikor már nagy nehezen eljutottak Kiutahia közelébe, a török őrség felbérelt orgyilkosoknak tartotta s Brüsszába visszatérítette őket.

Az osztrák kormány már 1851 júliusában abban a hitben élt, hogy a konstantinápolyi magyar emigráció utolsó maradványát is sikerült Amerikába eltávolítani; de később megállapította, hogy a «magyar egy=let», melyvel Kossuth minden közösséget megtagadott, újra megalakult mint olvasóegylet s hogy a konstantinápolyi magyarok Dombory=Guggenberger és Velits útján összeköttetésben állanak pesti elvtársaikkal. Még mintegy ötvenre becsülték számukat, támogatásért a lengyel menekültekhez szoktak fordulni. Kossuth kiszabadulása idejében a szerencsétlenül járt May János is megfordult Konstantinápolyban. Miután Kossuth elutazott, a törökországi magyarok is veszíteni kezdték reményeket s most már ők kíváncsiak Amerikába, de nem tudtak hajót kapni, mely fölvegye őket. A nagy száműzött speziai és marseillei fogadtatása azután ismét lelket öntött beléjük; Matta, Dobokay, Vavrik, Hetneky, Megyesy, Rényi, Orbán, Kalmár és Velits újrászervezték az egyesületet s összeköttetést kerestek az összes forradalmi szervezetekkel, különösen a bukarestivel és belgrádival, mert e helyeket Kossuth is mint a forradalmi propaganda fontos pontjait jelölte meg. Sikerült is a magyar, olasz és lengyel emigráció között állandó összeköttetést hozni létre, közös casinót alakítani Konstantinápolyban s egy triumvirátust, melyben a magyarokat Dobokay József, az olaszokat Visconti, a lengyeleket pedig Koscielski képviselte. Mikor a dunai fejedelemségekből kiutasították a magyar menekülteket, azok is a török fővárosba jöttek s így itt ismét szaporodott a magyar telep; Figyelmesy is ide menekült; rendszeren a Matta Ede házánál találkoztak.¹

A Kossuth amerikai útja s onnan küldött levelei a törökországi emigráltak figyelmét új helyekre irányították. Egy Maltába érkező fegyverküldemény átvétele végett Bátorfi (előbb Schwarzenberg) magyar emigráns, ki időközben Dobokaytól átvette a vezetést, Békessivel együtt odautazott. Később Kmetty és Balogh János is odajöttek. Mások hamis útlevelekkel Bukaresten át igyekeztek Erdélybe eljutni, a hol épen akkor szövődött a székely összeesküvés; állítólag egyes szerb ágensek is segítségökre voltak ebben. 1852 márcziusában a konstantinápolyi magyar egylet az olaszok részvételével forradalmi ünnepélyt rendezett beszédekkel és szavalatokkal, melyek után Éljenek és Evvívák mondatok Kossuthra. Utóbb néhány magyar forradalmi hevében le akarta ütni az osztrák főconsulatus épületéről a kétfejű sast.²

1852 szeptemberében Gál Sándor ezredes is Konstantinápolyban

¹ Lásd Bach legaláz. előterjesztéseit 1851 július—deczemb. időből. (U. Á. L. T.)

² Lásd Bach jelentéseit az 1851 deczb., 1852 áprilisi időből. (U. Á. L. T.)

időzött s onnan, daczára a Mack=féle összeesküvés felfedezésének, propagandára buzdító levelet küldött a hazába.¹ Ez időben még a báró Orbán János házában volt egy kis magyar telep a török főváros Madzsarda nevű részében.² Magyar honvédek már 1850—51=ben részt vettek a bosnyák lázadás elnyomásában ; itt is, mint a későbbi montenegrói lázongásban orosz kéz dolgozott. 1852=ben a honban elterjedt a hír, hogy Perczel — ki akkor Maltán át vette útját keletről Angolország felé — Bosznián át fog betörni az országba.³ Valójában a keletre vetődött magyarok akkoriban meglehetősen züllött állapotban voltak ; leggyorsabb részök már Amerikába utazott.

Pedig a sors úgy akarta, hogy éppen keleten támadjon az a bonyodalom, mely új reményt keltsen a csüggedő emigráció körében s a harczra vágyó magyar menekülteknek kezökbe adja a fegyvert, hogy azt, ha nem is Ausztria, de legalább annak szövetségese, Oroszország ellen emeljék.

¹ Hentaller közli id. m. 112. s köv. l.

² Veress S. id. m. I. 288. s köv. l.

³ Vasváry id. m. (a «Hazánk»=ban) 276. l.

IV.

(Északamerika és a magyarok; Ujházy László és társai kiköltözése Amerikába, ottani fogadtatása, megtelepedése és sorsa. A későbbi jövő menekültek elhelyezkedése. Kossuth meghívása, őt megelőző kísérői; érkezése, fogadtatása; ünnepeltetése New-Yorkban, Washingtonban, szónoklatai. Kossuth szereplésének benyomása, hatása; pénzgyűjtés a magyar ügy céljaira; Ausztria áskálódása; Kossuth környezetének levelei Angliába. A további körút; helyenkinti ellenhatás, különösen a rabszolgatartó déli államokban. A bostoni beszédek; kirándulások; visszatérés New-Yorkba. Kossuth amerikai útja eredményeinek összefoglalása. Visszatérése Londonba, az ottani helyzet; pangás az emigráció munkásságában; csalódások és megmaradt nagy emlékek. 1848—1853.)

Észak-Amerika szabad köztársasága már a múlt század harminczas évei óta rokonszenves érdeklődés tárgya volt Magyarországon; irodalmunk foglalkozott vele s olvasó-közönségünket érdekelték az ottani élmények és utazások leírásai, kivált ha honfitársaktól eredtek, mert szórványosan egyes magyarok már ez időben kivándoroltak az Atlanti-Öceán túlsó partjára, a honnan aztán többnyire honvágryról, ritkán teljes megelégedésről tanuskodó levelek érkeztek tőlük.¹

A szabadságharcz ideje alatt egyes Amerikában megtelepedett magyarok a forradalmi kormány egyenes megbízása nélkül is e kormány elismertetésére törekedtek, Daniel Webster, a külügyek későbbi államtitkára nem is látott elvi nehézséget e dologban. Szerinte minden független államnak megvan az a joga, hogy barátságos viszonyba lépjen bármely más állammal. Oly országokra nézve, melyek sikeres forradalmak következtében önállósulnak, természetesen fennforog a célszerűség kérdése, de nem lehet egy semleges hatalomtól sem követelni azt, hogy az ily állam önállóságának elismerését az illető anyaállam beleegyezésétől tegye függővé. A forradalmat megelőző évtizedekben Amerikában és Európában alakult sok államot így ismert el az amerikai Unio és Európa több tekintélyes állama, mielőtt az anyaállamok belenyugodtak volna az elszakadt területek függetlenségébe. Az óvatos amerikai kormány azonban kiküldte Dudley Mannt Bécsbe, hogy meggyőződést szerezzen a dolgok állásáról. Habár a bécsi kormánynak

¹ Lásd *Fest Sándor* cikkét: «Adalékok az emigráció előtti amerikai és magyar érintkezések történetéhez», az «*Uránia*» 1921. jan.—ápr. füzetében.

volt rá gondja, hogy Dudley Debreczenbe, a magyar kormányhoz el ne jusson, Hülsemann lovag, Ausztria washingtoni követe már e lépés ellen is tiltakozását jelentette be s már ez időtől kezdődött az amerikai Unio és Ausztria közötti viszony elhidegülése, viszont már itt kezdtek éledni a magyarok reményei ügyöknek Amerika részéről leendő felkarolása iránt.¹

A komáromi capitulatio alkalmával bizonyára a magyarok nagy részének saját kívánsága is az volt, hogy Amerikába mehessenek, a mi Ausztriának azzal az érdekével, hogy a hazától minél messzebbre távolíttassanak el, kétségtől megegyezett.

Az Amerikába vágyásnak s az amerikai letelepedés eszméjének első és legkifejezőbb képviselője volt Ujházy László, a vagyonos sáros-megyei földbirtokos, a megyegyűlések lelkes, szabadelvű szónoka s utóbb forradalmi főispán és komáromi kormánybiztos, kit már hamburgi útján elkísértünk s a ki egész családjával kikivánczolt a szabadság tengerentúli, új hazájába.

Ujházy Londonból jelentette Zachary Taylor köztársasági elnöknek jövetele szándékát s kért tőle menedéket, mire az elnök szívélyesen válaszolt. Hangsúlyozta, hogy Északamerika népe meleg rokonszenvvel nézte Magyarország szabadságharczát, úgy mint a rázúdult szerencsétlenséget; honfitársai közérzetét fejezi ki — úgymond — midőn isten-hozottat mond honi földjükön Ujházynek és társainak s fölajánlja neki mindazt az oltalmat és jótéteményt, melyet szabad hazája, az elnyomottak természetes menedékhelye intézményei által nyújt mindenki-nek, kívánva, hogy ott ők is második hazát találjanak.²

Ujházy nejével, gyermekeivel s néhány barátjával 1849 deczembe-reben érkezett New-Yorkba, miután már partraszállásakor vette a városi közönség szíves meghívását. Közel s távolból összegyűltek az emberek, hogy lássák s üdvözlőjkék, a katonatisztek is; a városházán ünnepélyesen fogadták, mindenütt nagy rokonszenvet tanúsítva a magyar ügy iránt. Ujházy csakhamar bejárta Philadelphiát, Baltimoret és Washington-t is, mindenütt lelkes fogadtatásban részesülve. Ekkor még nem beszélván jól angolul, tolmács segítségével magyarul felelt az üdvözlésekre. «Az első magyar szavak — írja egy levelében, — általa hangzottak el a newyorki tanácsházban s Washingtonban az elnök palotájában. Asszonyok és férfiak könnyeztek beszédeim közben, mert az ismeretlen hangokból mégis kivevék a szív és szabadság szózatát».³ Ugyanekkor

¹ Márki S.: A szabadságharcz (Millenn. Tört. X.) 327. l.

² A levél eredeti szövege Lillian May Wilson «Some Hungarian Patriots in Iowa» cz. cikkében: The Iowa Journal of History and Politics, 1913 októb. 48o. l. Taylor a megszólításban U. főispáni állását a gróffival téveszti össze.

³ Egy New-Yorkból, 1850 jan. 17-ről Sárosba küldött levelének másolata a Szmrecsányiak *daróczi levéltár*ában. Egy 1849 deczemb. 25-éről ugyancsak

azt írja, hogy huszonnégyen vannak magyarok New-Yorkban, de naponta várja 37 bajtársát. Valószínűnek tartja, hogy Californiában fognak letelepedni. «Kezem munkája által, a homlokom verítéke mellett, a méretetlen vadonok közelében megkísérleltem újra megalapítani független létemet, mely lelkemnek ép oly szükséges, mint szívemnek a vért tisztító lég. Versenyezni fogok a felettem elrepülő sas szabadságával. . . »

Kossuth Kiutahiába utaztában egy Brüssából 1850 márczius 27-ikéről kelt hivatalos jellegű iratában, mint «Magyarország kormányzója» Ujházyt teljhatalmú követté nevezte ki az Egyesült-Államokba.¹ Habár ilyenül hivatalosan soha el nem volt ismerve, az összes amerikai hatóságok a legnagyobb figyelemben részesítették, hol Governornak, hol Generalnak czímezték s igyekeztek kívánságait teljesíteni. Ujházy kijelentvén, hogy csak oly államban hajlandó megtelepedni, a melyben rabszolgaság nincs, azt tanácsolták neki, menjen Jowába, mely akkor még új állam volt, a hol a congressus könnyebben adományozhatott földet. Ujházy tehát április 5-én nejével, három fiával és két leányával, továbbá Takács Nándor és Pomutz György kapitányok és még két egyén kíséretében elhagyta New-Yorkot s fáradságos utazással, érintve Buffalot, az Erie-tavat és a Niagara-vízesést, Detroit és Chicago városokat, április 17-én a Mississippi melletti Burlington városba érkezett. Innen indult ki aztán telepet keresni maga és családjá számára. A Decatur megyén keresztül folyó Grand River táján, Davis City városka közelében megvette egy amerikaitól foglalási jogát egy faházzal és istállósval 600 dollárért s hozzá foglalt még mintegy 12 sectio² szabad congressusi földet. Társai valamivel tovább nyugati irányban foglaltak maguknak területet. Míg a faházba beköltözhetett, Ujházy családjával sátorban lakott ezen a vidéken, melynek szépsége lebilincselte s hazájára emlékeztette. Új-Buda nevet adott a telepnek, mely csakhamar postát is kapott, a melynek maga Ujházy lett a postamestere. «Vannak itt róna gyepek, — írja onnan az egyik emigráns, — melyek nagyobbak egész Magyarországnál, melyeken a legjobb széna terem s minden színű, illatú s előttünk ismeretlen virágok buján tenyésznek; a sok ezer és ezer szabadon tenyésző marha között egy soványat, beteget se láttam, mind olyan, minőket nálunk az alföldről a bécsi vágóhídra szoktak hajtani.» Akkor még e terület nagyobb része úgynevezett congressusi föld volt, vagyis az állam tulajdona, melyen minden amerikai polgár megtelepedhetik és bírhatja, míg valaki ki nem árverezi onnan. A földet

New-Yorkból Pulszkynak küldött hasonló tartalmú levelét Bach közegei elfogták s ő ennek tartalmát az 1850 jan. 24-iki min. tanácsban ismertette. (U. Á. L. T. min. tanácsi iratok.)

¹ A levél szövege *L. M. Wilson* főntebb id. cikkében 483. l.

² 7680 hold.

ugyanis koronkint árverés alá szokták bocsátani, de rendesen nem jelentkezett vevő s a foglaló — ki elsőbbségi joggal bírt, — néha 10—15 évig ingyen bírta a földet.¹

Ujházy és társai voltak tehát az első magyar telepesek Amerika e szűzi földjén, a kik valóságos nomád, inkább pásztori, mint földmívelői foglalkozást folytattak. Azután jöttek e vidékre Szirmay Pál, Lukács Sándor és Farkas Lajos, kik azonban nem maradtak hosszú ideig. Ujházy nagyon hívogatóván a magyarokat, később Madarász László, b. Majthényi József, Varga Ferencz és Drahos Ernő is odavonultak; akkor már «Új-Buda» az amerikai térképen is meg volt jelölve, de csak sok barangolás után tudtak a kemény füstje nyomán ráakadni. Varga így írja le a találkozást: «Az öreg Ujházy éppen fakeményét tapasztotta, vörös flanell-ingben, rongyos kalapban». Varga visszagondolt a budaméri kastélyra, az eperjesi megyeházi szereplésre: «Hát egy év alatt ily sorsra jutott az egykori országos hírű honfi, Sáros megye volt főispánja? Ujházyénak nem tetszett az új-budai «paradicsom»; kezét összekulcsolva mondta: «hát lelkeim, önök e vadságba akarnak jönni?» De mi fölsóhajtottunk: minden jobb, mint a bitófán adni ki utolsó lehelletünket!» Az új jövevények azután szintén földet foglaltak és építéshez fogtak; de nagy bajuk volt ökreikkel, mert azok «nem hajlottak a magyar szóra»; egy yankeet kellett fogadniok, hogy megtanítsa őket a velök való bánásmódra. Mikor 1851 október 6-án visszatértek Ujházyhoz, őt mély szomorúságban találták: neje, ki a viszonyokba belétörődni se tudott, időközben elhunyt. Most már Ujházynek sem volt hosszú maradása itt: 1853 márcziusában elköltözött Texasba, odavivén később neje holttestét is, melytől megválni nem akart; ott temette el új birtoka kertjében, melyet «Sírmező»-nek nevezett el. Jowai földjét eladta egy rajnavidéki német kivándorlóknak; a többi telepesek is elszállingóztak s az egykori Új-Budán nemsokára nyoma sem maradt a magyaroknak, kik Amerikában nem bizonyultak szerencsés telepeseknek.²

Ujházy gazdaságában való elfoglaltsága mellett ráért Kossuth leveleit és kiáltványait németre s angolra fordítani s a lapokban közzétenni; volt része Kossuth meghívásának előkészítésében is. Új-budai tartózkodása alatt neje elvesztésén kívül még az is elkeserítette, hogy a congressus még mindig nem rendezte véglegesen a menekültek földfoglalási jogviszonyait s így birtoka ideiglenes jellegű maradt. Abba helyezte reményét, hogy majd ha Kossuth eljön, rendbe hozza ezt is,

¹ Varga Ferencz naplóföljegyzései *Pásztor Árpád* birtokában (részben közölve az amerikai «Szabadság» cz. lap 1911-iki jubiláris számában); az Ujházy-család levelezéseiből eredő egykorú levélmásolatok szerző birtokában.

² Varga F. naplóföljegyzései; L. M. Wilson id. czikke.

sőt abban bízott, hogy a kormányzó meg fogja látogatni Új-Budát; de ezekben a reményeiben is, mint oly sokban, csalódott.¹

Az 1850—51. évek folyamában mindinkább szaporodott Amerikában a magyar emigránsok száma, részint az ott levők biztató hivatgatása következtében, részint azért, mert egyes európai államok, különösen Törökország, maguk igyekeztek a terhükre levő menekülteket a tengeren túlra küldeni. Egyesek, különösen utalással Ujháznak és társainak akkor még jól folyó dolgára, valóságos toborzást vittek végbe, tömegesen szervezni akarták a magyarországi kivándorlást, mintegy tiltakozásul az osztrák uralom ellen s a honi lapokban tették közzé az oda-utazás és ottani letelepülés nagyon kecsegtetőnek látszó módjait. Egy st.-louisi levél 1851 elején 150-re teszi az Északamerikában tartózkodó magyar menekültek számát.² Már 1850 elején a New-Yorkban letelepedett magyarok több nyelven nyomtatott nyilatkozatot tettek közzé, melyben a nemzet nevében tiltakoztak hazájok jogtalan eltiprása ellen.³

Az ez időben már Amerikában tartózkodók közül az említetteken kívül megnevezhetjük még Prágai János ezredest, Klapka volt hadsegédjét, Szalay László ezredest, Fonet Kornél és Hanvassy Imre őrnagyokat, Radnics Imre kapitányt, Wimmer Ágoston volt forradalmi követet, Szabó Lászlót, Vállas Antal akademikust, Semsey Károlyt, Kükemezey Mihályt és a két Czapkayt. Ott volt továbbá gr. Wass Sámuel, ki Californiában telepedett le, Benyiczky Kornél, ki fényképész lett New-Yorkban; Hogel Emilia, a Dembinszky őrnagy volt neje, ki utóbb Rombauer Róbert Amerikában ezredessé lett magyarral ment férjhez. Lukács Sándor, a ki családotól Amerikába költözött, előbb Ujházyhoz akart csatlakozni; utóbb azt találván, hogy az amerikai magyarok árván tévelyegnek egyik városból a másikba, bízott benne, hogy neki sikerülni fog őket közös telepre gyűjteni össze; de neki magának sem volt ereje foglalt birtokterülete megmivelésére. Irodalmi tervekkel is foglalkozott s előfizetést nyitott egy Kossuth-dramára.⁴

Egyike a legtragikusabb kivándorló sorsoknak a Kerényi Frigyes volt. Ő, ki — mint tudjuk — Vidor Emil név alatt mint költő szerepelt a negyvenes években s Petőfi személyes barátja volt, 1850 végén Amerikába költözött. Mint Eperjesre való, szintén Ujházyhoz vágyott s Új-Budán akart letelepedni, de a györge szervezetű embert az ottani

¹ A «Szabadság» id. közleménye.

² Szabó László emigráns levele a magyarorsz. kormányzóság 1851-iki iratai közt, *U. Á. L. T. A P. Napló* 1851 febr. 15-iki és a *M. Hirlap* 1852 jan. 22 — 23-iki közleményei.

³ *Rónay naplója* I. 173. köv. l.

⁴ *U. ott* I. 243. s köv. 369. s. köv. l.

éghajlat beteggé tette; ide-oda vándorolva késő honvágyába beleőrült s öngyilkossá lett 30 éves korában.¹

1851 tavaszán kezdődött a törökországi menekülteknek részint önkénytes, részint kényszerű, csapatos átköltözése Amerikába. Március 3-án 240-en érkeztek hajón Liverpoolba, hogy ezek közül a magyarok több londoni bajtársukkal együtt, — mint akkor mondvá volt, — Új-Budára tovább utazzanak.² Később májusban azokat a magyarokat, a kik Konstantinápolyban az osztrák közegekkel való összetűzés miatt elfogattak, szintén Amerikába küldték; örültek neki, mert sokkal rosszabb sorsból féltek. Ezekhez csatlakoztak azok is, a kiket a kiutahiai internáltságából már májusban elbocsátottak: Mészáros Lázár altábornagy, Katona Miklós és Szabó István ezredesek s mások. Említettük már lelkes fogadtatásukat Angliában; Mészáros és Katona Franciaországba költöztek, a többieket július 1-én elküldték Amerikába. Már a 31 napig tartott tengeri úton dalárdává alakultak, melynek legtevékenyebb tagjai Harczy Gábor és Dancs Lajos voltak. Megérkezvén New-Yorkba, miután ott meglehetősen elhagyatottaknak érezték magukat, s Új-Budáról azt hallották, hogy zord égalja miatt az ottlevők is elhagyják, hogy keresetök legyen, mint dalkör, hangversenyekkel próbáltak szerencsét; a vállalkozást azonban nem koronázta siker, úgy hogy a dalkör feloszlott s tagjai epedve várták Kossuth jövetelét, remélve, hogy majd ő segít rajtuk.³

Már 1850 ősztől kezdve éles jegyzékváltás folyt Ausztria amerikai követe és Webster külügyi államtitkár között Amerikának Kossuth kiszabadítása kérdésében elfoglalt álláspontja miatt.⁴ Ezt követte Webster 1851 március 11-iki nyilatkozata a washingtoni senatus előtt, mely azt a reményt fejezte ki, hogy a portával való tárgyalások lehetővé fogják tenni a nagy száműzötteknek már azon év május havában Amerika vendégszerető földjére való szállítását. Majd következett Amerika formászerű meghívása és Kossuthnak már említett, május 31-iki levele Millard Filmorehoz, az Egyesült Államok elnökéhez, végül a Mississippi-fregát elküldése. Ausztriának még szeptember elejéig sikerült a megszabadulást elodáznia, azután pedig Kossuth Amerikába jövetelére nézve újabb késedelmet jelentett angolországi látogatása. Gibraltártól — mint tudjuk — csak a kormányzó kíséretének nagyobb része utazott a Mississippi gőzösön tovább Amerikába.

Ezek november 10-én érkeztek New-Yorkba, hol a város vendégeiként fogadtattak. Köztük voltak: Perczel Miklós és neje, Berzenczey

¹ Hozzá intézte Tompa szép költeményét: Levél egy kibujdosott barátom után.

² Rónay naplója I. 310. s köv. l.

³ Dancs id. h.

⁴ Ezt a jegyzékváltást közli Kossuth: Irataim III. 322. s köv. lapjain.

László, Házmán Ferenc, Asbóth Sándor, Lórody Ede, Gyurman Adolf, Fráter Alajos, Kalapsza János, Németh József, László Károly és mások, szám szerint negyvenketten. Többszörös üdvözlésben és ünnepeltetésben volt részök, mindig lelkes éltetésével Kossuthnak, a kitől levelet hoztak s a kinek előfutáraiként tekintették őket, miközben rendesen Berzenczey volt szónokuk. Az ünneplések még folytak, mikor december 3-ikán híre jött, hogy Kossuth a New-York előtt fekvő Staten-Island szigetre megérkezett.¹

Newyork városa már szeptember 9-én elhatározta, hogy a magyar nemzet iránti legmelegebb érzelmeinél fogva Kossuthot és társait a maga vendégeinek tekinti s őket a nagy férfiúhoz méltóan fogadja. A napról-napra fokozódó buzgalom és lelkesedés hatása alatt az ünnepelés előkészületei oly nagy méreteket öltöttek, hogy daczára a közbejött késedelemnek, Kossuthnak és már előbb megnevezett útítársainak a vesztegzár czímén való tartózkodásukat Staten-Islandben meg kellett hosszabbítaniok, hogy azalatt a városban a fogadtatásra elkészüljenek.² De már a szigeten is, — hol a kormányzó és neje dr. Doane orvos vendégei voltak, — fogadta Kossuth a küldöttségeket és látogatókat s maga tárgyalt Kingsland polgármesterrel a fogadtatás részletei felől.³

December 6-án, a déli órákban, ragyogó napfényben tartotta meg Kossuth bevonulását New-Yorkba. A Broadwayn közel 300,000 ember üdvözölte őt lelkes kiáltásokkal, kalaplengetéssel, harangzúgás és ágyúk üdvlövései közepett. A katonaság nagyszerű díszfelvonulást rendezett s utóbb az ünnepelt lóháton tartott fölötté szemlét. A menetben New-York állam kormányzója is részt vett, valamint a senatorok, képviselők, katonatisztek. A Castle-Gardenben Kingsland Mayor üdvözölte az ünnepeltet. «Mint főnöke New-York főváros tanácsának, fejezem ki — úgymond — önnek, mint Magyarország törvényes és alkotmányos kormányzójának, az itteni összes lakosság nevében annak legszivesebb vendégszeretetét és üdvözlöm önt nemcsak a hivatalosság legmélyebb tiszteletével, hanem a szabad polgárok legbensőbb, legőszintébb és legforróbb érzelmeivel is». Az osztrák uralkodóház elleni meglehetősen kíméletlen támadás után a Mayor kijelentette, hogy Magyarország küzdelme nemcsak az ő szabadságharcza volt, hanem

¹ László Kár. id. m. 124. s köv. l.

² A rendező-bizottság működéséről utóbb hivatalos jelentést adott ki: Report of the special Committee appointed . . . to make arrangements for the reception of the Gov. L. Kossuth 1852.

³ Kossuth amerikai fogadtatásának és körútjának leírására nézve források: Francis and Therese Pulszky: White, Red, Black, Sketches of Society in the United States stb. 1853; Pulszky F. Életem és korom III. 82. s köv. l. László K. id. m. 139. s köv. l.; az amerikai «Szabadság» id. jubil. számának közleményei s az alantabb megnevezendő művek és levelek.

«védelme a civilisációnak a barbárság», a jognak az önkény, a népfelségnek a zsarnokság ellenében». Kifejezve bámulatát Kossuth egyénisége iránt, azzal végezte beszédjét, hogy «Amerika népe nem tartóztathatja magát vissza attól, hogy az eltiprott szabadság érdekében bármely szorongatott testvérmemzetnek bárhol a világon segédkezet nyújtson és tettelegesen segédkezése a szükség elhatározó pillanatában sikeres is lesz...»

A szünni nem akaró Hurrah=kiáltások elhangzása után Kossuth azzal kezdte válaszát, hogy még beteg az oceánon való hanyattatás után; ennek ellenére hosszú, szinte programmszerű beszédet mondott már itt, elragadó kifejezést találva elhagyott hazája iránti lángoló szeretetének s balsorsa fölötti keservének ép úgy, mint az Egyesült=Államok szabad népe és nagy hatalma iránti csodálatának s elismerésének. Forró köszönetet mondott a congressusnak és az amerikai kormánynak szabadulásáért. Ebben — úgymond — és angliai úgy mint itteni fogadtatásában a szabad nemzetek solidaritásának jelét látja. Ő az emberi jogok szilárd egységének ügyviselője; Isten választotta őt ki e szerepre s felhatalmazása a leigázottak és eltiprottak rokonszenvében és bizalmában van megírva. Ő republikánus, nyiltan beismerte ezt Angliában is. Nem avatkozik pártkérdésekbe és belügyekbe, ő csak hazája számára is követeli az önrendelkezésnek azt a jogát, melyet itt is és mindenütt tiszteletben tart. El akarja ismertetni Magyarország függetlenségét az Egyesült=Államok népe által, melynek hatalma hasonló függetlenségi nyilatkozaton alapul; ebben bizonyára nem fogja az Egyesült=Államokat megakadályozni Ausztria, még ha követe, Hülsenmann úr, vissza is kéri megbízólevelét. Összehasonlította magát Lafayettel, de ennek érdemei voltak Amerika körül, ellenben ő mint alázatos kérelmező jött ide, azzal az igénnyel, a melylyel a szerencsétlen bírhat a boldoggal, az eltiport az örök igazsággal és emberi jogokkal szemben. «New=York város polgárai, — így végzé, — az önök védelme alá helyezem Magyarország szabadságának és függetlenségének szent ügyét!»

A beszéd óriási hatást tett s a sajtó osztatlan elragadtatással szólt Kossuth személyéről és ékesszólásáról; diadala egy hétig tartott, feliratok és küldöttségek jöttek mindenfelől, színházi díszelőadások, népgyűlések és ünnepélyek váltották fel egymást. Már New=Yorkba jött Kossuth elébe a köztársasági elnök, Filmore fia, meghívni őt a székvárosba, Washingtonba; ő azonban még ekkor tétovázott, úgy ezzel a meghívással, mint Boston városával szemben; okot erre részint a Senatusban tartott beszédek, részint az Európából jött hírek szolgáltattak.¹

Ugyanis, már a legközelebbi hajó, mely a Kossuthé után Amerikába

¹ A bécsi *Fremdenblatt* egykorú tudósítása. (Vörös A. gyűjt.)

érkezett, meghozta a Bonaparte elnök december másodiki államsínyjának hírét, mely a szabadelvű francia köztársaság bukását jelentette. Ez rossz előhang volt a magyar szabadsághős amerikai szerepléséhez; de bámulatos szellemi rugékonysága csakhamar legyőzte ezt a lehangelő s zavaró hatást és új lendületet adott neki fáradhatatlan agitációjához. Tizenhét napra nyúlt newyorki tartózkodásának egyik kimagasló pontja volt a sajtó által december 11-én tiszteletére rendezett lakoma, melyen kétórás, nem lankadó figyelemmel és lelkesedéssel hallgatott beszédben fejtegette azt, hogy Washington hagyománya, a «be nem avatkozás» elve kötelezhette az akkori Amerikát, mely gyermekkorát élte, de nem kötelezheti most, mikor nagyhatalommá lett. De Washington nem is a be nem avatkozást, hanem a semlegességet tartotta szem előtt az államok egymás közötti viszályaival szemben. Itt azonban a nemzetek önrendelkezésének elve forog kérdésben, az az elv, a melyen az Egyesült-Államok felépültek, a nemzetek közös joga, mely az egész emberiség oltalma alá van helyezve s melynek erőszakos megsértésével szemben Amerika semleges nem maradhat; hiszen Washington maga is ismételten fordult idegen segedelemért Amerika szabadsága érdekében.

December 22-én Kossuth kíséretével Philadelphiába rándult ki s ott töltötte a karácsonyt; itt is nagy szónoki sikereket aratott az Independence-Hall történeti nevezetességű termében s a szabadban is, mert a zord téli idővel daczolvá, a népnek is szónokolt. Azután Baltimoreban hallgatták meg s ünnepelték, a honnan tovább menve, december 30-án az Unio székvárosába, Washingtonba érkezett.

Megelőzőleg a congressusban vita folyt a fölött, vajjon Kossuth hivatalosan fogadtassék-e? Már ez mutatta, hogy a vélemények megoszlanak s hogy a déli államok képviselői és a kereskedővilág nagy része félnek attól, hogy Amerika valamely európai bonyodalomba belékevertessék. Ez még inkább kitünt, mikor másnap Filmore elnök fogadta Kossuthot, kit Webster külügyminiszter s egyúttal miniszterelnök mutatott be. Kossuth itt már a helyzetnek megfelelő óvatossággal és mérséklettel beszélt; még tartózkodóbb és színtelenebb volt az elnök válasza. Csak annyit mondott, hogy ha majd Magyarországra ismét szabad és független lesz, akkor kívánni fogja Kossuthnak, hogy térjen ismét hazájába vissza; de ha ez sohasem történne meg, akkor csak ismételheti az Isten-hozottat és könyörög, hogy az Isten áldása legyen Kossuthon és társain. A következő rövid társalgás alatt az elnök oly teljes tájékozatlanságot árult el Magyarország viszonyait illetőleg, hogy Kossuth egyik kísérője megdöbbenéssel jegyezte föl naplójába: «hogy várassuk a haza pártfogását oly státusférfitől, ki előtt Magyarország ismeretlen föld?»

Január 3-án ebéd volt Filmore elnöknel, 5-én fogadtatás a senatus-

ban, 7-én pedig a congressusban, vagyis képviselőházban. Közben még egy casino=bálra is meghívták a magyarokat, de oda el nem mentek, mert éppen akkor kapta Kossuth nővérei elfogatásának hírért. Washingtoni tartózkodása alatt anyja halálának hírért is hozták, ez azonban valótlannak bizonyult.

Mindenesetre nevezetes esemény volt Kossuth fogadtatása a congressus teljes ülésén, mert ily megtiszteltetésben előtte csak Lafayette részesült. A bemutatás formászerű volt ugyancsak, s beszédek nem tartattak, de a képviselők mind, sőt a karzati közönség is üdvözlőni jöttek a nagy száműzöttet, ki csak annyit mondott, hogy a megtiszteltetésben, mely oly embert ért, kinek lépteit nem követte siker, de ki igazságos ügyért harczolt, a köztársasági elvek győzelmét látja.

Még az este volt a Kossuth tiszteletére rendezett parlamenti bankett, melynek szónoklatai közül az ünnepelt vendégé s a Webster miniszteré magaslottak ki. Az előbbi valódi mesterművét szolgáltatta a megragadó képbeszéddel és történelmi példákkal ható ékesszólásnak, mely mégis óvatosan alkalmazkodik a politikai czélszerűség korlátaihoz. Nem hívta fel interventióra Amerikát, csak reményét fejezte ki, hogy a szabad köztársaságban diadalt aratott elvek mielőbb Európában is érvényesülni fognak s felfoháskodott az Istenhez, mondván: «Mindenható atya az emberiségnek, nem emel-e föl kegyelmes karod oly hatalmasságot a földön, mely megvédje a nemzetközi törvényt, holott oly sokan vannak, kik azt megsértik!» Kossuth szavai oly óriási hatást idéztek elő, hogy több képviselő az asztalra ugrott fölhevülésében s úgy ivott egészségére. Utána Webster beszélt komoly ünnepélyességgel a nemzetek szabadságra törekvései mellett s végül egyenesen és nyíltan Magyarország függetlenségére emelte poharát. Bár Webster akkoriban Amerika legnagyobb szónokának volt elismerve, beszédjének hatása elhalványult a Kossuthé mellett.¹ Annál nagyobb fölháborodást keltett azonban Ausztriában és annak képviselői körében.

Mielőtt az emlékezetes amerikai körút további állomásaival foglalkoznánk, meg kell állapodnunk kissé, hogy Kossuthnak és környezetének ottani időzését és működését annak külső benyomása s az emigrációhoz és a hazához való viszonya szempontjából jellemezzük.

A nagy száműzött súlyt helyezett rá, hogy ő és kísérete külsőségekben is kifejezésre juttassák azt a magyar nemzeti jelleget, mely akkoriban az amerikaiak szemében oly rokonszenves és érdekes volt. Ő maga mindig magyaros attilában, kardosan járt, fején azzal a bizonyos széles karimájú strucztoallas kalappal, mely mint Kossuth-kalap az új világban hamarosan keresett divatcikké vált. Férfikísérete — mint említve

¹ Kossuth e beszédjét teljes szövegében közli *Pulszky* id. m. III. 95. s köv. l., a Websterét pedig *Kossuth: Irataim* III. 337. s köv. l.

volt, — majdnem kivétel nélkül fényes honvédtiszti egyenruhát öltött, a nők is magyar szabású öltözéket viseltek. Tekintettel egyrészt az amerikaiak bensőségteljes családi életére, másrészt arra, hogy ott a nők már akkor sokkal nagyobb részt vettek a közéletben, mint nálunk s például politikai bankettekben rendszeren nem hiányoztak, szerencsés gondolatnak mondható s nem irandó csupán Kossuthné hiúságának és férje iránta való gyöngeségének rovására, hogy Kossuth, Pulszky s a kíséret más tagjai is nejeiket magukkal vitték az amerikai körútra. Hajnik Pál, a kormányzó bizalmas titkára Londonba írt leveleiben nem épen rokonszenvesen nyilatkozik a Kossuthné szerepléséről. Máminak nevezi s gúnyolja, hogy a lakomákon mindig férjének jobbján ül.¹ Ezzel szemben Pulszky elismerte, hogy a kormányzó neje «igen okosan jár el», Pulszkyne is² s a szintén egykorú Vachott Sándorné személyes ismeretség alapján nagyon kedvezően jellemzik Kossuthnét, mint oly nőt, ki rajongott férjeért s nem annyira hiúságból, mint inkább azért, mert annak életét féltette, nem tágitott oldala mellől.³ Hogy házas volt, gyermekeit nagyon szerette s gondosan nevelte, azt saját leveleivel is igazolhatjuk.

A folytonos ünnepeltetés és szónoklás mód felett igénybe vette Kossuthot, úgy hogy néha már az orvosoknak kellett mérséklőleg közbelépniök. A nem szűnő s roppant terjedelmű levelezés lebonyolításában főleg Pulszky és Hajnik voltak segítségére. A levelezés természetesen nem csak udvariassági tényekre, hanem az emigráció vezetésére s a hazában való agitálásra is kiterjedt; Amerikából indult ki Kossuthnak nem egy, a hazába küldött s ott titokban terjesztett proclamatiója.⁴ Magában Amerikában az agitáció tudvalevőleg a közvélemény megnyerése mellett főképp fegyverbeszerzési pénzalap gyűjtésére irányult. A pénzgyűjtés Kossuth politikai céljai javára azonnal, mondhatni önkénytelen megindult s annak végeredményére még rátérünk; de miután a kormányzó kezdettől fogva visszautasította azt a gondolatot, hogy a belépti díjakon kívül befolyt adományok ajándék jellegével bíriának, saját képével ellátott utalványjegyeket nyomtatott a visszaállítandó független magyar állam pénztára terhére s ezeket az «amerikai Kossuth-bankók»-at osztották ki a fölajánlott összegek adományozói között.

Az osztrák kormánynak természetesen volt oka az amerikai körutat ideges figyelemmel kísérni. A washingtoni jelentések eleinte lezállítani igyekeztek a fogadtatás jelentőségét, de Hülsemann követ mégis

¹ Hajnik lev. Harrisburgból 1852 jan. 17-ről Tanárky Gyulához; *Nemz. Múz.* lev. tára.

² Pulszky lev. New-Yorkból 1851 deczemb. 30-ról ugyancsak Tanárkyhoz és nejének ugyanahhoz deczemb. 6-ról int. levele *u. ott.*

³ Vachott Sándorné: Rajzok a multból II. 75. s köv. l. 112. s köv. l.

⁴ Hentaller id. m. 112—146. l. közöl a horvátokhoz és a magyarokhoz int. két proclamatiót.

szükségesnek látta erélyesen felszólalni különösen Websternek a washingtoni barketten mondott forradalmi szellemű beszédje miatt. Kossuth minden lépéséről, sőt titkos intézkedéseiről is jelentések mentek Bécsbe, persze gyakran csak pusztá mendemondák alapján. Kossuthné és Pulszkynek Londonban levő családjukhoz intézett leveleiből is elfogtak egyet-kettőt s azokból a remények csökkenésére véltek következethetni. Kossuthnak egyes, európai megbízottaihoz intézett utasításai is a bécsi kormány kezeibe jutottak, s azok tartalma, mely szernit egész Európában egyszerre kell lázadást kelteni, Magyarországon az izgalmat nem szabad ellanyhulni hagyni s Ausztriát kényszeríteni kell, hogy folytonosan hadilábon álljon és ezáltal pénzügyileg tönkremenjen, nagyban hozzájárult az épen előbb fölfedezett Mack-féle összeesküvés szálainak kikutatására és kiirtására irányzott buzgalom fokozásához. Másrészt megnyugvással vélték megállapíthatni, hogy a szakadás már az amerikai emigráció körében is beállott s hogy csak a kisebb rész tart Kossuthnal, a nagyobb Perczel köré csoportosul. Márcziusban — helytelenül — úgy tudták, hogy a forradalmi kölcsönre Amerikában 300,000 dollár gyűlt össze, ellenben Californiában a Kossuthnak küldendő bizalmi feliratra vonatkozó javaslat megbukott.¹

Látva az osztrák kormány helyzetét, nem lehet csodálni, hogy akadtak alávaló emberek, kik azt ajánlatokkal igyekeztek megközelíteni, melyek Kossuthnak orgyilkos úton való eltávolítására irányultak. Ily ajánlatoknak nyomai vannak, de nincs kimutatható nyoma annak, hogy a kormány ily ajánlatokkal foglalkozott volna.²

Élénk világot vetnek az amerikai út részeseinek benyomásaira és gondolataira a levelek, melyeket hozzátartozóikhoz Londonba intéztek.

Kossuthné már az első napokban, New-Yorkból ír Karádi Ignácnak, gyermekei mentorának; elragadtatással emlékezve meg a nagyszerű fogadtatásról, szeretettel kérdezősködik a gyermekek felől, kiknek csecsebecséket és nyalánkságokat küld, s számítva rá, hogy nem maradnak soká Amerikában, megbízza Karádit, keressen számukra Londonban

¹ Bach előterjesztései 1851. deczemb. 27-ről, 1852. jan. 10-ről, 17-ről, 24-ről, 31-ről, márcz. 20-ről és április 17-ről: *U. Á. L. T. Gensd. Dép.*

² Az osztrák belügymin. lev. tárában: Bach átírtára Csorics hadügyminiszterhez (1852. jan. 9.), melylyel közli a temesvári és nagyszombati kormányzóságoktól érkezett iratokat, melyek szerint bizonyos Stojadinovics Péter, egykor a forradalomhoz átpártolt katona, ki Birminghamban keresk. levelező, ajánlkozik, hogy ha pénzt és útlevelet kap, Kossuthot elkíséri Amerikába s őt meggyilkolja; egyúttal jelenti, hogy az emigráció Amerikából őt egyént (valószínűtlen hangzású nevek) küldött ki kémül Magyarországba. Sokčević tábornok az illetőt megbízhatatlan embernek mondja. Coronini kormányzó a levelet «csak az emissariusok bejelentése szempontjából» tartja tárgyalhatónak. — *Kübeck Tagebuchbl. Supplément* 218—219. l. szerint neki 1852. jan. 4-én Ajaccioból 4 olasz ajánlatot tett, hogy 8000 frankért elteszik láb alól Kossuthot, Mazzinét, L. Rollánt és L. Blanct.

sürgősen tízszobás, bútorozott lakást; ne legyen nagyon drága, de szegényes se. Deczember 26-áról Philadelphiából már azt írja, hogy halálra ki van fáradva ő is, férje is és nagyon vágnak kedveseik körébe. A párisi mozgalmak megzavarták terveiket, szeretné mielőbb hallani, hogy a gonosz Louis Napoleont fölakasztották. Az amerikai városok — úgymond — versenyeznek az ünnepélyes fogadtatásokban, pénz is csak gyűl, de hogy az ember sikert lásson, arra hosszabb idő kell. Az emberek Amerikában tulajdonképen oly keveset tudnak rólunk, hogy az ember esze megáll: miért lelkesednek annyira értünk? Fél, hogy csak szalma-tűz lesz az egész. Ő és Pulszkyné is buzgón terjesztik a magyar ügy történetét, s képzelheti Karádi, hogy ez neki, — a levélírónak, — ki annyira gyűlöli a sok beszédet, mily kellemetlen, de nagy hatását látja. Azután hozzáteszi, hogy a londoni lakás inkább csak nyolczszobás legyen, de kis kerttel.¹

Pulszky ugyancsak deczember végén azt írja Tanárky Gyulának, hogy az orosz és az osztrák követ Kossuth ellen dolgoznak, de föl fognak sülni; ők — t. i. a magyarok — arra törekednek, hogy Amerika gátolja meg Oroszország beavatkozását a monarchia ügyeibe; ha azonban Franciaországban Napoleon végkép győz, ez a szabadság ügyét hátra fogja vetni. A magyar emigráció — az Európában levőt érti, — intrikál és gyanúsítja az egész világot; ő csak távolból nézi e kisszerűségeket.²

Kossuthné január 8-iki levele — a washingtoni bankett után, — ismét tele van elragadtatással, férje ünnepeltetésének, varázshatalmának benyomása alatt; a tegnapi nagy ebéden — úgymond, — az Egyesült-Államok kormánya, senatusa, maga Webster is a magyarok mellett tüntettek. De annál szomorúbbak az európai hírek, különösen a párisi dolgok; reméli, hogy a francziák nem fogják ezt az állapotot soká tűrni. Borzasztó, hogy férje testvérei elfogattak, de hát miért conspiráltak, — Kossuth tilalma ellenére, — ha nem értenek hozzá. Nagy gyöngédséggel ír a gyermekekről; jól esett a kis Vilma kezecskéje vonását, angol levelét olvasnia; majd atyja maga válaszol neki.

Január 17-éről Harrisburgból Hajnik ír Tanárkynak. Kossuth washingtoni időzésével — úgymond — nagyszerű hatást ért el; szinte forradalmat csinált, a nép s a sajtó egészen mellette vannak, legközelebb a törvényhozás is kénytelen lesz az interventio kérdésével foglalkozni és a Kossuth szava lesz döntő az elnökválasztásnál is. Toulmin Smith Angliába hívja, mert ott is ő fog dönteni a kormány sorsa fölött, ők azonban február végéig Amerikában maradnak, a honnan anyagi segílyt is remélnék. Kossuth már eddig huszonöt nagyobb beszédet mondott; kissé kimerült, de mindig újra helyt áll; bámulják s azt mond-

¹ Kossuthné ezen és következő levelei a *Nemz. Múz.* levéltárában.

² Pulszky levelei ugyanott.

ják: «he is the greatest man of the world».¹ Pulszky minden tekintetben jobb keze Kossuthnak. Az amerikaiak Kossuthot többnyire excellentiás czímmel illetik; egyébiránt neveletlenek és tolakodók, az asszonyok pedig rettentő kíváncsiak. A Napoleon államcsínyja következtében a legközelebbi európai forradalmat nem Franciaországban fogják kezdeni. Ők nem hiszik, hogy az absolutismus tartós legyen, bíznak a Kossuth csillagában, ki egész Európa felszabadítója lesz.²

Január 25-ikéről Pittsburgból ír Kossuthné Karádinak. Leírhatatlannak mondja a férje mellett mindenütt megnyilatkozó lelkesedést. A kis falvak legalább tűzharangjait kongatják tiszteletére. Mindent megtesz az amerikai, csak pénzt nem ad, mert neki ez a lelke és mert azt keservesen kell megkeresnie. Itt dolgozik gazdag, szegény egyaránt, mert a ki dolgozni nem tud vagy nem akar, az éhen vesz. Már látja, hogy pénzt nem fognak szerezni, de azért angyalaitól (gyermekeitől) a szükségeset meg nem tagadja, a mi neveltetésükre kell, annak meg kell lennie. A küldött számadások ellen nincs kifogása; a gyermekek mozogjanak sokat a szabadban, hogy egészségesek legyenek. Husvétra aligha lesznek Londonban. Csak gazdálkodjanak jól, mert bizony — úgy mond — szegények vagyunk, mint a templom egerei. A jövő héten a déli államokba megyünk, a hol még rabszolgák vannak; reméli, hogy ott legalább melegebb lesz.

A február 11-iki levél Cincinnatiából van keltezve. Kossuthné aggódik benne, hogy hová lesznek levelei és pénzküldeményei s hogy Karádi esetleg kifogy a pénzből. Örül a gyermekek haladásának tanulmányaikban; félti férjét, ki a legnagyobb ünnepeztetések között folytonos veszélyben forog s «ki egész a bűnig megfelelkezik családjáról a nagy ügy felett». S még rágalmazták, hogy milliókat szerez magának! Amerikában sokat árt a francia nép «gaz gyávasága», de azért ha egyszer csatára kerül ügyünk, az amerikai nép «tódulni fog segítségünkre!» Washingtonban tegnap vették föl az interventio ügyét; másfelől 50,000 fegyvert ígérnek és állami kölcsönt, a miből egy jegyet küld is emlékül. Ez a már említett amerikai Kossuth=bankó; egy dollárra szóló bankjegy, melyet majdan a független magyar kormány fog kifizetni, — hungarian fund, — rajta Kossuth képe és a Hajnik Pál aláírása. A levél szerint az amerikaiak ígérik, hogy sohasem fogják beváltani e bankjegyeket, melyek értékét amerikai pénzben megfizetik, hanem keretbe teszik büszkeségül. Kossuthék csak áprilisban mehetnek vissza, Karádi nézzen szállást, de a leggazdaságosabban rendezze be.

Hanem azért még áprilisban is jönnek Amerikából a levelek; április 2-án New=Orleansból, 27-én Bostonból ír Kossuthné Karádi-

¹ Ő a világ legnagyobb embere.

² Hajnik levelei is a *Nemz. Múz.* levéltárában.

nak. Az előbbiben elszörnyűködik a rabszolgavásár felett és sópánkodik, hogy 6000 mérföldnyire van gyermekeitől ; ekkor május közepére reméli visszautazásukat. Az utóbbiban el van kábulva a bostoni fogadtatás nagyszerűségétől ; a világ minden zászlója szerepelt ott, egyesülve a magyarral — kivéve az osztrákot és az orosz ; a katonaság is teljes díszben kivonult ; «nagyszerű, iszonyú, pompás demonstratióknak» mondja az egésztest. Mindenkit megörvendeztetett volna ez, kivéve férjét és őt, kiknek már oly keserves tapasztalataik vannak s ezért tudják, hogy ez csak a személynek szól és az ügynek nem nagy hasznára lesz. Az embert csak gúnykaczajra fakasztja, ha látja, hogy a Kossuth személye mily isteni varázserővel ragadja magával a lelkeket, s e mellett szegénynek mindennapi kenyere sincs biztosítva, sőt üldözésnek van kitéve. Aggódik Kossuthné, hogy első utasítására talán a nagyobb szállást már kibérelték, pedig ő később megírta, hogy kisebb, csak hét szobás legyen ; de hát maradjon a hogy van ; inast nem fognak tartani, nem telik három cselédre. Nagyon fáradt, nem írhat sokat ; még mindig azt hiszi, hogy májusban visszajöhetnek Londonba.

Azonban még május 17-ike is Bostonban találja a magyar bujdosókat, honnan maga Kossuth ír Karádinak, hangoztatva, hogy «megfordította Amerika irányát» s belévonta Európa körébe, melytől távortartani magát Washingtontól öröklött politikája volt. De ez az eredmény csak föltételes ; azt a hitet, hogy küzdelmünk közel van, tehát itt az idő, nem sikerült az amerikaiaknak keblökbe csepegtetni, Napoleon elrontotta a dolgot s ezért Kossuth bús kebellet hagyja el Amerikát, hol örömmel szórták rá mindazt, a mit nagyravágyók dicsőségnek neveznek. Ereje — úgymond — össze van ronsolva, orgyilkosok környezik s szemrehányást tesz magának, miért nem szakított egy kis gondot és időt a hazától gyermekei számára. Aggódik, hogy menekülő rokonai fenntartásáról nem lesz képes gondoskodni ; tizenheten vannak ! Örül, hogy fiait a nottinghami iskolát látogatják ; használják föl az angol fiúk társaságát az angol nyelv gyakorlására. Karádit fiait második atyjának tekinti. «Ha még hat hétig élek, — így végzi levelét, — akkor látjuk egymást.»¹

Már e levelek mutatják, hogy Kossuth tartózkodása eredetileg sokkal rövidebb időre volt tervezve, azonban a meghívások folytonos szaporodása következtében, valamint a kirándulások által, melyekkel — mintegy pihenőül — útját a tavasz beálltával megtoldotta s azért is, mert mindig remélt még nagyobb eredményt elérhetni, a körutazás egészen az 1852. év nyaráig elhúzódott s kiterjedt az Egyesült-Államok egész keleti részére, Canada határától a mexicói öböl lig s az Atlanti Óceán partjától Missouri állam belsejéig.

Washingtonból, — hol őt elhagytuk, — Annapolisnak vette útját,

¹ Nemz. Múzeum levéltára.

Maryland állam székvárosába, innen pedig Harrisburgba, Pennsylvania törvényhozásának és kormányának székhelyére. Mindkét helyen maga az illető állam kormányzója mondott lelkes beszédet Kossuth ügye mellett s ő fáradhatatlan és mindig változatos ékesszólással gyújtotta lángra a kedélyeket. Innen — vasút hiányában — szánokon, csikorgó hidegben érkezett a társaság január 22-én Pittsburgba; a hideg ugyan csak nem lohasztotta le a lelkesedést; óriási tömegek várták és hallgatták itt is Kossuth beszédjét, melyben mintegy szavazás alá bocsátván a kérdést, vajjon bűnösnek tartják-e Ausztriát és bűnösnek Oroszországot Magyarország elnyomásában? egy szívvel-szájjal elhangzott az «igen», mire a szónok várakozását fejezte ki, hogy ez a verdict végrehajtókra is fog találni. A szabadkőművesek gyülekezetében főleg az interventio megengedhetőségének határait fejtegette. Ide hozta Mr. Erastus Hopkins Kossuthnak Massachusetts állam törvényhozásának meghívását, rajongó bizalmi és rokonszenvi nyilatkozat alakjában.¹ A pittsburgi német telep üdvözlését az ünnepelt német beszéddel viszonyozta.

Innen tovább utazva Kossuth és kísérete Ohio államba, Cleveland városba érkezett. Ez időben már kezdtek az amerikai agitatio kellemetlen oldalai is mutatkozni; Kossuthot a sajtó egy részében támadások érték, melyek kis részben talán osztrák és orosz befolyásnak is voltak tulajdoníthatók, azonban még inkább annak, hogy a rabszolgatartó déli államok és a katolikus papság nem tudtak a nagy magyarnak mindent főlsszabadítani akaró radicalismusával megbarátkozni. Kossuth maga is elégedetlen volt némely dologgal, így különösen azzal, hogy a gyűjtött pénzből túlsokat fordítanak az ő ünneplésére s aránylag kevés jut a főczélra, az emigráció hadikészületeire. Ez iránti kifogásait egész nyíltan föl is tárta egy clevelandi beszédjében.

Ohio állam székvárosában, Columbusban is időzve a magyar emigráltak, február 9-én Cincinnatiába érkeztek, a hol több mint két hétig tartózkodtak; Kossuthot itt eleinte nagyfokú rekedtség akadályozta a nyilvános szónoklásban, de a mint hangja megoldódott, itt is példáit adta elragadó ékesszólásának. E városban sok a német lakos s ezek különös lelkesedéssel tüntettek a szabadsághős mellett. «Csak látni lehet, leírni nem — mondja egy szemtanú,² — azon rokonszenvet, hódolatot s lelkesedést, melylyel Kossuth itt is fogadtatott... Érdekes látni, hogy fut gyermek, öreg, férfi, nő s a legpompásabban öltözött úrnő, kitéve ruháját s testét az összezúzás veszélyének, mint vegyül a tolongó nép közé, hogy Kossuthot közlelről láthassa. Mindenki törekszik őt látni, hallani, kezét vagy csak ruháját érinthetni, s ezt megnyerve a legboldogabb halandónak érzi magát, ha pedig sajátkezű név-

¹ Névtelen: *Kossuth in New-England*, Boston, 1852, 1. s. köv. 1.

² László K. id. m. 182. l.

írását is elnyerheti, nem cserélne a mennyben lakókkal.» A nők, a gyermekek külön magyarbarát=társulatokat alakítottak s a nők ily társulata Kossuthnét is zajosan ünnepelte; emelvényre kellett állania, hogy láthassák azt a boldog nőt, ki Kossuthot férjül bírhatja. Washington születésnapját fényes lakomával ülték meg, melynek középpontja a nagy száműzött volt, kinek arczképe az Unio alapítójáé mellett függött.

Február 27-én hagyta el Kossuth Ohio tartományt s Indianába ment át, a hol Indianapolis és Madison városokat látogatta meg; majd Kentucky állam fővárosábsa, Louisvillebe utazott, a hol a methodisták templomában németül üdvözlötten, hosszabb német politikai beszédet tartott. Innen útját a Mississippi folyón Missouri államba folytatta s ennek székhelyén, St. Louisban időzött. Itt, egy márczius 12-én tartott népes gyűlésben főkép a nagy számmal idetelepedett irekhez intézte szavait, fölhíva őket, hogy azonosítsák ügyöket az elnyomott magyarokéval s ne hallgassanak azokra az egyházi körökből jövő vádakra, melyek ez időben már észrevehetőleg igyekeztek iránta ellenséges hangulatot kelteni. Itt találkozott Ujházyval, ki abban a reményben jött ide, hogy ráveszi őt az új=budai telep meglátogatására. Kossuth e kívánságát nem teljesíthette, de forró hálát mondott neki a szabadság ügye érdekében hozott áldozataiért a hazában és idegenben s bemutatta őt a közönségnek, mely zajosan megtapsolta. Az erősen nemzetközi jellegű kereskedő városban Kossuthnak alkalmá nyílt az őt üdvözlő francziákhoz saját nyelvökön intézni beszédet; Cincinnatiiban és St. Louisban tartott beszédei polemikus éllel Szemere és Batthyány támadásai ellen is irányultak.

A következő állomás már egy déli állambeli város, Jackson volt, s itt és még inkább a következőn, New=Orleansban meglátszott, hogy az Unio rabszolgatartó országai nem lelkesednek ugyanazzal a hévvel a Kossuthtól hirdetett eszmékért, mint az északiak. Ő azonban szembe szállott e hangulattal s a Lafayette=téren márczius 30-án öt=hatezernyi nép előtt tartott beszédjének főleg azzal az ügyes fordulatával, melyben Új=Orleans vezető politikusa, Henry Clay iránti személyes tiszteletét és rokonszenvét kifejezésre juttatta, a maga pártjára vona a hallgató=ságot s végül annak zajos üdvözléseiben részesült. Ettől fölbátorítva, Mobil városban egy lépéssel tovább ment, megtámadta Clemens senatort, ki a congressuson Kossuthot üldözendőnek mondta s őt gúnyosan a szabadságot elnyomó császárok és királyok mellé sorolván, kacajra és tapsviharra indította a közönséget. New=Orleansban az összes emigráltaknak nemzetenkint csoportosult küldöttségeit fogadván, Kossuth nem kevesebb, mint hat élő nyelven válaszolt az üdvözlésekre.

Innen az Alabama folyón hajón folytatta a kormányzó útját Montgomerybe, a hol szintén beszédet tartott, de a hol a közhangulatot már oly kevésbé kedvezőnek találta, hogy jobbnak vélte visszafordulni

északra. Westpoint, Charleston, New-Yersey, Trenton, Springfield, Northampton és Worcester már sokkal kedvezőbb talajnak bizonyultak úgy a Kossuth személye iránti rokonszenv fölkeltése, mint a magyar ügy javára való adakozás föllendítése szempontjából. Feltűnt, hogy majdnem mindenütt a katonaság volt az, mely szinte tüntetett a nagy magyar mellett s ünneplésének fényt kölcsönzött.

Említettük már Massachusetts állam meghívását, melyet Pittsburgban fogadott el Kossuth, s melynek nyomán kereste föl már Springfield, Northampton és Worcester városokat is; az «Új-Angliá»-ban mellette megnyilatkozott lelkesedés tetőpontját érte el az állam székvárosában, Bostonban, április 27-ike és május 18-ika között tiszteletére rendezett ünnepélyekben.¹ Kossuthot itt hivatalosan fogadta a törvényhozás mindkét háza s számtalan üdvözlő iratot intéztek hozzá városok és testületek; az ünnepléseknél mindig a kormányzó Boutwell és a Senatus elnöke, Wilson jártak elől; nagy katonai díszszemle is volt, melyen Kossuth a kormányzó oldalán lóháton jelent meg. A Faneuil Hallban rendezett gyülekezeteken és lakomán az ünnepelt szónok három emlékeztető beszédet mondott, melyek egyike majdnem harmadfél óráig tartott s mégis mindvégig lekötötte a figyelmet és ébrentartotta a lelkesedést. Az elsőben Kossuth abból a mondásból indult ki, melyet a bostoni Capitolium homlokzatán látott fölírva: «There is a community in mankind's destiny»,² s köszönetet mondott azért a határozatért, melyet Massachusetts állam törvényhozása Hazewell indítványára megelőzőleg hozott, melyben nyíltan állást foglalt Magyarország szabadságharczának jogosultsága mellett s az összes alkotmányos nemzetek kötelességének és érdekének jelentette ki, hogy egymással szoros viszonyt táplálva, adandó alkalommal hatalmukat a zsarnoki támadások ellen egyesítsék. A lakomai pohárköszöntőben a szónok visszatekintve Magyarország történetére, reményét fejezte ki, hogy hazája Amerika segítségével majd 1889-ben mint szabad állam fogja fönnállásának ezredik évfordulóját megünnepelni. Elmondta a magyar forradalom történetét s annak során azt a nevezetes kijelentést tette, hogy miután István főherczeg-nádor a neki följajánlott koronát el nem fogadta, ezzel a királyság sorsa Magyarországon mindenkorra eldőlt. «A mily igaz, hogy Isten van az égben — úgymond — oly biztos, hogy Magyarország többé király uralkodni nem fog; annak oly köztársasággá kell válnia, melyben a republicanizmus nem pusztá ábránd, hanem valóság, alapítva arra a törvényhatósági szervezetre, melyhez a nép annyira ragaszkodik.» A harmadik beszéd alkalmával a magyar bankókra való pénzügyítés a legnagyobb eredményt érte el.

¹ Kossuth Massachusetts államban való időzésére nézve lásd a «Kossuth in New-England» cz. már id. művet.

² Az emberiség sorsában közösség van.

Kossuth Bostonból kirándult Bunkerhillre, Lowellbe, Salembe, Roxburybe, Lexingtonba, Concordba, Plymouthba és Fall Riverbe, mindenütt sikerrel agitálva ; azután május 18-án elhagyta Massachusetts székvárosát s New-York állam négy nagy városának meghívását követve szónokolt Albanyban, Buffalóban, Siracuseban és Uticában ; Buffalóból kirándulást tett a Niagara vízeséshez is.

Június 13-ika volt, mire visszatért New-Yorkba. Ezen a helyen, a melyről körútja kiindult, Amerikában töltött utolsó napjait főleg annak a célnak szentelte, hogy anyja és nővérei ottani letelepedését készítse elő ; egy előadását külön e célra, anyja és nővérei fölsegélyezésére szánta ; szándéka volt az ő vezetésök alatt egy iskolát szervezni s részökre egy falusi tanyát rendezni be. E tervek és az amerikai agitatio lezárása még néhány hetet vettek igénybe, úgy hogy Kossuth elutazása Londonba, — hová Pulszkyt előre küldte, — egész július 14-ikéig elhúzódott. E napon az «Afrika» nevű gőzös vitte a nagy száműzöttet és nejét — óvatosságból minden feltűnés nélkül, A. Smith álnév alatt kevés kísérével — Angliába.

Bármily bámulatos tevékenységet fejtett is ki Kossuth Amerikában s bármily nagy személyes diadalt jelentett annak eredménye reá nézve, a haza ügye érdekében ez utazásához fűzött vérmes remények szempontjából ő mégis csak csalódottan volt kénytelen az új világtól megválni. Az erkölcsi eredményeket összefoglalhatjuk abban, hogy az őt ért rendkívüli megtiszteltetésekön kívül Maryland és Tennessee kivételével mindazoknak az államoknak, melyek őt meghívták, törvényhozásai határozatilag, kifejezetten helyeselték politikáját, vagyis azt, hogy Magyarországot minden idegen beavatkozás ellen védelembé kell venni. Több állam részéről a meghívás csak a törvényhozó-testület szünetelése miatt maradt el, de ezekből is a főbb városok meghívás útján vagy küldöttségileg nyilvánították tiszteletüket és rokonérmőket. Azonban ezen túlmenőleg is számításba kell vennünk Kossuth szereplésének azt a hatását, mely Amerika közfigyelmének Magyarország és a magyar ügy felé fordulásában nyilvánult. E hatás alatt — a napisajtó megnyilatkozásaitól eltekintve — egész kis irodalom keletkezett a magyar kérdéstről Amerikában,¹ s ha a száműzöttek eleinte joggal panaszkodhattak a tájékozatlanság miatt, melylyel ott hazájokat illetőleg találkoztak, kétségtelen, hogy e részben Kossuth megjelenése lényeges és tartós fordulatot idézett elő. A napisajtó is — majdnem csak a New-York Herald kivételével — rokonszenves figyelemmel

¹ A már az itt előadottak kapcsában idézett műveken kívül hivatkozhatunk M. Stiles művére : *Austria in 1848—49*, New-York, 1852 ; továbbá : *Rev. B. F. Tefft: Hungary and Kossuth*, Philadelphia, 1852 ; *P. C. Headley Auburn: The Life of L. Kossuth and his principal speeches, with Introduction by Hor. Grechy*, 1852 stb.

kísérte a száműzött hazafi egész működését, sőt nagytekintélyű lapok szemrehányást is tettek a kormánynak s a közönségnek, hogy a magyar ügyet nem karolta föl melegebben.

Persze azt a kettős célját, hogy Amerikát tetteles közbelépésre indítsa és egyúttal annyi pénzt gyűjtsön, a mennyi egy újabb szabadságharcz szervezésére szükséges, Kossuth nem érthette el; az első egyáltalán nem, mert az Egyesült-Államok kormánya, egyes tagjainak legelkessebb magyarbarát nyilatkozatai ellenére egy európai háborúba belébozsátkozni nem volt hajlandó, a másikat nem oly mértékben, a mint az emigráció óhajtotta volna. Kossuth azt a 96,000 dollárt,¹ mely körútjában tartott számos beszédje alkalmával befolyt, nem tekintette a magáénak; egy részét az emigráció fölsegélyezésére használta föl, legnagyobb részét katonai környezete tanácsára fegyver és katonai felszerelés vásárlására fordította, csak legkisebb részét, alig húsz százalékát tartotta meg a saját költségeire. Pedig az amerikaiak sokkal jobban szerették volna, ha a maga és családja jövőjét biztosítja, mintha politikai célokra fordítja azt, a mit személyének, nem pedig a magyar ügynek, melyet csak általa kezdtek megismerni, oly szívesen adtak. Egykorú lapközlmények szerint Kossuth ottani tartózkodásának vége felé a független Magyarország hitelére kibocsátott bankókból mintegy 20,000 dollárnyi érték volt forgalomban.

Miután e lelkiismeretes eljárás sem volt képes a főkép osztrák ügynököktől kiinduló gyanúsításokat elnémítani, Kossuth, távozása előtt a pénzkezeléssel megbízott Hajnik Pál által a befolyt pénzek felhasználására vonatkozó részletes számadást terjesztett a washingtoni kormány elé, annak közzétételét kérve. Webster miniszterelnök visszaadta a számadást azzal a kijelentéssel, hogy a kormány föltétlenül megbízik Kossuth eljárásában és ily igazolásnak szükségét nem látja. Az amerikai sajtóban azonban mégis megjelent egy, bizonyos rosszakaratú londoni híresztelések czáfoló oly közlemény, mely alapos tudomás nyomán megállapította, hogy a kormányzó az Amerikában gyűjtött 90—100 ezer dollárból alig vitt egy dollárt át a tengeren; elköltötte azt az Egyesült-Államokban vásárolt vagy készíttetett hadiszerekre, melyek gyártásánál egyúttal honfitársainak akart keresetet nyújtani és elköltötte politikai levelezésére, melyet rendesen ügynökök, futárok közvetítettek, a kiknek kiküldése már a nagy kockázat miatt is sokba került.²

Nem valósultak meg egészen az Amerikába menekült magyaroknak sem a Kossuth jöveteléhez fűzött reményei, a minthogy az ő saját családtagjai részére New-Yorkban tervezett nőiskola is csak terv maradt.

¹ Pulszky följegyzése szerint.

² László K. id. m. 237—238. l.

Láttuk már, hogy Ujházyék új-budai telepe fölsozslásnak indult; a megelőzőleg odakerült magyarok közül többen vezérök pártfogásával remélték létüket megalapíthatni. Dancs és Czapkey Philadelphióban egy ólomfesték-gyárban kerestek alkalmazást, de csak durva napszámosmunkát kaphattak s abban sem tűrték meg őket soká.¹ Nehány volt honvédtiszt üzletet nyitott s tűrhetően ment a dolga; Radnics János gazdálkodásra adta magát; Kalapsza százados női lovaglóliskolával próbált szerencsét. Még legjobb kilátásai nyíltak Kossuth ajánlása alapján az ő távozásakor Asbóth Sándor alezredesnek s Grechenek és László századosoknak;² állítólag mintegy 190 magyarnak szerzett Kossuth foglalkozást.³ Egyébiránt az amerikai magyarok további sorsával és szereplésével a későbbi fejezetek során fogunk megismerkedni.

Mikor Kossuth 1852 nyarán visszatért Európába, ott teljesen megváltozott politikai helyzetet talált. A várt háború elmaradt, az interventióra alkalom nem volt, Franciaországban a reactio győzedelmeskedett és a hazában megindított forradalmi szervezkedést a hatalom elnyomta. Érthető, hogy ily körülmények között a Kossuth fogadtatása Angliában a multhoz hasonlítva nagyon csendes volt s ő maga is jobbnak találta egyelőre minden nyilvános szerepléstől visszavonulni.

Hozzájárult ehhez a kormányzó s a magyar emigráltak közötti viszony meglazulása és elhidegülése, mely a már ismert előzmények után s az emigrationalis tevékenység kényszerű pangása mellett érthető volt. Perczel Mór, kit az emigráció kezdetétől fogva mindenki a Kossuth ellenlábasának tekintett, családjával áprilisban Londonba jött s bár többnyire vidéken tartózkodott és abban a nézetben volt, hogy az ellentéteket nem szabad a nyilvánosság elé vinni, a kiválóbb magyar menekültekkel állandó, bizalmas érintkezést tartott fenn. Rónay Jácint, ki szintén a Perczel köréhez tartozott s azonfelül Szemerével is sűrű érintkezésben állott, még 1853 tavaszán azt írhatta naplójába, hogy Kossuthot visszatérése óta nem látta. Vukovics, a ki bizalmas leveleiben gyakran élesen bírálta az amerikai szereplést, mindjárt megérkezése után meglátogatta Kossuthot s benyomásairól híven számolt be Horváth Mihálynak.⁴

Azt írja, hogy Kossuth nagyon jó színben van s telve vérmes reményekkel; bízik saját személyében s az amerikai segítségben. Hiszi, hogy képes lesz a nemzetet cselekvésre indítani és Amerikában az elnökválasztásra döntő befolyást gyakorolni, de hogy melyik jelölt mellé áll, azt még nem határozta el; azt fogja pártolni, a ki nem fogja akadályozni az amerikai polgárokat, — tehát nem a hivatalos Amerikát — abban,

¹ Dancs L. id. m. 34. s köv. l.

² László K. id. m. 236. l.

³ Vukovics levele 1852 aug. 12=ről.

⁴ Vukovics id. levele aug. 12=ről.

hogy a magyar fölkelést pénzzel s hadiszerral támogassák; az egyik jelölt, Pierce, e fölfogás mellett van. E czélból Kossuth visszatérni szándékozik Amerikába, de most már nem azért, hogy beszédekkel agitáljon; a magyar ügyet most már — nézete szerint — a nyilvánosság zaja elől el kell vonni. Az emigráció felett semmi felsőséget sem követel magának; kárhóztatja a hazából való további kivándorlásokat, inkább állják ki az emberek a fenyegető börtönbüntetések. A Kossuth környezetében személyes vetélykedések vannak, különösen Kiss Miklós és Pulszky között; a londoni magyarok nagyobb része Kiss mellé áll.

Már a Kossuth távolléte alatt a magyar emigránsok közül többen érintkezést kerestek Mazzinival; Almássy Pál vezette el hozzá Vukovicsot, Rónayt és Gál Sándort; ¹ az előbbi kettő azután sűrűbben találkozott vele. Egyébként Rónayt főképp a tanítás foglalkoztatta; többen működtek irodalmilag. Vukovics ugyan azt találta, hogy Londonban az ember sok időt elsétál, de koronkint folytatta a szerb lázadás leírását; Rónay a Magyar László afrikai útleírását fordítgatta angolra, Thaly Zsigmond pedig Komárom feladásának történetét írta meg angolul, elítélve Klapka magatartását.

Külömben az emigráczió n csüggedés és az egymás iránti bizalmatlanság annál inkább vett erőt, minél inkább zsugorodtak össze az Amerikában elért eredmények is. Kossuth távoztával a magyar pénztári jegyek kelendősége megszűnt s miután a fegyvervásárlásnál ez a fedezet is számításba volt véve, a fegyvereket ismét potomáron el kellett adni. Vetter is meghasonlott Kossuthal s Amerikába ment, a hová a kormányzó saját unszolására több magyar átköltözött. 1852 végén a londoni menekültek között már az ismeretség fonalai is elszakadoztak, a politikai remények hőmérője pedig majdnem a fagypontra szállott le. «Mi alkalmasint — írja Vukovics, — a bizonytalan számításban még sok évet fogunk eltölteni. Csak édes hazánk bírná meg e hosszú fergeteg csapásait, hogy a késő derű életerejét elevenségben találja! Ez legforróbb imádságom Istenhez!» ²

A többi magyar emigránsok, úgy látszik, semmi tudomással sem bírtak Kossuth valamely összeköttetéséről Mazzinival, ki ez időben a milanói zendülést készítette elő, ő maga is hallgatott erről; pedig a bécsi kormány már 1852-őszén és telén birtokában volt a száműzött egyes agitatórius leveleinek s egy Mazzinival és Kinkellel együtt aláírt állítólagos körlevelének, mely e mozgalommal függött össze.³ Kossuth későbbi nyilatkozatai alapján még lesz alkalmunk e viszony mibenlétével foglalkozni.

¹ Rónay naplója II. 85. s. köv. l.

² Vukovics levelei szept. 19-ről és decz. 7-ikéről.

³ Kempen előterjesztései okt. 27-ről és decz. 24-ről, U. Á. L. T. Gensd. Dép.

Az események folyásának e pontján tárgyilagosan kell igyekeznünk a magyar emigráció politikai működésének mérlegét megállapítani. Első reményeiben csalódott s a kik körében elfogulatlanul és lelkiismeretesen gondolkoztak, azok remélhették még oly külügyi bonyodalmak keletkezését, melyek Ausztria gyöngülését és Magyarország szabadabb mozgását fogják maguk után vonni, de nem hitték többé azt, — a mi Kossuth eredeti célja volt, — hogy a nyugati nemzetek s főleg Amerika síkra fognak szállni az orosz beavatkozás megtorlása s hazánk függetlenségének biztosítása érdekében. Természetes, hogy az emigráció kilátásainak csökkenése csökkentette hatását a hazai közvéleményre is. Azonban a csalódásra kárhóztatott reménynek is megvan a maga becse, ha megóv a kétségbeeséstől addig, míg uralmát lelkünk fölött fölválthatja egy más, a teljesebbre képesebb remény. Az emigráció s mindenek fölött a Kossuth munkássága a katasztrófát követő első években azért mindig történetünk nagy emlékei közé fog tartozni. A magyar szívet mindig büszkeséggel fogja eltölteni a visszaemlékezés arra, hogy egy hontalan magyar, a világban magára hagyatva s folytonos üldözésnek kitéve, csak istenadta, csodás lángeszével, forró hazaszeretetével és ügyének igazságával fölvértezve tudta meghódítani a legműveltebb és leghatalmasabb nemzetek közvéleményét. Soha semmiféle diplomatia és sajtóiroda sem a múltban, sem a jövőben, nem tudott és nem fog tudni nemzetünkről a külföldön olyan véleményt kelteni, a minőt keltett Kossuth, s vele még néhány kiváló hazánkfia, kiket az emigráció a világ különböző országaiban szétszórta. A kik a múlt század végén s e század elején is a külföldön jártak, azok tapasztalhatták, hogy mit jelentett ott a legmagasabb szellemi élet köreiből is a magyar emigráció vezérférfiainak ismeretségére, ajánlására való hivatkozhatóság; és még a legújabb időben is tapasztalhattuk, mily elpusztíthatatlan varázsszal bír különösen Északamerikában a Kossuth Lajos neve!

TARTALOM.

Bevezetés.....	Lap 8
----------------	-------

I. rész : Előzmények.

- I. Magyarországnak alkotmányától való megfosztását s az absolutismus behozatalát az Ausztriától és az uralkodóháztól való elszakadás megkísérlése sem indokolja ; Magyarország ezt az elszakadást nem kívánta, arra nem törekedett. Az 1848-iki közjogi törvények létrejöttének története ; azok nem voltak forradalom szüleményei, sem forradalmi jellegűek. A szakadás bekövetkezésének okai ; az udvar és az osztrák kormány kétszínűsége ; a hevenyészett törvények hiányai ; a közönségek kezelésének tisztázatlan kérdése szükségkép conflictusra vezetett. Magyarországot rászoritották a forradalmi lejtőre. Hibák és túlkapások mindkét részen. Az augusztusi államirat a közjogi törvények visszavonásával volt egyértelmű ; a szeptember 22-iki királyi manifestum ezt magáévá teszi. Lamberg meggyilkolása elveti a forradalom kockáját. Az október 3-iki manifestum hadüzenet Magyarországnak. A szakadásért való felelősség kérdése e ponton vizsgálándó, nem a függetlenségi nyilatkozat tényénél. Az udvar és Ausztria már októberben visszavonhatatlanul el voltak határozva a forradalom ürügye alatt Magyarország alkotmányát megsemmisíteni ; ennek bizonyítása ; sem az 1848-iki törvények, sem a nemzet akarata nem lettek volna akadályai a békés megegyezésnek. Ausztria akarta az absolutismust, nem Magyarország szolgáltatott rá okot. 1848 19
- II. A Schwarzenberg-kormány megalakulása ; Schwarzenberg, Stadion, Bach, Bruck és Krauss jellemzése. Ferdinand császár és király lemondása, Ferencz József trónfoglalása ; e tény következményei Magyarországon. Tervek és vélemények a magyar kérdés megoldására nézve. A márczius 4-iki octroyált birodalmi alkotmány kibocsátása és a kemsieri parlament fölösztatása. Az alkotmány-pátens hatása ; a magyar conservatívek helyzete. 1848 — 1849, 45
- II. Windischgrätz herczeg küldetése Magyarországra 1848 deczemberben ; egyénisége, kísérte és tanácsadói. Az általa kinevezett ideiglenes királyi biztosok ; első kormányzati intézkedései. Az országos kormányzat berendezése ; Szögyény László a polgári kormányzat feje ; véleménye a közigazgatás nyelvére nézve ; Majláth országbíró és a bírói szervezet. A kir. biztosok működése. A kath. főpapok elleni vádak ; pénzügyi és iskolai intézkedések. A nemzetiségek engedetlensége és követelései. Aknamunka Bécsben Windischgrätz ellen ; a magyarországi hadi vereségek ; Windischgrätz visszahivatása, rövid kormányzatának jellege. 1848 — 1849, 73

II. rész: A rémuralom.

- I. Welden küldetése Magyarországra ; a függetlenségi nyilatkozat ; az orosz interventio. Welden visszahívása és Haynau megbízatása a fővezénylettel s a kormányzattal ; B. Geringer Károly polgári főbiztos ; mindkettőnek jellemzése. Gr. Dessewffy Emil és Metternich emlékirata. Bach átveszi a belügyminisztérium vezetését ; a zsandárság szervezete ; az ideiglenes közigazgatás berendezése Magyarországon ; törvénytörő rendelet. Erdélyi kormányzata ; Wohlgemuth kormányzó. Haynau első kiáltványai és megtorló rendszabályai. Az oroszok s utóbb az osztrákok bevonulása Pestre és Budára. Haynau megsarcolja a zsidókat ; Geringer elfoglalja hivatalát ; az új kormányzat berendezkedése, sajtója ; a világosi fegyverletétel híre. 1849, 97
- II. Bach belügyminiszteri beköszöntője ; Schmerling és Thun új miniszterek jellemzése. Magyarország pacificatiójának kérdése ; kedvező várakozások ; Palmerston tanácsa. Haynau szept. 1-i hirdetvénye ; a honvédek besorozása ; békés közhangulat ; a kormánybiztosok jelentései. Komáromi capitulációja ; az október 6-iki kivégzések ; ezek hatása az országban és a külföldön. További halálos ítéletek ; üldözések és tömeges elfogatások ; terroristikus rendszabályok. A conservatívek megszólalása. Az október 17-iki provisoriummal behozott közigazgatási és bírósági szervezet és adminisztratív intézkedések. Az erdélyi provisorium. A havonkinti «Stimmungsberichte»-k. 1849, 117
- III. Az osztrák önkényuralom Magyarország nem magyar lakosait sem tudta kielégíteni ; határkérdések Horvátország és a szerb vajdaság között ; a szerbek és horvátok egyaránt elégedetlenek ; statárium a vajdaságban ; a báni tanács ellenszegülése ; pátenz Horvátország ideiglenes szervezése ügyében ; villongások a hivatalos nyelv miatt. Erdélyi állapotok ; Wohlgemuth önkénye ; a románok békétlenkednek ; a szászok is kielégítetlenek. Az éjszakai tótok teljesületlen kívánságai. A menekültek haditörvényszék elé idézése ; újabb ítéletek. Rendszabályok iskolai és egyházi téren. Ideiglenes hivatalnokok ; az első idegenek ; békülékenység a föld népével szemben. Schmerling Deákkal kíván tanácskozni, ez visszautasítja a meghívást. A hercegprímás beiktatásának ünnepélye ; a conservatívek memorandum ; a valódi közhangulat. 1850, 144
- IV. A közeli keseredés főokai ; honvédek és nemzetőrök besorozása ; Haynau önkényes eljárása a komáromi capituláltakkal szemben ; Klapka felszólalása ; az enyhítő intézkedések elégteleneknek bizonyulnak. A zsandárság intézménye már szervezeténél fogva meg nem felelhetett a közbiztonság igényeinek s túlkapások és visszaélések okozója lett ; a rendőrség szervezése a fővárosban. A forradalom miatt vád alá helyezettek sorsának hosszantartó bizonytalansága ; Haynau surlódásai a kormánnyal ; Kossuth családjának sorsa ; gyermekeinek elszállítása a külföldre. A haditörvényszékek szerepe a purificationalis eljárásban ; a főbíró perék revisiója ; Haynau önkénye és engedetlensége ; elébe vág a megkegyelmezésnek, Haynau eltávolítása, védekezése és vádaskodása. 1850, 164

III. rész: A Geringer=provisorium.

- I. A forradalom utáni közállapotok ; a nemzet hiányzó része ; azok, a kiket elvesztett és azok, a kiket visszavárt. A besorozottak ; a be-

börtönözöttek sorsa. Görgey Arth r emlékiratai; gr. Széchenyi István döblingi élete. A bécsi magyarok; hivatalnokok és publicisták; Falk és Kecskeméthy; a conservatívek; Zsedényi névtelen röpiratai. Lát= szolagos csönd és passiv resistentia az országban; kisebb összeütök= zések. A sajtó állapota; a Pesti Napló megindulása. A korszak rőpirat=irodalma: Fejér György, b. Kemény Zsigmond, gr. Hartig, Schuselka, Springer, gr. Mailáth Kálmán, Somssich Pál, b. Eötvös József és gr. Szécsen Antal röpiratai 187

- II. B. Geringer, mint a magyarországi helytartóság vezetője; az új köz= igazgatási szervezet és szolgálati utasítás; a kinevezések. Szervezés Erdélyben; Schwarzenberg Károly herczeg a helytartóság veze= tője; Coronini gróf a Bánátban. A nyelvi kérdés a felvidéken; Radlinszky küldetése és véleménye; a népszámlálás körüli önkény. A katonai szolgálat szabályozása, a rendőrugy szervezése. A köz= biztonság rossz állapota, a pandúrok hiánya, a zsandárság túlkapásai. A bíróságok szervezésének előhaladása, az úrbérmegváltás ügye. Pénzügyi rendszabályok, vasút és Tisza szabályozás; telepítés. A katolikus egyház teljes függetlenítése. Thun tanügyi intézkedé= sei; a színházugy kezelése. 1850—1851 212
- III. Külpolitikai viszonyok; Angolország Ausztria=ellenes magatartása; Haynau insultálása Londonban megtorlatlan marad. A német kér= dés fejleményei; ellentét Ausztria és Poroszország között; a hesseni beavatkozás miatti összetűzés, az olmützi értekezlet; Poroszország enged. Rendszabályok Magyarországon a forradalmi propaganda ellen; kémkedés és összeesküvés=szimatolás; akadémikoskodás az egyesületekkel szemben. A menekültek elleni halálos ítéletek kiszö= gezése; egyes megkegyelmezések; elfogatások és politikai perek. A kormány kellemetlenségei a nemzetiségi tényezőkkel. Bach tá= madása a conservatívek ellen. Elégedetlenség Ausztriában is; pénz= ügyi gondok; Kübeck a Reichsrath elnökévé lesz; változások a minisztériumban. A katonai körök mozgalma a birodalmi alkot= mány ellen; Kübeck befolyása; az augusztusi «ordonanz»=ok; a miniszteri felelősség megszüntetése, mint az octroyált alkotmány visszavonásának előjátéka. Albrecht főherczeg küldetése Magyar= országba. 1850—1851 238

IV. rész: A Bach=rendszer kialakulása.

- I. A kormány elégedetlensége Geringerrel; a tisztviselőkérdés; Bach idegeneket kíván behozni, vádak a magyar tisztviselők ellen, Albrecht főherczeg vállalkozása, hatáskörének megállapítása; a ki= nevezés hatása és magyarázatai. Az új kormányzó jövetele, első körutazása, környezete. Az alkotmány új «alapelvei»=nek megállapí= pítása és kibocsátása; azok hatása; kitüntetések ez alkalmából, Schwarzenberg hg. miniszterelnök hirtelen halála; jellemzése. Az utódlás kérdése; gr. Buol külügyminiszter; Bach és Kübeck ve= telykedése; változások a kormány szervezetében; Bach befolyása nem csökken. A külügyi helyzet, Ausztria viszonya a főbb európai államokhoz. 1851—1852. 265
- II. A Mack=féle összeesküvés szervezése; Mack érintkezése Kossuth= tal, ennek megbízó levele; a tervvázlat és utasítás; Kossuth későbbi levelei. Az első forradalmi ügynökök; a székelység szervezése. Az összeesküvés fölfedezése; ijedelem Bécsben; Kossuth családtagjai= nak elfogatása; Piringer kivégeztetése; további elfogatások; May

öngyilkossága. Tömeges letartóztatások Erdélyben; a Kossuth-nővérek kiutasítása. Noszlopy terve s annak fölfedezése. Kossuth viszonya az összeesküvéshez. A közhangulat Magyarországon; a császár első körutazása az országban; a horvátországi látogatás. A politikai perek, Gasparics, Sárosy, Vachott, Noszlopy elfogatása; Duschek és b. Vay Miklós esetei. 1851—1852. 287

- III. A magyarországi «definitivum» előkészítése; Apponyi emlékirata; az ideiglenes községi szervezés; a hivatalnokok ruházatának ügye, egyenruhaszabályzat Magyarországra, Horvátországra s a bánságra nézve. Újabb ideiglenes bírósági szervezet Erdélyben; a hadsereg újraszervezése; a zsandárság hatáskörének kiterjesztése. Az 1853 január 19-iki közigazgatási «definitivum»; a törvénykezés hozzáillesztése az új közigazgatási szervezethez. Kinevezések a helytartóságoknál; az idegen tisztviselők áradata. Az egyetény rendezése. A reáliskolák szervezése. Egyenlőség a közgazdasági téren; vasútpéti tervek; a házassági törvény. Az úrbérmegváltási pátenz; az ösiségi pátenz; az osztrák polgári törvénykönyv kiterjesztése Magyarországra. Az ideiglenes polgári perrendtartás; az ügyvédréndtartás; a sajtó- és büntetőtörvény s büntetőperrendtartás. 1852—1853. 315

V. rész: Az emigráció első éve.

- I. A forradalom diplomái, mint az emigráció előkészítői. A magyar emigráció áttekintése és jellemzése. Az első tömeges kimenekülés a világsi fegyverletétel után; Viddin; az iszlámra való áttérés kérdése; első meghasonlás, Ausztria és Oroszország a menekültek kiadatását követelik; diplomáciai tárgyalás; Anglia és Franciaország közbelépése; a porta megtagadja a kiszolgáltatást. Hauslab tábornok küldetése, a honvédek nagy részének visszatérése a hazába, Kossuth és a menekültek Sumlába szállíttatnak; ottani időzések; osztrák kémek. Újabb diplomáciai tárgyalás az internálás kérdésében. Bem és társai Aleppóba, Kossuth és társai Kiutahiába szállíttatnak; a kiutahiai internáltak élete. Kossuth levelezése és tervei. Amerika meghívása; Ausztria ellenkezése dacára a porta Kossuthot szabadon bocsátja. 1849—1851. 343
- II. Kossuth útja Amerika felé; megállapodás Speziában és Marseilleben; a párisi út meghi sulása. Kiszállás Gibraltarban; Kossuth Angliába hajózik. Az angolországi magyar menekültek, különösen Pulszky szerepe. A komáromiak, majd Vukovics jövelete. Mészáros és társai fogadtatása Londonban; kisebb egyenlensége. Kossuth jövetelének előkészítése; megérkezése Southamptomban; «Kossuth ház», ünneptetése Londonban és több angol városban; szónoklatának hatása. Viszonya az emigrációhoz. A sajtó magatartása; Palmerston szerepe; a pénzügyítés és agitáció megindítása; a londoni magyarság szervezése; Kossuth és társai elutazása Amerikába. 1851. 370
- III. A párisi magyar emigráció; gr. Teleki László egyénisége és szerepe; álláspontja a nemzeti kérdésben, tárgyalás Riegerrel. Szemere Párisba jön; gr. Batthyány Lajosné és köre Montmorencyben; Horváth Mihály, gr. Andrássy Gyula, Vukovics Sebő, gr. Batthyány Kázmér. Teleki meghasonlása az emigránsokkal. A december 2-iki államcsíny miatti távozások. Szemere és Batthyány támadása Kossuth ellen. A Jersey-szigeti társaság. Magyar menekül-

tek Szejcban : Szalay László, Batthyány Lajosné és Horváth Mihály, Klapka ; Teleki László is odajön Magyar emigráltak Brüsszelben ; b. Jósika Miklós ; Kossuth családja. Magyarok Németországban ; a komáromi exodus ; Klapka és Újházy Hamburgban. A londoni magyarok Kossuth távozása után ; meghasonlások. Az emigráció a Keleten ; Bem Aleppóban, Guyon Damascusban. A Sumlában visszamaradt magyarok sorsa. A konstantinápolyi magyar telep. 1849—1853. 387

- IV. Északamerika és a magyarok ; Újházy László és társai kiköltözése Amerikába, ottani fogadtatása, megtelepedése és sorsa. A később jövő menekültek elhelyezkedése. Kossuth meghivatása, őt megelőző kísérői ; érkezése, fogadtatása ; ünnepeltetése New-Yorkban, Washingtonban, szónoklatai. Kossuth szereplésének benyomása, hatása ; pénzgyűjtés a magyar ügy céljaira ; Ausztria áskálódása ; Kossuth környezetének levelei Angliába. A további körút ; helyenkinti ellenhatás, különösen a rabszolgatartó déli államokban. A bos-toni beszédek ; kirándulások ; visszatérés New-Yorkba. Kossuth amerikai útja eredményeinek összefoglalása. Visszatérése Londonba, az ottani helyzet ; pangás az emigráció munkásságában ; családások és megmaradt nagy emlékek. 1848—1853. 407

A név- és tárgymutatót az utolsó kötet hozza.

HIBAIGAZÍTÁSOK.

14. lapon felülről az 1. sorban «legérdekesebb» helyett olvasandó : «leg-
éremesebb».
15. « felülről a 10. sorban «életnyilvánulásaival» helyett olvasandó
«életnyilvánulásával».
24. « a 3. jegyzetben a 11. sorban «el télő» helyett olvasandó : «elítélő».
24. « ugyanott az utolsó sorban «el télte» helyett olvasandó : «elítélte».
28. « a 4. jegyzet 2. sorában «szó ajött» helyett olvasandó : «szóbajött».
31. « felülről a 4. sorban «kültözésre» helyett olvasandó : «költözésre».
32. « alulról a szöveg 5. sorában «más» helyett olvasandó : «most».
50. « a legfelsőbb sorban «nevezetesen» helyett olvasandó : «nevezetes».
55. « alulról a szöveg 18. sorában «rági» helyett olvasandó : «rég».
56. « felülről a 10. sorban «Olmützben» helyett olvasandó : «Olmütztben».
71. « a 6. jegyzet 1. sorában «munkálatok» helyett olvasandó : «mun-
kálatot».
81. « alulról a szöveg 6. sorában «alte rego» helyett olvasandó : «alterego».
86. « felülről a 12. sorban «præconisatiójának» helyett olvasandó : «præco-
nisatiójának».
89. « alulról a szöveg 14. sorában «éjszakítótok» helyett olvasandó : «éjszaki
tótok».
97. « alulról a szöveg 12. sorában «kézirattale gyidejűleg» helyett olvasandó :
«kézirattal egyidejűleg».
111. « alulról a szöveg 7. sorában «év» helyett olvasandó : «és».
121. « alulról a szöveg 5. sorában «a a pénzügyi» helyett olvasandó : «a
pénzügyi».
128. « a 3. jegyzetben «cs. kir.» helyett olvasandó : «osztrák».
144. « felülről a tartalomáttekintés 2. sorában «katárkérdések» helyett ol-
vasandó : «határkérdések».
156. « ugyanott alulról a 12. sorban «népjog» helyett olvasandó : «népjog».
156. « alulról a szöveg 2. sorában «nemzeti nyelv» helyett olvasandó :
«nemzeti nyelv».
159. « alulról a szöveg 2. sorában «23=án» helyett olvasandó : «23=an».
164. « felülről az 1. sorban «közkelkeseredés fokai» helyett olvasandó :
«közkelkeseredés főkei».
174. « alulról a szöveg 12. sorában «Alter ego» helyett olvasandó : «Alterego».
184. « alulról a szöveg 7. sorában «romagniaiaiak» helyett olvasandó : «ro-
magniaiaiak».
201. « felülről a 7. sorban «Alter egónak» helyett olvasandó : «Alteregónak».
209. « felülről a 9. sorban «előbb» helyett olvasandó : «előbb».
240. « alulról a szöveg 2. sorában «hozzátartozás» helyett olvasandó : «hozzá-
tartozása».

250. lapon felülről az 5. sorban «Augusz. budapesti» helyett olvasandó : «Augusz budapesti».
276. « alulról a szöveg 6. sorában a «jövője» szó után , nem ; teendő.
278. « alulról a szöveg 8. sorában «összeroskad» helyett olvasandó : «összeroskadtt».
280. « felülről a 18. sorban «politika,» helyett olvasandó : «politikai,» és négy sorral alantabb «részeire» helyett olvasandó : «részesein».
285. « felülről a 2. sorban «magatartását» helyett olvasandó : «magatartást».
308. « az 1. jegyzetben «Bromt» helyett olvasandó : «Braut».
314. « felülről az 1. sorban «elítélendő,» helyett olvasandó : «elítélendő ;».
327. « felülről a 9. sorban «osztályba» helyett olvasandó : «osztályra», és a 17—18. sorban «termés=zetű» helyett olvasandó : «termé=szetű».
359. « alulról a szöveg 17. sorában «fölbontására» helyett olvasandó : «fölbomlására».
366. « alulról a szöveg 7. sorában «a hogy a» helyett olvasandó : «hogy a».
367. « alulról a szöveg 17. sorában «róla, Kossuth» helyett olvasandó : «róla, Kossuth.».
374. « felülről a 14. sorban «kiutasított» helyett olvasandó : «kiutasított».
378. « a 3. jegyzetben «Pulszky beszéli ; el» helyett olvasandó : «Pulszky beszéli el ;».
386. « felülről a 7. sorban «Vetter és Thaly, Rónay» helyett olvasandó : «Vetter, Thaly és Rónay».
388. « felülről a 3. sorban «kormánynyal is» helyett olvasandó : «kormánynyal sem».
389. « felülről a 7. sorban «felhatalmazás» helyett olvasandó : «felhatalmazása».
392. « a 4. jegyzetben «katonap rt» helyett olvasandó : «katonapárt».
408. « felülről a 9—10. sorban «távo=tassanak el» helyett olvasandó : «távó=lítassanak el».
416. « felülről a 8. sorban «ugyancsak» helyett olvasandó : «ugyan csak».
418. « felülről a 8. sorban «szernit» helyett olvasandó : «szerint» és a 2. jegyzetben az utolsóelőtti sorban «Rollant» helyett olvasandó : «Rollint».
423. « felülről a 9. sorban «fővárosábsa» helyett olvasandó : «fővárosába».
425. « a jegyzet utolsóelőtti sorában «sperches» helyett olvasandó : «speeches».
432. « a legfelsőbb sorban «Görgey Arth r» helyett olvasandó : «Görgey Arthur».

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

111, 114, 120, 122, 123, 123, 124, 125, 127,
128, 129, 130-134, 142-3, 154, 156, 157, 158, 161
164, 165, 167, 168, 173, 170, 171, 198, 200

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

